

LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

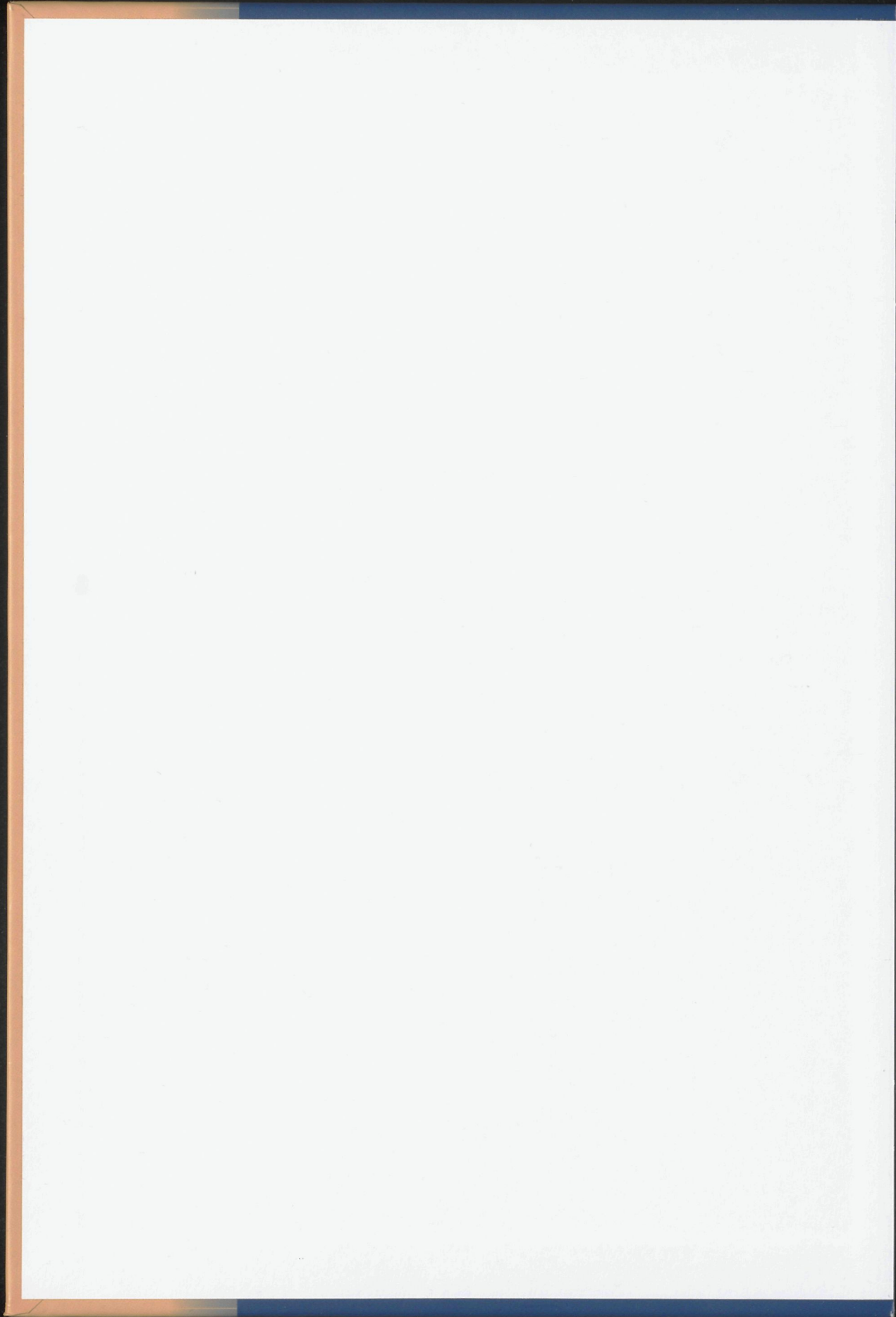
L G O G



Jaarboek '05

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE
ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

PUBLICATIONS

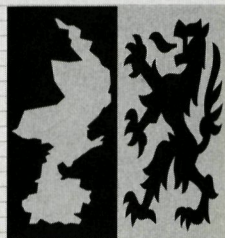


LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE
ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

L G O G



Jaarboek '05

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE
ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

DEEL 141

PUBLICATIONS



Het werk van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap wordt
in belangrijke mate financieel ondersteund door de Provincie Limburg

© Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 2006

ISSN 0167-6652

Grafisch ontwerp: Crasborn Grafisch Ontwerpers bno, Valkenburg a.d. Geul | 06216

Vergeten twaalfde-eeuwse sculpturen uit het abdijcomplex Rolduc

De Romaanse abdijkerk van Rolduc wordt gekenmerkt door een klaverbladvormige crypte met beeldhouwde zuilen en kapitelen, een eveneens klaverbladvormig koor uit de negentiende eeuw, een transept, een schip met pseudo-transepten en een opmerkelijke westelijke torenpartij. De bouwgeschiedenis is complex, maar dankzij de in de twaalfde eeuw geschreven kronieken van de abdij, de *Annales Rodenses*, bestaat er - anders dan bij de meeste kerken - een welhaast contemporain verslag over het bouwverloop, waardoor verschillende onderdelen van het gebouw toch zeer goed te dateren zijn. Geen wonder dat de kerk en haar bouwgeschiedenis dikwijls zijn beschreven en dat de abdijkerk met alle daar aanwezige sculptuur als uitgangspunt werd genomen voor de bestudering van de architectuur en beeldhouwkunst in de Maasvallei.¹ Echter, bij alle aandacht die het kerkgebouw ten deel viel, bleven andere aspecten van het abdijcomplex onderbelicht. Weinig aandacht kregen de Romaanse basementen en kapitelen die in de negentiende eeuw tijdens de afbraak van de noordvleugel van het ten noorden van de abdijkerk gesitueerde kloosterpand werden gevonden. Aan deze sculpturen wijdden auteurs in het beste geval niet meer dan enkele regels.² Vermoed wordt dat deze vrij omvangrijke verzameling sculptuur ooit deel uitmaakte van een Romaans kloosterpand te Rolduc.

Over dit kloosterpand en de omliggende abdijgebouwen hebben de *Annales Rodenses* weinig te vertellen. Een kloosterpand wordt niet eens genoemd, al komen er wel bepaalde abdijgebouwen ter sprake. Uit deze vermeldingen kan worden afgeleid dat het verbeteren van de woonomgeving van de kanunniken en hun gasten in de twaalfde eeuw een continue zorg was. De vroegste kloostergebouwen in Rolduc waren van hout en werden in 1123 door vuur verwoest. Daaropvolgend zullen nieuwe kloostergebouwen zijn opgetrokken. De vroegste berichten in de *Annales* betreffen de bouw in 1136 van een stenen dormitorium. Volgens de *Annales* bouwde abt Borno in dat jaar "de huidige stenen slaapzaal, slechts met leem gemetseld omdat hij geen kalk had. Het hout had hij met veel moeite bijeen gebracht. Tot dan toe immers sliep het convent in een houten gebouw dat van elders hierheen was gebracht; men sliep er sinds de uitslaande brand de hele plek verteerd heeft, waarbij ook de zeer mooie houten kloostergebouwen zijn vernield".³ Na de bouw van het dormitorium volgde in 1139 de bouw van "een zeer mooi houten huis om er de gasten in onder te brengen en al wie nog meer

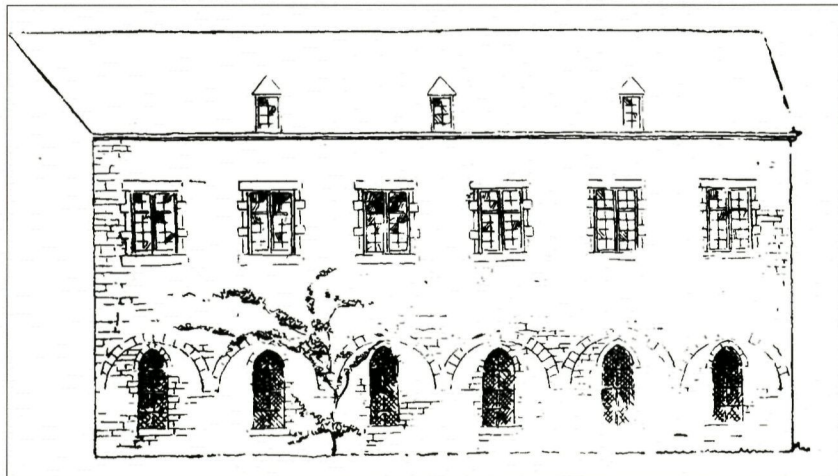
naar het klooster kwam, omdat het hier altijd de gewoonte was arm en rijk gastvrij te onthalen. Vijf jaar later echter - in het jaar van de menswording des heren 1144 - is dit huis uit zichzelf in brand geraakt, omdat het gebouw onttrokken was aan de bescherming die God zo duidelijk aan deze plek bood".⁴ Verder vermelden de *Annales* dat kerk en kloostergebouwen in 1153 met dakpannen werden gedekt. In 1194 kwam een stenen hospitaal-kapel tot stand, die door Isfried, bisschop van Ratzeburg werd gewijd.⁵ In deze tijd was de 'verstening' van het kloostercomplex dus nog in volle gang. Opvallend is dat de *Annales* geen enkele melding maken van een stenen kloosterpand, alhoewel de bewaard gebleven basementen en kapitelen duidelijk maken dat een dergelijk bouwwerk wel degelijk werd gebouwd en bovendien een zekere allure moet hebben uitgestraald en daarom kostbaar zal zijn geweest.

Na de bloeiperiode van de twaalfde en dertiende eeuw volgde in de late Middeleeuwen een tijd van verval. Waren er in 1262 nog 44 kanunniken, rond 1400 waren dat er niet meer dan 10 of 12. Desastreus was het begin van de zestiende eeuw, toen branden, oorlogen en plunderingen het abdij-complex teisterden.⁶ Met de discipline binnen het klooster was het in die tijd bijzonder slecht gesteld, aldus Nikolaus Heyendal (abt van 1712-1733), die een vervolg op de *Annales* schreef, de *Continuatio Annalium Rodensium*. Pas onder abt Leonardus Dammerscheidt (1522-1557) zou de situatie ten positieve zijn veranderd. Bij zijn aantreden als abt trof Dammerscheidt "de kloostertucht geheel en al vervallen en de overgebleven gebouwen van het Huis bouwvallig, zoodat hij in waarheid aan den paus kon berichten, dat in het oog van allen de Abdij een verlaten en vervallen klooster was".⁷ Er was dus werk aan de winkel. Dammerscheidt stelde niet alleen orde op zaken binnen het klooster, tevens nam hij de restauratie van de bebouwing op zich. Heyendal schrijft dan ook: "*Leonardus Dammerscheidt, cum ... aedificasset a fundamentis totum fere monasterium, unde adhuc extant veteres muri dormitorii utriusque, ac domus capitularis, exstruxisset chorum ecclesie,...*". Kortom, Dammerscheidt herbouwde het gehele klooster vanaf de fundamenteën, waarbij slaapzaal, kapittel en koor zijn speciale aandacht hadden.⁸ De rust was helaas van korte duur. In 1568, 1574, 1578 en 1580 werd de abdij wederom door brand getroffen en ook plunderingen bleven niet uit. Een en ander was het directe gevolg van de strubbelingen die gepaard gingen met de Nederlandse vrijheidsstrijd.⁹ Nieuwe verbouwingen waren daarom noodzakelijk. In 1676, ten tijde van abt Petrus Melchior van der Steghe (1667-1682), werden de zuidelijke en westelijke vleugel in barokke vormen nieuw opgetrokken en verrezen een nieuw gastenkwartier (1671) en abtswoning (1676). Onder Van der Steghe's opvolger Johannes Bock (1683-1712) kreeg de noordelijke vleugel in 1690 een oostelijke verlenging. Tezelfdertijd werd er gezorgd voor een nieuwe refter, slaapzaal, vestiarius, keuken en moestuin. In de jaren 1751-1754 kwam de oostelijke

vleugel tot stand, die de rechthoek sloot. De architect was de Akense architect Josef Moretti.¹⁰ Van de middeleeuwse kloostergebouwen was inmiddels weinig over.

Een ongunstige uitwerking op het klooster had de Franse Revolutie. De kloosterlingen werden in 1796 verdreven, waarop in 1797 alle bezittingen publiekelijk onder de hamer kwamen. Hoewel de kloosterlingen ze weer opkochten, werd de 'status quo' toch niet hersteld omdat de Franse overheersing langer duurde dan verwacht en het de kanunniken verboden was in de abdij te wonen. De abt stierf en nieuwe kanunniken dienden zich niet aan. In 1817 viel daarom het besluit de gebouwen aan het bestuur van het bisdom Luik aan te bieden onder voorwaarde dat er in Rolduc een priesteropleiding gevestigd zou worden. Dit laatste zou pas in 1831 zijn beslag krijgen. Het Luikse seminarie bleef bestaan tot 1843, in welk jaar het naar St. Truiden werd verplaatst. Toen pas werd het seminarie gesticht dat Rolduc zo'n bekendheid zou geven. De priesteropleiding was een dusdanig succes dat er in de jaren 1870 tevens een HBS opleiding aan werd gekoppeld. Bijgevolg groeide het aantal leerlingen gestaag, hetgeen uitbreiding van de bebouwing tot gevolg had. In 1876 werd de noordvleugel van het kloosterpand vernieuwd en verbreed. Het door abt Dammerscheidt gebouwde kapittelhuis werd daartoe afgebroken. Tijdens al deze werkzaamheden en het uitgraven van de funderingen kwamen de kapitelen en basementen van het Romeaanse kloosterpand tevoorschijn.¹¹ Corten beeldt in het boek *Rolduc in Woord en Beeld* een pentekening af van de vleugel van Dammerscheidt waarop duidelijk een reeks dichtgezette rondbogen te zien is (afb. 1).¹² Deze bogen moeten vrij oud zijn geweest, want in de dichtzettingen prijken spitsbogige gotische vensters. Vermoedelijk vormden de dichtgezette ronde bogen de twaalfde-eeuwse kloosterpand arcade.

1. De Dammerscheidt-vleugel van het kloosterpand te Rolduc, zoals afgebeeld door R. Corten in het boek 'Rolduc in Woord en Beeld', (Utrecht 1902), p. 116.



De in 1876 gevonden fragmenten werden overgebracht naar de zogenoemde 'Teekenkamer', een bouwwerk dat aan de zuidzijde van het zuidtransept was gelegen. Ze bleven daar tot het einde van de negentiende eeuw, toen ten tijde van de restauratie, die onder leiding stond van P.J.H. Cuypers, het plan werd opgevat een aantal van de kapitelen te hergebruiken aan de zuidzijde van de nieuw te construeren zuidelijke vleugel van het kloosterpand. Deze nieuwe zuidvleugel laat een afwisseling zien van dubbele en driedubbele arcades, waarbij de arcadebogen door dubbele zuilen worden ondersteund, een idee dat ontleend zou zijn aan het kloosterpand te Brauweiler.¹³ Indertijd was men er bijzonder mee verguld. In 1902 schrijft Corten: "Aan den zuidkant waren de wonderschone kapitelen en bazementen aangebracht, die eens, in de 12de eeuw, de kruisgang der oude abdij versierden. Bij het uitgraven van fundamenteën in 1876 te voorschijn gekomen, waren zij als kostbare overblijfsels van dien tijd met eerbied bewaard gebleven. In den zelve trant werd de noordzijde door eene lange rij van sierlijke twee- en drielichten met gekoppelde zuiltjes en boogsteenen arcaden voltooid. Aan het oostelijk uiteinde geven twee breede Romaansche poorten toegang tot den noordelijken en zuidelijken pandgang van het huis. Eene heerlijke verbinding, die het geheele binnenhuis tot onschatbare versiering dient."

Gezien de diversiteit van de twaalfde-eeuwse bouwfragmenten, is deze negentiende-eeuwse reconstructie zeker niet correct. Er zijn namelijk enkele, dubbele, vierdelige en zesdelige kapitelen.

STIJL VAN DE KAPITELEN

In de spaarzame literatuur die betrekking heeft op de kloosterpand sculptuur wordt deze rond 1194 gedateerd, het jaar waarin de gasthuiskapel werd gewijd.¹⁴ Alleen Corten wijkt hierin af, daar hij het kloosterpand in de tijd van abt Erpo (1141-1178?) dateert.¹⁵ Het is echter zinloos de sculptuur te willen dateren aan de hand van toevallig overgeleverde bouwdata. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de voortgang van de bouw van het kloosterpand van de abdij van St. Truiden, waarover in de twaalfde-eeuwse kroniek van de abdij uitvoerig wordt bericht. Met onderbrekingen zetten de opeenvolgende abten van St. Truiden zich van 1107 tot 1172 in voor de voltooiing van pandgangen en omliggende bebouwing, steeds weer volgens gewijzigde plannen.¹⁶ Kortom, de bouwdatum van de gasthuiskapel zegt op zich niets over de datering van de Rolducse pandgangen.

Dit gezegd hebbende, lijkt de stijl van de Rolducse sculpturen een datering in het laatste kwart van de twaalfde eeuw niet in de weg te staan. De decoratie van sommige kapitelen wordt enerzijds gekenmerkt door lobbige of dikke bladeren die diep zijn ondersneden en die in reeksen boven elkaar zijn geplaatst en anderzijds door zeer platte gestileerde driedelige stengels met omgevouwen bladeren en palmetten. Dit platte bladtype blad lijkt een afgeleide te zijn van hetgeen er rond het midden van de twaalfde eeuw tot

stand kwam in het schip van de kerk van Rolduc en in en om de kerken van Sint-Servaas en Onze-Lieve-Vrouwe te Maastricht, ensembles uit de jaren veertig en vijftig van de twaalfde eeuw. Is de lijnvoering in Maastricht speels en het bladwerk daarom levendig, in Rolduc is de lijnvoering tamelijk gestileerd, zoals de hierna volgende bespreking van de sculptuurfragmenten in de catalogus zal laten zien. Duidelijk is dat de Rolducse sculpturen minder levendig zijn dan die van hun collega's uit de jaren veertig en vijftig.¹⁷ Meer overeenkomst is er met de tamelijk lineaire en gestileerde bladkapitelen in de eerste en tweede verdieping van het Landgrafenhaus van het Wartburg kasteel bij Eisenach (Thüringen, Duitsland), waar de lobbige bladvariant eveneens te vinden is. Hier waren in de jaren 1160 en later¹⁸ verschillende beeldhouwers aan het werk waarvan er enkele onmiskenbaar in het Maasland werkzaam waren geweest. De Wartburg sculpturen zijn gladder van stijl, schematischer van opzet en vertegenwoordigen duidelijk een latere fase in de beeldhouwkunst dan de producten van het 'Maastrichtse' atelier.¹⁹ Echter, in vergelijking met de Wartburg zijn de Rolducse sculpturen nog gestileerder en vermoedelijk van nog iets later datum.

Een ander ensemble dat parallellen oplevert met de Rolducse kloosterpand kapitelen, zeker voor wat betreft de platte bladeren, bevindt zich, evenals de Wartburg, op enige afstand van Rolduc. Het gaat hier om kapitelen van het voormalige Romaanse kloosterpand van de St. Jakob in Regensburg (Beieren, Duitsland). Dit omvangrijke corpus bevindt zich niet langer in situ; de fragmenten zijn in de loop van de tijd verspreid geraakt. In de kerk van St Jakob zelf zijn verschillende van de kapitelen hergebruikt bij de bouw van nieuwe altaren en koorafscheidingen. Wat overbleef, is deels gebruikt bij de bouw van de neo-Romaanse façades van de kerken van St. Leonhard (1885-1895) en St. Erhard (1892) en leidt deels een zwervend bestaan door de kerk van St. Jakob.²⁰ De Regensburgse kapitelen vormen een stilistisch zeer diverse groep en lang niet alles vertoont enige gelijkenis met de kapitelen uit het Rolducse kloosterpand. Ze zijn dan ook niet van hetzelfde atelier, maar wel van een atelier dat nauwe relaties moet hebben gehad met beeldhouwers die in het Rijn- en Maasgebied werkzaam waren. In een recente studie van M. Stocker worden de sculpturen uit het kloosterpand van de St. Jakob op grond van overeenkomsten met Rijn- en Maaslandse sculptuur in de jaren 1160-1170 gedateerd; eventueel met een uitloop in de jaren 1180.²¹

DE ROLDUCSE KLOOSTERPANDSCULPTUUR

Tegenwoordig zijn de bouwfragmenten van het Rolducse kloosterpand over drie locaties verspreid. De eerste en meest omvangrijke groep omvat de kapitelen en basementen die zijn hergebruikt aan de zuidzijde van de zuidelijke kloostervleugel, die tussen 1895 en 1897 geheel nieuw werd gebouwd. In verband met hun herplaatsing in het kloosterpand werden de kapitelen

78

KUNSTWERKPLAATSSEN VAN

CUYPERS & C

BEELDHOUWERKEN · SCHILDERWERKEN
KERKMEUBELN · EN · SIERADEN ·

ROERMOND 14 Augustus 1896

*Rekening van het Seminarie
t. Rolduc*

ARTE
FAVENTE
NIL · DESPERANDUM

1 Kapiteel gerestaureerd	0.40 x 0.40 x 0.25	- 2 Kapiteelen nieuw	0.52 x 0.30 x 0.28
1 " "	0.60 x 0.45 x 0.22	- 3 " "	0.28 x 0.28 x 0.22
1 " "	0.60 x 0.25 x 0.22	- 1 " "	0.60 x 0.30 x 0.22
1 " nieuw met steen	0.60 x 0.45 x 0.22	- 23 " nieuw	0.49 x 0.25 x 0.22
2 Basementen	0.45 x 0.28 x 0.20	3 Basementen	0.28 x 0.28 x 0.20
1 " "	0.28 x 0.28 x 0.20	1 " "	0.45 x 0.28 x 0.20
1 " "	0.60 x 0.45 x 0.20	1 " "	0.40 x 0.40 x 0.22

fls 815=

1 Kapiteel 0.46 x 0.27 x 0.22	- 1 St. 0.27 x 0.27 x 0.22	
1 " 0.27 x 0.27 x 0.22	- 0	" 30.85
1547 werken van A. Lucker	à 25 f.	" 386.75
Transportkosten		fls 1232.60

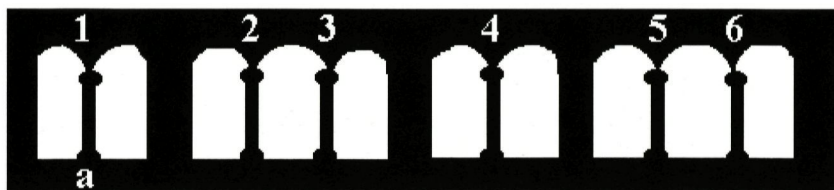
2. Rekening van architect P.J.H. Cuypers d.d. 14 augustus 1896 betreffende kosten voor het maken en restaureren van kapitelen en basementen.

en basementen door het Cuypers atelier ofwel door nieuw vervangen ofwel gerestaureerd. Dat laatste gebeurde op weinig zachtzinnige wijze. Slechte stukken werden uitgezaagd en daarvoor in de plaats kwamen nieuwe inzetstukken in een andere kleur steen. De factuur van deze kapiteelrestauraties, gedateerd 14 Augustus 1896, bleef bewaard (afb. 2).²² De kosten van de gehele campagne staan weer vermeld in een rekening aan architect Keuller die in 1897 werd geaccordeerd. Deze rekening is interessant omdat hij inzicht geeft in de 'reconstructie' van het Romaanse kloosterpand. Zo wordt duidelijk dat geen van de colonnetten of pijlers Romaans is.²³ Immers, onder de noemer 'Maassteen' maakt de rekening melding van de levering van 46 zuilen à 10 frs. per stuk, welke gebruikt zouden worden voor de noordzijde van de zuidelijke kloostervleugel, samen met de 23 basementen en 23 kapitelen die in dezelfde rekening worden genoemd. Behalve die 46 zuilen werden er ook nog acht zuilen à 10 frs. aangeschaft, alsmede een zuil van 20 frs. en een zuil van 30 frs. Al met al zijn er tien dragers in het zuidelijke deel van de zuidelijke kloostergang. Acht daarvan zijn gewone colonnetten, en deze zullen dus wel geïdentificeerd kunnen worden als de acht zuilen van 10 frs. elk. De drager van kapiteel K4 (zie de nummering in de catalogus) heeft een gecompliceerd zesdelig ontwerp en zou best 30 frs. hebben kunnen kosten. De laatste zuil à 20 frs. zal dan de vierdelige drager van kapiteel K1 kunnen zijn. In dezelfde rekening staan vermeld '4 tranches pour chapit.' à 8 frs. elk, alsmede 'chapiteaux brutes' à 75 frs. Deze posten hebben waarschijnlijk betrekking op de inzetstukken en nieuw te maken kapitelen en basementen.

Blijkbaar werden er meer kapitelen gerestaureerd dan uiteindelijk nodig was.²⁴ Een en ander hangt waarschijnlijk samen met de planwijziging die op de rekening uit 1897 vermeld staat: "travail en plus pour changement de plan". Onderaan de rekening wordt over deze planwijziging uitgeleid: "In den N corridor muur in het vak aan de zijde der speelplaats was eerste besteld een driedeelig venster even als de anderen. Dit is naderhand veranderd in een deur. De aanwezige steen is toen zooveel mogelijk gebruikt doch moest verkapt worden". De gerestaureerde maar niet gebruikte kapitelen bevinden zich tegenwoordig in de foyer rondom de trap die naar de zogenaamde Boerenkelder leidt.

Twee fragmenten van basementen en een groot zesdelig kapiteel kwamen in het Maastrichtse Bonnefantenmuseum terecht. Alle drie de fragmenten stonden model voor een nieuw kapiteel of basement in de zuidelijke kloostervleugel te Rolduc. De herkomst van deze sculpturen is gezekeerd, aangezien Cuypers in 1892 een artikel publiceerde over de geschiedenis van de abdijkerk te Rolduc waarin hij zes pentekeningen opnam. Twee daarvan illustreren Rolducse fragmenten die nu in Maastricht zijn.²⁵

3. Schema met nummering van de kapitelen en basementen in het kloosterpand.



Hoe kwamen deze drie stukken terecht in de collectie van het Maastrichtse Bonnefantenmuseum?²⁶

Een schrijven van de architecten W. Sprenger en L. Keuller d.d. 11 september 1895, dat gericht is aan de 'provisor', werpt mogelijk enig licht op deze kwestie. In deze brief geven de twee architecten namelijk te kennen enige kapitelen en basementen te willen hergebruiken in de nieuw te construeren zuidelijke kloostervleugel. Sommige van de stenen moesten hiertoe eerst worden gerestaureerd, liefst in de werkplaats van de Onze-Lieve-Vrouwe te Maastricht.²⁷ Waarschijnlijk zijn de stukken daarop inderdaad voor restauratie naar Maastricht gebracht. Na restauratie kwamen de opgelapte exemplaren terug naar Rolduc; de exemplaren die volledig vervangen waren bleven achter. Het duurde niet lang of de herkomst van deze stukken raakte in vergetelheid. De basement fragmenten bleven in het lapidarium van de Onze-Lieve-Vrouwe tot het moment dat deze collectie naar het Bonnefantenmuseum werd overgebracht. Het grote kapiteel echter werd eertijds abusievelijk voor een sculptuur uit St.-Odiliënberg gehouden en was daarom samen met de andere stukken van hier naar het Rijksmuseum in Amsterdam gebracht. Pas in 1954 kwam het terug naar Maastricht, als onderdeel van de collectie bouwfragmenten uit St.-Odiliënberg.

CATALOGUS VAN DE ROMAANSE SCULPTUUR VAN HET KLOOSTERPAND TE ROLDUC

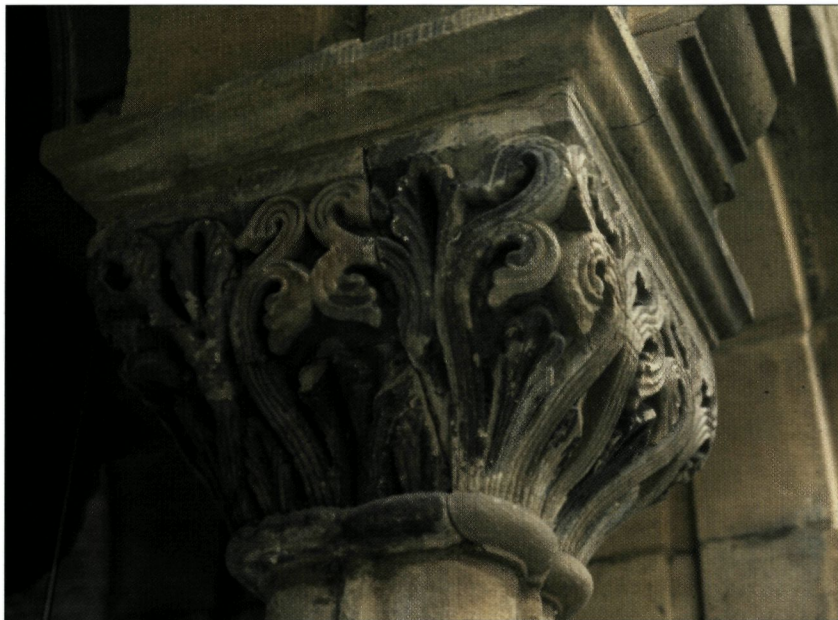
Hieronder volgt een catalogus van de kapitelen en basementen van het Rolducse kloosterpand. Als eerste worden de sculpturen besproken die zijn hergebruikt in de zuidelijke vleugel van het Rolducse kloosterpand. Dan volgen de kapitelen en basementen in de ontvangstruimte bij de Boerenkelder te Rolduc. De sculpturen in het Bonnefantenmuseum in Maastricht worden niet apart besproken doch slechts in samenhang met de kopieën in het kloosterpand.

De kapitelen en basementen in het kloosterpand

K 1

Kapiteel 1 is vierzijdig met een vierdelige onderkant (afb. 4). Het kapiteel wordt gedragen door een zuil met een klaverbladvormige doorsnede. Tussen de rondingen bevindt zich een verticale richel met een driehoekige doorsnede. De pijlerkern is als het ware diagonaal geplaatst

4. Op deze foto van de westzijde van K1 is duidelijk te zien dat het rechterdeel van het kapiteel vernieuwd is. Ook is er centraal aan bovenzijde een nieuw stuk steen ingezet.



en treedt tussen de zuilen door naar buiten. Een parallel voor dit detail - wel iets zwaarder van uitvoering - was te vinden in het tussen 1813 en 1820 afgebroken kloosterpand van de Keulse St. Gereonkerk, zoals te zien is op de aanzichten en details die tussen 1833/1844 werden gepubliceerd in Sulpiz Boisserée's *Denkmale der Baukunst vom 7ten zum 13ten Jahrhundert am Nieder-Rhein*.²⁹ B. Kaelble dateert de sculpturen uit het kloosterpand van St Gereon in de jaren zeventig van de twaalfde eeuw.³⁰

De afmetingen van het kapiteel bedragen 40 x 40 x 28 cm. De halsring is 3,5 cm hoog, evenals de abacus. De decoratie bestaat uit een standaardpatroon dat aan elke zijde twee maal wordt herhaald. Dit patroon kan als volgt worden omschreven. Een kleine rechtopstaande palmet, met centraal een verticale groef, wordt geflankeerd door lange sierlijke en geribbelde bladeren die aan de bovenzijde omkrullen en waaruit kleinere bladeren ontspruiten die eveneens omkrullen, zij het in tegengestelde richting. Tussen de bovenste bladeren in is een kleine palmet. Ook bevindt zich aan de onderzijde van het kapiteel, tussen de patronen in, steeds een kleine palmet.

De decoratie wordt weliswaar gekenmerkt door een elegante langgerektheid, maar is tegelijkertijd zeer vlak van uitvoering en komt nauwelijks los van de achtergrond, waardoor een en ander een tamelijk steriele indruk maakt. Die steriliteit kan samenhangen met de hardhandige negentiende-eeuwse restauratie van het kapiteel. Tegenwoordig is alleen de noordzijde min of meer origineel. Van de oostzijde is het linkse kwart vernieuwd. De zuidzijde is geheel nieuw. Van de westzijde is het rechtse kwart vernieuwd en boven het midden is een nieuw stukje ingezet. De rest lijkt te zijn bijgeschuurd.

5. Kapiteel in de kapel op de eerste verdieping van het Landgrafenhaus van de Wartburg bij Eisenach.

6. Kapiteel op de eerste verdieping van het Landgrafenhaus van de Wartburg bij Eisenach.

7. Regensburg, hergebruikt kapiteel van het kloosterpand. De knik in het kapiteel zelf en de platte generfde bladeren doen sterk denken aan kapiteel K1 van het Rolducse kloosterpand.



Parallellen voor dit kapiteel met zijn langgerekte en elegant vormgegeven bladeren zijn te vinden in de loggia en de kapel op de eerste verdieping van het Landgrafenhaus van de Wartburg bij Eisenach (afb. 5 en 6). De bladeren die qua vlakheid het dichtst in de buurt komen zijn te vinden in de kerk van St. Jakob in Regensburg (afb. 7). In dit geval is ook de kapiteelvorm eender; het bovenste deel is recht en het onderste deel knikt op de helft van het beeldvlak naar binnen.

B 1

Dit vierdelige basement is grotendeels met cement aangevuld (afb. 8). De schachtringen zijn apart gemaakt en staan dus los van zuil en basement. Verder lijkt het noordoostelijke deel in de negentiende eeuw te zijn vernieuwd.

Het basement is aan de bovenzijde versierd met vier uitbollende delen met een 'kraag'. De bollingen vormen gezamenlijk een klaverblad en waar ze op elkaar aansluiten is steeds een opstaande richel met een driehoekige

8. Basement B1
vanaf de oostzijde.
De noordoostelijke
hoek is vernieuwd.



9. Westzijde van
K2. De rechterkant
van het kapiteel is
op weinig subtiële
wijze vernieuwd.



10. Kapiteel van
het Romaanse
kloosterpand
van St. Jakob
in Regensburg,
hergebruikt in de
koorafscheiding
van het koor van
de kerk.

doorsnede. Op de hoeken komt er vanuit de kraag een breed geribbeld blad naar beneden dat aan de onderzijde bedekt wordt door een ornament. Het basement meet 40 x 40 x 22 cm.

K 2

Dit dubbelkapiteel is 46 x 27 x 23 cm groot en is versierd met twee rijen palmetten waarvan de stelen onderaan ombuigen en uitgroeien tot lange stengels die steeds naar elkaar neigen zodat ze als het ware harten vormen die met de punten omhoog staan (afb. 9). De stelen van de reeks palmetten daarboven lopen uit in omkrullende bladeren die met de stelen van de onderste palmetten zijn vervlochten. De halsring is 4 cm hoog, de abacus 4,5 cm. Ook dit kapiteel maakt een nogal steriele indruk, maar weer moet worden benadrukt dat het zwaar is gerestaureerd. Het zuidelijke kwart is geheel vernieuwd. De rest lijkt te zijn geschuurd. De halsring vertoont verscheidene inzetstukken.

Een gelijksoortige versiering als op kapiteel 2 is terug te vinden op een van de kapitelen die in de koorafscheidingen van de St.-Jakobskerk in Regensburg werden hergebruikt (afb. 10).

B 2

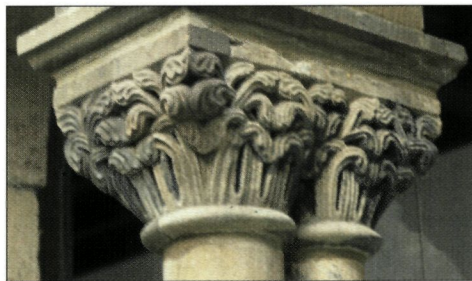
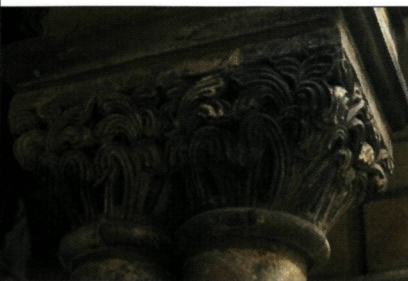
Het bijbehorende basement is 45 x 27 x 18 cm (afb. 11). Aan de bovenzijde zijn grote stukken nieuw ingezet. Het enige ornament vertoont zich op de hoeken waar, vanuit de kraag, brede tongen bladwerk naar buiten komen. Naast iedere tong zijn in de ronding twee kleine ringetjes geplaatst waaruit bladeren tevoorschijn komen die uitgroeien tot een vijfdelige palmet die op het eerder genoemde tongvormige blad ligt. Op de vijfdelige palmet ligt weer een kleine driedelige palmet.

11. De oostzijde van basement B2. Aan de bovenzijde zijn links en rechts grote stukken nieuw ingezet.



K 3

De decoratie van dit dubbelkapiteel bestaat uit drie rijen rechtstandige bladeren met lange stengels en omgekrulde uiteinden (afb. 12, 13 en 14). De afmetingen van het kapiteel zijn 45 x 27 x 23 cm. De halsring is 4 cm hoog, de abacus 3 cm. Evenals bij de andere kapitelen zijn er verschillende inzetstukken te ontwaren, vooral aan de grotendeels vernieuwde zuidzijde.

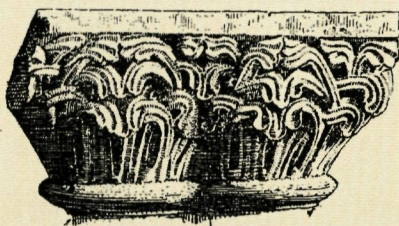


12. De westzijde van K3. De rechterhoek van het kapiteel is geheel nieuw.

13. De zuidzijde van K3. De linkerkant is geheel nieuw, van de rechterkant is de bovenzijde nieuw ingezet.

14. K3 vanuit het zuidoosten. Op deze foto is het inzetstuk linksboven duidelijk herkenbaar.

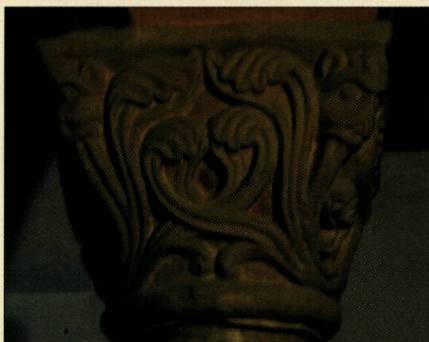
15. Uit een tekening die P.J.H. Cuypers in 1892 maakte van K3 valt op te maken dat de zuidzijde van het kapiteel in die tijd grotendeels was verdwenen.



De pentekening van Cuypers laat zien dat de decoratie van de zuidzijde van het kapiteel in 1892 inderdaad vrijwel verdwenen was (afb. 15). Iets minder zwaar zijn de restauraties aan de west- en oostzijden. Ook in dit geval lijkt het erop dat de originele delen van het kapiteel zijn bijgeschuurd.

Het kapiteel vertoont enige gelijkenis met kapitelen in de loggia van de tweede verdieping van het Landgrafenhaus op de Wartburg bij Eisenach (afb. 16).

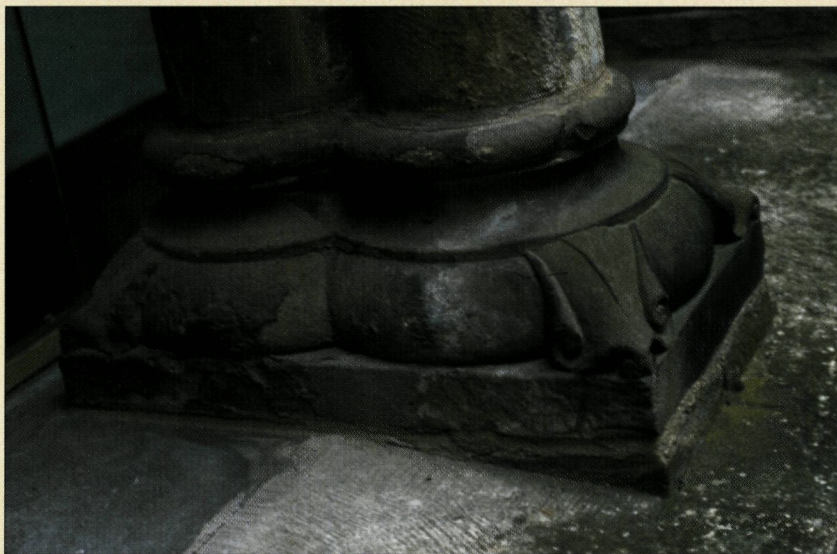
16. Kapiteel op de tweede verdieping van het Landgrafenhaus van de Wartburg bij Eisenach.



B 3

Het basement meet 45 x 27 x 18 cm en dateert van de negentiende-eeuwse restauratie (afb. 17). De noordoostelijke hoek is met cement gerepareerd. Het basement werd gemaakt naar een origineel fragment dat zich in het Bonnefantenmuseum in Maastricht (nr. 3026-711) bevindt (afb. 18 en 19).³¹ Dit kalkstenen fragment is 18 cm hoog en zou een breedte van rond de 27/28 cm hebben gehad. De diameter van de zuil was 16 cm.

17. Basement B3 in de zuidelijke kloostergang te Rolduc. Het basement werd nieuw vervaardigd tijdens de negentiende-eeuwse restauraties naar het voorbeeld van een bewaard-gebleven fragment.



18. Basement fragment in de collectie van het Maastrichtse Bonnefantenmuseum. Dit fragment stond model voor B3 in het Rolducse kloosterpand.

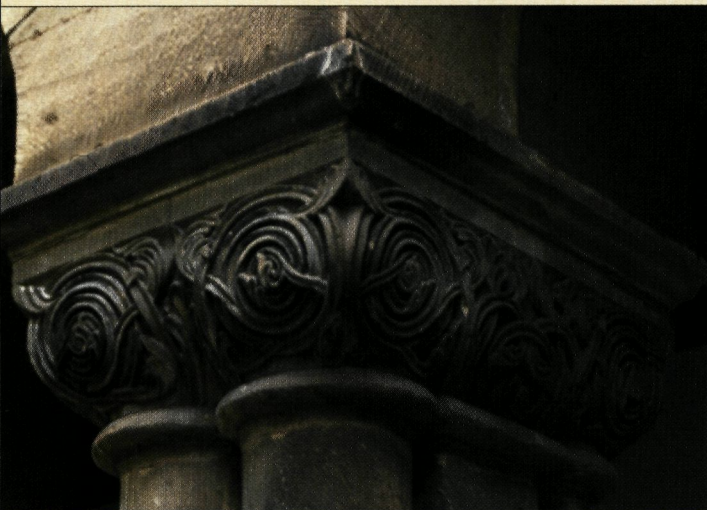


19. Hetzelfde fragment, gefotografeerd vanaf de andere zijde.

K 4

Dit zesdelige kapiteel is een negentiende-eeuwse kopie van een origineel dat zich thans in het Maastrichtse Bonnefantenmuseum bevindt (afb. 20 en 21).³² De afmetingen van het nieuwe exemplaar zijn 60,5 x 45 x 23 cm. De abacus is 2,5 cm hoog, de halsring 4 cm. De afmetingen van het oorspronkelijke exemplaar wijken af. Het oorspronkelijke kapiteel is 22,7 cm hoog, 60 cm lang en circa 40 cm breed. De abacus is rond de 3/3,5 cm hoog.

De bladspiraalen die het kapiteel versieren hebben in de late twaalfde eeuw vele parallellen, zowel in de Maasvallei als in het Keulse. De vroegste spiralen zijn hier te vinden op enkele kapitelen die afkomstig zijn van de abdij van St. Truiden (België). Sterker is de gelijkenis met een kapiteel uit het kloosterpand van de St. Gereon in Keulen, een kapiteel uit de westbouw van de St. Andreas aldaar en een kapiteel bij de toegang van het Maastrichtse Bergportaal. Deze vergelijkingen wijzen op een datering in de jaren 1180-1190 voor de Rolducse exemplaren.



20. Dit grote zesdelige kapiteel, K4, is een negentiende-eeuwse kopie van een zwaar beschadigd kapiteel dat zich in de collectie van het Bonnefantenmuseum te Maastricht bevindt.



21. Dit grote zesdelige kapiteel in de collectie van het Bonnefantenmuseum te Maastricht stond model voor K4 in het Rolducse kloosterpand.



22. Foto van de zuidwestzijde van B4.

23. Luik, origineel basement uit de westbouw van de St Bartholomeuskerk.

24. Foto van de oostzijde van K5.

Dit dubbelkapiteel bestaat uit twee afzonderlijke vierdelige kapitelen.

25. Het zuidelijke kapiteel van K5 getekend door Cuypers in 1892.

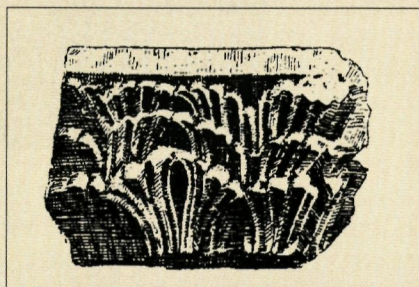
Van de beschadigingen aan de zijanten links en rechts, die duidelijk door Cuypers zijn weergegeven, is tegenwoordig weinig meer te zien.

B 4

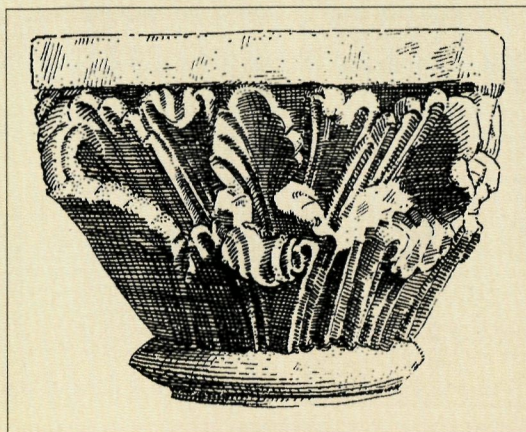
Het bijbehorende zesdelige basement, dat 60,5 x 45 x 19 cm meet, is zwaar gerestaureerd (afb. 22). Een groot rechthoekig deel aan de zuidoostelijke hoek is nieuw ingezet, terwijl er aan de westzijde veel met cement is gewerkt. Ook de noordzijde lijkt deels nieuw. De hoeksporen bestaan uit een tong die naar de hoek toe verbreedt. Vanuit de hoek komt een blad tevoorschijn dat zich in twee elkaar kruisende palmetten splitst welke over het brede blad heen zijn gelegd. Hoewel de gelijkenis beslist niet exact is, biedt een zwaar gehavend basement uit de westbouw van de Luikse St.-Bartholomeuskerk een goede parallel (afb. 23).³³ Hier bevinden zich op de hoeken twee elkaar kruisende palmetten, die uit verticale sneden tevoorschijn komen. Recent dendrochronologisch onderzoek heeft uitgezeten dat de westbouw te Luik in 1187-1188 werd overkapit.³⁴

K 5

Dit dubbelkapiteel bestaat uit twee afzonderlijke vierzijdige kapitelen, die met elkaar gemeen hebben dat de decoratie van de achtergrond lijkt los te komen (afb. 24). Het zuidelijke kapiteel meet 28 x 27 cm. De hoogte is 23 cm. Het kapiteel is versierd met drie rijen palmetten en lijkt min of meer origineel. Alleen de halsring en het onderste gedeelte zijn duidelijk negentiende-eeuws. Echter, de Cuypers tekening geeft aan dat de hoeken van het



26. Het noordelijk kapiteel van K5 getekend door Cuypers in 1892. Ook in dit geval zijn de weergegeven beschadigingen op het kapiteel zelf moeilijk terug te vinden.



27. Afbeelding XII-5 in het boek van Alphons Diepen. Het toont een kapiteel en basement uit Rolduc voordat deze werden hergebruikt in de bouw van het zuidelijke kloosterpand.

kapiteel in 1892 behoorlijk zwaar beschadigd waren (afb. 25). De hoekbladeren moeten dus zijn bijgewerkt. Mogelijk leken ze oorspronkelijk meer op die van het kapiteel dat er nu naast is geplaatst.

Hoewel de gelijkenis zeker niet volledig is, vertoont dit kapiteel opmerkelijke parallellen met een kapiteel in de westbouw van de St.-Bartholomeuskerk in Luik. Dit kapiteel is kleiner en heeft daarom maar twee rijen bladeren.

Het noordelijke kapiteel (27 x 26,5; h. 21 cm) is versierd met twee rijen van rechtop staande bladeren met omgekrulde uiteinden die alterneren met palmetten. De topjes van de hoekbladeren zijn verbonden met de topjes van de bladeren eronder en gezamenlijk lijken ze een soort handvaten te vormen. Het kapiteel lijkt grotendeels origineel te zijn, al vertoont de halsring sporen van restauratie. Een tekening van het kapiteel door Cuypers en een foto in het boek van A.H. Diepen laten zien dat het kapiteel toch redelijk beschadigd was, hetgeen impliceert dat het moet zijn bijgewerkt of gedeeltelijk door nieuw is vervangen (afb. 26 en 27).

28. Basement B5. Het zuidelijk deel (links op de foto) is nieuw en werd vervaardigd naar een fragment dat zich thans in de collectie van het Maastrichtse Bonnefantenmuseum bevindt. Het noordelijk deel (rechts op de foto) is origineel.

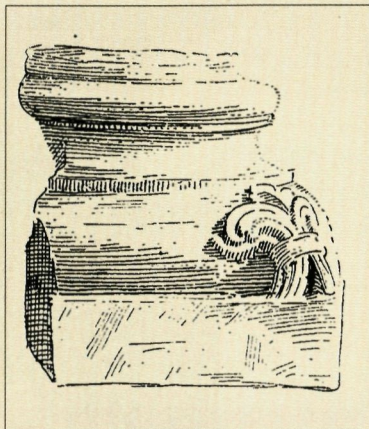
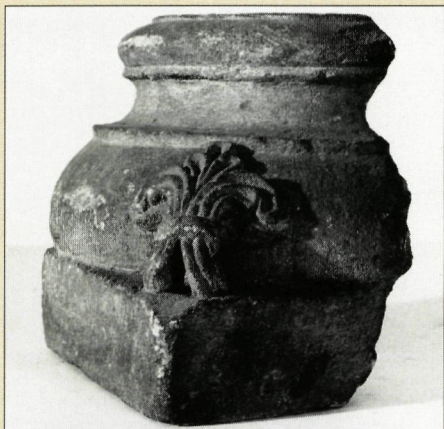


B 5

Evenals het kapiteel zelf bestaat het basement uit twee losse, samengevoegde basementen (afb. 28). Het noordelijke basement (27 x 27, h. ca. 19 cm) is origineel en wordt versierd met dubbele palmettongen op de hoeken. Het zuidelijke basement

is nieuw (27,5 x 27,5 cm, h. ca. 20 cm) en werd vervaardigd naar een origineel fragment in het Maastrichtse Bonnefantenmuseum (afb. 29).³⁵ Dit fragment (nr. 3026-64, voorheen 964 c) is van zandsteen en is 19 cm hoog. De hoogte van de plint is 6 cm. De oorsprong uit Rolduc wordt bevestigd door de tekening die Cuypers in 1892 maakte (afb. 30).

29. Fragment van een basement in het Bonnefantenmuseum te Maastricht.



30. Fragment van een basement uit Rolduc, getekend door Cuypers in 1892.

31. Eisenach, Landgrafenhaus, Wartburg. Basement in de Sängersaal.

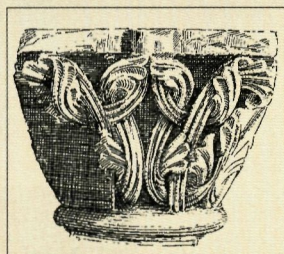
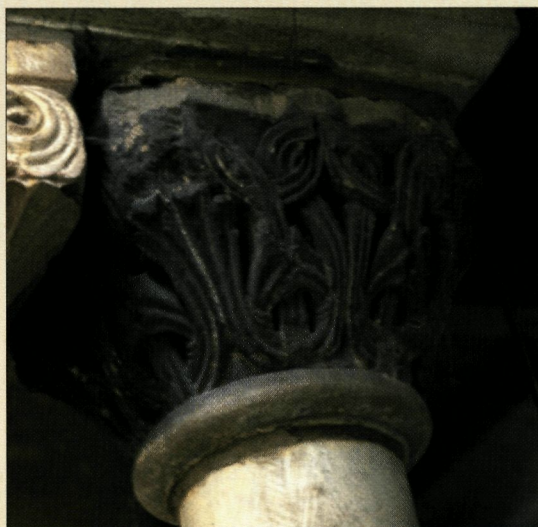


Opmerkelijk is de fraai vormgegeven hoekspoor die bestaat uit twee samen- gebonden takjes die op de hoek van het basement ontspringen en uitgroeien tot een driedelige palmet. Een parallel hiervoor is moeilijk te vinden, maar iets vergelijkbaars is te zien op een basement in de Sängersaal van de Wart- burg bij Eisenach (afb. 31). Hier is het blad aangebracht tegen een grote tong die uit de kraag onder de halsring te voorschijn komt.

32. Het noordelijk kapiteel van K6 vanuit het oosten.

33. Het zuidelijk van K6 is geheel nieuw.

34. Tekening door Cuypers van het noordelijk deel van K6 voor plaatsing in het kloosterpand.



K 6

Kapiteel 6 bestaat, evenals kapiteel 5, uit een samenstel van twee losse kapitelen (afb. 32 en 33). Het zuidelijke kapiteel is nieuw (27 x 27, h. 23 cm); een origineel is niet voorhanden. Ook werd het niet door Cuypers getekend. Maar al is het kapiteel nieuw, toch lijkt de decoratie vrij authentiek. Weer is er enige verwantschap te bespeuren met beeldhouwwerk uit de westbouw van de St. Bartholomeuskerk in Luik.

Het noordelijke kapiteel (27 x 27 cm, h. ca. 20 cm) is, op de vernieuwde halsring en inzetstukken na, oud. Deze herstellingen zijn op het kapiteel zelf moeilijk waar te nemen, maar dat het origineel beschadigd was, is goed te zien op de tekening die Cuypers in 1892 publiceerde (afb. 34). Dit noordelijke kapiteel is overigens het enige van de hele serie waarvan de abacus in het midden voorzien is van een klein rechthoekig blokje. Het kapiteel is op de hoeken versierd met palmetten die worden omlijst door drieledige bladstengels. De onderste stengels van de palmet lopen uit en buigen midden op het centrale vlak omhoog en vormen daar palmetten, die onder het centrale blokje van de abacus omkrullen. Vanuit het blokje komen twee bladeren naar beneden, die de palmetstengels kruisen.

B 6

Het basement bestaat uit twee samengevoegde enkelvoudige exemplaren (afb. 35). Het zuidelijk basement (27 x 27 cm, h. ca. 20 cm) heeft hoge hoeksporen met centraal een bandje met parels. De noordoostelijke hoekspoor is van cement; de zuidelijke hoek van het basement is nieuw. Ook het noordelijke basement (27 x 27 cm, h. 21 cm) is zwaar aangepakt tijdens restauraties. Het zuidelijke deel is restauratiewerk en ook in de zuidoostelijke hoek is een nieuw stuk ingezet. Wat de decoratie betreft,



op de hoeken zijn net onder de kraag horizontale klieven waaruit een vijfdelige palmet naar buiten komt. Hoe het basement er voor de restauratie uitzag is te zien op de foto die bij Diepen staat afgedrukt en die is afgebeeld onder catalogus nummer K5.

35. Basement B6.
Bij het zuidelijk
deel (links op de
foto) is de hoek-
spoor vernieuwd.
Bij het noordelijk
deel is een deel van
de linker hoekspoor
vernieuwd en is de
gehele rechterzijde
negentiende-eeuws.

De stenencollectie in de ontvangstruimte rondom de Boerenkelder te Rolduc

De geschiedenis van de losse sculptuurfragmenten in Rolduc is enigszins obscuur. Een aantal van de stukken die nu bij entree tot de Boerenkelder staan opgesteld werd waarschijnlijk in 1876 gevonden, samen met de stukken die tijdens de campagne van 1895-1897 werden hergebruikt. Evenals deze stukken werden ze gerestaureerd, maar niet hergebruikt. Deze gerestaureerde, maar niet geplaatste stukken bieden de aanschouwer een interessante kijk in Cuypers' restauratie werkwijze.

Maar niet alle stukken werden in 1876 ontdekt. Volgens Everts kwamen een dubbel kapiteel en twee dubbele basementen pas in 1925 aan het licht toen de bebouwing van het basse-cour werd afgebroken. Andere fragmenten werden in 1934 aangetroffen tijdens de restauratie van de westbouw van het kerkgebouw.³⁶ Genoemde vondsten verdwenen al vrij snel en golden in 1948 nog als vermist, evenals dat het geval was met de niet hergebruikte sculpturen die in 1876 waren gevonden.³⁷ Wanneer de stukken teruggevonden zijn, is niet bekend, maar in 1962 lagen alles bij elkaar op de tweede verdieping van de westbouw van de kerk opgeslagen.³⁸

Tegenwoordig telt het Rolducs 'lapidarium' tien Romaanse sculptuurfragmenten, waarvan er vermoedelijk zeven van het kloosterpand afkomstig zijn.³⁹ Het gaat hier om een zesdelig kapiteel (Rolduc L 1), een driedelig kapiteel (Rolduc L 2), drie dubbele basementen (Rolduc L 3, 4 en 5), een dubbel muurbasement (Rolduc L 6) en een dubbel muurkapiteel (Rolduc L 7). Kapiteel 2 werd in 1892 door Cuypers getekend.

L 1

Dit zwaar gerestaureerde en aangevulde zesdelige kapiteel werd centraal door een pijler ondersteund en op de hoeken door zuiltjes met een doorsnede van 16 cm (afb. 36). De afmetingen van het kapiteel bedragen 61 x 45 x 22 cm. De abacus is 2,5 cm hoog, de halsring 4 cm. Het centrale deel is onder de abacus 21 cm breed tegen 17,5 cm net boven de halsring.

36. Zijkant van kapiteel L1. Dit is een groot zesdelig kapiteel dat tijdens de negentiende-eeuwse restauratie grotendeels werd vernieuwd. Alleen het stuk links op de foto is origineel twaalfde-eeuws.



37. Kapiteel van het voormalige kloosterpand van St Jakob in Regensburg.

Het kapiteel bestaat uit drie afzonderlijke delen die aan de onder- en bovenzijde door middel van verbindingsstukken aan elkaar zijn vastgezet. De twee grotere delen zijn van zandsteen; het derde deel (aan de linkerzijde) is van een lichter gekleurde steen en is minder vlak van uitvoering. Dit stuk is het enige originele deel van het kapiteel. Het nieuwe werk oogt in vergelijking met het originele werk steriel.

38. Kapiteel L2 had blijkbaar een zwaar beschadigde rechterkant. Voor deze zijde werd in 1896 een nieuw aanzetstuk vervaardigd, maar dat werd nooit vastgezet. Waarschijnlijk viel de beslissing het kapiteel niet bij de wederopbouw van het kloosterpand te hergebruiken nog voor het kapiteel goed en wel was gerestaureerd.

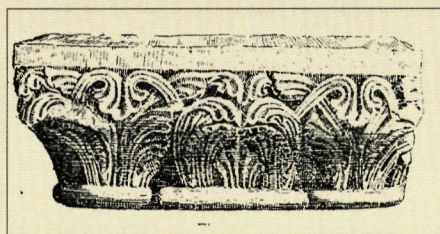
Het kapiteel doet denken aan een exemplaar dat zich in de kapel bevindt van het Wartburgkasteel te Eisenach, ook al zijn de motieven hier heel anders. De parallel zit hem vooral in de manier waarop het vlak is gevuld, in de lijnvoering van de strengen bladwerk en de diepte van snijwerk. Ook een kapiteel uit de St. Jakob in Regensburg doet qua snijwerk en lijnvoering denken aan het Rolducse exemplaar (afb. 37). De manier waarop de motieven langs verticale lijn verbonden zijn en in horizontale richting een reeks vormen is eveneens vergelijkbaar.

L 2

In de tegenwoordige staat is kapiteel L 2 moeilijk te beoordelen, omdat het tegen de muur is geplaatst (afb. 38). Het kapiteel is driedelig, met ronde zijstukken die passen op colonnetten met een doorsnede van 16 cm en een rechthoekig middendeel. Het is echter goed mogelijk dat we hier van doen



39. Tekening van kapiteel L2 door Cuypers, 1892. Te zien is dat de rechterkant van het kapiteel zwaar is beschadigd.



hebben met de helft van een oorspronkelijk zesdelig exemplaar. De rechterkant van het kapiteel is afgezaagd en in het Cuypers atelier is in 1896 een vervangingsstuk gefabriceerd, dat waarschijnlijk nooit werd vastgezet (afb. 39). Het stuk is nu los en staat het bovenop het kapiteel. Op de bovenkant van zowel het kapiteel als het nieuwe zijstukje zijn sleuven gemaakt die dienden om de twee stukken met elkaar te verbinden.

De voorzijde van het kapiteel is 48,5 cm breed, het zijstukje is 11,5 cm. De oorspronkelijke breedte bedroeg dus ongeveer 60 cm. Het kapiteel is 23 cm hoog. De halsring en abacus zijn allebei 3 cm hoog.

Centraal op het rechthoekige middendeel bevindt zich juist boven de halsring een vijfdelige palmet met links en rechts daarvan twee nogal zwaar uitgevoerde bladeren die naar binnen knikken. Opvallend is de decoratie van de binnenste nerf van deze bladeren met een soort ribbel patroon. De ruimte boven deze bladgroep en onder de abacus wordt gevuld met een palmet. Op de zijstukken wordt de hoofdmoot van de decoratie gevormd door twee bladeren die uit elkaar wijken. Boven het midden is weer een palmet die gevormd wordt door de omgekrulde toppen van driedelige stengels die van achter de bladeren tevoorschijn komen. Deze stengels worden gekruist door bladeren die van achter de centrale bladgroep uitwaaien. Op de

zijkant van het kapiteel is het centrale motief van het kapiteel gekopieerd.

Het type bladwerk dat te zien is op de twee ronde kapiteldelen komt voor op sommige kapitelen in de Wartburg. Een mooie parallel biedt een kapiteel op de eerste verdieping. Verder doen decoratie en vorm van dit kapiteel sterk denken aan een thans verdwenen kapiteel dat zich in Bonn-Bad Godesberg bevond en dat waarschijnlijk van het kloosterpand van de Keulse St. Gereon afkomstig was.⁴⁰ Het kapiteel is bekend van een in 1963 gemaakte foto. Het Duitse kapiteel is veel plastischer van uitvoering. In Regensburg bevindt zich in de façade van de St. Erhard een kapiteel dat op veel punten een zelfde soort uitstraling heeft (afb. 40).⁴¹

40. Regensburg
St Erhard, kapiteel
van het voormalige
kloosterpand van
St Jakob.



41. Basement L3



L 3

Aan de voorzijde is dit dubbel-basement met staartstuk 50 cm breed (afb. 41). De zijkanten zijn 31,5 cm diep en het staartstuk geeft een extra 8 à 9,5 cm. Het basement is 23 cm hoog; de zuildoorsnede was 16 cm. Op de

hoeken en tussen de twee kussens in is het stuk versierd met fijn vormgegeven, geribbelde bladwerksporen.

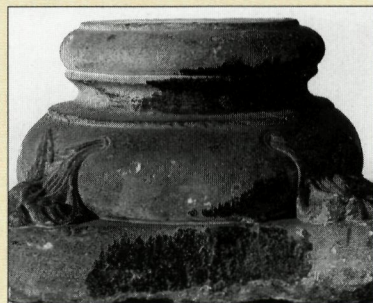
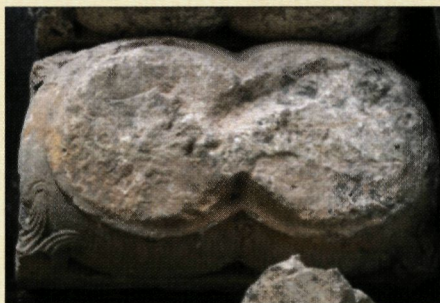
L 4

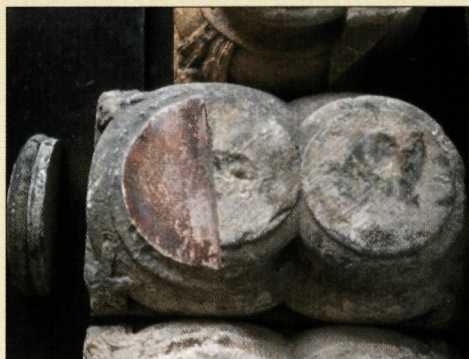
Een tweede, zwaar beschadigd basement is aan alle vier de zijden versierd en meet thans 45 x 27 x 13 cm (afb. 42). Het bovendeel is echter weggekap't zodat de oorspronkelijke hoogte niet meer exact te achterhalen is. Ook de plint ziet eruit alsof ermee geknoeid is. Boven elke hoek zijn op het kussen van het basement twee ringetjes aangebracht en deze brengen steeltjes voort die naar de hoek toe verbreden en uitgroeien tot volwaardige palmetten. Helaas is slechts één hoek goed bewaard gebleven.

Palmetten die samengesteld zijn uit twee stelen die uit ringetjes groeien zijn in de Maaslandse beeldhouwkunst vrij zeldzaam. Een overeenkomstig stuk is te vinden in de collectie van het Bonnefantenmuseum in Maastricht (afb. 43) waarvan de herkomst onbekend is.⁴² Dit zandstenen basement meet 28 x 28 cm en is 22 cm hoog. Het zuiltje had een iets grotere diameter dan bij de overige basementen, namelijk 17,5/18 cm. Het basement verkeert in goede staat, al ontbreekt er een hoek. Mogelijk is ook dit basement uit Rolduc afkomstig, maar zekerheid is hierover niet te geven, omdat het niet door Cuypers getekend werd en omdat een kopie in de zuidelijke vleugel van het kloosterpand ontbreekt.⁴³ Verder pleit de zuilmaat niet voor een herkomst uit Rolduc.

Een verdere parallel was mogelijk te vinden op één van de basementen uit de westbouw van de Luikse St.-Bartholomeuskerk, maar helaas is het desbetreffende kapiteel zo zwaar verweerd dat niet met zekerheid vastgesteld kan worden of de bladeren hier uit ringetjes voortkomen. Wel zijn de palmetstelen van het genoemde basement nauw verwant aan die op het Rolducse exemplaar. Het palmetmotief met uit ringetjes groeiende steeltjes komt verder voor bij basementen in het Bergportaal van de St.-Servaaskerk in Maastricht en in de toegang tot de kapittelzaal van de Onze-Lieve-Vrouwe in Maastricht. In beide gevallen doen de Maastrichtse voorbeelden geavanceerder aan dan in Rolduc; het Rolducse basement is meer Romaans dan gotisch; in Maastricht is dit precies andersom. In een geheel andere vormtaal komen palmetten met steeltjes voor op een basement in de crypte van Rolduc en op een basement in de noordelijke galerij van het schip van de Munsterkerk in Roermond. In Roermond ontbreken de ringetjes.

42. Basement L4
43. Basement in
het Bonnefan-
tenmuseum te
Maastricht dat
veel overeenkomst
vertoont met de
Rolducse base-
menten.





L 5

Een tweede dubbelbasement is eveneens zwaar verweerd (afb. 44). Het meet 45 x 27 x 19 cm en zou twee colonnetten hebben gedragen met een doorsnede van 16 cm. De linker helft van het bovenstuk van het basement is weg gezaagd en vervangen door een nieuw stuk in een andere steen met daarop het nummer 6. Evenals bij basement L 4 zijn de hoeksporen bedekt door bladwerk met steeltjes die voortgebracht worden door paren kleine ringetjes.

44. Basement L5

L 6

Het vierde dubbele basement was waarschijnlijk bedoeld om tegen een muur te worden geplaatst, ook al ontbreekt het staartstuk (afb. 45). Het basement is 45 x 30 x 19 cm en droeg colonnetten met een doorsnede van 16 cm. De linkerkant is sterk verweerd. De hoeksporen hebben de vorm van geribbelde tongen waarvan het puntje is omgeklapt.

45. Basement L6



L 7

Het laatste stuk in het 'lapidarium' betreft een dubbel muurkapiteel met een rechthoekig versierd achterstuk (afb. 46). De totale breedte is 60/61 cm; het voorste deel meet 52 cm. De diepte is 33 cm en de hoogte bedraagt 29 cm. Het kapiteel zou gesteund zijn door twee colonnetten met een doorsnede van 16 cm.

De decoratie van de voorzijde van het kapiteel komt overeen met dat op kapiteel K 1. We zien hier drie langgerekte palmetten met verticale groeven die omlijst worden door opstaande bladeren met parelversiering die aan de bovenzijde omklappen en met elkaar vergroeien. Terzijde van

46. Kapiteel L7

47. Twaalfde-
eeuws kapiteel in
het kloosterpand
te Tongeren.

deze bladeren groeien langgerekte stelen die aan de bovenzijde uitgroeien tot omgebogen bladeren. Op de hoeken is een gelijksoortig patroon aangebracht, maar de decoratie is hier dieper uitgesneden.

Het bladwerk van dit kapiteel vertoont enige gelijkenis met dat op een kapiteel uit het kloosterpand te Tongeren, dat op de hoeken neervliegende vogels laat zien (afb. 47).⁴⁴ Al is de overeenkomst wellicht niet direct zichtbaar, het centrale blad op de zijden van het Tongerse kapiteel is steeds goed vergelijkbaar met de bladeren op het Rolducse kapiteel. Vanuit een smalle basis verbreedt het blad naar boven toe en de top is omgekruld. Langs de rand is een parelrand aangebracht. Centraal over de nerf is een reeks gaatjes geboord, een motief dat geen parallel heeft in Rolduc. Links en rechts van het centrale blad prijken achter de vogels langs bladeren die een sierlijke zwiep maken en waarvan de uiteinden de bovenste hoeken van het kapiteel opvullen.

De parallel met Tongeren toont aan dat het bladmotief in Rolduc, in vergelijking, steriel is, dat de vormen meer schematisch en langgerekte zijn en daarmee behoort het Rolducse kapiteel duidelijk thuis in een iets latere tijd.

CONCLUSIE

De Rolducse kloosterpandkapitelen zijn versierd met gestileerd bladwerk; palmetten, stengels met omgebogen bladeren en bladspiraalvormen vormen het gehele repertoire. Het beeldhouwwerk op sommige kapitelen is bijzonder vlak gehouden en komt nauwelijks los van de achtergrond. De kapitelen zijn in principe aan alle vier de zijden hetzelfde en de gebruikte motieven hebben daarom een repeterend karakter. Interessanter zijn de basementen, waarvan de hoeksporen steeds heel divers zijn uitgewerkt. Op basis van de parallellen met de iets ouder ogende sculptuur in de Wartburg te Eisenach (1160 en later) en de St.-Jakobskerk in Regensburg (1160-1170 en later) en overeenkomsten met sculptuur uit de kloostergang van de St. Gereon in Keulen (1170 en later) en met de sculpturen uit de westbouw van de St. Bartholomeuskerk in Luik die rond 1187-1188 werd overkapt, kan de sculptuur in het Rolducse kloosterpand vanaf de jaren tachtig van de twaalfde eeuw

worden gedateerd. Het is al met al niet gemakkelijk deze groep sculpturen op haar merites te beoordelen. De negentiende-eeuwse opknopbeurt heeft de sculpturen geen goed gedaan; het beetje leven dat er waarschijnlijk wel was, is er destijds bij de meeste kapitelen hardhandig afgeschuurd. Illustratief is de vergelijking tussen het zesdelige kapiteel in het Bonnefantentemuseum en de negentiende-eeuwse kopie in het Rolducse kloosterpand.

- Noten
- 1 L. Augustus & J.T.J. Jamar, *Annales Rodenses. Kroniek van Kloosterrade. Tekst en vertaling*, Publicaties Rijksarchief Limburg nr. 3, Maastricht 1995.
 - 2 A.H. Diepen, *Die romanische Bauornamentik in Klösterrath und die nord-französische bauplastische Invasion am Maas und Niederrhein im letzten Drittel des XIIten Jahrhunderts*, Den Haag 1931.
 - 3 Diepen 1931, 15 and 126; W. Marres & J.J.F.W. van Agt, *De Nederlandse Monumenten voor Geschiedenis en Kunst, deel V, De provincie Zuid-Limburg, derde stuk: Zuid-Limburg uitgezonderd Maastricht*, 's Gravenhage 1962, 345 en 348; J.J.M. Timmers, *De Kunst van het Maasland I*, Assen 1971, 232; H.E. Kubach & A. Verbeek, *Romanische Baukunst an Rhein und Maas. Katalog der vorromanischen und romanischen Denkmäler*, Band I, Berlijn 1976, 470-471.
 - 4 Augustus en Jamar 1995, 162-163.
 - 5 Augustus en Jamar 1995, 170-171.
 - 6 De later heilig verklaarde Isfried werd in 1159 proost van de premonstratenzer abdijkerk van Jerichow. Van 1180 tot 1204 was hij bisschop van Ratzeburg. In 1190 wijdde hij het hoofdaltaar van de abdijkerk in Postel.
 - 7 Voor de latere bouwfasen cf. R. Corten & A.H.M. Ruyten, *Rolduc in Woord en Beeld. Geschiedenis der Abdij en der onderwijsinrichting*, Utrecht 1902; P.S. Everts, 'De gebouwen van Rolduc van 1843 tot 1943', in: J. Damens, H. Turlings en C. Coenen (red.), *Rolduc 1843-1943*, Kerkrade/Rolduc 1948, 88-128; Marres en Van Agt 1962, 316-320 en 342-348.
 - 8 Corten 1902, 115.
 - 9 N. Heyendal, 'Continuatio Annalium Rodensium', in: S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg VII*, E. Lavallaye, Liège 1852, 118; H. Deutz, 'Gestalt- und Funktionswandel der Abteikirche in Klösterrath in nachmittelalterlicher Zeit', PSHAL 127, 1991, 49-68 en specifiek 52.
 - 10 Deutz 1991, 54.
 - 11 K. Hardering, *Die Abteikirche von Klösterrath. Baugeschichte und Bedeutung*, Clavis Kunsthistorische Monografieën deel XVIII, Utrecht/Alphen aan den Rijn 1998, 13.
 - 12 Corten 1902, 38-39; Everts 1948, 127 noot 19.
 - 13 Helaas vermeldt Corten niet wie de tekening maakte of waar deze te vinden zou zijn.
 - 14 Corten 1902, 38; Hardering 1998, 29.
 - 15 Diepen 1931, 15 and 126; Marres en Van Agt 1962, 345 en 348; Timmers 1971, 232; Kubach & Verbeek 1976, 470-471.
 - 16 Corten 1902, 99.
 - 17 E. Lavigne, *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden. Deel I: 628-1138*, Maaslandse Monografieën 43, Leeuwarden/Maastricht 1986, 58-59, 99-100, 120, 130-132, 150-151 en 158-159; E. Lavigne *Kroniek van de Abdij van Sint-Truiden. Deel II: 1138-1558*, Leeuwarden/Maastricht, Maaslandse Monografieën 46, 1988, 14-15, 18-19, 30, 53-55 en 58.
 - 18 Zie hiervoor E. den Hartog, *Romanesque Sculpture in Maastricht*, Maastricht 2002.
 - 19 De datering van de Wartburg sculptuur is gebaseerd op dendro-chronologisch onderzoek dat in de jaren tachtig van de vorige eeuw werd uitgevoerd door Jährgen en Möller, en later Eckstein, Eißing and Klein (cf. D. Eckstein et al., *Dendrochronologische Datierung der Wartburg und Aufbau einer Lokalchronologie für Eisenach/Thüringen*, Cologne 1992,

- 1-16. 1992, 1-16). Daaruit bleek dat het hout voor de kelders geveld werd in de winter van 1157-1158. Het hout van het plafond van de begane grond werd rond 1162 geveld en deze datering houdt men ook aan voor de eerste verdieping. De tweede verdieping zou een latere toevoeging zijn geweest, maar helaas werd hier geen dateerbaar hout gevonden. Echter, zo heel veel later kan dat niet zijn geweest omdat de stijl van de sculpturen in de loggia van de tweede verdieping niet wezenlijk anders is dan dat van de eerste verdieping (E. Badstübner, 'Zur Kapitellornamentik der ludowingschen Hauptburgen in Thüringen', *Wartburg-Jahrbuch* 1997, 1998, 18).
- 20 Ook deze sculpturen zijn gerestaureerd, bijgeschuurd of zelfs door nieuw vervangen. Echter, de nieuwe of gerestaureerde exemplaren zijn veelal in dezelfde stijl als het origineel bijgemaakt en kopieerden de oorspronkelijke ontwerpen. Wel vielen de nieuwe kapitelen gladder en steriel uit dan de originele Romaanse exemplaren.
- 21 M. Stocker, *Die Schottenkirche St. Jakob in Regensburg. Skulptur und stilistisches Umfeld*, Regensburger Studien und Quellen zur Kulturgeschichte 12, Regensburg 2001, 63.
- 22 Stocker 2001, 213-214.
- 23 RAL 17.23 onderwijsinstellingen van het derde Rolduc inv. nr. 41 nr. 78.
- 24 RAL 17.23 onderwijsinstellingen van het derde Rolduc inv. nr. 41 nr. 147.
- 25 Everts 1948, 127, noot 19.
- 26 P.J.H. Cuypers, 'Historique de la fondation de l'abbaye de Rolduc', *Revue de l'Art Chrétien* III, 1892, pp. 17-18, afbeeldingen 20, 21, 22, 23, 24 en 25.
- 27 Den Hartog 2002, 519-523.
- 28 RAL 17.23 Onderwijsinstellingen van het oude Rolduc inv. nr. 41.
- 29 B. Kaelble, 'Architekturfragmente aus dem ehemaligen Kreuzgang von St. Gereon, Köln', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* LXII, 2001, 7 en afb. 3 op p. 10.
- 30 Kaelble 2001, 27-32.
- 31 Inventaris nr. 3026-711, cf. Den Hartog 2002, 522.
- 32 Rijksmuseum 11237; Inventaris Bonnefanten nr. 3026-710, cf. Den Hartog 2002, 521-522. In de catalogus staat abusievelijk vermeld dat het exemplaar in het Bonnefantenmuseum kleiner is dan dat te Rolduc.
- 33 Dit kapiteel is tegenwoordig op de verdieping van de westbouw opgesteld, maar kwam oorspronkelijk uit een van de twee westbouw galerijen. De recent geplaatste basementen werden allemaal gemaakt naar één van de vier oorspronkelijke basementen, die in origine allemaal verschillend waren. Dit is een curieuze gang van zaken die in een moderne restauratie eigenlijk niet mogelijk zou kunnen zijn.
- 34 P. Hoffsummer, D. Houbrechts & J. Eeckhout, 'Analyses dendrochronologiques et étude typologique des charpentes', in: *Etudes préalables à la restauration de l'église Saint-Barthélemy à Liège*, Dossier de la Commission Royale des Monuments, Sites et Fouilles 8, Liège 2001, 99-103.
- 35 Inventaris nr. 3026-64, cf. Den Hartog 2002, 521.
- 36 "Bij de verbouwing en restauratie van oksaal en toren in 1934 zijn op het oksaal in de gewelfvulling nog eenige brokstukken (vroeggotisch en romaans met hoekblad) aan 't licht gekomen en een fragm. van een romaans opschrift. Ze zijn met andere (ten deele nieuwe!) kapiteelen en basementen en een gewelfribfragment (oud koor?) door mij geplaatst in den "carcer". Een ander fragment (een vrij gaaf dubbelbasis met hoekblad en bijbehorend

kapiteel) en een ander idem met hoekblad (gevonden in den afval aan den keukenvijver, na afbraak der bascour gebouwen in 1925) is verdwenen, ondanks mijn pogingen om het te bewaren (afbeelding bij Diepen 1931, fig. 2 plaat LXXXIV", cf. RAL 17.23 Onderwijsinstellingen van het oude Rolduc, Map P.S. Everts 36).

- 37 Everts 1948, 127 note 19: "In de nieuwe verbindingsgang werden, dankzij de zorgen van Ir. L. Keuller, de oude romaanse kapitelen in 1876 bij het opgraven der funderingen in de noordelijke vleugel van Abt Dammerscheidt gevonden, weer aangebracht. Zo bleven deze behouden, terwijl andere stukken, die geen plaats kregen, tegelijk met later gevonden bouwfragmenten nog onlangs spoorloos zijn verdwenen."
- 38 Marres en Van Agt 1962, 348. Eén stuk lag gewoon in het Carré.
- 39 De andere drie Romaanse fragmenten zijn een deel van een abacus met centraal een vierdelig bloemmotief, een groot kapiteel van een donkere zwarte steen en een fragment van een klein basement met hoekspoor.
- 40 Kaelble 2001, catalogus nr. 33.
- 41 Dit kapiteel is overigens afkomstig van het kloosterpand van de St. Jakob in Regensburg.
- 42 Inventaris nr. 3026-26, cf. Den Hartog 2002, 523.
- 43 Den Hartog 2002, 523.
- 44 Het Tongerse kloosterpand werd vermoedelijk gebouwd tijdens het episcopaat van Hendrik van Leyen, bisschop van Luik van 1146 tot 1164. Van het Romaanse kloosterpand bleven slechts negen kapitelen bewaard, waarvan er tenminste één is samengesteld uit twee enkele kapitelen. De Tongerse kloosterpand sculptuur heeft nauwe banden met de oudste sculptuur in het Landgrafenhaus van de Wartburg bij Eisenach.

De zaak van de rentmeester

In de jaren tachtig van de 18^{de} eeuw werd de Indiviese Raad van Maastricht geconfronteerd met interne spanningen. Deze zijn door de historicus Spiertz uitvoerig beschreven.¹ Aan die spanningen gingen verschillende incidenten vooraf. Het eerste incident betrof de in 1785 tegen de vice-hoogschout Jan Hubert van Slijpe geuite beschuldiging dat hij een geheime en verraderlijke correspondentie zou onderhouden met de ontslagen voogd van stadhouder Willem V, Lodewijk Ernst hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel. Deze hertog, Oostenrijks staatsburger en officier, had zich na zijn ontslag teruggetrokken in Aken. De bedoeling van deze correspondentie zou zijn de stad Maastricht uit te leveren aan de Oostenrijkse keizer Jozef II, die deze vestingstad in 1784 had opgeëist.² Het tweede incident betrof de drie jaar later geuite beschuldiging aan het adres van de commissaris-instructeur en *'Rentmeester der Domeinen in de drie Staatsche landen van Overmaas'*, Willem Hendrik van Panhuys. Hij zou in juni van dat jaar de wegens desertie ontslagen en verbannen kolonel, Rogier baron Suljard de Leeftael, die bekend stond als een vurig patriot, gedurende veertien dagen hebben laten logeren op zijn landgoed Haeren te Voerendaal.³

Wat het eerste incident betreft, zo merkte Spiertz op, ging het er waarschijnlijk om sporen en bewijzen te vinden van een geheime correspondentie tussen Van Brunswijk en de stadhouder met van Slijpe als tussenpersoon.⁴ Deze hypothese werd door hem echter niet verder onderbouwd. Het tweede incident werd door Spiertz slechts zeer summier en onvolledig beschreven. Een grote hoeveelheid bronnenmateriaal werd door hem zelfs buiten beschouwing gelaten.⁵

In deze bijdrage staat het tweede incident centraal. Ter completering van de door Spiertz vermelde gegevens wordt een uitvoerige beschrijving gegeven van de tegen Van Panhuys gevoerde hetze, de tegen hem geuite beschuldiging, het ronselen van getuigen om de beschuldiging bewijskracht te geven, het door de Staten-Generaal opgedragen buitengerechtelijk onderzoek en de daarop volgende strafrechtelijke procedure voor de Staatse Raad van Brabant. Alvorens daartoe over te gaan wordt echter eerst nog summier stil gestaan bij het eerste incident omdat dit in feite de aanleiding vormde voor het tweede. Daarbij wordt ingegaan op de door Spiertz geformuleerde hypothese dat men, via de beschuldiging aan het adres van Van Slijpe, in feite de stadhouder wilde treffen.

EEN PATRIOTTISCHE COUP TEGEN DE STADHOUDER?

Wanneer men de verschillende feiten over de geheime en verraderlijke correspondentie op een rijtje zet, ontstaat het volgende beeld.

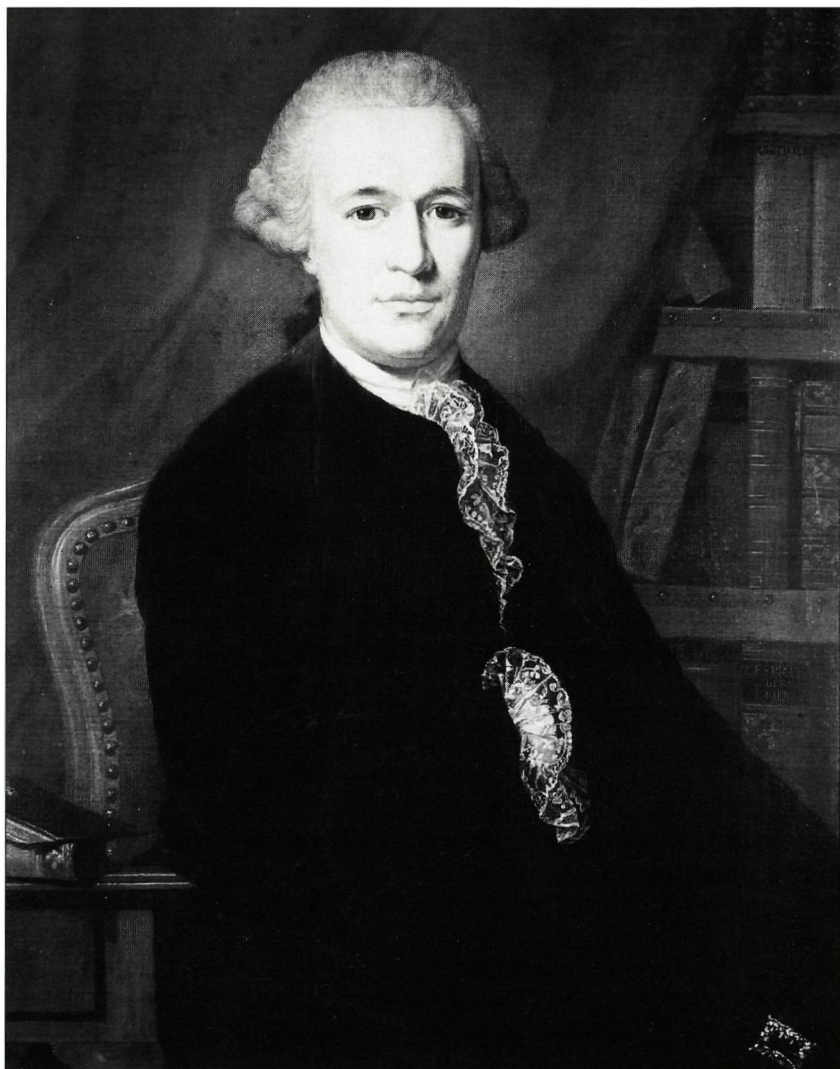
De beschuldiging tegen Van Slijpe werd gepubliceerd door twee vooraanstaande patriottische bladen, namelijk de courant de '*Gazette de Leyde*' en het weekblad '*De Post van den Neder-Rhijn*'. De '*Gazette de Leyde*' stond bekend als een uitstekende courant en was derhalve invloedrijk in binnen- en buitenland. De in Leiden woonachtige Franse journalisten Pierre Alexandre Dumont Pigalle en Antoine Marie Cérasier behoorden tot de medewerkers. Eigenaar en redacteur was de patriot en hoogleraar in de Griekse letteren en vaderlandse geschiedenis Johan Luzac.⁶ Het weekblad '*De Post*', in 1781 opgericht door Pieter 't Hoen, had een sterk polemische inslag en stond vanaf het begin voor volkssouvereiniteit als basis van een gezond republikeins staatsbestel. Het vigerende stadhouderlijke systeem werd herhaaldelijk op de korrel genomen.⁷

De bron van het bericht was de rijngraaf Van Salm, eveneens een overtuigd patriot. Hij zou dat, tijdens een verblijf in Berlijn, hebben gehoord van Frederik de Grote, de koning van Pruisen.⁸

Het was vervolgens de advocaat-fiscaal van de Generaliteit, Johan Gerard van Oldenbarneveld genaamd Tullingham, die van de Raad van State de opdracht kreeg om in Maastricht de zaak nader te onderzoeken.⁹ Deze Tullingham was een halfbroer van Hendrik Justus van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingham, de advocaat-fiscaal en procureur-generaal van de Staatse Raad van Brabant en tevens een felle orangist. Dat laatste was Tullingham niet, integendeel. Dankzij de stadhouder weten we dat hij ooit patriot was geweest. Tegenover anderen liet deze zich namelijk over de twee broers eens ontvallen: "*Doch dit onder ons acht ogen, den eene broeder heeft sig gesignaleert als een patriot, den ander als een prinsman; dog ik concludeer en segge niets meer dat dat het twee broeders zijn*".¹⁰ Bovendien was Tullingham een achterneef van Willem Hendrik van Panhuys.¹¹

In het door Tullingham in Maastricht uitgevoerde onderzoek vallen vervolgens twee zaken op. In de eerste plaats nam hij bij zijn aankomst in Maastricht op 12 maart 1785 geen contact op met de vice-hoogschout van de stad. Gezien de aard van de beschuldiging, hoogverraad, zou een contact met de criminele officier van de stad wel op zijn weg hebben gelegen.¹² Dat hij dit achterwege liet, is alleen te verdedigen als Van Slijpe al vooraf als verdachte was aangemerkt waarbij zich dan de vraag aandient wie hem tot verdachte had gemaakt. Tullingham had wel contact met de twee Brabantse commissarissen-instructeurs, Willem Hendrik van Panhuys en diens collega Abraham George Pillera. Zij waren hem behulpzaam met het aanvoeren van bezwarend materiaal tegen Van Slijpe. In een latere fase van het onderzoek deden ze dat zelfs in opdracht van de Staten-Generaal.¹³ Bovendien

1. De advocaat-
fiscaal van de
Generaliteit:
Johan Gerard van
Oldenbarneveld
genaamd Tullingh
(1737-1803),
halfbroer van de
advocaat-fiscaal
van de Staatse
Raad van Brabant.
Foto: Iconografisch
Bureau, Den Haag.



werden ze geassisteerd door de erkende Leidse patriot Joost Romswinkel.¹⁴ Zijn aanwezigheid bevestigt nog eens het grote gewicht van de zaak. Romswinkel, die een advocatenpraktijk had te Leiden, was namelijk lid van de Staten-Generaal en maakte zelfs deel uit van het Secretet Besogne.¹⁵ Zonder maar een woord met Van Slijpe te hebben gewisseld werd deze op donderdag 24 maart 's avonds om negen uur plotseling en geheel onverwacht gearresteerd wat hem op vijf weken huisarrest kwam te staan.¹⁶

In de tweede plaats werd Tullinghs' onderzoek gekenmerkt door een ongekend fanatisme. Tot twee maal toe negeerde hij bijvoorbeeld een verzoek van zijn opdrachtgever, de Raad van State, om bij gebrek aan bewijs

het onderzoek tegen Van Slijpe te staken.¹⁷ En toen het bewijs niet werd gevonden aarzelde hij niet om tegen Van Slijpe met nieuwe beschuldigingen te komen die met de zaak niets te maken hadden. Hoe dan ook, Van Slijpe moest hangen! Waarom? Waarschijnlijk hierom: het bewijs moest, hoe dan ook worden geleverd. Dat het daar om draaide, blijkt tenminste uit een verslag van Van Slijpe en uit de later uitgevoerde maar mislukte overval op de papieren van Van Brunswijk te Aken.

Uit het verslag van Van Slijpe blijkt dat Tullingh op zekere dag de vice-hoogschout onder vier ogen wilde spreken. De twee kapiteins die hem bewaakten, kregen het verzoek de kamer te verlaten. Toen ze alleen waren vroeg Tullingh hem of hij onlangs niet in Den Haag was geweest? Van Slijpe bevestigde dat. Vervolgens vroeg Tullingh of hij toen geen brieven of dépêches van anderen had meegenomen met het verzoek deze te willen bezorgen bij de hertog in Aken. Op dat moment werden Van Slijpes' ogen geopend en drong het met een schok tot hem door waar Tullingh eigenlijk op uit was: *"Ik wierd verlicht, en begreep, dat men my hield voor het werktuig eener zoo niet Verraderlyke, ten minste geheime Correspondentie tusschen de twee Vorstelyke Perzoonen, onzen gewenschten Erfstadhouder en den Heere Hertog van Brunswijk te Aken; toen begreep ik, dat myne vervolgingen alleen ten oogmerk hadde, het verfoeylyk opzet, om deeze twee Hoogaanzenlyke Princen, die eeuwig in myn hart leeven zullen, als Verraders te ontdekken"*.¹⁸

Toen het onderzoek in Maastricht niets opleverde, probeerde Hollandse patriotten, waarschijnlijk de Dordtse raadpensionaris Cornelis de Gijselaar en de rijngraaf van Salm, het bewijs voor zo'n correspondentie direct te zoeken bij van Van Brunswijk zelf. Daarvoor werden enkele officieren van Van Salms' legioen geronseld die te Aken een aanslag moesten plegen op Van Brunswijks' papieren. De zwager van een der samenzweerders, baron d'Arros, eveneens officier in het legioen van Van Salm, verried echter uit financiële motieven het geheim aan de Prins. Deze hechte aan diens woorden echter weinig geloof omdat hij d'Arros ervan verdacht dat het hem vooral om geld te doen was. Vervolgens stelde d'Arros zich in verbinding met de hertog zelf. Deze waarschuwde onmiddellijk de Akense politie. Toen de samenzweerders zich in de stad vertoonden, werden zij onmiddellijk gearresteerd. Als zij de hand hadden weten te leggen op de papieren van de hertog, dan zouden deze onmiddellijk naar Maastricht zijn vervoerd om daar te worden overhandigd aan de auditeur. Zou men 's nachts voor een der poorten van de stad zijn verschenen, dan zouden twee pistoolschoten voldoende zijn geweest om de poorten te openen.¹⁹

Wanneer men de in het voorafgaande vermelde gegevens overziet, dan valt het volgende op. In de tegen Van Slijpe gerichte aanval waren uitsluitend patriotten en patriotse media betrokken. Dat versterkt de gedachte aan een patriottisch complot. Of Van Panhuys en Pillera patriotten waren, staat niet vast al werd Van Panhuys, zoals in het vervolg van deze bijdrage zal blijken,

wel van patriotse sympathieën beschuldigd. Dat met name vooraanstaande Hollandse patriotten zich zo fanatiek inspanden om in Maastricht en tenslotte in Aken het bewijs van een geheime correspondentie te vinden, wijst erop dat het niet zo zeer om Van Slijpe te doen was – want daar konden ze nauwelijks enig belang bij hebben gehad – maar om een veel groter belang, namelijk dat van de stadhouder. Van Slijpe was slechts de dekmantel.

Had men namelijk het bewijs over een geheime correspondentie tussen de stadhouder en Van Brunswijk kunnen vinden dan zou dat de positie van de stadhouder zeker hebben verzwakt. En dat was precies waar de patriotten op uit waren. Bovendien getuigt de actie van een uitzonderlijk raffinement. Door van begin af aan de schijnwerper op Van Slijpe te richten, werden de eigenlijke bedoelingen verdoezeld. Bovendien kon men zich aan gehele actie geen buil vallen. Het ging in deze periode van Oostenrijkse dreiging namelijk om het 'landsbelang' en daar aan waren alle andere belangen ondergeschikt, ook dat van de stadhouder. Dat na een succesvolle overval op de papieren van Van Brunswijk te Aken deze onmiddellijk naar Maastricht zouden worden vervoerd, wijst erop dat men daar contacten had. Helaas weten we niet met wie.

EEN HETZE TEGEN WILLEM HENDRIK VAN PANHUYS

De beschuldigingen, het door Tullingh verrichte onderzoek en de vijf weken huisarrest hadden Van Slijpe diep gegriefd. Bovendien nam hij het Willem Hendrik van Panhuys kwalijk dat deze zich samen met Pillera zo had ingespannen om bezwarend materiaal tegen hem te verzamelen. Opvallend daarbij is dat hij zijn pijlen voornamelijk op Van Panhuys richtte en niet op Pillera. De meest waarschijnlijke reden daarvoor is dat hij dat van de rentmeester nooit had verwacht. Hij had met hem namelijk ooit een vriendschappelijke relatie onderhouden. Bovendien had zijn moeder Van Panhuys in 1770 de aankoop van het landgoed Haeren [Voerendaal] mogelijk gemaakt door hem f 26.000,- te lenen.²⁰ Teleurgesteld, vernederd en persoonlijk gekrenkt wachtte Van Slijpe dan ook zijn tijd af om zich op de rentmeester te kunnen wreken. Die tijd kwam toen hij een belangrijke medestander had gevonden, de luitenant-kolonel De Salve.

Wie was De Salve? Jan Anthony de Salve de Bruneton was omstreeks 1745 geboren te 'Punto Gale op 't Eyland Cijlon' [nu: Sri Lanka]. Net als Willem Hendrik van Panhuys was hij te Maastricht lid van de Waals Hervormde Gemeente. Sinds 1766 was hij lid van de Grote Sociëteit. Zijn lidmaatschap had hij te danken aan een introductie van Van Panhuys.²¹ Hij was gehuwd met Arnolde Elisabeth Heldevier. Huybert Aemilius van Panhuys, de broer van Willem Hendrik, was zijn zwager. Deze was gehuwd met Jeanne Gerarde Heldevier, een zus van Arnolde Elisabeth. Hij was luitenant-kolonel en 'Capitain proprietair' van een compagnie in het regiment

2. Portret van
Willem Hendrik
van Panhuys
(1734-1808). Foto:
Iconografisch Bu-
reau, Den Haag.



mariniers van generaal-majoor Douglas.²² Vanwege lichamelijke klachten was hij echter vrij gesteld van dienst. Hij leed namelijk aan podagra. Dit was een soort jicht die zich openbaarde door een hevige pijn in de voet. Bij De Salve leidde deze kwaal soms tot ernstige uitvalsverschijnselen. Zo liet hij in april 1789 weten: *'zeerdert ruim veertien dagen bedlegerig aan het Podagra van het hoofd tot de voeten, en dus berooft van het gebruik aller mijner leedemaaten'*.²³ In de volksmond werd deze vorm van jicht ook wel *'het pootje'* genoemd.

De Salve was al enige jaren met de rentmeester verwickeld in een juridisch gevecht over de betaling van tolgelden waarbij hij zich ernstig benadeeld voelde. Hij had dan ook een godsgruwelijke hekel aan Van Panhuys. Hoe intens zijn afkeer was, bleek ondermeer uit een verklaring van Petrus Josephus Ortmans, procureur in Staats-'s-Hertogenrade en pachter van de hof Bergendall gelegen in de hoofdbank Gulpen.²⁴

Tijdens een ontmoeting met De Salve had Ortmans de luitenant-kolonel op de man af gevraagd hoe het toch was gekomen dat hij in zo'n ernstig conflict was geraakt met de rentmeester. De Salve had hem toen geantwoord: *"Dat zal ick u zeggen: over omtrent 9 jaaren durfde dien slegten Kerel mij uijkrijten als eene fraudeur van 's Lands tollén, en zeedert dien tijd heeft dien slegten Kerel mij bij vervolg met Looije Schoenen agtervolgt. Ick durfde zeggen dat dien van Panhuys een slegte Kerel is, en dit heb ick ook aan Zijne Doorlugtige Hoogheid den Heer Prince van Hessen Cassel te kennen gegeven, met verzoek dat Zijn Hoogheid mij geliefde te dispenseeren om met dien slegten Kerel op het gouvernement te souperen"*.²⁵ In de Grote Sociëteit schold hij Van Panhuys openlijk uit voor 'Schoelje en canaille' ofschoon een dergelijk gedrag volgens de regels van de Sociëteit verboden was. Bovendien liet hij niets na om de rentmeester in een kwaad daglicht te stellen. Zo beschuldigde hij hem ervan zijn vermogen op een oneerlijke wijze te hebben vergaard, van oplichting van zijn superieuren, van patriotische sympathieën en van een negatieve houding ten opzichte van het Huis van Oranje.

Door haat gedreven verzamelde De Salve al geruime tijd met de nodige gretigheid allerlei klachten tegen de rentmeester in de hoop hem ooit een hak te kunnen zetten. Zodra hij er lucht van kreeg dat iemand het met Van Panhuys aan de stok had gehad, werd hij aangemoedigd om daarover een officiële verklaring af te leggen bij notaris Johan Hendrik Rooth te Maastricht.²⁶ De meeste klachten hadden betrekking op willekeur en machtsmisbruik.

Zo legde mr. Jan Willem Heldevier, de zwager van De Salve en luitenant-schout van de hoofdbank Heerlen, bij notaris Rooth, in de aanwezigheid van twee getuigen en uit *'Liefde der Waerheid'* de volgende verklaring af. Enkele jaren geleden gebruikte hij op zijn buitengoed Vaeshartelt, in gezelschap van Maximilianus Josephus Silmen, proost van het adellijk klooster St. Gerlach, de kapelaan en De Salve met zijn echtgenote, het middagmaal. Tijdens de maaltijd vertelde de proost dat hij enige tijd geleden een meningsverschil had gehad met Van Panhuys over de betaling van tolgelden. De proost was namelijk van mening dat *'het klooster van St. Gerlach vry ende exempt was van den Tholl ende van de Barrières'*. De rentmeester had dat op hoge toon bestreden terwijl hij zich had laten gelden door op zijn rentmeesterlijke strepen te gaan staan. De proost had daarop gereageerd met de woorden: *"Og ik weet den Weg nae den Haag ook, en ik kenne de Heeren Staaten wel en zij kennen my ook wel"*. Waarop Van Panhuys zou hebben gezegd: *"Wat Staaten, dat syn maar Borgers ik ben den Staat,*

ik regeer hier het Land, en zoo als ik het wil hebben moet het geschieden". Aan deze verklaring voegde Heldevier toe dat de proost ten allen tijde bereid was om over dit incident een officiële verklaring af te leggen.²⁷

Van Panhuys liet dergelijke aantijgingen allerminst gelaten over zich heen gaan. Hij noemde De Salve bijvoorbeeld een '*laché calomniateur en libellist*' [een lafhartige lasteraar en smaadschriftschrijver]. Bovendien probeerde hij hem zo nu en dan met gelijke munt terug te betalen. Dat gebeurde bijvoorbeeld op 11 januari 1789 toen hij de smid Servaes Vaessen uit Amby op zijn kantoor ontbood. Vaessen was de smid van De Salve. Aan hem vroeg Van Panhuys of hij '*nooijd eenige differenten*' had gehad met De Salve. Vaessen beantwoordde die vraag ontkennend. Dat kon er bij Van Panhuys niet in en dus reageerde hij stom verbaasd met de woorden: "*Wat? Nooijd geene differenten gehad?*" En om het geheugen van de smid wat op te frissen kwam hij met enkele voorbeelden. Had De Salve dan nooit moeilijk gedaan over een rekening of was hij nooit ontevreden geweest over zijn werk? Volgens de smid niet. Hij kwam dagelijks bij De Salve aan huis en had van hem alleen maar vriendschap genoten.²⁸

GEHEIME CONTACTEN MET EEN DESERTEUR

De meest spraak makende beschuldiging tegen Van Panhuys betrof de bewering dat hij nog steeds contact zou hebben met de gewezen kolonel Rogier baron Suljard de Leeftael. Deze Suljard was een ras militair. In 1741, op zestienjarige leeftijd, was hij al vaandrig in het Staatse leger. In 1747/1748 was hij betrokken geweest bij het beleg van Bergen op Zoom. In 1764 werd hij bevorderd tot majoor, in 1766 tot luitenant-kolonel en in 1772 tot kolonel. In 1783 kreeg hij een eigen regiment waarover hij het commando voerde tot oktober 1787. Dit regiment werd betaald door het gewest Holland en lag te Maastricht in garnizoen.²⁹

In Maastricht, waar Suljard een huis in de Tongersestraat bewoonde, stond hij bekend als een vurig patriot. Hij was bevriend met Charles Clément Roemers, Willem Hendrik en Huybert Aemilius van Panhuys en de Leidse patriot Joost Romswinkel.³⁰

In mei 1786 kreeg hij de opdracht om met zijn regiment Maastricht te verlaten en naar Sluis in Vlaanderen te gaan ten einde daar garnizoen te houden. In september van dat jaar was het regiment echter in garnizoen in Geertruidenberg en niet in Sluis. Daar kreeg het regiment van de patriotisch gezinde Staten van Holland de opdracht om zich naar Woerden te begeven om daar het commando van de stad op zich te nemen. In Woerden op het kasteel zetelde tevens de '*Commissie van Defensie van de provincie Holland, West-Friesland en de stad Utrecht*'. Deze commissie had de verdediging van de provincie Holland en de stad Utrecht tot taak. Zonodig trad men op tegen militante oranjegezinden in dat gebied. Met behulp van het leger werden oranjeoproeren de kop ingedrukt, de leiders ervan gearresteerd en voor het gerecht gebracht.³¹

Suljard, die volgens zijn eed alleen bevelen mocht accepteren van de Staten-Generaal, gehoorzaamde aan deze opdracht van de Staten van Holland. Hij vertrok naar Woerden waar hij zich onder het gezag plaatste van de *'Commissie van Defensie'*. Opperbevelhebber was generaal-majoor Albertus Rijssel. Tot oktober 1787 voerde Suljard het commando over de vestingstad Woerden.

Nadat in september 1787 door ingrijpen van een Pruisische legermacht het Oranje-gezag weer in ere was hersteld en de patriotten waren verslagen, werd Suljard deze daad zeer kwalijk genomen. De Staten-Generaal droeg de op 7 december 1787 aangestelde waarnemend advocaat-fiscaal van de Generaliteit, Mattheus van der Pot, op: *'het recht van de Hooge Overheid waar te nemen tegens zoodanige Officieren welke ontrouw waren geweest aan der selver Eed en verplichting aan de Generaliteit'*.³² Van der Pot, die voorheen landsadvocaat van de Raad van State was geweest, kreeg de opdracht zich in te zetten voor hun arrestatie en berechting. Pas op 9 februari 1789 werd Van der Pot officieel de nieuwe advocaat-fiscaal van de Generaliteit en daarmee de opvolger van Tullingh, die dit ambt bijna twintig jaar had bekleed.³³

Suljard werd in oktober 1787 gearresteerd en gevangen genomen. In april 1788 volgde zijn berechting. Van der Pot was van mening dat Suljard, omdat hij had gehoorzaamd aan de Staten van Holland, zich schuldig had gemaakt aan desertie. Hij had namelijk alleen orders mogen aannemen van de Staten-Generaal. Bovendien had hij, niet zonder succes, geprobeerd om ook andere officieren over te halen hun eed van trouw aan de Generaliteit op te zeggen.

Vanwege desertie werd Suljard voor altijd uit de dienst ontslagen, ongeschikt verklaard om voor het land nog ooit een militaire functie te vervullen en verbannen van het grondgebied van de Republiek. Ook in Maastricht, waar hij een huis bewoonde, mocht hij zich niet meer laten zien. Tot aan de vestiging van het Frans bewind in 1794 verbleef Suljard nadien in Noord-Frankrijk, o.a. te Parijs en Doornik.³⁴

Te Maastricht deed nu het gerucht de ronde dat Van Panhuys, ondanks alles wat er was gebeurd, nog steeds *'familiaire omgang en liaisons'* zou hebben met de ontslagen en verbannen ex-kolonel. Gesproken werd zelfs van een briefwisseling, maar ook van persoonlijke contacten. Zelfs ná de omwenteling van september 1787 zouden er nog contacten zijn geweest. Zo zou in juni 1788, dus na zijn verbanning, Suljard en zijn vrouw nog veertien dagen hebben gelogeed op zijn landgoed Haeren. Verder zouden er contacten hebben plaats gevonden in Luik en Maastricht.

Als hoge ambtenaar, in drie functies, namelijk die van rentmeester, commissaris-instructeur en commissaris der grensscheidingen, zelfs direct benoemd door Staten-Generaal, kon Van Panhuys zich dergelijke kwalijke geruchten niet veroorloven. Vertrouwelijke contacten met een ontrouwe en

verbannen officier, konden zijn eigen positie ernstig in gevaar brengen sinds in september 1787 het Oranjegezag weer in ere was hersteld en onlangs nog het gehele ambtenarenapparaat van hoog tot laag van patriotse elementen was gezuiverd.³⁵

Ter verdediging stonden hem twee wegen open. Hij kon zwijgen in de hoop dat de geruchtenstroom weer vanzelf zou opdrogen. Hij kon ook in de aanval gaan door openlijk de tegen hem gerichte fluistercampagne aan de kaak te stellen. Zwijgen had twee nadelen. In de eerste plaats was het nog maar de vraag of de lastercampagne vanzelf zou doodbloeden. Voor evenveel geld liep het nog verder uit de hand en had hij er straks geen grip meer op. In de tweede plaats was het niet uitgesloten dat men zijn zwijgen zou uitleggen als angst of, erger nog, als een schuldbekenenis onder het motto van 'wie zwijgt stemt toe'. Koos hij voor de aanval, dan zouden zijn vijanden die hem bekend waren, ondanks dat ze zich schuil hielden, kleur moeten bekennen. Men zou dan worden gedwongen de tegen hem gerichte beschuldiging te bewijzen. Slaagde men daarin niet dan zou vanzelf duidelijk worden dat de beschuldiging onderdeel was van een lastercampagne. Zou men de handschoen niet oppakken en niet reageren dan zou ook dat voor hem een gunstige ontwikkeling zijn. Het zou dan zonneklaar zijn dat hij het slachtoffer was van roddelpraat. Met andere woorden, de aanval leek toch de beste verdediging.

TEGENOFFENSIEF

Op 11 februari 1789 opende Van Panhuys de tegenaanval. Hij verbleef toen in Den Haag waar hij onder meer een gesprek had onder vier ogen met de kersverse advocaat-fiscaal van de Generaliteit mr. Mattheus van der Pot, die van de Staten-Generaal de opdracht had gekregen om ook het landelijk ambtenarenapparaat door te lichten. Bij hem beklaagde Van Panhuys zich over het gedrag van De Salve en over de roddelpraat die in Maastricht, maar ook daarbuiten tot in Den Haag, over hem werd verspreid. In die roddels werd niet alleen zijn wijze van ambtsuitoefening, maar ook zijn gedrag als burger in diskrediet gebracht.

Vervolgens bracht Van der Pot de kwestie van Suljard ter sprake, wat voor Van Panhuys bijzonder pijnlijk was. Gezien zijn eerdere bemoeienis met deze zaak wilde Van der Pot precies weten wat er van deze geruchten waar was. Van Panhuys gaf te kennen dat hij geheel onschuldig was. Daarna haalde hij uit zijn zak een schriftelijke verklaring te voorschijn, die was voorzien van zijn handtekening en waarin de aan hem gerichte beschuldigingen werden ontkend. Tegelijkertijd gaf hij aan bereid te zijn deze verklaring onder ede te willen bevestigen.

In deze verklaring gaf Van Panhuys aan met Suljard al sinds begin 1787, nadat deze uit Maastricht was vertrokken, geen contact meer te hebben gehad noch enige relatie te hebben onderhouden. Van een brief-

wisseling was al helemaal geen sprake. Ze hadden elkaar trouwens nog nooit één brief geschreven. Van een ontmoeting te Luik kon evenmin sprake zijn. Sinds april en begin mei 1787, toen hij in verband met de vaststelling der grenzen voor overleg met de commissaris van Oostenrijkse zijde, kolonel-ingenieur De Brou, te Luik moest zijn, had hij namelijk geen voet meer in deze stad gezet. Ook van ontmoetingen te Maastricht kon geen sprake zijn. Op de tijdstippen dat die ontmoetingen zouden hebben plaats gevonden, was hij niet in Maastricht geweest. Verder tekende hij aan dat hij over genoeg getuigen beschikte die dit konden bevestigen.

3. Jan Hubert van Slijpe (1732-1791), vice-hoogschout van Maastricht.
Foto: Iconografisch Bureau, Den Haag.



Om zijn vijanden uit te dagen en uit de tent te lokken loofde hij vervolgens een premie uit van honderd gouden ridders, te betalen aan de armen, als iemand het tegendeel van zijn verklaring zou kunnen bewijzen. Tenslotte nam hij uitdrukkelijk afstand van het patriottisme. Nooit had hij verdachte denkbeelden gehuldigd, noch met betrekking tot de gevestigde constitutie noch met betrekking tot het vorstenhuis.³⁶

Deze verklaring had op Van der Pot grote indruk gemaakt. Dat gold vooral voor de door Van Panhuys uitgeloopte premie en zijn bereidheid de verklaring onder ede te willen bevestigen, wat nadien ook gebeurde. Ter zijner rechtvaardiging stuurde Van Panhuys zijn verklaring aan diverse gezagsdragers, zoals de stadhouder, de Raad van State en enige leden van 'de hooge Regeering' bij wie hij de eer had bekend te zijn. Aan Van der Pot richtte hij het verzoek de verklaring publiek te maken. De advocaat-fiscaal honoreerde dit verzoek en stuurde de verklaring met een begeleidend schrijven onder andere naar de vice-hoogschout van Maastricht.

DE HANDSCHOEN OPGEPAKT

Van Slijpe vatte dit, inclusief de verklaring zelf, op als een regelrechte provocatie. Hij overwoog zelfs de mogelijkheid, om in zijn kwaliteit van vice-hoogschout, deze kwestie serieus te laten onderzoeken. Bij nader inzien zag hij daar echter vanaf. Eigenlijk was de kwestie daarvoor niet belangrijk genoeg. In plaats van het stuk echter terzijde te leggen en het daarbij te laten, besloot hij het te overhandigen aan De Salve.³⁷

Deze aarzelde geen moment. Eindelijk rook hij z'n kans. Hij nam zich voor te bewijzen dat de tegen de rentmeester gerichte beschuldiging, die in de verklaring werd ontkend, wel degelijk op waarheid berustte.

Hij startte zijn offensief met het beleggen van een vergadering. Op zondagavond 22 februari 1789 verzamelde hij thuis een aantal gelijkgezinden om zich heen. Onder hen bevonden zich burgemeester A.Q. Collard, de oud-burgemeester C. de Jacobi en de luitenant-voogd A.L. Pélerin.³⁸ Aangenomen mag worden dat ook Van Slijpe van de partij is geweest en een belangrijke stem zal hebben gehad in de verdere plannen.

Enkele dagen later wierp deze vergadering al zijn eerste vruchten af. Jan Habets, de uit Klimmen afkomstige lijfknecht van De Salve, moest toen met de koets zijn heer afhalen, die bij Van Slijpe op bezoek was. Toen hij daar arriveerde, werd hem gevraagd even naar binnen te komen. Daar trof hij zijn heer aan, De Jacobi en de vice-hoogschout zelf. De Salve sprak hem vervolgens toe met de woorden: "*Jan, gy zoud my een plaisir kunnen doen!*" Vervolgens legde hij hem uit wat de bedoeling was. Hij zou de volgende dag naar Haeren in Voerendaal moeten gaan om daar contact op te nemen met de halfwin. Hij zou net moeten doen alsof hij een paard kwam

kopen. Als hij eenmaal met de halfwin in gesprek was, moest hij hem tussen neus en lippen door vragen of omstreeks St. Jan 't vorig jaar niet een heer met een bult op Haeren was geweest en of dat soms niet de kolonel Suljard was geweest. De Salve voegde eraan toe dat hij daar niemand kwaad mee kon doen omdat het maar om een weddenschap ging.

Toen hij 's avonds in de slaapkamer van zijn heer was om hem te helpen bij het aan- en uitkleden, drukte deze hem nog op het hart dat hij wel een getuige uit Klimmen moest mee nemen als hij naar Haeren ging. Die getuige kon een carolien verdienen als hij bereid was om naar Maastricht te komen om daar een officiële verklaring af te leggen.

EEN BELASTENDE VERKLARING

Op verzoek van De Salve verliet de lijfknecht Jan Habets de volgende dag in alle vroegte, toen de poorten van de stad nog maar net waren geopend, Maastricht om zich op weg te begeven naar Klimmen. Daar bezocht hij zijn ouders die zich verbaasd afvroegen wat hun zoon kwam doen.

Jan vertelde hen dat hij van zijn heer naar Haeren moest gaan om aan de halfwin te vragen of deze geen paard te koop had. Terloops moest hij hem dan vragen of Suljard niet toevallig op Haeren was geweest. Tevens moest hij iemand uit Klimmen meenemen die als getuige kon optreden. Zijn heer had namelijk met iemand gewed. Volgens zijn heer was Suljard wel op Haeren geweest, volgens die ander niet. De vader van Jan reageerde daar spontaan op met de woorden: *“Die gewed heeft dat Suljard op Haeren geweest is, heeft seker gewonnen!”*

In tegenstelling tot wat hij met zijn heer had afgesproken ging Jan Habets echter niet naar Haeren. Hij vreesde namelijk dat hij de halfwin, die familie van hem was, met zijn vragen in verlegenheid zou brengen. Daarom vroeg hij aan zijn vader of deze soms iemand anders in Klimmen kende, die kon weten of Suljard op Haeren was geweest. Die kon daar een carolien mee verdienen als hij in Maastricht een verklaring kwam afleggen. De vader beloofde z'n zoon z'n best te zullen doen. Hij kende namelijk iemand die als knecht op Haeren had gewerkt. Op zondag kwam hij hem altijd tegen in de kerk. En die zou er wel eens meer van kunnen weten.

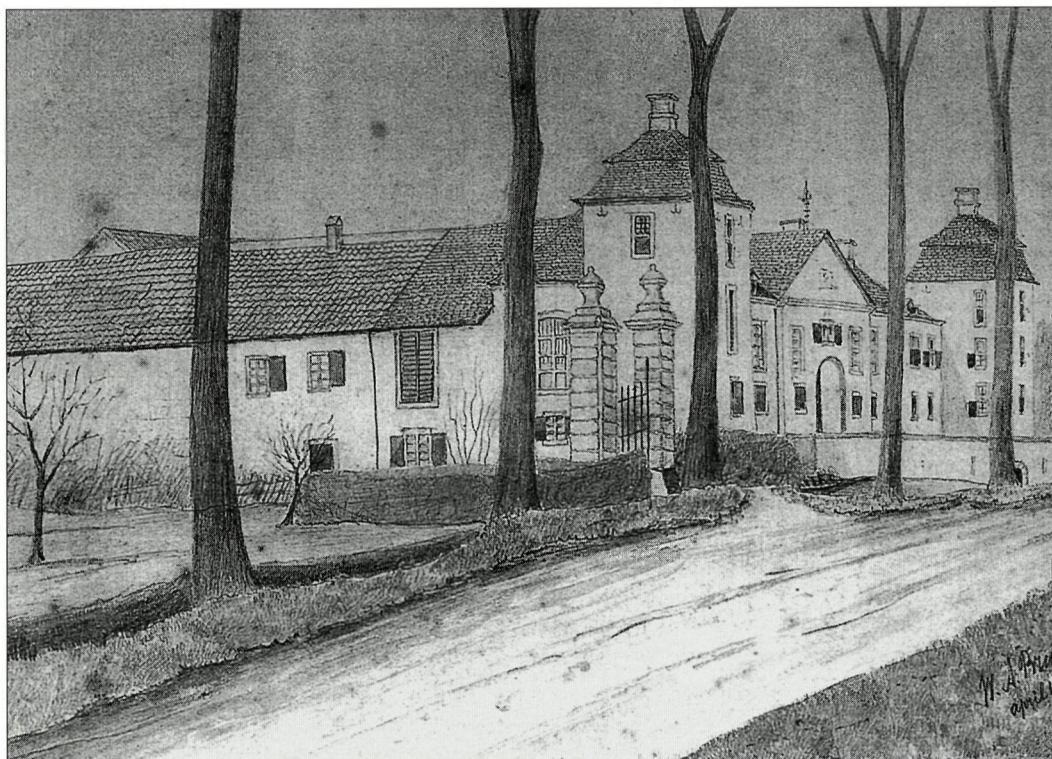
Toen Jan de volgende dag bij zijn heer terug kwam, vertelde hij dat hij de halfwin niet op Haeren had aangetroffen. Zijn vader zou echter proberen een andere getuige te vinden.³⁹

Na het vertrek van Jan ging z'n vader naar Retersbeek om daar contact op te nemen met Nijst Trachts, die tot voor kort als paardenknecht had gewerkt bij Michiel Raven, de halfwin van Haeren. Nijst Trachts bevestigde dat Suljard inderdaad, samen met zijn vrouw, zo'n veertien dagen op Haeren had gelogeed. Hij had hem daar regelmatig zien wandelen in de tuinen en door de velden. Jans' vader wist genoeg!

Enkele dagen later, op maandag 2 maart, vertrok Pieter Habets in alle vroegte naar Maastricht. Daar arriveerde hij al om negen uur bij De Salve. Hij vertelde hem dat hij iemand had gevonden die tot voor kort op de hof van Haeren had gewerkt. Deze persoon was bereid om over wat hij had gezien een verklaring af te leggen. De Salve reageerde verrast. Hij vroeg of hij die persoon niet had meegebracht? Dat was niet zo. Maar als De Salve dat wenste dan kwam hij binnenkort nog eens terug en dan bracht hij die persoon mee. De Salve wilde er echter geen gras over laten groeien. Daarom vroeg hij om de volgende dag weer terug te komen maar dan in gezelschap van die bewuste persoon.

De volgende dag arriveerde Pieter Habets, in gezelschap van Nijst Trachts, al voor negen uur bij De Salve. Deze stuurde onmiddellijk Jan Habets naar notaris Rooth en de vice-hoogschout om hen te informeren over de komst van de twee getuigen. Rooth was echter niet thuis en twee andere notarissen die werden benaderd, bleken evenmin thuis te zijn. Tegen half twaalf arriveerde Van Slijpe. Deze wilde beide personen graag even zien en hen een paar vragen stellen. Aan Nijst Trachts stelde hij de vraag of het ook wel zeker was dat hij Suljard op Haeren had gezien en of er niet sprake was van een persoonsverwisseling, immers er kwamen wel vaker hoge militairen op Haeren. Nijst Trachts was echter zeker van zijn zaak. Hij zou hem her-

4. Tekening van
kasteel Haeren
(Voerendaal) door
W.A. Bruning,
april 1875.



kennen temidden van duizend anderen. Voor Van Slijpe was dat voldoende. Triomfantelijk vertrok hij met het grote nieuws naar de Grote Sociëteit.

Tegen de avond arriveerde notaris Rooth. De Salve liet Van Slijpe roepen die op bezoek was bij professor Van Dyk. Beide getuigen werd nog eens op het hart gedrukt dat ze alleen de zuivere waarheid mochten zeggen en bereid moesten zijn om *'voor alle regterstoelen deswegen den Eed uyt te sweeren'*.

De belastende verklaring werd bij De Salve thuis afgelegd op dinsdagavond 3 maart 1789 ten overstaan van notaris Rooth.⁴⁰ De twee getuigen waren de keuterboer Pieter Habets uit Klimmen en de voormalige paardenknecht Nijst Trachts uit Retersbeek. Pieter Habets woonde te Klimmen aan de grote straat. Hij was gehuwd met de uit Aldenhove [Duitsland] afkomstige Anna Maria Heyenraad. Hij en zijn vrouw waren in 1789 *'omtrent de vijftig jaaren oud'*. Het echtpaar had waarschijnlijk zeven kinderen, waaronder vier zonen, Jan, Matthijs, Martinus en Hermanus en twee dochters, Maria en Maria Helena.⁴¹ Nijst Trachts, in 1789 omstreeks 49 jaar oud, was afkomstig uit en woonachtig te Retersbeek, een buurtschap behorend tot Klimmen. Hij was gehuwd met de vijfendertigjarige Joanna Maria Godding. Het echtpaar had twee kinderen. Het gezin woonde in bij de vijfenzestigjarige schoonmoeder van Nijst Trachts, Johanna Ramakers, de weduwe van Pieter Godding.

De verklaring werd afgelegd *'zoo te zaemen als elk van hen in 't bijzonder zonder inductie of persuasie van ijmand maar enkel en alleen in faueur van justitie, zulx ter instantie en requisitie van den Weledelen Gestrengen Heer De Salve de Bruneton'*. Verder werd verklaard: *'dat aan de comparanten nog zeer wel kennelijk en bewust is dat omtrent den streek van St. Jan in den Hooijtjyd van den gepasseerden jaare 1788 den gewezen collonel Suijliard de Leefdael zig eene groote veertien daegen bevonden en opgehouden heeft op 't gemelde goed haeren geleegeen kort bij Climmen, benevens zijn huijsvrouw, ten tijde de Heer Rentmeester van Panhuijs met zijn huijsgezin zig ook aldaar bevonden'*. Nijst Trachts voegde daar aan toe dat hij in die tijd als paardenknecht op Haeren had gewerkt en de kolonel met zijn vrouw dagelijks in en om Haeren had zien wandelen. Voor Pieter Habets gold dat hij in die tijd de kolonel in een koets voorbij zijn huis had zien rijden op weg naar de hof Haeren. Zijn huis lag namelijk aan de weg die naar Haeren leidde. Bovendien waren hem de kolonel en de koetsier wel bekend. Enige jaren geleden, toen oorlog dreigde met de Oostenrijkse keizer, had zijn zoon Jan namelijk als pakknecht gesolliciteerd bij Suljard. Pieter Habets had bij die gelegenheid met beide heren gesproken. Verder verklaarden beide getuigen dat Suljard volgens hen tussen de vijftig en zestig jaar oud moest zijn, een grote dikke neus had en een bult op zijn rug en altijd een staartpruijk droeg. Tenslotte wisten ze te vertellen dat de echtgenote

van Suljard nog veertien dagen langer op Haeren was gebleven. Zij was een dikke, mooie vrouw en veel jonger dan haar man.

De verklaring werd afgelegd in het bijzijn van twee inwoners van Maastricht, namelijk Pieter Timmermans en Frederik Daemen. Omdat Pieter Habets en Nijst Trachts niet konden schrijven werd de akte de door hen gehandmerkt.⁴²

BEVESTIGING ONDER EDE

Na afloop ging Van Slijpe nog even terug naar professor Van Dyk waar hij eerder op de avond op bezoek was geweest. Daar vertelde hij vluchtig wat zich ten huize van De Salve had afgespeeld. Kort daarna ging hij naar huis. Daar aangekomen, het was inmiddels al middernacht, schreef hij onmiddellijk een brief aan de griffier van het Brabants Hoogrecht, Huybert Aemilius van Panhuys.⁴³ Hij liet hem weten dat De Salve hem had verzocht om voor de volgende dag een vergadering te beleggen. Het was de bedoeling om tijdens die vergadering een door twee personen afgelegde notariële verklaring, die was gericht tegen zijn broer, onder ede te laten bevestigen. ‘*Uit hoofde van personele vriendschap*’ liet hij Huybert Aemilius weten dat de vergadering de volgende dag om half tien zou beginnen. Hij nodigde hem uit om daarbij aanwezig te zijn. Van de andere kant, zo vervolgde hij, kon hij zich voorstellen dat hetgeen de griffier te horen zou krijgen voor hem zeer pijnlijk kon zijn. Ook als hij verstek liet gaan, kon hij achteraf nog voldoende kennis nemen van deze zaak. Diezelfde nacht nog liet hij de brief door een gerechtsbode bij de griffier bezorgen.

Toen Van Slijpe de volgende ochtend om half tien ter vergadering verscheen, waren er vijf van de zeven Brabantse schepenen aanwezig: C. de Jacobi, P. Ph. Bogaert, Ph. Fermin, P. van Slijpe, de zoon van de vice-hoogschout, en B.F. Vrijthof. Toen iedereen had plaats genomen, kwam notaris Rooth binnen. Hij overhandigde de schepenen ‘*eene Requeste met eene annexe verklaring*’ van De Salve met het verzoek de bijgevoegde verklaring onder ede te laten bevestigen. Even later bracht de notaris de twee declaranten naar binnen, waarna hij de kamer verliet. De president-schepenen, De Jacobi, begon de verklaring vervolgens ‘*allerduidelijkst, zeer langzaam en distinct*’ voor te lezen. Toen hij de passage van de bult van Suljard voorlas, barstte Nijst Trachts in lachen uit terwijl hij mompelde: “*Ja myn Heeren al eene schoone bult!*” De vice-hoogschout ergerde zich aan dit gedrag. Hij verzocht De Jacobi daarom om een korte schorsing. Vervolgens las hij Nijst Trachts de les terwijl hij hem toe snauwde dat er niets te lachen viel als men een eed moest afleggen. Daarna maakte De Jacobi zijn verhaal af. Toen hij daarmee klaar was, vroegen hij en Van Slijpe aan de declaranten of ze de verklaring goed hadden begrepen. Beiden antwoordden: “*Zeer wel!*” Vervolgens vroeg de vice-hoogschout of ze bereid waren de eed af te leggen.

Dat was geen probleem, ze hadden immers niets anders gezegd dan dat ze met hun eigen ogen hadden gezien. Pieter Habets durfde daarom niet één eed maar wel honderd eden af te leggen.

Vervolgens werden beiden tot de eed toegelaten. De vice-hoogschout legde hen nogmaals de betekenis ervan uit en de straf die hen stond te wachten als ze meened zouden plegen. Pieter Habets benadrukte nog eens dat hij alleen had gezegd, dat hij de kolonel langs zijn huis had zien rijden over de weg die naar Haeren leidde. *“Dat klopt”,* zei Van Slijpe, *“ik heb u nooit iets anders horen zeggen!”* Daarna legde beide declaranten de eed af in de handen van de vice-hoogschout.

Tijdens het ceremonieel ontbraken de schepenen A. Hesselt van Dinter en A. Heldevier. Hesselt van Dinter was op het laatste nippertje nog binnen komen rennen. Huybert Aemilius van Panhuys was niet ter vergadering verschenen.

Na afloop gingen beide declaranten nog even naar het huis van De Salve. Daar kregen ze ieder twee oude schellingen *‘voor het tydversuym’*. Bij het afscheid zei De Salve nog: *“Vrienden, zo het wel uitvalt, zal ik uw ieder een goede koeij in uwen stal geven!”* Daarna keerden beiden terug naar Klimmen.

IN HET NAUW GEDREVEN

Beide verklaringen sloegen bij Van Panhuys in als een bom. Als geen ander beseftte hij dat van nu af aan zijn integriteit als hoge ambtenaar en als burger op het spel stond. Dat hij als rentmeester in dienst der Generaliteit nog contacten zou hebben onderhouden met een gedeserteerde en verbannen officier kon hij op geen enkele wijze aan zijn superieuren verkopen.⁴⁴ Dat hij bovendien daarover nog zou hebben gelogen en zelfs meened zou hebben gepleegd, maakte zijn positie totaal onmogelijk. Als hij op korte termijn er niet in slaagde deze beschuldiging te weerleggen, kon hem dat zijn kop kosten wat. Daarom bleef hem niets anders over dan de onwaarheid van de afgelegde verklaring aan te tonen.

Ook in Den Haag was men geschrokken. Van Slijpe had op verzoek van De Salve de verklaring toegezonden aan de advocaat-fiscaal Van der Pot. Deze was van mening dat de zaak nu een zodanige ernstige wending had genomen dat hij deze moest melden aan de Staten-Generaal. Het werd nu hoog tijd dat de zaak tot op de bodem zou worden uitgezocht: *‘ten dien effecte dat het ligt der Waarheid uit de dikke duisternis waar achter het zelve thans verborgen is, onbeneveld te voorschijn kan komen, en de Rechter alzoo in staat gesteld worde, om de onschuld te beamen en het kwaad te doen bestraffen.’* In dien het waar was, zo vervolgde Van der Pot, dat de bewuste ex-kolonel op Haeren had gelogeerd, dan had de rentmeester onlangs onder ede een valse verklaring afgelegd. In zijn ogen had hij dan een *‘allerinfaamste daad’* begaan waardoor hij het vertrouwen van zowel

de Staten-Generaal als de Raad van State zou verliezen. Dit zou zijn positie zodanig ondermijnen dat hij niet langer meer te handhaven was. Hij zou zijn eer verliezen en daarmee de achting van ieder mens. Vanwege meened zou hij worden gestraft. Indien het echter niet waar was wat over hem werd verteld, dan waren er tegen de rentmeester valse verklaringen de wereld in geholpen. Hij hoopte dan *'dat de deponenten als valsche getuygen, en als Meynedigers, anderen ten voorbeelde en afschrik op het rigoureuste behoorden te worden gestraft'*.

Tot slot gaf Van der Pot de Staten-Generaal in overweging of het niet raadzaam zou zijn deze zaak te laten onderzoeken. Men zou hem per resolutie met dat onderzoek kunnen belasten. Om tot een goede besluitvorming te komen, wilde hij Hunne Hoogmogenden in ieder geval graag van advies dienen.⁴⁵

ONDERZOEK TE LUIK

Nu het eerste succes tegen de rentmeester was behaald, wilde De Salve méér. Daarom trokken de zwager en een neef van De Salve, Jan Willem Heldevier en zijn zoon Gerard Anton Johannes, de gangen van Van Panhuys te Luik na.⁴⁶ Op 1 en 2 maart waren beiden, samen met notaris Hendrik Willem Crahaij, in Luik voor zaken. De nacht brachten ze door in de herberg *'Le Canal de Louvain'*. Na het avondeten spraken ze met de herbergier Martinus Lochmans en zijn vrouw Maria Michiels. Op een gegeven moment kwamen de patriotten ter sprake. Aan de herbergier vroegen ze of de ex-kolonel Suljard daar soms niet was geweest en of hij toen geen bezoek had gehad uit Maastricht? Volgens de herbergier had de heer Van Panhuys zeker drie à vier keer een bezoek gebracht aan Suljard. Ook had hij daar gelogeed en samen met de ex-kolonel gegeten en gedronken. Ook andere heren uit Maastricht waren daar geweest zoals de oude betaalmeester Munix, de Luikse schepen Roemers, Herding en Van den Heuvel, de zwager van Van Panhuys. Vader en zoon Heldwier legde over dit bezoek op 17 maart een officiële verklaring af bij notaris Rooth.

Achteraf ontkende de herbergier en zijn vrouw wat ze over Van Panhuys hadden gezegd. Er was sprake van een misverstand. Met 'Van Panhuys' hadden ze de advocaat Jan Cornelis bedoeld, dus de zoon van de rentmeester. De rentmeester zelf kenden ze niet. Wel had van 20 tot 23 oktober 1788 de zoon van de rentmeester bij hen gelogeed. Suljard was toen overigens al vertrokken. Van horen zeggen wist Maria Michiels dat als de rentmeester zelf in Luik was, hij altijd zijn intrek nam in *'l'Hotel de Londres'* gelegen in de Rue Hors Chateau. Een zekere Jacques-Francois Dupont was daar kastelein.⁴⁷

EEN VRIENDENDIENST

In Maastricht was Charles Clément Roemers, advocaat en Luiks schepen van Maastricht, één van de beste vrienden van de rentmeester. Al op 4 maart, bij een bezoek aan de Grote Sociëteit, hoorde hij waarvan Van Panhuys werd beschuldigd. Twee personen hadden namelijk die ochtend op het stadhuis onder ede verklaard, dat de gewezen kolonel Suljard vorig jaar in juni op Haeren had gelogeed. Wie die twee getuigen waren, werd niet gezegd. Wel werd erbij verteld dat het 'boeren' waren.⁴⁸

De volgende dag werd het gerucht nog eens door diverse andere personen bevestigd. En telkens weer werd eraan toegevoegd dat Van Panhuys onlangs op 11 februari in Den Haag een valse verklaring had afgelegd. Roemers was er echter van overtuigd dat de beschuldiging aan het adres van zijn vriend niet klopte. Daarom zocht hij contact met mensen van wie hij wist dat ze de feiten kenden, zoals mevrouw Farjon, de schoonzus van Suljard.

Mevrouw Farjon vond de verdachtmaking inderdaad belachelijk en absurd. Vervolgens liet ze Roemers een aantal brieven van haar zwager zien die afkomstig waren uit het buitenland. De brieven waren voor, tijdens en na juni 1788 geschreven. Toen Roemers dat had gezien, was hij er nog meer van overtuigd dat Van Panhuys vals werd beschuldigd. Hij vroeg daarom aan mevrouw Farjon of hij deze feiten ter geruststelling aan mevrouw Van Panhuys mocht mede delen. Mevrouw Farjon stond erop dat hij dat zou doen. Zonodig was ze bereid een en ander notarieel te laten vast leggen.

Roemers ging na dit gesprek direct naar mevrouw Van Panhuys. Hij trof haar aan in de 'grootste desolatie' terwijl ze hem toeriep: "*Mijn Heer! Wat zullen de goddelooze nog uijtdenken, om mij met Man en Kinderen, waare het moogelijk ongelukkig te maaken?*" Terwijl hij zag hoe wanhopig ze was, probeerde hij haar gerust te stellen. Hij vertelde haar van zijn ontmoeting met mevrouw Farjon. Tenslotte sprak hij haar moed in met de woorden: "*Den laster en calumnie mag doen wat moogelijk is, de waarheid zal dog altijd zegenpralen*".

In de ochtend van 9 maart was Roemers als schepen aanwezig bij de verkiezing van een Luikse pensionaris. Toen hij thuis kwam, kreeg hij bezoek van burgemeester Jean Unix, de voormalige betaalmeester van Maastricht. Terwijl ze met elkaar van gedachten wisselden, viel hun oog op een rijtuig dat voor Roemers' kantoor geparkeerd stond. Het bleek het rijtuig te zijn van hun gemeenschappelijke vriend Abraham Mamin die op Cortenbach [Voerendaal] woonde. De koetsier Frederik zou 's middags met een leeg rijtuig terug gaan naar Cortenbach. Na een kortstondig overleg besloten Roemers en Unix om van deze onverwachte gelegenheid gebruik te maken. Ze zouden mee terug rijden naar Voerendaal voor een visite van twee à drie dagen aan de heer Mamin en de dames op Cortenbach. Roemers

trok zich eerst nog een andere rok aan en om een uur 's middags vertrok hij samen met Munix naar Voerendaal.

Toen ze waren gearriveerd bij de *'Allée van Haaren'*, een kwartier verwijderd van Cortenbach, gaven Roemers en Munix er de voorkeur aan om te voet verder te gaan. Toen ze bij de hof van Haeren aankwamen, gingen ze daar naar binnen om een pijp te roken. De vrouw van de pachter bood hen iets te drinken aan, waarna de een 'n kom koffie nam en de ander een pul bier. Intussen was ook de pachter binnen gekomen. Uiteraard spitste de conversatie zich al snel toe op het verblijf van Suljard op Haeren. Echter ook de pachter bevestigde nog eens dat daar absoluut niets van waar kon zijn. Hij voegde daar nog aan toe, dat een zekere Nijst Trachts zich bij hem had beklagd over een verklaring die hij te Maastricht had afgelegd. Hij had gewetensbezwaren gehad en daarom had hij er met zijn pastoor en biechtvader over gesproken van de paters Recollecten te Welten. Beiden hadden hem voorgehouden, dat als hij werkelijk een valse verklaring had afgelegd hij niet zalig kon worden, tenzij hij die valse verklaring zou herroepen of op z'n minst zou toegeven dat hij dat had gedaan. Nijst Trachts had verder niets anders gedaan dan geweend en geklaagd.

Het verhaal van de pachter had Roemers en Munix geraakt en daarom hadden ze met Nijst Trachts te doen gehad. Ze hadden graag eens met Nijst Trachts gesproken en daarom vroegen ze de pachter waar ze hem konden vinden. Nijst werkte al een tijdje als dagloner op de nabij gelegen hof Lindelauf, die eveneens eigendom was van de rentmeester. Roemers en Munix lieten hem daar roepen. Een tijdje later troffen ze Nijst Trachts mistroostig aan in de tegenover Haeren gelegen hovenierswoning.

Roemers en Munix vroegen Nijst Trachts of het waar was wat de pachter hen had verteld. Hij bevestigde dit en vertelde *'al weenende en schreiende'* hoe het zover had kunnen komen. Tenslotte vroeg hij hun om raad. Roemers vond dat moeilijk maar was uiteindelijk van mening dat hij het beste een nieuwe notariële verklaring kon afleggen conform de waarheid. Om zijn geweten te ontlasten wilde Nijst Trachts dat graag doen en hij vroeg Roemers om hem daarbij te helpen. Roemers liet hem toen het hele verhaal opnieuw vertellen: wat er aan de verklaring in Maastricht vooraf was gegaan, de omstandigheden, wie er aanwezig waren geweest, wat men hem had beloofd, etc. Alles werd zorgvuldig doorgenomen en door Roemers onmiddellijk woordelijk opgeschreven op de achterkant van enkele brieven die hij in zijn zak had.⁴⁹

Terwijl Nijst Trachts zijn verhaal deed, werd hij door Roemers en Munix er telkens weer op gewezen *'om niets te zeggen, dan de zuivere en oprechte waarheid'*. Ook wezen ze hem erop *'dat dit het eenigste middel was om Zijne Conscientie te ontlasten, en dat hij het tegendeel doende zig dubbel schuldig zoude maaken'*.

Nadat hij alles had gehoord en opgeschreven kwam Roemers tot de volgende conclusie: *'dat deze perzoon bij het geeven van deze Zijne getuigenisse wezendlijk misleid of in erreur was worden gebragt'*.

NIJST TRACHTS HERROEPT ZIJN VERKLARING

Twee dagen later, op 11 maart, herriep Nijst Trachts de verklaring die hij op 3 maart 's avonds bij De Salve thuis had afgelegd. Daarvoor legde hij onder ede een nieuwe verklaring af bij notaris Herman Frederik Swildens te Voerendaal. Getuigen waren de eenenveertigjarige hoedenmaker Gerard Pluijmakers en de zevenendertigjarige schoenmaker Matthijs Jongen uit Voerendaal.⁵⁰ Hij gaf aan te handelen uit vrije wil omwille van de waarheid en de gerechtigheid.

Over de verklaring van 3 maart zei hij nu het volgende. Tot het afleggen van die verklaring had Pieter Habets hem overgehaald. Pieter had hem beloften gedaan *'door woorden, daaden, oppassing, kost, drank en Geld'*. En wat Suljard betrof: die had hij persoonlijk niet gekend. Hij kende hem alleen van naam. Zo wist hij bijvoorbeeld dat hij bekend stond als een vurig patriot. Op Haeren had hij wel eens iemand zien rond wandelen met een of twee handen op zijn rug, waarvan nu werd gezegd dat dat Suljard was geweest, maar hij had dat eerder nooit geweten. Dat had Pieter ervan gemaakt, die had hem die woorden in de mond gelegd: *'Wel Nijst, dat was nou Suljard!'* Als dat Suljard was, zo had hij verbaasd geantwoord, ja, dan had hij hem inderdaad wel eens op Haeren gezien. Toen Pieter zag dat hij desondanks bleef aarzelen had hij tegen hem gezegd: *'O mijn lieve Nijst dat is immers zeker, dat het Suljard is geweest, want hij was langs mijn Huijs in de koets gereeden, gij moet ook daar over geen bedenkingen maken, want daar risqueeren wij niets bij, wij zullen zelfs ieder een Carolijn van den Heer de Salve krijgen, want hij ze aan mij belooft heeft, zo ik nog iemand konde vinden, die met mij verklaart, dat Suljard op Haeren is geweest'*.

Tijdens het afleggen van de verklaring zelf was het mevrouw De Salve geweest die hem voortdurend allerlei woorden in de mond had gelegd. De persoonsbeschrijving van Suljard bijvoorbeeld had zij hem ingefluisterd. Ook hadden de heren veel Franse woorden uitgewisseld die Nijst niet had kunnen verstaan. Trouwens, notaris Rooth was al aan het schrijven geweest voor dat hij en Pieter in de kamer waren. Daarbij had de vice-hoogschout hem allerlei dingen ingefluisterd. Alles wat de notaris op papier had gezet was derhalve *'Valsch, Onwaaragtig, en bezijden de waarheid'*. Hij was er zeker van *'en willende daarop leeven en sterven'* dat hij de ex-kolonel niet had gekend. Tenslotte vroeg hij aan notaris Swildens of hij een copie van zijn nieuwe verklaring wilde overhandigen aan de rentmeester Van Panhuys.⁵¹

ONTLASTENDE VERKLARINGEN

Gedurende de eerste helft van maart 1789, in de periode dus dat Nijst Trachts en Pieter Habets hun belastende verklaring hadden afgelegd en Nijst Trachts de zijne weer had herroepen, verbleef Willem Hendrik van Panhuys in Den Haag. Het is aannemelijk dat zijn verblijf aldaar vooral

werd ingegeven door de penibele situatie waarin hij verzeild was geraakt. Ondertussen werd hij op de hoogte gehouden van wat zich in verband met zijn zaak in Maastricht en de Landen van Overmaas afspeelde. Daar zorgden zijn vrienden en medestanders voor, zoals zijn broer Huybert Aemilius en notaris Ross uit Maastricht. In een brief van 7 maart onderstreepte deze laatste nog eens: *'dat die beyde onbekende Boeren valsche verklaringen en Meijn-Eedige Depositien gegeven hebben'*.⁵²

Mevrouw Van Panhuys deed ondertussen haar best om getuigen à decharge voor haar man te vinden. Zo werd op 9 maart bij notaris Dyonisius Hupkes te Maastricht een eerste ontlastende verklaring afgelegd door Charlotta Louise Farjon en haar zoon Pieter Carel.⁵³ Beiden verklaarden dat in oktober 1787 Suljard in de gevangenis verbleef. In april 1788 werd hij weer op vrije voeten gesteld. In die zelfde maand nog was hij in het diepste geheim even in Maastricht geweest. Daarna was hij via Antwerpen en Doornik naar Parijs gegaan. Tot begin september was hij in de Franse hoofdstad gebleven. Met andere woorden, het was gewoon onmogelijk dat Suljard in juni 1788 nog op Haeren was geweest. Evenmin kon hij met Van Panhuys nog contact hebben gehad in Maastricht.

Op 11 maart werden bij notaris Swildens ontlastende verklaringen afgelegd door de halfwin van Haeren, Michiel Raven, en een viertal knechten, Willem Godding, Hendrik Schepers, Johan Willem Ramakers en Reynerus Heugens.⁵⁴ Allen verklaarden dat, zolang zij op de hof woonden en werkten, zij de ex-kolonel Suljard daar nog nooit hadden gezien. Dus ook omstreeks St. Jan 1788 was hij daar niet geweest.

Ontlastende verklaringen werden nadien ook afgelegd door Matthijs Smeets, Jacobus Otten, Steven Habets, Willem Coenen en Servaas Oorsels. Deze vijf wegwerkers, allen afkomstig uit Klimmen en omgeving, hadden in 1788 aan de landweg gewerkt die van Maastricht via Klimmen naar Heerlen liep. Uit een tegenover het huis Haeren gelegen kalkoven hadden zij stenen en zand gehaald om de weg te herstellen. Door hun werkzaamheden aan de weg zagen ze precies wie er dagelijks voorbij kwam. Daar was Suljard in ieder geval nooit bij geweest. Servaas Oorsels wist nog een bijzonderheid te vertellen. Een tijdje geleden was hij een heg aan het snoeien geweest, die langs zijn weiland stond, dat gelegen was aan de Krekelsbos, op ongeveer een kwartier van Klimmen gelegen. Terwijl hij daarmee bezig was geweest, was een onbekende heer op hem afgekomen. Naar schatting was hij tussen de dertig en veertig jaar oud geweest, mager, bleek en met een lang gezicht. De onbekende heer had hem gevraagd of hij soms Servaas Oorsels was? Ja, had Servaas gezegd, dat ben ik! De heer had hem toen gevraagd of hij niet had gewerkt bij de kalkoven bij Haeren en of hij daar niet de ex-kolonel Suljard had gezien? Servaas had hem geantwoord: *"Neen Myn Heer, ik heb dien Heer Suljard nooyt gezien, en als ik op den weg heb gezien Heeren voorby gaan, heb ik hun niet gevraagd, wie zy waren of ze uit Holland, of van andere plaatsen waren, dat weet ik niet; en ik kan u anders niets seggen als ik weet"*. De onbekende heer was toen weer vertrokken.

ARRESTATIEPLANNEN

Door de Staten-Generaal was de advocaat-fiscaal Van der Pot inmiddels gemachtigd om hen op de hoogte te houden en hen in deze zaak van advies te dienen. Van deze taak kweet hij zich met grote zorgvuldigheid. Dat had tot gevolg dat Nijst Trachts en Pieter Habets inmiddels geen onbekenden meer waren in Den Haag. En ook van alle voor Van Panhuys ontlastende verklaringen, waarvan er steeds meer kwamen, hield hij zijn superieuren op de hoogte.⁵⁴

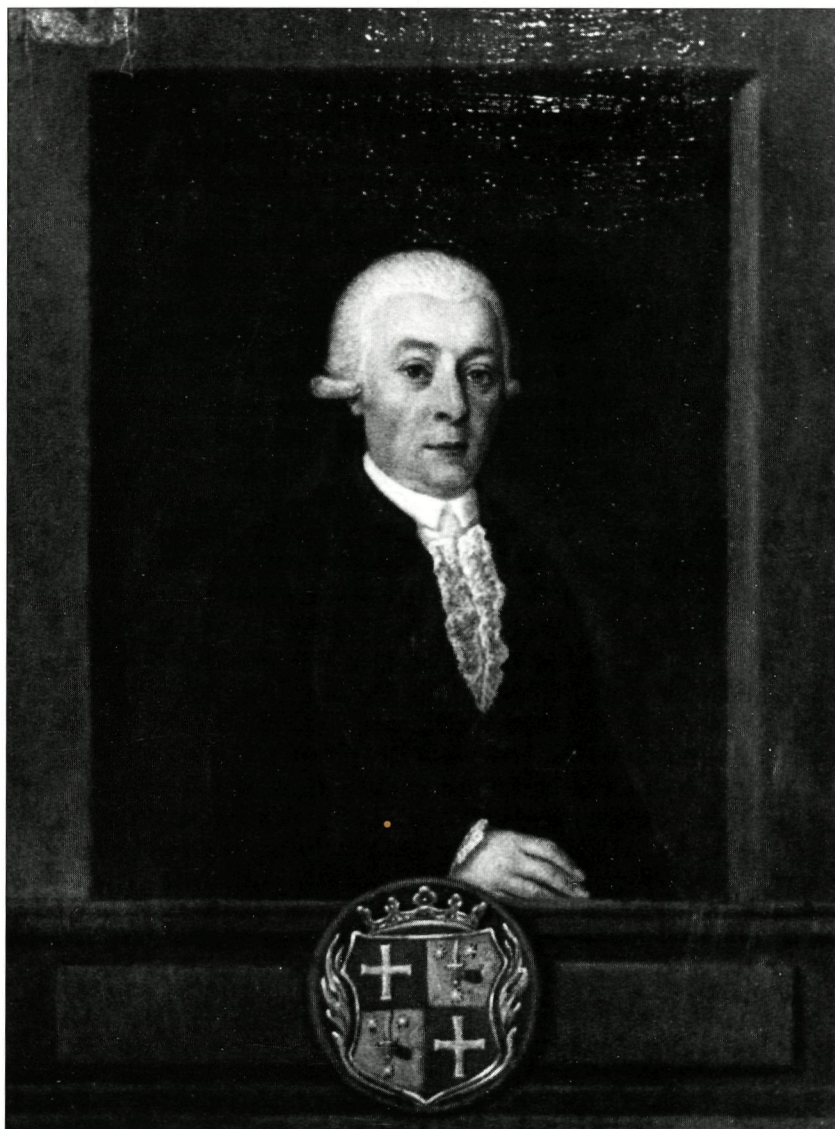
Maar ook de tegenstanders van Van Panhuys lieten zich niet onbetuigd. Zo schreef Van Slijpe op 9 maart de advocaat-fiscaal een brief waarin hij de sympathie van Van Panhuys voor het patriottische gedachtengoed nog eens onderstreepte.⁵⁵ Daarom vroeg hij zich af waarover de rentmeester zich nu zo druk maakte? Was hier niet simpel weg het spreekwoord van toepassing: *'Qui s'excuse, s'accuse'*? Immers het was toch algemeen bekend dat *'in de vervlotene tyden van het domme Patriotisme'* er een band was tussen Van Panhuys en de ex-kolonel Suljard en andere lieden van dat soort zoals de Leidse Patriot Joost Romswinkel. Al met al, zo liet hij doorschemeren, was hij zelf ook niet gelukkig met al die geruchten: *'Ik wenste zelfs, dat diergelijke gerugten met relatie tot een man, publieke ampten bekleedende, en voorheen zeer intiem vriend met me geweest zynde, geen plaats hadden'*. Maar helaas, het was alom bekend waar de sympathieën van Van Panhuys lagen.

Van der Pot liet de Staten-Generaal verder weten dat hij het nodig vond om deze zaak grondig te onderzoeken. In dat onderzoek zouden Pieter Habets en Nijst Trachts een sleutelpositie moeten innemen: *'Trouwens zonder die twee personen is het volstrekt onmogelijk om immer achter het geheym van de zaak te komen, off te kunnen oordelen, welke schelmstreek, en door welke personen zulks gepleegd is geworden'*.⁵⁶ Om verdere beïnvloeding van beide declaranten te voorkomen en om te voorkomen dat een van beiden, of beiden, zouden vluchten was hij ervoor om hen te arresteren. Hij zag echter in dat dit wel eens op problemen zou kunnen stuiten. Beide personen woonden namelijk in *'den Lande van Valkenburg onder de hoofdbank Climmen'* en vielen dus buiten de jurisdictie van Maastricht. Dit had tot gevolg dat hij zelf niet in de positie was om tot arrestatie over te gaan. Voor dit probleem had hij echter een oplossing bedacht. Hij stuurde alle stukken door naar Witte Tullinh, de advocaat-fiscaal van de Staatse Raad van Brabant, met het verzoek te willen verhinderen dat beide personen zouden vluchten en daardoor de voortgang van het onderzoek zouden belemmeren. Witte Tullinh had hem inmiddels al zijn medewerking toegezegd. Hij zou er alles aan doen om beide personen achter slot en grendel te krijgen.⁵⁷

WITTE TULLINGH: ADVOCaat-FISCAAL VAN DE STAATSE RAAD VAN BRABANT

Mr. Hendrik Justus van Oldenbarneveld, genaamd Witte Tullingh, was advocaat en procureur-generaal van de Staatse Raad van Brabant. Door de combinatie van beide functies belichaamde hij het '*Officie Fiscaal*' van de Raad in eigen persoon. Hij was, zoals reeds opgemerkt, de halfbroer van Johan Gerard van Oldenbarneveld genaamd Tullingh, de voormalige advocaat-fiscaal van de Generaliteit. Willem Hendrik van Panhuys en Witte

5. De advocaat-fiscaal van de Staatse Raad van Brabant: Hendrik Justus van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh (1745-1795), halfbroer van de advocaat-fiscaal van de Generaliteit. Foto: Iconografisch Bureau, Den Haag.



Tullingh spraken elkaar aan als 'neef' ofschoon zij strikt genomen geen neven waren noch bloedverwanten.

Witte Tullingh was in 1773 aangesteld als landsadvocaat. Op 20 januari 1786 werd hij door de Staten-Generaal benoemd tot advocaat-fiscaal en procureur-generaal van de Staatse Raad van Brabant als opvolger van Johan Frederik van Steeland. Deze benoeming had nogal wat voeten in aarde. Witte Tullingh was namelijk niet van Brabantse afkomst. Op basis van verschillende oude privileges hield men in Brabant echter staande dat alleen 'ingeborenen' Brabantse functies mochten bekleden.⁵⁸

Omstreeks 1785, toen het tijdstip naderde dat een nieuwe advocaat-fiscaal bij de Raad van Brabant moest worden benoemd, namen de spanningen onder de Brabantse patriotten toe. Men stond erop dat de oude privileges gehandhaafd zouden blijven. Daarom schoof men een eigen Brabantse kandidaat naar voren, mr. Boudewijn Donker Curtius. Het mocht echter niet baten. Op 20 januari 1786 werd Holland, dat de Brabantse keuze steunde, voor het eerste sinds jaren in de Staten-Generaal overstemd door een orangistische meerderheid. Het gevolg hiervan was dat Witte Tullingh, een niet Brabander en favoriet van het stadhouderlijk hof, tot advocaat-fiscaal werd benoemd.⁵⁹

In de loop van zijn verdere carrière ontpopte Witte Tullingh zich als een felle orangist en een ware patriottenhater.⁶⁰ Zo werd hij in 1787 met andere bekende orangisten, zoals Bentinck en Hogendorp, lid van het belangrijke revolutionaire comité der Haagse orangisten. In dat zelfde jaar, tijdens de inval van de Pruisen op 13 september 1787, met als doel de restauratie van het Oranjegezag in de Republiek, fungeerde hij als grens-agent d.w.z. als begeleider van de Pruisische troepen.⁶¹ In de loop van 1787 speelde hij een centrale rol bij de sanering van de Raad van Brabant toen werd ontdekt dat maar liefst vier leden van de Raad zelf bij de patriotse troebelen betrokken waren geweest en zich als vurige patriotten hadden doen kennen.⁶² In dat zelfde jaar verijdelde hij te Waalwijk een patriottische coup. Bij een razzia werden vijf man opgepakt en gedurende twee maanden vast gehouden in de Haagse Gevangenpoort.⁶³ Als erkende orangistische scherpshijper bemoeide hij zich vaak zeer persoonlijk met het herstel van de oude orde. Zo bracht hij in Helmond het burgemeestersambt vast terug in protestantse handen.⁶⁴

ARRESTATIE VAN PIETER HABETS

Op zondag 29 maart, de zondag voor palmzondag, ontving de rentmeester in alle vroegte met de gewone post een brief van Witte Tullingh.⁶⁵ In die brief, gedateerd op 27 maart, liet de advocaat-fiscaal hem weten, dat hij bij de Raad van Brabant een machtiging had aangevraagd om Pieter Habets en Nijst Trachts in civiele gijzeling te mogen nemen. Die machtiging was hem verstrekt. Daarom moesten beiden nu zo snel mogelijk worden

opgepakt en worden overgebracht naar de Castelynye in Den Haag.⁶⁶ Nog diezelfde avond zou een arrestatieteam in Maastricht arriveren bestaande uit vier personen: de provoost van de Generaliteit, de deurwaarder van de Raad van Brabant en twee dienders. Het team had de opdracht nog diezelfde zondagnacht Pieter Habets en Nijst Trachts van hun bed te lichten. Tot slot verzocht de advocaat-fiscaal de rentmeester om, zonodig, de provoost en de deurwaarder behulpzaam te zijn.

Voor de rentmeester bevatte de brief goed nieuws, tegelijkertijd was hij ook bezorgd. Als Pieter Habets en Nijst Trachts hiervan lucht zouden krijgen, zouden ze er alsnog vandoor kunnen gaan. Daarom zocht hij onmiddellijk contact met zijn collega, de commissaris-instructeur Abraham George Pillera. Met hem besprak hij de verdere gang van zaken. Van Panhuys was van mening dat de gehele kwestie, voor zover het hem zelf aanging als ook ter bevordering van een goede justitie, van zo groot belang was dat, zonder uitstel aan de orders van de Raad van Brabant en aan de eisen en intentie van het '*Officie Fiscaal*' moest worden voldaan. Men diende derhalve niet langer meer te wachten maar beide personen onmiddellijk op te pakken.⁶⁷ Daarom vroeg hij aan Pillera of deze niet bereid was om al vast naar Klimmen te rijden om Pieter Habets daar '*in provisionele verseekering*' te stellen en naar Maastricht te brengen. Pillera had hiertegen geen bezwaar. Hij wist namelijk dat de actie de steun had van de advocaat-fiscaal. Deze had aan Van Panhuys immers het verzoek gericht het arrestatieteam in alle opzichten behulpzaam te zijn: '*Dus de zaeke niet konde worden aangemerkt als geschiet te zijn buyten communicatie van het officie*'. Vervolgens werd ook de schepen Joost Hendrik Lamberts van Klimmen geïnformeerd.

Tegen de middag reed Pillera met een chaise, in gezelschap van de provoost-bewaarder van de militaire gevangenis in de St. Pieterspoort, Johan Hendrik Ploem, naar Klimmen. In de Heek kwam de schepen Lamberts, die te paard van Heerlen had moeten komen, hen tegemoet. Omdat de schepen Pieter Habets redelijk goed kende, werd hem gevraagd al vast vooruit te rijden en op hen te wachten in de herberg van de weduwe Dautzenberg in Klimmen. Zodra Lamberts daar was gearriveerd moest hij Pieter Habets laten roepen. Even later zouden dan Pillera en Ploem naar binnen komen om Pieter te arresteren.⁶⁸

Bij zijn komst in de herberg was Lamberts niet de enige gast. Hij bestelde onmiddellijk een pul bier terwijl hij vroeg of iemand even Pieter Habets kon roepen. De huismeid belastte zich met die taak. Even later kwam Pieter de herberg binnen. Toen de schepen hem zag, bestelde hij ook voor Pieter een pul bier terwijl hij tegen hem zei: "*Komt eens met mij drinken. Straks sal ik u seggen waarom ik u heb roepen laeten!*"

Terwijl men gemoedelijk met de andere gasten om de tafel zat te keuvelen, kwamen even later, geheel ongewapend, de heren Pillera en Ploem de herberg binnen. Zij voegden zich bij het aanwezige gezelschap en na een

poosje leek het erop dat ze onverrichter zake weer zouden vertrekken. Op dat moment legde de schepen Lamberts echter zijn hand op Pieters' schouder terwijl hij tegen hem zei: *"Gij sijt gearresteert naemens de Hoog Moogende, en Gij moet met ons gaan, dog Gij bruijkt niet te vreesen het sal u door ons geen leed geschieden. Wij sullen u goed en ordentelijk behandelen!"*

Pieter verzette zich niet. Hij vroeg alleen of hij nog even met zijn vrouw mocht praten. Dat was goed. Als hij in de chaise zat, die toch langs zijn huis kwam, kon hij zijn vrouw laten roepen en haar zeggen wat hij aan haar kwijt wilde. Vervolgens stapten Pillera en Ploem met Pieter Habets in de chaise die voor de herberg stond. De schepen Lamberts volgde te paard. Het gezelschap zette zich in beweging en vertrok richting Maastricht.⁶⁹

Onderweg herhaalde de gegijzelde Pieter Habets nog eens wat hij tijdens een eerdere ontmoeting met de schepen Lambert ook al had gezegd, namelijk dat hij nooit gezegd had dat hij Suljard had gezien. Wat hij had gezegd was dat hij de koetsier van Suljard door Klimmen had zien rijden. Dat was alles!

Gedurende de rit werd Pieter door Pillera en Ploem allervriendelijkst behandeld. Men bood hem zelf een glas wijn aan.⁷⁰ Om ongeveer half zes in de namiddag arriveerde het gezelschap in Maastricht. Pieter werd afgeleverd bij de militaire gevangenis in de St. Pieterspoort. Daar werd hij in handen gesteld van de provoost-bewaarder Johan Hendrik Ploem. De provoost had de opdracht gekregen om Pieter niet als een crimineel te behandelen omdat het een civiele gijzeling betrof.

Diezelfde avond nog, twee uur na aankomst van Pieter Habets in de St. Pieterspoort, arriveerde het eigenlijke arrestatie-team in Maastricht. Pillera bracht onmiddellijk verslag uit bij de provoost. Deze bedankte Pillera voor zijn inspanningen. Het meest tevreden en opgelucht was echter Willem Hendrik van Panhuys. Hij was zeer onder de indruk over de medewerking die hij had ontvangen: *'De Heer Schout Pillera heeft in deese zaaken zeer veel yver en attentie getoond, en kan ik mij niet genoeg loueren van de vigilantie en goede directie van de Heer Lamberts, aan wie wy voornaamentlyk het Succes van dit Exploit verschult zyn'*.

ARRESTATIE VAN NIJST TRACHTS

Nadat Nijst Trachts op 11 maart zijn eerste verklaring had herroepen, had hij geen rust meer gevonden. De Salve en Van Slijpe, met steun van de secretaris van Heerlen, Abraham Jacob de Jacobi, bleven hem namelijk achtervolgen met de vraag wat er zich bij notaris Swildens precies had afgespeeld. Hij was daarom, waarschijnlijk met hulp van Van Panhuys, ondergedoken en bevond zich nu al enige tijd te Rekem waar hij onder toezicht stond van de drossaard De Limpens. Het was de bedoeling om hem voorlopig overal buiten te houden totdat Pieter Habets zou zijn opgepakt.⁷¹

Omdat de drossaard echter naar Amstenrade moest, kreeg Nijst Trachts toestemming om even naar huis te gaan om daar schoon goed op te halen en zijn vrouw goeiendag te zeggen.

Van Panhuys werd over de gangen van Nijst Trachts tot in alle details op de hoogte gehouden. Toen hij vernam dat Nijst Trachts even naar huis zou gaan, en dat op een tijdstip dat te Klimmen de arrestatie van Pieter Habets zou plaats vinden, was hij daar allerm minst gerust op. Hij vreesde namelijk dat Nijst Trachts er wel eens tussen uit zou kunnen knijpen. Omdat te voorkomen bedacht hij een list.

Een uur vóór de arrestatie van Pieter Habets zond hij de zoon van zijn hovenier naar Retersbeek met een brief voor de secretaris van Vaals. Aan Nijst werd gevraagd de brief diezelfde avond nog in Vaals te bezorgen. Tegelijkertijd stuurde Van Panhuys per koerier een brief naar Vaals bestemd voor de secretaris. Hij verzocht hem *'om den brenger van voors Missive by syn Arrivement te Vaals in versekering te neemen en te houden, my daarvan immediat kennis geevende'*. Daarna wachtte de rentmeester gespannen de verdere ontwikkelingen af. Zijn inspanningen werden beloond. Op 29 maart, 's avonds om acht uur, werd Nijst Trachts te Vaals in verzekerde bewaring genomen. De volgende dag werd hij daar met een rijtuig opgehaald en overgebracht naar de St. Pieterspoort in Maastricht.

Een paar dagen later werden beide declaranten voor nader verhoor naar Den Haag gebracht waar ze werden opgesloten in de Castelynne. In april werden ook nog Pieters' zoon, Jan Habets, en zijn echtgenote, Anna Maria Heyenraad, opgepakt. Zij werden als medeplichtigen beschouwd en dienden derhalve eveneens verantwoording af te leggen voor hun daden. Ze werden net als Pieter Habets en Nijst Trachts gedurende korte tijd opgesloten in de St. Pieterspoort te Maastricht, waarna ook zij op transport werden gezet naar Den Haag.

In april liet Witte Tullingham Hunne Hoogmogenden weten dat de plannen om Pieter Habets en Nijst Trachts te arresteren volkomen gelukt waren. De arrestatie was geschied *'op autorisatie van den Raade en Leenhove van Braband, en Lande van Overmaaze, onder wiens jurisdictie deselve getuygens gearresteerd, en herwaarts overgebracht weezende, ten einde voor welgemelden Raade ondervraagd, en geexamineerd te worden waar mede bereids een begin gemaakt is'*.⁷²

KRITIEK EN VERWEER

Willem Hendrik van Panhuys, die sinds de derde maart vocht als een leeuw, was de situatie goed beu. De twee declaranten mochten dan wel achter slot en grendel zitten, geruchten die zijn goede naam probeerden aan te tasten, vielen nog bijna dagelijks te horen. De tegenstanders van de rentmeester lieten dan ook geen enkele gelegenheid onbenut. Als het kon,

werden door hen zelfs getuigen geronseld. Met name Abraham Jacob de Jacobi, de secretaris van Heerlen, hield zich daarmee bezig. Op de landweg van Heerlen naar Klimmen hield hij gewoon voorbijgangers en wegwerkers aan met de vraag of ze Suljard niet hadden gezien.⁷³

Op 26 april liet Van Panhuys Witte Tullingsh weten hoe moe hij dit allemaal was: *'Met welck ongeduld ick het eynde van alle die onaangenaamheeden tegemoet zie; en hoe gevoelig het voor my is by aanhoudenthdyt het voorwerp van de algemeenen conversatie uyt te moeten macken, wordende de publieque nieuwsgierighdyt continueel gaande gehouden door allerly gerugten dewelcke men dagelyks verspreyd en dewelcke geen eynde sullen neemen voor dat de source van alle die gruwelen ontdeekt en gedresseerd zijn'*.⁷⁴ Hoe zeer hij echter ook verlangde naar het einde van deze lastercampagne, het einde was voorlopig nog niet in zicht. Bovendien kreeg hij nu ook nog te maken met kritiek op de wijze waarop Pieter Habets en Nijst Trachts waren aangehouden.

Het scherpste in hun kritiek waren de beide hoofdofficieren van Staats-Valkenburg. De luitenant-voogd Pélerin was ronduit gebelgd over het feit dat de arrestatie van inwoners van Klimmen buiten hem als civiele officier was omgegaan. Hij zou hierover dan ook zijn beklag indienen. De luitenant-drossaard Vignon, die op het punt stond zijn functie over te dragen, vond het schandalig dat Pieter Habets *'met geweld'* in een koets was geduwd. Ofschoon hij beseftte dat een en ander was geschied op orders van boven af, betreurde hij het, dat er vooraf geen behoorlijke communicatie had plaats gevonden.⁷⁵

Ook de nieuwe luitenant-drossaard, Jan Willem Heldevier, had over de gehele gang van zaken een uitgesproken mening. Dat Pieter Habets op verzoek van het *'Officie Fiscaal'* in een militaire gevangenis was opgesloten en daarna op een criminele wijze naar Den Haag was getransporteerd, kon er bij hem niet in. Hij had er daarom alle begrip voor dat Pieter Habets voor die schande schadeloos wilde worden gesteld en eerherstel eiste. Bovendien was de gehele gang van zaken strijdig geweest met de *'constitutie'* van het land. De belangrijkste vraag in deze was namelijk in hoeverre het *'Officie Fiscaal'* in deze zaak überhaupt bevoegd was geweest? Volgens Heldevier ging het hier om een zaak van de *'ordinaire justitie'* waarbij de *'crimineele officiers deezer Lande'* het recht tot onderzoek hadden. Het ging er namelijk om na te gaan of iemand meened had gepleegd. Hierbij had Heldevier vooral Nijst Trachts op het oog. Zodra deze weer op vrije voeten was, moest deze aan hem worden uitgeleverd. Voor Pieter Habets had hij niets dan lof.⁷⁶

Het is duidelijk dat de legitimiteit van de arrestatie op z'n zachtst gezegd *'omstreden'* was. Achteraf werd aan Pillera de vraag gesteld of de aanhouding zonder medeweten van de *'Officier van de Plaats'* was geschied en, zo ja, waarom men dat zo had gedaan?⁷⁷ Pillera had daarop geantwoord

dat de arrestatie inderdaad zonder medeweten van een officier was geschied. Het was namelijk zo, dat alle arrestaties, die geschiedden op gezag van een advocaat-fiscaal, die daartoe weer geautoriseerd was door het '*Hoge Tribunaal*', zonder medeweten van een '*onderregter*' mochten geschieden. Voor zover Pillera wist, was er geen wet die dat bestreed. Hij voegde daaraan toe dat bij de Raad van Brabant te Brussel het '*Officie Fiscaal*' arrestaties mocht verrichten zonder medeweten van de '*onderregter*'. Hetzelfde gold volgens hem voor de advocaat-fiscaal van Brabant te Den Haag, die dat via een '*ampele Memorie*' zeker aan de Raad had kenbaar gemaakt, welke memorie zeker ook ter kennis zou zijn gebracht van Haar Hoog Mogenden.

Pillera's standpunt werd gedeeld door Van Panhuys. Als landsadvocaat van Staats-Valkenburg was hij steeds van mening geweest: '*dat een Fiscaal en Procureur Generaal met eene authorisatie van den Raadt van Brabant gemunieert, te allen tijde bevoegd geweest is om door geheel Brabant en de Landen van Overmaze sodanige ordres te executeren of te doen executeren, sonder daer toe permissie van de officier of van de subalterne Regters nodig te hebben*'.⁷⁸ Van Panhuys had verschillende voorbeelden bij de hand waarin het ook daadwerkelijk zo gegaan was. Dit systeem was volgens hem dan ook volledig in overeenstemming met de algemene jurisprudentie van deze landen en deed recht aan het gevoel van de voornaamste Brabantse rechtsgeleerden.

De belangrijkste vraag was echter waarom uitgerekend Van Panhuys, die persoonlijk zo'n groot belang in deze zaak had gehad, door de advocaat-fiscaal gemachtigd was geworden om zijn assistentie te verlenen. Een bevredigend antwoord op deze heikele vraag had de rentmeester aanvankelijk niet. Zijn reactie was vooral ontwijkend van aard: hij had zich slechts in de beginfase met deze zaak bemoeid en daarna niet meer!⁷⁹ Omdat dit antwoord hem kennelijk geen bevrediging schonk en als jurist eigenlijk beneden zijn waardigheid was, ging hij naderhand dieper op dit vraagstuk in.⁸⁰ Hij gaf toen als zijn mening dat hij eigenlijk helemaal geen partij meer was in de gehele kwestie. Omdat hij inmiddels had aangetoond dat Suljard onmogelijk in juni 1788 op Haeren kon zijn geweest, ging het nog slechts om de vraag waarom twee personen meeneed hadden gepleegd. En die vraag was gewoon een publieke zaak waarbij hij niet meer als partij kon worden aangemerkt maar wel als persoon die, dankzij de informatie waarover hij beschikte, het '*Officie Fiscaal*' behulpzaam kon zijn. En zo had het '*Officie Fiscaal*' hem ook gebruikt en niet anders.

Omstreden of niet, Witte Tullinh, de belangrijkste regisseur van de gehele actie, onderstreepte achteraf nog eens hoe tevreden hij was met de gehele gang van zaken. Dit valt op te maken uit een brief aan Van Panhuys d.d. 3 april:

‘Wel Edle gebore gestrenghe Heer en Neef,

Het is my ten Dienste van de Justitie ten hoogsten aangenaam geweest, dat ik, door Uw Ed. geb. gestr. Directie, en de goed Officien van De Heer Pillera en Lamberts, en door den Capiteyn geweldiger, in de voorgenoomen Exploiten zoo wel heb moogen resusseren. Ik heb de Eer U Wed geb. gestr. zeer te bedanken, voor desselvs betoonde yver in de bevordering der belangens van de Justitie betoond, en zal U Wedgeb. gestr. my zeer obligeeren gemelde Heeren van mynent weegen ook desweegens zeer te bedanken.

*Waar meede de Eer hebben my met alle Hoogagtinge te noemen UwEdele geboren gestrenghe zeer gehoorzaemen Dienaar en Neef, H.J. van Oldenbarbeveld gent. Witte Tullingh’.*⁸¹

De legitimiteit van de gehele actie was omstreden. De Staten-Generaal deed daarover echter geen uitspraak maar hield zich vooralsnog op de vlakte: *‘dat haar Hoog Moogende om bysondere redenen en de omstandigheden van dit geval niet verkiezen te treden in eenig verder onderzoek of explicatie omtrend het arresteeren en doen overbrengen der persoonen in beyde voorschreeve Missives gemeld maar het passeerende dien aangaande voor als nog in het midden laten’.*⁸²

DE ‘COMMISSIE NAE MAASTRIGT’

In Den Haag werden de arrestanten door de Raad van Brabant onderworpen aan een eerste verhoor. Het was de vraag hoe het daarna verder moest. De Raad van State verzocht de Staten-Generaal om daarover van gedachten te wisselen in een gezamenlijke vergadering *‘en vervolgens te overleggen op welke Rechter een authorisatie zoude behooren verstrekt te worden’.*⁸³ Uiteindelijk werd de volgende procedure voorgesteld. Eerst zou een *‘praeliminair extra judicieel onderzoek’* worden gehouden. Pas daarna zou worden bekeken in hoeverre tegen bepaalde personen gerechtelijke stappen zouden moeten worden ondernomen. Een unaniem standpunt was dat niet: *‘De Heeren Gedeputeerden van de Provincie van Stad en Lande hebben verklaart dat zy deeze zaak liever zouden hebben willen over laten aan de loop der ordinaire Justitie’.*

Op 19 juni werd door de Staten-Generaal definitief besloten om een officiële onderzoekscommissie uit de Raad van State naar Maastricht te sturen en deze te machtigen tot het doen van een *‘Extra-Judicieel onderzoek der saak, daar by in ’t breede gedetailleerd’.*⁸⁴ Deze commissie, ook wel de *‘Commissie nae Maastrigt’* genoemd, bestond uit de heren A.R. van Heeckeren tot Suideras en H.J. Stavenisse Pous. Hun opdracht luidde: *‘de waar of onwaarheid van het al dan niet aanwezen van den gewezen Collonel Suljard op het goed Haren in den Hoogtijd van den jaare 1788, grondig te*

onderzoeken. Verder gelastte de Staten-Generaal hen: *'de Getuigen van de eene en andere zijde te hooren, en wanneer bevonden mogt worden, dat eenige van de zelve tot het geeven van valsche of onwaare getuigenissen gesuborneert of geinduceert mogten zijn, de Autheurs en de omstandigheeden van dat alles te doorgronden, van hunne bevindingen een pertinent verbaal te houden, en aan haar Hoog Mog. Over te brengen'*. Pas daarna zou blijken of nadien nog een competente rechter zou moeten worden ingeschakeld.⁸⁵

Al op 5 juni hadden de gecommiteerden het stadsbestuur van Maas-tricht laten weten dat ze op 29 juni a.s. om vijf uur in de namiddag zouden arriveren bij de Boschpoort. Het stadsbestuur werd uitgenodigd om te doen wat bij dergelijke gelegenheden gebruikelijk was.⁸⁶ Daarop liet het stadsbestuur de gecommiteerden weten dat de ontvangst om vijf uur zou geschieden overeenkomstig het gewone ceremonieel even buiten de Boschpoort.

Het onderzoek duurde van begin juli tot half september. Er werden ruim achtentwintig getuigen gehoord.⁸⁷ Soms werden de verhoren aangevuld met schriftelijke verklaringen, rekest en brieven. Sommige getuigen moesten meerdere keren voor de onderzoekscommissie verschijnen. Pieter Habets spande daarbij de kroon. Hij werd maar liefst zes keer aan de tand gevoeld, Nijst Trachts daarentegen slechts drie keer. Niemand werd overgeslagen. Van hoog tot laag, iedereen waarvan de gecommiteerden dachten dat hij of zij in deze zaak iets te melden had, werd opgeroepen en verhoord.

De medewerking aan het onderzoek door Van Panhuys, Van Slijpe en De Salve werd als *'goed'* gekwalificeerd. Bij de stukken van Van Slijpe en De Salve merkte de commissie op dat deze niets anders inhielden dan een herhaling van de *'bloote beschuldiging'*.

Iedere ondervraging werd per getuige voorbereid. Daarvoor werd een lijst met vraagpunten samengesteld. Deze lijst met vraagpunten vormde de rode draad van het verhoor. Van ieder verhoor werd een schriftelijk verslag gemaakt. Van het verslag waren de pagina's verdeeld in twee helften. Op de rechter helft stonden de vragen, op de linker helft de antwoorden. De aanhef van ieder verslag luidde: *'Is voor de Heeren van Heekeren tot Suideras en Stavenisse Pous als bij Resolutie van Hun Hoog Mog. van den 19 juny deses jaars tot het ondersoek van de bekende zaak van den Rentmeester van Panhuys geauthoriseerd, gecompareerd.....(naam).....en heeft op de aan hem gedane Vragen geantwoord als volgd.....'*.

DE VERDEDIGING VAN WILLEM HENDRIK VAN PANHUYS

Ter zijner verdediging overhandigde de rentmeester aan de commissie op 6 juli een rapport met maar liefst eenentwintig bijlagen.⁸⁸ Op 14 september volgde het verhoor.

In het rapport begon hij zijn betoog met de constatering dat al sinds

1785 enkele personen de koppen bij elkaar hadden gestoken en tegen hem geconspireerd hadden. Hierbij hadden ze zich bediend van de meeste schunnige methoden, zoals het schrijven van anonieme brieven en het verzamelen van valse verklaringen. Dat alles had maar één doel gehad, namelijk om hem bij zijn superieuren in discrediet te brengen. En dat alles gebeurde '*onder de bescherming van die geene, aan wien de handhaavinge van de Justitie en Politie was aanbevoolen*'. Het voortouw werd echter steeds genomen door De Salve die, vanwege zijn lichamelijk handicap erop vertrouwde dat hij '*syne Lastertonge*' ongestraft kon gebruiken. De beschuldiging, dat hij nog steeds contacten zou hebben onderhouden met de ex-kolonel Suljard de Leefdael, vormde echter een absoluut dieptepunt. Van Panhuys ontkende ten stelligste ooit enige aanleiding te hebben gegeven voor een dergelijke beschuldiging. Sinds het vertrek van de ex-kolonel uit Maastricht, in februari, maart of april 1787, had hij met hem geen contact meer gehad.

Het was dan ook met diepe verontwaardiging dat hij, gedurende zijn verblijf in Den Haag, kennis had genomen van het feit dat De Salve twee ongelukkige en onnozele lieden had verleid om een verklaring tegen hem af te leggen. Bijzonder bedenkelijk vond hij daarbij het gedrag van de vice-hoogschout en de vijf schepenen van het Brabants Hooggerecht vanwege hun aanwezigheid op 4 maart op het stadhuis toen de verklaring onder ede werd bevestigd. Het meest bedenkelijk was echter het gedrag van de zoon van de vice-hoogschout, mr. P. van Slijpe, die gedurende deze zitting als advocaat, rechter en griffier had geassisteerd en gefungeerd. Verder protesteerde hij fel tegen de methoden die zijn tegenstander de secretaris van Heerlen, Abraham Jacob de Jacobi, erop nahield. Deze probeerde zelfs getuigen tegen hem te ronselen door op '*Publieke weegen*' gewoon voorbijgangers aan te spreken en hen te vragen of ze iets wisten van het verblijf van Suljard op Haeren.

Wat de kern van de beschuldiging betrof, de aanwezigheid van Suljard op Haeren, ging het, nadat Nijst Trachts zijn verklaring had herroepen, nog slechts om de verklaring van één persoon, namelijk die van Pieter Habets. En wat hield die verklaring nu eigenlijk in? Niets meer en niets minder dan dat hij Suljard in een koets voorbij zijn huis had zien rijden op weg naar de hof Haeren.

Ter wille van zijn eer, naam en faam toonde Van Panhuys aan dat het fysiek en moreel onmogelijk was dat Suljard in die bewuste periode op Haeren was geweest. Vervolgens kwam hij met een groot aantal bewijzen op de proppen die de fysieke onmogelijkheid van Suljards' verblijf op Haeren moesten aantonen. Tot die bewijzen behoorde een verklaring van Claude Deplagnie, eigenaar van '*l'Hôtel de Gaston*' gelegen in de rue Traversière [nu: rue Molière] in Parijs, en de portier Jean Dreys. Beiden verklaarden dat Suljard van 8 mei tot 29 augustus zonder onderbreking in het genoemde hotel had gewoond. De verklaring bevatte een bewijs van echtheid afgegeven door de ambassadeur van de Republiek in Parijs. Tevens overlegde hij een

verklaring van Suljard zelf waarin deze te kennen gaf sinds begin 1787 met Van Panhuys op géén enkele wijze meer contact te hebben gehad en zelfs, sinds vier jaar, niet meer op *'den Huijse Haeren'* te zijn geweest. Ter bevestiging dat hij de waarheid sprak, beriep Van Panhuys zich verder op alle *'Ingeseetenen van den dorpe van Voerendaal'*, dat op vijf minuten van Haeren was gelegen, en in het bijzonder op *'den Roomse Pastoor Michael Crous, de Freule van Elmpt, en voorleeser Notaris en Scheepen Swildens'* die Haeren bijna dagelijks bezochten als ze wisten dat de rentmeester aanwezig was.

Echter niet alleen fysiek maar ook moreel gezien was het onmogelijk dat Suljard in de bewuste periode op Haeren was geweest. Om dit aan te tonen gaf de rentmeester openheid van zaken voor wat zijn agenda betrof. Hij liet precies zien waar hij was geweest, op welke dagen en wat hij had gedaan. Het overzicht onderstreepte nog eens dat in genoemde periode Van Panhuys zelf evenmin op Haeren kon zijn geweest.

Op 16 juli voegde Van Panhuys aan zijn verdediging nog een plattegrond, een *'Caerte figuratiff'*, toe waarop Haeren, het dorp Klimmen, en het huis van Pieter Habets stonden aangegeven. De plattegrond was gemaakt door de landmeter Antonius Wilmar. De afstand tussen het huis van Pieter Habets en Haeren werd in tijd begroot op een half uur gaans. In het begeleidend schrijven merkte Van Panhuys op, dat Pieter Habets een koets voorbij zijn huis had zien rijden. Met het blote oog kon hij die koets hebben gevolgd over een afstand van 10 à 12 roeden (1 roede=4,55 m). Het was echter onmogelijk om vanaf die plaats vast te stellen of de koets al dan niet naar Haeren was gegaan dat, in tijd gemeten, een half uur verder op lag. Toch had Pieter Habets dat op 3 maart *'met eene strafbaere ligtvaerdighijdt verseekert en gedeclareert'*. Nog kwalijker was het echter, en de schuld daarvan gaf hij aan notaris Rooth, om daaruit af te leiden dat de gewezen kolonel dús met zijn vrouw veertien dagen op Haeren had gelogeed. Achteraf bleek het er namelijk om te gaan dat Pieter Habets een koets voorbij zijn huis had zien rijden. De koetsier van het rijtuig meende hij toen te herkennen als de koetsier van Suljard. Dat was alles! Als de notaris in dit geval conform *'syn Eedt en pligt'* zijn werk had gedaan en in zijn gevolgtrekkingen niet verder was gegaan dan de feiten hadden toegestaan, dan *'de valsche verklaeringen nimmer soude hebben exteert, en de Mijneedt van twee ongelukkige lieden soude sijn voorkomen; en waaromtrent den voors: notaris vooral verantwoordelijk is'*.

Het verhoor op 14 september spitte zich voornamelijk toe op de juridische rechtvaardiging van de arrestatie van Pieter Habets. Van Panhuys had bij deze arrestatie de touwtjes stevig in handen gehad. Met name wilde men weten in hoeverre de advocaat-fiscaal van Brabant hem daartoe had gemachtigd. Op dezelfde dag kwam ook de commissaris-instructeur Pillera aan de beurt. Aan hem werd dezelfde vraag voorgelegd. Pillera beriep er zich op alles te hebben gedaan op verzoek van de heer Van Panhuys, die zich weer beriep op *'het Officie Fiscaal'*.

6. Foto van kasteel Haeren (Voerendaal) omstreeks 1882, toen het in bezit was van de Maastrichtse advocaat mr E. van Oppen.



PIETER HABETS DRAAIT BIJ

In de periode van 29 maart tot 16 september werd Pieter Habets twee keer gegijzeld. De eerste keer was op 29 maart, de tweede keer op 31 juli. Hij werd toen vast gehouden 'onder den Nieuwe Stadshuise' in Maastricht. Op 16 september kwam hij weer vrij.

Op 7 juli verscheen hij de eerste keer voor de gecommiteerden.⁸⁹ Hoe was het toch mogelijk, zo werd hem gevraagd, dat hij in het voorbijgaan had kunnen zien dat Suljard in de koets had gezeten? Dat had hij kunnen zien

omdat de koets heel langzaam had gereden. Maar of er nog meer mensen in de koets hadden gezeten, wist hij niet. Bij het tweede verhoor op 1 augustus werd hem gevraagd hoe hij er zo zeker van was dat Suljard met zijn vrouw veertien dagen op Haeren had gelogeerd in gezelschap van de rentmeester en zijn gezin. Pieter ontkende dat ooit te hebben gezegd. Deze uitspraak werd ten onrechte aan hem toegeschreven. Dat had hij ook al in Den Haag tegen de advocaat-fiscaal gezegd. Dit was een misverstand dat was ontstaan omdat hij het woord '*comparanten*' niet had begrepen toen notaris Rooth de verklaring hardop had voorgelezen. Tijdens het derde verhoor op 6 augustus lichtte hij toe hoe Nijst Trachts erbij betrokken was geraakt.

Op 22 augustus werd de echtgenote van Pieter, samen met de vrouw van Nijst Trachts, ontboden op het '*Staten huys*' in Maastricht. Daar had ze voor de tweede keer een gesprek met Witte Tullingh. Het eerste keer was in Den Haag geweest. De advocaat-fiscaal beklagde haar vanwege de lange detentie van haar man: "*Ja vrouwtje hij is er selfs oorsaak van, door dien hy verklaerd heeft Sullyard 14 dagen op Haren is geweest*". Mevrouw Habets stelde echter dat haar man dat nooit had gezegd. Die woorden kwamen van Nijst Trachts. Witte Tullingh vervolgde toen met: "*Wel vrouwtje de Saak hangt nu aan een syden draatje, het sal haast uyt syn indien u man maar wilt bekennen, dat hij in dwaling is, en seggen het mogelyk moet syn, hij kwalyk gesien heeft. Ik sal maaken, dat gy by u man alleen gelaaten word, om hem sulks voor oogten te houden, en indien hy daer toe geresolveerd is, dat hy het aan de Heeren laat weten, die sullen hem een Advocaat senden, om een Declaratoir deswegens te passeren en dan sal de saak gauw uyt syn, en u man sal dan in myn handen gesteld worden en dan sal ik het wel maaken*".⁹⁰

Na dat gesprek zocht mevrouw Habets haastig haar man op onder het stadhuis. Ze vertelde hem wat de advocaat-fiscaal tegen haar had gezegd. Pieter antwoordde haar echter dat hij vast hield aan de waarheid. Geen gevangenis, hoe crimineel ook, kon hem daarvan weerhouden. Pieter was onvermurwbaar ondanks de smekbeden van zijn vrouw.

Op 28 augustus kwam er plotseling een ommekeer. Een schreiende Pieter Habets liet de gecommiteerden toen weten dat hij schoon schip wilde maken maar '*dat syn verstand te klein*' was om te weten hoe hij dat moest doen. Verder vertelde hij, dat als hij bezoek kreeg er steeds maar weer tegen hem werd gezegd '*van sich maar hard te houden dat sy hem de kosten zouden betalen*'.

Tijdens het volgende verhoor op 1 september maakten de gecommiteerden kennis met een verbitterde en gebroken man, die diep teleurgesteld was over alle loze beloften die hem waren gedaan. Net als Nijst Trachts was hij nu bereid zijn verklaring van 3 maart te herroepen. Vervolgens verklaarde hij: '*dat hy den gewezene Collonel Seuillard noch zyne koetsier in het jaar van 1788 niet gezien heeft, versoekende verschoning, wegens zyne gegeevene*

verklaring en wegens dat Heren Commissarisse zolang met deze zaak heeft opgehouden'. En dat hij zou hebben gezien dat de ex-kolonel op Haeren zou hebben gelogeed, was niet waar. Die woorden had men op 3 maart ten onrechte aan hem toegeschreven. Verder verklaarde hij, dat hij er grote spijt van had, dat hij zich had laten overhalen tot het afleggen van onware verklaringen. Wat de gevolgen daarvan konden zijn, had hij in de verste verte niet kunnen overzien. Hij had namelijk altijd gedacht dat het maar een geintje was, een beuzelarij. Want veel meer had een *'weddenschap'* toch niet om het lijf.

Hoe kwam het dat Pieter Habets plotseling zo'n grote ommezwaai maakte? Enige opheldering hierover wordt gegeven door een door Van Slijpe geschreven rekest dat mevrouw Habets op 31 augustus, mede namens haar gegijzelde man, aan de gecommiteerden overhandigde. Uit dit rekest blijkt, dat door de langdurige gijzeling van Pieter Habets zijn gezin financieel ten gronde ging: *'Dese langdurige Gyselinge nu wederom op nieuw ondergaan, stelt de suppliant buiten staat om voor haar en hare kinderen den kost te winnen, den akkerbouw een gedeeltelyk bestaan van haar en hare kinderen, wordt verwaarloost, daar toe moet sy vreemde lieden, die extra betaalt moeten worden, gebruiken terwyl de dagelykse verdiensten van haar man door dit of geen werk te doen, ophoud, van welke een en ander het einde syn sal, dat sy met haar huisgesin betgeen in ordentelykheid te voren konde bestaan, tot armoede vervallen sal, den enige loon voor haren ongelukkige man, die geen ander kwaad verrigt heeft, als de waarheid te beelden, en daar by te volharden'*.⁹¹

Toen op 11 september Jan Habets voor de gecommiteerden verscheen, werd hij geconfronteerd met de herroepen verklaring van zijn vader.⁹² Nadat deze aan hem was voorgelezen, werd hem gevraagd wat hij ervan dacht. Jan Habets antwoordde toen *'dat sulks syn verstand te boven ging!'* Toen Jan Habets nadien terug kwam bij De Salve verklaarde hij: *"Het is onmogelyk dat myn vader uit vrye wille syne voorige gezegdens herroepen heeft, myne moeder en ik weeten dit beter, en zoo het geschied is, dan is of mismoed, of dwang, of corruptie daar van de eenige oorzaak"*.

HET VERHOOR VAN NIJST TRACHTS

Evenals Pieter Habets werd ook Nijst Trachts, na zijn verblijf in Den Haag, weer in vrijheid gesteld. Op 7 juli liet de onderzoekscommissie hem echter opnieuw gijzelen. Gevreesd werd dat hij zich aan verdere verhoren zou onttrekken. Na een kort verblijf in Valkenburg werd hij vast gehouden in het oude stadhuis van Maastricht.⁹³

Hij werd drie keer verhoord, de eerste keer op 6 augustus. De gecommiteerden wilden toen vooral weten in hoeverre hij tijdens het afleggen van de verklaring op 3 maart was beïnvloed. Nijst bevestigde dat hij vooral was beïnvloed door mevrouw De Salve. Zij had hem bijvoorbeeld de leeftijd van

Suljard voorgezegd en beschreven hoe hij eruit zag. Notaris Rooth had hem nog eens voorgehouden dat het slechts om een weddenschap ging. Vervolgens vroeg men wie hem had aangeraden de verklaring te herroepen. Nijst Trachts noemde toen de namen van Roemers, de pastoor van Voerendaal en de kapelaan. Tot slot wilde men weten hoeveel personen op het stadhuis aanwezig waren geweest toen hij daar onder ede zijn verklaring had bevestigd. Nijst dacht dat het er zes of zeven waren geweest. Maar hij had niemand van hen gekend behalve *'de oude Slijpe'*.

Tijdens het verhoor op 2 september gaf Nijst vooral de schuld aan Pieter Habets. Die had zo op hem ingeprept dat hij geloofde Suljard echt te hebben gezien. Bij de tweede verklaring was het Roemers geweest die op hem had ingeprept. Die had tegen hem gezegd dat Suljard in dat jaar onmogelijk op Haeren kon zijn geweest. De dag daarna had hij bij notaris Swildens moeten komen. Die had een verklaring op papier staan die hij hardop had voorgelezen. Daarna had de notaris hem gevraagd of het ook precies zo was gegaan. Nijst bevestigde dat. Tenslotte zei hij dat hij nu pas echt begreep hoe fout hij was geweest. Hij hoopte en bad, op voorspraak van de gecommiteerden, om genade te mogen krijgen. Op 15 september verscheen Nijst voor de laatste keer voor de onderzoekscommissie. Voor de zoveelste keer zei hij dat hij Suljard nooit had gezien noch gekend.

DE SAMENZWEERDERS

Van Slijpe werd voor het eerst verhoord op 3 september. De commissie stond onder andere stil bij de procedure die op dinsdagavond 3 maart was gevolgd. De vice-hoogschout ontkende echter daarbij aanwezig te zijn geweest. Wel had hij beide personen herhaaldelijk gewezen op de ernst van de zaak. Verder gaf hij aan dat beiden voor hun werk twee oude schellingen hadden gekregen voor hun *'versuimden tyd'*. Mevrouw De Salve had dat overigens te weinig gevonden. Daarom had ze haar man gevraagd ieder een halve kroon te geven. De Salve had dat echter geweigerd omdat het dan teveel op omkoping zou gaan lijken. Wel had hij hen een paard of koe beloofd als hij de weddenschap zou winnen. Vervolgens vroeg men hem of hij nog andere bewijzen had voor het verblijf van Suljard op Haeren. Die had hij niet.

Op 11 september volgde een tweede verhoor. Van Slijpe kreeg toen te horen dat beide getuigen hun verklaring van 3 maart hadden herroepen. Daarom werd hem nogmaals gevraagd of hij nog andere getuigen kende. Neen, en hij zag daar ook geen heil meer in. Wel hoopte hij dat beide personen nog eens zouden worden verhoord door een competente rechter. Tenslotte kwam het onderwerp *'beïnvloeding'* ter sprake. Van Slijpe gaf echter aan hier niets van te weten.⁹⁴

Op 11 september was het de beurt aan De Salve. Men viel gelijk met de deur in huis: of comparant enige directe bewijzen had voor het verblijf

van Suljard op Haeren in juni 1788? Eerlijk gezegd, zo liet De Salve weten, had hem dat nooit zoveel geïnteresseerd. Het was gezegd door twee personen en hij liet dat dan ook maar voor hun rekening. Wat hem wel had geraakt, was de bewering van Willem Hendrik van Panhuys dat hij die twee knechten zou hebben misleid en omgekocht. Via een normale juridische procedure moest maar eens worden onderzocht in hoeverre die beschuldiging waar was. En van enige beïnvloeding van beide getuigen was al helemaal geen sprake geweest, ook niet door zijn vrouw. Die was trouwens in een ander vertrek geweest toen de verklaring werd afgelegd.

In hoeverre, zo wilde de commissie weten, waren er aan beide getuigen dan bepaalde beloften gedaan? Hij had hen ieder twee oude schellingen gegeven. Verder had hij tegen beide getuigen gezegd: *“Jongens, het is wel wat wynig maar ik heb er myn reeden toe, indien de weddenschap eens gewonnen was, zou er zo te zeggen eerder een koeij op kunnen overschieten”*. De gecommiteerden vroegen hem of het niet wat onvoorzichtig was geweest om zo’n belofte te doen. De Salve ontkende echter dat het hier om een belofte ging.

Op 12 september verscheen De Salve nogmaals voor de commissie. Hem werd toen de vraag gesteld hoe hij ertoe gekomen was het verblijf van Suljard op Haeren als ‘*een weddenschap*’ voor te stellen. Omdat hij hen het woord ‘*provocatie*’ niet had kunnen uitleggen. Zij zouden dat niet hebben begrepen. Trouwens op de keeper beschouwd was de verklaring van Van Panhuys van 11 februari, waarin hij honderd gouden ridders uitloofde aan diegene die het tegendeel kon bewijzen, toch een soort weddenschap geweest.⁹⁵

Notaris Rooth verscheen op 2 september voor de commissie. Er werd wederom uitvoerig gesproken over de gevolgde procedure op dinsdagavond 3 maart. Rooth hield vol dat alles correct was verlopen. Daar viel niets op aan te merken. De gecommiteerden hielden de notaris echter voor dat het in de afgelegde verklaring erop leek dat beide getuigen Suljard op Haeren hadden gezien. Echter alleen Nijst Trachts kon hem hebben gezien, Pieter Habets niet. Het was Rooths plicht geweest om beide getuigen, die niet eens het woord ‘*comparanten*’ hadden gekend, dat uit te leggen. Dan had Pieter Habets nooit kunnen verklaren Suljard op Haeren te hebben gezien. De notaris deelde die mening echter niet. Volgens hem hadden beide getuigen kennis gehad van de aanwezigheid van Suljard op Haeren.

ONTSLAG EN NIEUWE SPECULATIES

Op 15 september 1789 maakten ‘*De Hoog mogende Heeren Staaten Generaal Der Vereenigde Nederlanden*’ in een officiële publicatie bekend dat Pieter Habets en Nijst Trachts op vrije voeten zouden worden gesteld. Dat gebeurde op 16 september.⁹⁶ De gecommiteerden maakten verder bekend dat zij op het punt stonden om over de resultaten van het onder-

zoek verslag uit te brengen aan de Staten-Generaal. Er werd een oproep gedaan om te stoppen met het notarieel dan wel onderhands inwinnen van inlichtingen in deze zaak. Iedereen werd opgeroepen om eindelijk de rust te laten wederkeren en de vrede te herstellen: *'terwyl wy laatstelyk, mede in naam als boven, alle en een iegelyk, op het serieuste recommanderen, om de vrede, rust en eensgezindheid men den anderen te onderhouden, en zich te gedragen, zoals het aan goede In- en Opgezetenenen betaamd'*.⁹⁷

In de praktijk kwam daar echter weinig van terecht. Met name de vraag hoe men Pieter Habets, deze onverzettelijke en koppige boer uit Klimmen, zover had kunnen krijgen dat hij zijn eerste verklaring had herroepen, hield velen bezig. Menigeen hield erop dat Pieter was omgekocht. Niet alleen Van Panhuys maar ook de gecommitteerden zouden zich daar aan schuldig hebben gemaakt.

Om de ware toedracht te achterhalen stuurde de luitenant-drossaard Heldevier Pieter Habets tot twee maal toe een briefje met een uitnodiging om op het statenhuis te verschijnen.⁹⁸ Toen hij na enige aarzeling aan deze uitnodiging gehoor gaf, trof hij daar niet alleen de luitenant-drossaard aan maar ook Van Slijpe en De Salve. De Salve viel onmiddellijk met de deur in huis: *"Wat hoor ik soud ge zoo slegt van woord zijn, de staaten hebben mij verhaald dat ge gezegd hebt niet bewust te zijn dat Sulijard op 't goed Haeren is geweest!"* Pieter Habets antwoordde daarop: *"Wel mijnheer ge weet immers wel dat wij alleen van de koets gezegd hebben, en dat wij van het goed niet bewust zijn!"* Deze uitspraak van Pieter beviel de heren echter niet. Met behulp van dreigementen probeerden ze hem opnieuw onder druk te zetten. Tegen Pieters' vrouw zei De Salve: *"Je man moet niet wankelen op zijn beenen, als hij niet bij zijn woord blijft, zal hij op 't schavot komen, en geen voorspraak int land hebben"*. Verder stelde men Pieter en zijn vrouw voor de zoveelste keer een beloning in het vooruitzicht en een schadevergoeding voor de gemiste inkomsten van het land.

Omdat De Salve ervan overtuigd was dat Pieter Habets voor zijn herroepen verklaring steekpenningen had ontvangen, sprak hij er zijn lijfknecht Jan Habets op aan: *"Jan, ik hoor van de Luy te Climmen, dat je vader zig wel opgedaan heeft, hy kan zig ook wel opdoen, want hy heeft een schoone Stuyver gekreegen"*.⁹⁹ Jan ontkende dit maar De Salve hield vol: *"Ik weet heel wel, dat je vader duyzend Florijnen van de Staaten ontfangen heeft, je weet het ook wel, maar je houd je, alsof je niet wist. Je hebt het zelve verteld aan een braaf man, dezelve dag dat je je vader onder het nieuwe Stadhuys gesproken hebt en je hebt hem gezegd, dat de Staaten aan je vader duyzend guldens hadden beloofd, als hy maar wilde zeggen zooals zy het gaarne hadden"*. Jan liet zijn heer echter weten dat het allemaal leugens waren.

VAN SLIJPE'S AFGANG EN ONTSLAG

In september 1789 was het voor Van Slijpe duidelijk dat hij de zoveelste nederlaag had geleden.⁹⁹ Zijn poging om de rentmeester ten val te brengen was uitgelopen op een regelrecht debacle. Daardoor hadden zijn geloofwaardigheid en betrouwbaarheid opnieuw een forse deuk opgelopen nu twee getuigen, in zijn bijzijn, meeneed hadden gepleegd. De vice-hoogschout beseftte heel goed dat dit voor hem verregaande consequenties zou hebben. Hij wachtte de gevolgen daarom niet af maar hield de eer aan zichzelf. Hij schreef een rekest aan de Staten-Generaal met het verzoek om hem te ontslaan.¹⁰⁰ Omdat hij door de verschillende affaires in een kwaad daglicht was komen te staan, verzocht hij Hunne Hoogmogenden tevens om een onderzoek in te stellen naar zijn gedrag. Via een publieke advertentie zou bekend moeten worden gemaakt dat iedereen, die maar enige bezwaren tegen de vice-hoogschout had, dat bij Hunne Hoogmogenden bekend kon maken. Het was namelijk van Slijpe's wens om, ondanks zijn nederlaag, het slagveld met opgeheven hoofd te verlaten: *'opdat hy Suppliant zig als een eerlyk Ex-Regent, die slegts om syne vaderlandsche denkbelden is vervolgt geworden, en bij continuatie verdagt gemaakt word, omdat hy syne oogen niet genoegzaam sluit, te retireeren, en van verdere lasteren zig te bevryden'*. Op 29 september werd zijn verzoek ingewilligd en kreeg Van Slijpe zijn ontslag als vice-hoogschout.

Ondanks zijn nederlaag deed hij echter zijn best om zijn teleurstelling en verbittering zoveel mogelijk te verbergen. Daarvoor in de plaats etaleerde hij zijn grenzeloze en onaangetaste vaderlandsliefde: *'Egter denke niemand, dat daarom myne vaderlandsche sentimenten my zullen begeeven, neen! De zelfde trouw, eerbied, gehoorzaamheid en aankleevinge, die ik steeds aan H.H. Moog., Haare Representanten, en aan 't eeuwig Oranje Huis betoont hebbe, zullen by my blyven leeven; het welzyn van myn dierbaar Vaderland zal steeds myn vergenoegen, myne eenige lust zyn, en nimmer zal ik de genegenheid vergeeten, die gy, myne Medeburgeren, my gedurende den tyd myner inwooning binnen deze Stad betoont hebt, zo dat, als is het dat moogelyk myne verwyderinge uit Uwe en myne geboorte Stad aanstaande is, nogtans zal myne Ziele by Ulieden huisvesten, en deze zal zig verblyden, als het Uw alle mag welgaan'*.

Dit waren edelmoedige en heldhaftige woorden van de gewezen vice-hoogschout en zal vooral bedoeld zijn geweest voor de buitenwacht. Het kan niet anders of innerlijk moet het hem geheel anders te moede zijn geweest. Volgens mr. Petrus van den Heuvel, Brabants schepen in Maastricht en secretaris van de hoofdbank Meerssen, was dat ook zo. Binnenskamers sloeg *'de oude Heer van Slijpe'* er inderdaad geheel andere taal uit. Daarbij richtte hij zijn woede in eerste instantie op de advocaat-fiscaal en de beide gecommiteerden. Volgens Van den Heuvel had Van Slijpe over deze personen op een zo honende en lasterlijke wijze gesproken dat hij het niet langer

had kunnen aanhoren en hij het gezelschap, dat bij elkaar was ten huize van burgemeester De Jacobi, had verlaten. Over de advocaat-fiscaal had Van Slijpe nog gezegd: *"Ik hebbe reeds eene fiscaal doen springen, en ik zal deezen ook doen springen!"*

CARTE BLANCHE VOOR DE RAAD VAN BRABANT

De Staten-Generaal besloot op 29 januari 1790, nadat men het rapport van de onderzoekscommissie had ontvangen, om de verdere afhandeling van deze zaak op te dragen aan de Raad van Brabant te 's-Gravenhage, ongeacht de competenties van de Raad en/of andere gerechten.¹⁰¹ De Raad kreeg de vrijheid om geheel naar eigen inzicht te handelen zonder ruggespraak te houden met de Staten-Generaal. Wel wenste men na afloop, of indien de afhandeling van de zaak zou stagneren, een rapportage te ontvangen.

Opnieuw was er een hoofdrol weg gelegd voor Witte Tullingh. In de Raad besprak hij allereerst het onderzoeksrapport. De belangrijkste conclusie van het rapport, namelijk dat het fysiek onmogelijk was geweest dat de gewezen kolonel Suljard de Leefdael omstreeks St. Jan 1788 op het landgoed Haeren was geweest, werd zonder enige aarzeling overgenomen. Daaruit volgde vanzelf dat de op 3 maart 1789 door Pieter Habets en Nijst Trachts afgelegde verklaring vals was en beiden dus meeneed hadden gepleegd. Hiervoor zouden ze strafrechtelijk worden vervolgd. Dat ze nadien hun verklaringen hadden herroepen deed daar niets aan af. Ook Jan Habets en zijn moeder, Anna Maria Heyenraad, gingen niet vrij uit. Jan Habets was immers de eerste schakel geweest in de reeks gebeurtenissen, die zoveel ellende teweeg hadden gebracht. Anna Maria Heyenraad werd beschuldigd van het ronselen en beïnvloeden van getuigen. Het belang der justitie vorderde dat beiden hiervoor ter verantwoording zouden worden geroepen.

ARRESTATIES

Tegen Pieter Habets en Nijst Trachts werd op 11 februari 1790 een *'Mandement Crimineel en van Apprehensie'* uitgevaardigd.¹⁰² Pieter werd beschuldigd van *'de misdaden van falscheit en meeneed, als ook aan een alzints strafwaardige inductie van zynen meede getuygen tot het passeeren van een verklaring welke hy vooraf wist valsch te zyn'*.¹⁰³ Nijst Trachts werd eveneens beschuldigd van *'falscheit en meeneed'* omdat hij twee tegenstrijdige verklaringen had afgelegd. Drie dagen later, op 14 februari, werden Pieter Habets, Nijst Trachts, Jan Habets en Anna Maria Heyenraad te Klimmen gearresteerd.¹⁰⁴ De arrestatie werd opnieuw uitgevoerd door de heer Lamberts. Het doel van de arrestatie was: *'curateel bewaaring binnen de stad Maastricht omme vervolgens van daar herwaarts te worden over bragt in gijzeling op de Voorpoorte alhier in Hage'*. Tevens werd beslag gelegd op al hun goederen en bezittingen.

Echter niet alleen de vier Klimmenaren, die op een naïeve en ongelukkige manier in deze affaire verstrikt waren geraakt, werden gearresteerd. Ook de aanstichters van de gehele affaire ontsprongen de dans niet. Op 27 maart werd tegen De Salve een *'Mandement Crimineel, met de clause van Apprehensie, Arrest en Inventarisatie'* uitgevaardigd. Enkele dagen later werd hij gevangen genomen en overgebracht naar de Voorpoort in Den Haag.¹⁰⁵ Daaraan voorafgaand was hij enkele dagen voortvluchtig geweest. Het vooruitzicht op een verblijf in de gevangenis had bij hem kennelijk paniek teweeg gebracht.

Op 30 maart werd door de deurwaarder Wilhelm Hendrik Wolf-Ploem uit Gulpen en de provoostbewaarder Hendrik Ploem uit Maastricht tevens de zevenenveertig jarige echtgenote van De Salve opgepakt.¹⁰⁶ Zij werd beschuldigd van: *'de misdaad van valsheid en van inductie en persuasie van eenvoudige personen tot het geven van eene, zoo al niet direct valsche onware verklaring'*. Toen ze de aanklacht hoorde reageerde ze daarop *'met eene geaffecteerde ignorantie van hare eige daaden'*. Evenals haar man werd ook zij overgebracht naar Den Haag. Van deze arrestatie was vooraf de luitenant-voogd Pélerin in kennis gesteld.

Op 31 maart meldde de deurwaarder Wolf-Ploem zich samen met de heer Lamberts aan bij huize Severen te Amby waar Van Slijpe werd opgepakt. Hij moest voor de Raad verschijnen *'eerst als Gedaagde by Mandement van dagvaarding in Persoon'* en vervolgens als *'Verweerder in cas Crimineel'*. Lamberts was opgedragen om de gewezen vice-hoogschout naar Den Haag te brengen. Hetzelfde gold voor notaris Rooth.¹⁰⁷

ACHTER TRALIES

Het verblijf in de Voorpoort in Den Haag bracht voor menige arrestant problemen met zich mee. Zo had Pieter Habets het psychisch erg moeilijk.¹⁰⁸ Hij zat nu al voor de derde keer gedurende langere tijd achter de tralies. Met name 's nachts ging hij te keer door hard te schreeuwen. Witte Tullingh dreigde hem met eenzame opsluiting als hij daar niet mee ophield. Hij zou dan in een apart cachot worden opgesloten en enkele dagen op water en brood worden gezet.¹⁰⁹

De Salve had het in de gevangenis erg moeilijk vanwege zijn gezondheidsklachten en het feit dat hij het moest doen zonder de hulp van zijn lijfknecht. Alleen kon hij zich moeilijk redden. Vandaar dat zijn vrouw, toen ook zij in Den Haag werd opgesloten, de Raad verzocht om met haar man één cel te mogen delen.

Rooth had in Den Haag vooral zorgen om zijn bijna tachtigjarige moeder. Hij was namelijk verantwoordelijk voor haar verzorging. Maar nu zijn inkomsten weg vielen was het niet duidelijk waarvan het oude mens moest leven. Hij diende daarom bij de Raad een verzoek in om het beslag, dat was gelegd op zijn inkomen, dat hij genoot van de stad Maastricht in



7. De Gevangen-
of Voorpoort in
Den Haag, waar
Pieter Habets en
Nijst Trachts gedu-
rende de strafrech-
telijke procedure
gevangen zaten.
De gebroeders
Jan en Cornelis de
Witt hebben hier
in 1672 gevangen
gezet.

zijn functie van *'Billetschrijver der vreemdelingen'*, op te heffen. Deze functie leverde hem per jaar driehonderd gulden op. Opheffing van het beslag was trouwens niet onredelijk, zo schreef Rooth, omdat thuis met behulp van een klerk het werk gewoon werd voortgezet.¹¹⁰

Van Slijpe probeerde intussen vanuit de gevangenis nog te redden wat er te redden viel. Aan de magistraat van Maastricht richtte hij het verzoek om voor hem opnieuw getuigen te verhoren. Zonder een uitdrukkelijk bevel van de Raad van Brabant, zo liet men hem echter weten, ging men op dat verzoek niet in.¹¹¹ In augustus en september 1790 diende hij bij de Staten-Generaal verschillende rekestten in waarin hij zich onder andere beklagde over de vooringenomenheid van Witte Tullingh. Hij verdacht hem ervan erop uit te zijn hem te vernederen en te schande te maken. Alle *'graden van ene Criminele procedure'* moest hij doorstaan, niets bleef hem bespaard.¹¹²

In juni 1790 ondernam hij een laatste maar tevergeefse poging om alsnog zijn blazoen te zuiveren ten koste van zijn tegenstanders. Daarbij richtte hij zich zowel tot de Staten-Generaal als de Raad van Brabant. Zo beweerde hij inmiddels al twaalf personen te kennen die, als ze daartoe bereid waren, konden getuigen dat Suljard wel op Haeren was geweest. Vijf van hen hadden zelfs de schoenen van Suljard gepoetst. Met betrekking tot het lopende justitiële onderzoek merkte hij op, dat de Raad een antwoord wilde hebben op de vraag in hoeverre er bij de op 3 maart 1789 afgelegde

verklaring sprake was geweest van '*seductie, inductie of corruptie*'. In twee uitvoerige betogen stelde Van Slijpe echter de vraag of de genoemde strafbare feiten eigenlijk niet juist aan de andere kant moesten worden gezocht, namelijk in de op 11 maart door Nijst Trachts te Voerendaal afgelegde '*Acte van Recantatie*'.¹¹³

Kritische vragen stelde hij ook over de zogenaamde vlucht van Nijst Trachts nadat hij zijn verklaring had herroepen. Het was bekend dat hij er een tijdje tussen uit was geweest en het '*territoire van den Staat*' had verlaten. Wie had hem hiertoe aangespoord? Waar was hij al die tijd geweest en waarvan had hij geleefd? En was het geen toeval dat Nijst Trachts weer op Staats territorium verscheen uitgerekend op het tijdstip dat de '*Heer Procureur-Generaal*' zowel Pieter Habets als Nijst Trachts wilde arresteren? Volgens Van Slijpe was die gehele vlucht doorgestoken kaart geweest. De rentmeester zelf of zijn vrouw had deze zogenaamde vlucht in scène gezet om te voorkomen dat Nijst Trachts over zijn herroepen verklaring zou worden gehoord door de luitenant-drossaard Vignon van Staats-Valkenburg. Om die reden had Van Panhuys Nijst een onderduikadres bezorgd. En toen het tijdstip van arrestatie was aangebroken, liet hij Nijst weer mooi te voorschijn komen. Waarom zou Nijst anders weer op het meest gewenste tijdstip op Staats gebied zijn verschenen? Volgens Van Slijpe had Nijst bovendien verdomd goed geweten dat hij in Vaals gevangen zou worden genomen. Maar hij was niet bang geweest omdat hij van de rentmeester te horen had gekregen dat hij niets te vrezen had.

VERHOREN

Ten behoeve van de strafrechterlijke procedure vonden wederom talloze verhoren plaats. Alle zaken, die ook al tijdens het buitengerechtelijk onderzoek aan de orde waren geweest, kwamen opnieuw uitvoerig aan de orde. Naast afzonderlijke verhoren vonden er ook confrontaties plaats. Zo werd De Salve bijvoorbeeld geconfronteerd met Pieter en Jan Habets en Nijst Trachts. Bovendien werden niet alleen de verdachten opnieuw verhoord, ook de getuigen, die al in eerdere fase waren verhoord, werden opnieuw aan de tand gevoeld. Onder hen bevonden zich de rentmeester en notaris Swildens.

Vanwege al deze verhoren en de vele herhalingen was het niet verwonderlijk dat het hele proces erg lang duurde. Te lang, zo vonden sommigen in de Raad. Op 17 oktober 1791, de verdachten zaten toen al ruim anderhalf jaar in Den Haag gevangen, werden maatregelen genomen om tot een versnelde afhandeling te komen van deze zaak '*en om Soo veel in ons is de dentie van deese in hegtenis Sittende persoonen te verkorten en So doenlyk voor het aannaderende Winter Saizoen nog een Eynd te doen erlangen*'.¹¹⁴

Om de afhandeling te bespoedigen werd het voorstel gedaan om met ingang van 1 november de duur van de zittingen te verlengen. Zo zou de

middagzitting, die duurde van twaalf tot een, met een half tot een heel uur worden verlengd. Als dat niet lukte, zou 's avonds een extra zitting worden ingelast van vijf tot zeven.

Jan Hubert van Slijpe haalde het einde van de strafrechtelijke procedure echter niet. Terwijl Witte Tullingh nog volop bezig was met de voorbereiding ervan en *'de dag van Pleydooy'* was vastgesteld op 30 mei, overleed hij in de gevangenis op 8 mei 1791.¹¹⁵

STRAFFEN

Tegen Pieter Habets werd op 1 maart 1792 de volgende straf geëist: *'dat de Gevangenen en verweerder by Sententie van deezen Edelen Rade zal worden gecondemneert, gebragt te worden ter plaatze, alwaar men gewoon is, alhier in den Hage, van wegens dezen Rade Crimineele Executie te doen, en aldaar ten aller strengste met roeden te worden gegeesseld, en vervolgens gebrandmerkt, en dat voorts de Gedetineerde en verweerder ten Eeuwigen dage zal worden gebannen uit de Stad Maastricht, ende Landen van Overmaze, mitsgaders uit den Lande van Brabant en het verdere district van de Generaliteit, zonder nimmer daar weederom in te mogen komen, op poene van zwaardere Straffe, met Condemnatie van den Gevangenen en verweerder in de kosten en misen van de Justitie, mitsgaders en de kosten, zoo van de extraordinaire procedures als van den ordinaire processe ter taxatie en moderatie van dezen Rade, ofte tot andere al zulke poene, als by Deze, Edelen Rade naar recht en Justitie zal bevonden worden, te behoren'.*

Ofschoon niet duidelijk is in hoeverre de hierboven straf ook daadwerkelijk is geëffectueerd, is het zeker dat hij aan verbanning uit zijn geboortedorp Klimmen niet is ontkomen. Voor zijn boerenbedrijf, dat hij door zijn langdurige verblijf in de gevangenis niet meer naar behoren had kunnen uitoefenen, moet dat de genadeklap zijn geweest.

Nijst Trachts onderging hetzelfde lot als Pieter Habets. Ook hij werd *'ten eeuwigen dage'* verbannen uit het Land van Brabant, Maastricht en de Landen van Overmaas en verder het hele district van de Generaliteit. Pieter Habets en Nijst Trachts werden ook veroordeeld in de kosten van het proces. Nadat beiden echter bij de Staten-Generaal een rekest hadden ingediend waarin ze kenbaar maakten het bedrag niet te kunnen betalen, werden beide als *'onvermogen'* aangemerkt en hoefden ze de proceskosten niet te betalen.¹¹⁶

Op 29 februari 1792 sprak de Raad over notaris Rooth het volgende oordeel uit.¹¹⁷ Wat hij had gedaan was niet zo zeer te wijten geweest aan boze opzet met als doel twee getuigen te misleiden en zich te laten gebruiken om een verklaring te verkrijgen, waarvan hij wist dat die vals was. Veeleer was sprake van een grove nalatigheid en een verregaande onverschilligheid in zijn taakopvatting welke hem persoonlijk was aan te

rekenen. Vandaar, zo vond de Raad, had hij *'eerloos en infaam'* gehandeld en misbruik gemaakt van zijn functie van notaris en procureur. Toen op 7 maart het vonnis tegen hem werd uitgesproken kreeg hij te horen dat hij het ambt van notaris en procureur niet meer mocht uitoefenen. Hij werd ontheven van alle *'publicque bedieningen'*. Zijn functies als *'Ontfanger der Billetten der Stad Maastricht'* en *'Crimineele Officier der Banke Cadier'* moest hij onmiddellijk neer leggen. Bovendien werd ook hij verbannen en veroordeeld in de kosten van het proces.¹¹⁸

De eis tegen De Salve luidde: *'was verklaart vervallen te zyn van zyne Militaire Charges in dienste van den Staat, mistgaders inhabiel om immer den Lande in eenige Post hetzy in het Politique te kunnen bedienen, met ontzegging aan den Suppliant voor altoos, alle inwooning en verblyf in de Stad Maastricht, het Graafschap van den Vroenhove en verdere Landen van Overmaaze, Ressort van deezen Staat, en voorts, met een condemnatie van den Suppliant, in de kosten en misen van Justitie, zoo van de voorsz extra-ordinaire, als van de ordinaire Processe; alles ter taxatie en moderatie van gemelden Raade en Leenhoove'*. De Salve had gehoopt, na deze voor hem *'allergrievendste Sententie'* onmiddellijk op vrije voeten te worden gesteld. Dat gebeurde echter niet. Hij moest eerst de kosten à f 17.554,- hebben betaald. De Salve beweerde echter dat zijn goederen en bezittingen ontoereikend waren om dat bedrag te kunnen betalen. Uiteindelijk nam men genoeg met een bedrag van f 7200,- te voldoen binnen drie maanden. De rest werd hem kwijt gescholden.¹¹⁹

VERZOEKEN OM STRAFVERMINDERING EN EERHERSTEL

De komst der Fransen in 1794 en daarmee de beëindiging van het Ancien Régime schiep nieuwe kansen en mogelijkheden, echter niet voor Witte Tullingh, Pieter Habets en de Staatse Raad van Brabant. Witte Tullingh en Pieter Habets overleden in 1795, de advocaat-fiscaal op 20 april en Pieter Habets op 12 december. Witte Tullingh liet een weduwe met acht kinderen na. In dat zelfde jaar kwam ook het definitieve einde van de Staatse Raad van Brabant, die op deze zaak zo'n zwaar stempel had gedrukt. Op 9 september kreeg de Raad officieel te horen dat de Staten-Generaal in augustus te 's-Hertogenbosch een hof van Justitie over Bataafs Brabant had opgericht. Daarmee waren de werkzaamheden van de Raad, na ruim tweehonderd jaar te hebben bestaan, definitief beëindigd. De leden van de Raad werden van hun eed ontslagen en nog op die zelfde avond van de negende september ging de Raad voor goed uiteen.¹²⁰

Wie van de omwenteling handig gebruik maakte, was de voormalige notaris Johan Hendrik Rooth. Begin 1795 diende hij bij de Staten-Generaal een verzoek in om kwijschelding van zijn straf. Hij voerde onder andere aan dat hij al drie jaar niet meer in zijn oude woonplaats was geweest, dat hij geen middel van bestaan meer had, maar wel nog de zorg voor zijn

oude moeder. Het verzoek werd in behandeling genomen, maar men ging niet over een nacht ijs. De Staten-Generaal ging eerst te rade bij de Raad van Brabant. Eind februari 1795 werd Rooth ten dele gratie verleend en ontving hij een paspoort dat het hem mogelijk maakte terug te keren naar Maastricht. Hij mocht daar ook weer gaan wonen, maar het ambt van notaris en procureur mocht hij niet meer uitoefenen. Ook andere publieke of justitiële functies werden hem geweigerd. Verder werd hem aangeraden zich te gedragen zoals een stille en rustige burger betaamt en niemand, die in deze kwestie ook maar enigszins betrokken was geweest, onbehoorlijk te bejegenen.¹²¹

En tot slot Suljard de Leefdael, de ex-kolonel uit het Staatse leger, hoe was het hem vergaan na zijn verbanning in 1788? Tot aan de vestiging van het Franse bewind in 1794 verbleef hij in Noord-Frankrijk. Gedurende een aantal jaren ontving hij daar een jaarlijks pensioen uit een geheim fonds van het ministerie van Buitenlandse Zaken, hetzelfde fonds waaruit ook spionage-activiteiten werden betaald. In totaal werd aan slechts vierentwintig patriotse voormannen een dergelijk pensioen uitgereikt, met name aan hen die zich in het bijzonder hadden ingezet voor de Franse belangen in de Republiek of in de toekomst nog van groot nut konden zijn. Het toegekende pensioen betekende overigens niet dat hij op zijn lauweren was gaan rusten. Zo was hij onder andere betrokken geweest bij plannen van Daendels tot oprichting van een Bataafs Legioen. Ook al had men hem eigenlijk te oud gevonden, toch was hij zelfs gevraagd om het commando van dit corps op zich te nemen. Suljard bedankte echter voor de eer. Nadien vatte hij met enige andere officieren het plan op om een nieuw regiment op te richten onder leiding van kolonel Van der Pol. In dat regiment konden alle officieren worden geplaatst die voor het legioen waren gepasseerd. Suljard zou als *'maréchal de camp'* [generaal-majoor] opperbevelhebber worden van dit regiment en het legioen. Deze corpsen zouden de kern moeten gaan vormen van het nieuwe leger van de Bataafse Republiek.¹²²

Waarschijnlijk kwam er van al deze plannen uiteindelijk niet veel terecht want op 25 maart 1795 wendde de inmiddels zeventigjarige kolonel zich tot de Staten-Generaal. Zijn veroordeling uit 1788 zat hem nog steeds dwars, want het was *'wegens getrouwigheid aan Holland'* dat de advocaat-fiscaal van de Generaliteit gemeend had voor de Raad van State een criminele procedure tegen hem te moeten aanspannen. Hij verzocht de Staten-Generaal hem nu eerherstel te geven wegens de hoon en het verdriet dat hem was aangedaan, hem te promoveren tot de rang van luitenant-generaal en hem aan te stellen tot commandant van het garnizoen der residentie. De Staten-Generaal zond zijn verzoek door aan *'het Comité tot de algemeene zaken van het Bondgenootschap ter Lande'*.¹²³

CONCLUSIES

Op het einde van de achttiende eeuw zorgden verschillende incidenten voor spanningen binnen de Indiviese Raad van Maastricht. In het voorafgaande is één van die incidenten uitvoerig beschreven. Dit was eerder gedaan, zij het zeer summier en onvolledig, door de historicus Spiertz. De gebeurtenissen, zoals deze door hem werden weergegeven, bevatten echter een aantal onnauwkeurigheden en lacunes die, ter afsluiting van deze bijdrage, worden recht gezet.

* De beschuldiging tegen Willem Hendrik van Panhuys betrof de aanwezigheid van de ex-kolonel Suljard de Leeftael op zijn buitengoed Haeren [Voerendaal] in de maand juni van het jaar 1788. Spiertz vermeldde echter als jaartal 1787. Dit jaartal is niet in overeenstemming met de diverse aangehaalde bronnen, maar is ook historisch gezien onlogisch. In 1787 had Suljard in de maand juni namelijk nog zonder problemen op Haeren kunnen logeren. Hij was immers nog niet gestraft, noch in staat van beschuldiging gesteld. In deze periode waren de patriotten bovendien nog op het hoogtepunt van hun macht. De omwenteling begon pas na 28 juni 1787 toen de kordate Prinses Wilhelmina, de echtgenote van stadhouder Willem V, die op weg was naar Den Haag om voor haar man een tegenbeweging op de been te brengen, bij Goerjanverwellesluis door de patriotten werd aangehouden. Deze aanhouding wekte de woede van haar broer, de Pruisische koning Frederik-Willem II, en lokte de Pruisische inval uit die vanaf 13 september 1787 in een snel temp een einde maakte aan de patriottische revolutie. Tegelijkertijd werd het stadhoudelijk regime hersteld en werden officieren, die hadden gecollaboreerd met de Staten van Holland in plaats hun trouw te betuigen aan de Staten-Generaal, opgepakt en gestraft. Voor Suljard was dat in oktober 1787. Nadat hij in april 1788 was gestraft, werd hij in de Republiek persona non grata. Pas vanaf dat moment was het taboe om Suljard nog een verblijfplaats aan te bieden.

* Volgens Spiertz liet Van Panhuys eind 1788, geërgerd over de diverse lasterpraatjes, in Maastricht een manifest verspreiden, waarin hij een som van honderd gouden ridders uitloofde voor degene, die kon aantonen dat hij sinds januari 1787 nog contact had gehad met Suljard de Leeftael. Volgens de eerder in deze bijdrage gepresenteerde gegevens ging het in eerste instantie niet om een manifest maar om een verklaring die Van Panhuys op 11 februari 1789 in Den Haag overhandigde aan de pas benoemde advocaat-fiscaal van de Generaliteit Mattheus van der Pot. Op verzoek van Van Panhuys werd deze verklaring vervolgens toegezonden aan diverse gezagsdragers. Het stuk ging ook naar personen in Maastricht, onder andere naar de vice-hoogschout. Deze overhandigde de verklaring vervolgens aan de luitenant-kolonel – niet de oud-kolonel zoals Spiertz zegt – De Salve de Bruneton.

* Wat Pieter Habets en Nijst Trachts betrof, stelde Spiertz: 'Omkoperij van boerenknechten en meinden moesten de ontmoetingen met Suljard de Leefdaal bewijskracht geven'. 'Omkoperij' is niet de juiste kwalificatie. Pieter Habets en Nijst Trachts werden in eerste instantie het slachtoffer van misleiding. De eigenlijke intentie namelijk, waarom De Salve informatie wilde hebben over het verblijf van Suljard, was de maatschappelijke liquidatie van Van Panhuys. En deze intentie werd niet onthuld. In plaats daarvan werd Pieter Habets en Nijst Trachts wijs gemaakt dat het om een 'weddenschap' zou gaan. En dat werd door Pieter Habets opgevat als een 'beuzelarij', een onbelangrijke zaak dus. Bovendien dient men te bedenken dat deze mensen analfabeet waren, geen Frans verstonden, de taal die in het achttiende eeuwse Maastricht onder notabelen gangbaar was, en bij lange na niet het academische niveau haalden van De Salve en Van Slijpe. Daardoor waren ze waarschijnlijk gemakkelijker vatbaar voor misleiding. Dat hen bovendien nog financiële en materiële beloften werden gedaan, die overigens geen van allen werden ingelost, zal hen voor beïnvloeding en misleiding nog gevoeliger hebben gemaakt.

* Volgens Spiertz eindigde de gehele kwestie daarmee dat Van Slijpe, De Salve en notaris Rooth, op verzoek van de gecommiteerden die in Maastricht het onderzoek hadden verricht, voor eeuwig de toegang tot Maastricht werd ontzegd. In het voorafgaande is gebleken dat tegen Jan Hubert van Slijpe geen vonnis werd uitgesproken omdat hij op 8 mei 1791 in de gevangenis overleed. De Salve en Rooth werden wel verbannen van het territorium van de Republiek. Dat geschiedde echter niet op verzoek van de gecommiteerden, maar dankzij het strafrechterlijke vonnis van de Staatse Raad van Brabant.

* Dat deze Raad, in de persoon van de advocaat-fiscaal en procureur-generaal Witte Tullingh, in deze kwestie een dubieuze rol heeft gespeeld, wordt nergens door Spiertz vermeld. Dubieus is bijvoorbeeld zijn optreden in de arrestatie van Pieter Habets en Nijst Trachts. Dat zijn 'neef' Willem Hendrik van Panhuys, die zelf partij was in deze affaire, door hem gevraagd werd om behulpzaam te zijn bij hun arrestatie, is op zijn zachtst gezegd curieus. De wijze waarop hij vervolgens op 22 augustus 1789 op het statenhuis Anna Maria Heyenraad onder druk zette om haar man schuld te laten bekennen, op een moment dat het buitengerechtelijk onderzoek nog volop gaande was, laat ernstig twijfelen aan zijn onvooringenomenheid.

- Noten:
1. Spiertz, M.G., *Maastricht in het vierde kwart van de Achttiende eeuw. Kerkelijke, Politieke en Sociale verhoudingen 1775-1801* [Assen 1964], 69-95.
 2. Spiertz, *Maastricht*, 69-82.
 3. Spiertz, *Maastricht*, 82-85.
 4. Spiertz, *Maastricht*, 72.
 5. De intensieve en langdurige bemoeienis met deze kwestie door de Staatse Raad van Brabant en ook de voor deze Raad aanhangig gemaakte strafrechtelijke procedure worden door Spiertz niet vermeld. De archiefstukken hierover bevinden zich in het Rijksarchief Noord-Brabant ['s-Hertogenbosch].
 6. Maanen, R.C.J. van, 'Leidse Patriotten 1787-1795', in: *Holland, regionaal historisch tijdschrift* 19 (1987), 248. In Frankrijk kwam vóór het midden van de jaren zeventig van de achttiende eeuw het politieke nieuws alleen binnen via het buitenland. De enige bron van betrouwbaar buitenlands nieuws waren de Nederlandse kranten waarvan de tweeweekelijkse *Gazette de Leyde* verreweg de belangrijkste was. Deze krant huldigde een anti-absolutistische visie op de Franse constitutie. Zie: S. Schama, *Kroniek van de Franse Revolutie* [Amsterdam 2004], 189-190.
 7. Theeuwen, P.J.H.M., *Pieter 't Hoen en de De Post van den Neder-Rhijn (1781-1787), Een bijdrage tot kennis van de Nederlandse geschiedenis in het laatste kwart van de achttiende eeuw* [Hilversum 2002].
 8. Schlözer, A.L., *Lodewyk Ernst, Hertog van Brunswyk en Lunenburg, Keizerl. Koningl. en Ryksvelmaarschalk, Echte bescheiden van het gedrag ten opzichte zijner aanzienlijke waardigheden, als veldmaarschalk. Voogd. En representant van zijne Doorl. Hoogheid, den Heere Erfstadb. P.W. de V. van Oranje; in de Vereenigde Nederlanden* [Amsterdam 1786], 120-122.
 9. Spiertz, *Maastricht*, 70.
 10. Wit, C.H.E.de, *De Nederlandse Revolutie van de achttiende eeuw 1780-1787, Oligarchie en proletariaat* [Oirsbeek 1974], 232-234; G.J. van Hardenbroek, *Gedenkschriften 1747-1787* [Amsterdam 1901], 680.
 11. De vader van Tullingh is drie keer gehuwd geweest. In het eerste huwelijk was de echtgenote een achternicht van Willem Hendrik van Panhuys. Bijgevolg kan de enige zoon uit dit huwelijk, Johan Gerard van Oldenbarneveld genaamd Tullingh, worden gezien als een achterneef. Uit het derde huwelijk van de vader werd Hendrik Justus van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh geboren. Hij werd nadien de advocaat-fiscaal en procureur-generaal van de Staatse Raad van Brabant.
 12. Slijpe, J.H. van, *Omstandig bericht van het geene den ondergeteekende Mr. J.H. van Slijpe, Vice-Hoofd-Schout van wegens Hun Hoog Mogende, binnen hunnen stad Maastricht is wedervaren* [Maastricht, 1785], 13.
 13. Spiertz, *Maastricht*, 78; Slijpe, J.H. van, *Omstandig bericht*, 13.
 14. Mr. Joost Romswinkel: geb. te Leiden op 22 december 1745 en overleden te Den Haag op 28 mei 1824. Trad in 1781 in het huwelijk met Gerardina Barbara Beeldemaker (1755-1783) en in 1787 met Henriëtta Geertruijd Versten (1760-1829). Maakte van 1772-1787 deel uit van de Raad van Leiden, was schepen van 1781 tot 1782 en lid van de Staten-Generaal van 1784 tot 1786. Verbleef na de restauratie van het Oranje-gezag in september 1787 als vluchteling in Frankrijk. Zie: Spiertz, *Maastricht*, 29, 75; R.C.J. van

- Maanen, 'Leidse Patriotten', 249, 251, 252, 257; H.T. Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene Geschiedenis van Nederland, Eerste (Inleidend) deel. Nederland en de Revolutie 1789-1795* [s-Gravenhage 1905], 181, 716; M. Prak, *Gezeten burgers, De elite in een Hollandse stad Leiden 1700-1780* [s-Gravenhage 1985], 220-224, 408.
15. Spiertz, *Maastricht*, 77.
 16. Slijpe, J.H. van, *Omstandig bericht*, 14.
 17. Spiertz, *Maastricht*, 71, 72, 78.
 18. Slijpe, J.H. van, *Omstandig bericht*, 26.
 19. Schlözer, *Lodewyk Ernst*, 182.
 20. Nationaal Archief [=NA] Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 512, f. 76v.
 21. SHCL Maastricht, Groote Sociëteit en Emulatie te Maastricht, inv.nr.2 Van Panhuys had hem in januari 1766 geïntroduceerd. Op 13 april 1792 werd hij uitgeschreven. Op 15 januari 1794 werd hij opnieuw lid.
 22. Ringoir, H., *Hoofdofficieren der Infanterie van 1568 tot 1813* [s-Gravenhage 1981], 100.
 23. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305, Memorie van J.C.A. de Salve de Bruneton d.d. 6 april 1789.
 24. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant de 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.G, Verklaring van Petrus Josephus Ortman d.d. 8 mei 1789.
 25. NA Den Haag, Raad van State, Extract uit de Resolutien van de Ed.Mog.Heeren Raden van staten der Vereenigde Nederlanden, maandag 2 maart 1789.
 26. Gehlen, A.F., *Het notariaat in het tweeherig Maastricht* [Assen 1981], 314.
 27. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.B, Verklaring van J.W. Heldevier, d.d. 8 oktober 1788.
 28. Regionaal Historisch Centrum Limburg [= RHCL], GA Maastricht, Notarissen ter standplaats Maastricht, Amby, Limmel en Sint Pieter 1544-1905, inv.nr. 2507, Declaratie van Servaes Vaessen, meestersmid te Amby d.d. 13 januari 1789.
 29. Hardenbroek, *Gedenkschriften*, deel V, 457.
 30. Spiertz, *Maastricht*, 83.
 31. Meddens-van Borselen, A., *Het archief van de Commissie van Defensie te Woerden 1787* [s-Gravenhage 1984].
 32. RHCL, RA Limburg, Resolutien van de Hoogh Mogende Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlandtsche Provincien, 1787, 842.
 33. NA Den Haag, Staten Generaal, inv.nr.3010.
 34. NA Den Haag, Raad van State, inv.nr. 2537, Crimineel Sententieboek, 91-96.
 35. Rosendaal, J., *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk* [Nijmegen 2003], 50.
 36. Slijpe, J.H. van, *Redenen en motieven waarom den ondergeteekende Mr. J.H. van Slijpe syne dimissie als Vice-Hoofd-Schouth van wegens Hun Hoog Moogende binnen haare Stad Maastricht genoemen heeft* [Maastricht 1789], 15-16.
 37. Spiertz, *Maastricht*, 84.
 38. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.C., Memorie van 4 april 1789; Verhoor van 4 maart 1791.
 39. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.K., Beëdigd Declaratoir of recollement van Jan Habets in dato 2 july 1790.

40. RHCL, GA Maastricht, Notarissen ter standplaats Maastricht, Amby, Limmel en Sint Pieter 1544-1905, inv.nr. 2507; RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Copie Authentiek der Copie Auth Verklaring Notarieel door Nyst Trachts en Pieter Habets, In dato Maastricht den 3 maart 1789.
41. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv. nr. 447.305, Memorie van J.C.A. de Salbe de Bruneton d.d. 6 april 1789; RHCL, RA Limburg, Landen van Overmaas, inv.nr. 7104 en 7112.
42. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Copie Authentiek der Copie Auth. Verklaring Notarieel door Nyst Trachts en Pieter Habets, In dat. Maastricht den 3 maart 1789.
43. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.C., Brief van Van Slijpe d.d. 4 maart 1789.
44. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, no 8.
45. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Memorie van de advocaat-fiscaal M. van der Pot ingediend bij de Raad van State, maart 1789.
46. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Notariële verklaring mr. J.W. Heldevier bij notaris J.H. Rooth d.d. 17 maart 1789.
47. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Verklaring van Maria Michiels, huysvrouw van Martinus Lochmans en Theresia Lochmans, d.d. 29 maart 1789; Notariële verklaring van M. Michiels Epouse de Ms Lochmans Auberguiste à l'Hotel le Canal de Louvain à Liège in dato 22 maart 1789; inv.nr. 447.305.N., Verklaring van Martinus Lochmans, d.d. 29 maart 1789.
48. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.I., Verklaring van mr. C.C. Roemers, d.d. 10 november 1790.
49. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.J. In dit archief bevinden zich de brieven waar Roemers op de achterkant zijn aantekeningen maakte van het gesprek met Nijst Trachts.
50. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Copie Authentiek der copie Auth. Notariele Verklaring van Nyst Traght in dato den 11 maart 1789.
51. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Informatien genoemn aan de huysvrouw van Nyst Trachts, d.d. 3 april 1789.
52. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Brief van notaris Arnold Jacob Ross aan Willem Hendrik van Panhuys, d.d. 7 maart 1789.
53. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Verklaring van Charlotta Louise Farjon-Van Eck en haar zoon Pieter Carel Farjon, d.d. 9 maart 1789.
54. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, no 14, 15, 16, 17, 18, 19.
55. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Missive van mr. J.H. van Slijpe aan den Advocaat Fiscaal van de Generaliteit, d.d. 9 maart 1789.
56. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Memorie van de advocaat-fiscaal M. van der Pot aan de Raad van State, d.d. maart 1789.
57. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv. nr. 447.311. Memorie van de advocaat-fiscaal M. van der Pot aan de raad van State, d.d. maart 1789.
58. Bosman, Th.E.A., "Van inborelingen ende uitlanders". De nationaliteit van de Raadsheren in de Staatse Raad van Brabant', in: Th.E.A. Bosman, J.P.A. Coopmans, B.C.M. Jacobs

- (red.), *De Staatse Raad van Brabant en Landen van Overmaze in tweede termijn* [Assen/ Maastricht 1989], 23-32; RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 20, nr. 3644.
59. Wit, C.H.E. de, *De Nederlandse Revolutie*, 72; RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 20, nr. 3652.
 60. Bosman, Th. E.A., 'De 'luijster der Justitie' verbeurd? De Raad van Brabant na de patriotse troebelen', in: *Van Blauwe Stoep tot Citadel, Varia Historica Brabantica Nova Ludovico Pirenne dedicata* ['s-Hertogbosch 1988], 253.
 61. Wit, C.H.E. de, *De Nederlandse Revolutie*, 171-172, 232.
 62. Bosman, 'De 'luijster der Justitie' verbeurd?', 245-256.
 63. Rosendaal, J.G.M.M., 'Waalwijk, een patriottennest tussen Holland en Brabant', in: G. Rooijackers, A. van der Veen en H. de Wit, *'Voor Brabants Vryheid'* ['s-Hertogbosch 1987], 62.
 64. Jacobs, M.G.P.M., 'Helmond 1785-1795, Een strijd voor verandering', in: G. Rooijackers, A. van der Veen en H. de Wit, *'Voor Brabants Vryheid'* ['s-Hertogbosch 1987], 123-136.
 65. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 64 en 67.
 66. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 67, brief van 27 maart 1789.
 67. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 67.
 68. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Brief van Van Panhuys aan Witte Tullingh d.d. 30 maart 1789.
 69. RA Noord-Brabant. Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.K.
 70. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 64.
 71. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, Brief van 27 maart 1789.
 72. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Voordracht van de advocaat-fiscaal van de Generaliteit Van der Pot voor de 'Edele Mogende Heeren'.
 73. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305, Missive van J.A.C de Salve de Bruneton d.d. 6 april 1789.
 74. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305, Brief van Van Panhuys aan Witte Tullingh d.d. 26 april 1789.
 75. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 3.
 76. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Brief van Van Panhuys d.d. 31 maart 1789.
 77. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 63.
 78. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 67 en 68.
 79. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 68.
 80. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 68.
 81. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 68.
 82. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 3014, Resolutie d.d. 26 juni 1789.
 83. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 3014, Resolutie d.d. 4 juni 1789.
 84. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, 'Verbaal en Rapport van de Heeren van Heeckeren tot Suideras en Stavenisse Pous van hunne verrichtingen en bevind, betrekkelijk de bekende zaak van den Rentmeester van Panhuis' d.d. 30 oktober 1789; RHCL, GA Maastricht, Indivieze Raad, inv.nr. 144.

85. RHCL, RA Limburg, Resolutien van de Hoog Mogende Heeren, etc. 1789, 19 juni, 437.
86. RHCL, GA Maastricht, Indivieze Raad, inv.nr. 144.
87. Verhoord werden: Pieter Habets, Nijst Trachts, Jan Willem Heldevier (luitenant-drossaard van Staats-Valkenburg), Adriaan Ludovicus Pélerin (luitenant-voogd van Stats-Valkenburg), Matthieu Jaques Soiron (aannemer uit Maastricht), Gerrard Huygens ('Commiss van de Admiraliteit op de Maze'), Jacoba Swalijée (voormalige huismeid van mevrouw Suljard de Leefdael), Anna Maria Heyenraad (echtgenote van Pieter Habets), R.G. Tellinger ('Ondermajoor der Stad Maastricht'), Matthijs Smeets (soldaat, wonende in de Heek), Jacobus Otten (dagloner, wonende in de Heek), Servaas Oorsels ('ackerman', wonende op de 'Coelen' bij Klimmen), Willem Coenen (pachter, wonende op de 'Coelen' bij Klimmen), Steven Habets ('wonende achter Klimmen'), Johan Hendrik Rooth (notaris en procureur), Jan Hubert van Slijpe (vice-hoogschout van Maastricht), Herman Frederik Swildens (notaris, wonende te Haalsdal), Hendrik Willen Crahay (notaris en procureur te Maastricht), Marianne ('waschvrouw'), Jan Habets (lijfknecht van De Salve), Jan Anthony Christiaan de Salve de Bruneton (luitenant-kolonel te Maastricht), Willem Hendrik van Panhuys, Maria Elisabeth Ploem (echtgenote van Johannes Henricus Ploem), Johannes Henricus Ploem (provoost van de militaire gevangenis in de St. Pieterspoort), Arnolda Elisabeth Heldevier (echtgenote van De Salve), Michiel Crous (pastoor te Voerendaal), Maria Margaretha Vernaas (echtgenote van de pachter van Haeren Michiel Raven), Pillera (commissaris-instructeur).
88. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 2.
89. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, Verhoor Pieter Habets d.d. 7 juli 1789.
90. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 J., Verklaring d.d. 28 augustus 1789.
91. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 53 en 54.
92. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 44.
93. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 32.
94. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 7 en 45.
95. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 8, 42 en 46.
96. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 31.
97. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 58.
98. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 D.
99. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 L.
100. RHCL, RA Limburg, Resolutien van de Hoog Mogende Heeren, etc., 29 september 1789, 674.
101. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 F; Resoluties, inv.nr.20, nr.3776.
102. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 K.
103. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 K en L.
104. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 A (brief van J.H.G. Lamberts aan Witte Tullingh, d.d. 16 februari 1790).
105. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 H en J (stukken van Arnoldina Elisabeth Heldevier).
106. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 H.

107. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 D en H. Van Slijpe bracht zijn gevangenschap in Den Haag waarschijnlijk door in het 'Generaliteits Provoosthuis'.
108. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, Resoluties, inv.nr. 20, nr. 3792.
109. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, Resoluties, inv.nr. 20, nr. 3792.
110. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, Resoluties, inv.nr. 20, nr. 3799.
111. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, Resoluties, inv.nr. 20, nr. 3811.
112. NA Den Haag, Staten-Generaal, Liassen Requesten, inv.nr. 7990.
113. NA Den Haag, Staten-Generaal, Liassen Requesten, inv.nr. 7987.
114. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, Resoluties, inv.nr. 3825.
115. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 K; RHCL, RA Limburg, Resolutien van de Hoog Mogende Heeren, etc., 13 januari 1791, 25; 16 mei 1791, 378; 9 maart 1792, 192.
116. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, Resoluties, inv.nr. 20, nr. 3836 t/m 3837; NA Den Haag, Staten-Generaal Liassen Requesten, inv.nr. 7996.
117. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305 M, Conclusie van Eysch.
118. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, Resoluties, inv.nr. 20, nr. 3838.
119. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, Resoluties, inv.nr. 20, nr. 3838; RHCL, RA Limburg, Resolutien van de Hoog Mogende Heeren, etc., 9 maart 1792, 192; 23 maart 1792, 223.
120. RA Noord-Brabant, Lindeman, W.M., Th. F. van Litsenburg, *Raad van Brabant*. Deel I: Inleiding, inventarissen en bijlagen 1-5, 6.
121. RHCL, GA Maastricht, Brabants Hooggerecht, inv.nr. 133.
122. Rosendaal J., *Bataven*, 124, 314, 354.
123. NA Den Haag, Staten-Generaal, Resoluties, inv.nr. 1721.

Frans Xavier Rutten, deken van Maastricht (1822-1893)

In deze bijdrage worden leven en werk beschreven van deken Rutten, die in het laatste kwart van de negentiende eeuw een belangrijke rol speelde in Maastricht, maar die buiten Limburgs hoofdstad eveneens van zich deed spreken.¹ Uit welk milieu stamde hij, hoe werd hij opgeleid, met wie onderhield hij contacten en waaruit bestonden zijn activiteiten voor en na zijn benoeming tot pastoor-deken van de Maastrichtse Sint-Servaaskerk?

FAMILIE EN JEUGD (1822-1836)

Franciscus Xaverius Rutten kwam op 31 januari 1822 te Sittard ter wereld als negende kind uit het huwelijk van Martinus Rutten en Maria Gertrudis Houben. In het gezin Rutten-Houben werden veertien kinderen geboren. Martin Rutten was afkomstig van Ophoven (bij Maaseik).² In de jaren 1805, 1806 en 1807 kocht 'cabaretier' (kroeghouder) Martin Rutten een reeks landerijen, die eertijds toebehoorden aan het Sint-Petruskapittel en de hertog van Gulik. De goederen lagen in Ophoven, Sittard en Munstergeleen.³ De familie Rutten bewoonde een groot pand op de hoek Voorstad-Haspelsestraat.⁴ Martin Rutten was inmiddels van kroeghouder opgeklommen tot herbergier.⁵ In de jaren veertig was de herberg van Rutten een vaste pleisterplaats van de postkoetsverbinding Roermond-Maastricht. In later jaren vinden we hem terug als grondeigenaar, in o.a. Sittard en Koningsbosch, koopman en nog later als rentenier. Martin Rutten werd reeds in 1818 tot de 'vroedste en gegoedste' inwoners van Sittard gerekend. Vermogend was hij in elk geval. Bij zijn overlijden in 1866 liet hij ruim 68 ha aan landerijen plus twee woonhuizen na, waaronder de grote herberg in de Voorstad. Populair was hij ook, aangezien hij in 1818 met 99 stemmen gekozen werd in het kiescollege dat de stedelijke raad diende samen te



Het geboortehuis van F.X. Rutten in 2005, de voormalige herberg op de hoek Voorstad-Haspelsestraat te Sittard (Foto auteur).

stellen. Alleen de zittende burgemeester, Jan Henrick Lunenschloss, kreeg meer stemmen, namelijk 115. 'Wegens de regtschapenheid zijner inborst en de goedheid zijns harten was hij alom geacht', staat in 1866 op zijn bidprentje te lezen. Deze eigenschappen, aangevuld met de vereiste politieke bekwaamheid, bezorgden hem een zetel in de Sittardse raad (1816-1866) en een zetel in de Provinciale Staten (1850-1856 en 1859-1862). Daarnaast was hij ruim 50 jaar lid van het kerkbestuur van Sittard. Martin Rutten was in 1831 in het Belgische kamp te vinden, zoals de meeste van zijn stadgenoten. Ofschoon de terugkeer onder Nederlands gezag in 1839 weinig bijval vond in de raad, bleef Rutten aan als raadslid. In maart 1848 ondersteunde hij een adres van de burgemeester, schepenen en raadsleden aan koning Willem II, waarin instemming betuigd werd met de grondwetsherziening. Het adres bevatte tevens een verlanglijstje met liberale wensen.

Naar alle waarschijnlijkheid heeft Frans Xavier de eerste beginselen van lezen, schrijven en rekenen geleerd in de in 1819 te Sittard gestichte 'Stadsschool', die aanvankelijk gevestigd was in het voormalige dominicanenklooster aan de Oude Markt en in 1831 naar het dominicanessenklooster in de Plakstraat. De eerste twee schoolhoofden, Joachim Laukens (1819-1821) en Joannes Pothast (1821-1854), bezorgden hun school een goede reputatie. De bekwame onderwijzers werkten met de modernste methoden en de Stadsschool werd een modelschool voor de gehele regio. Aan het eind van ieder schooljaar werden examens afgenomen en was er een prijsuitreiking.

Behalve rekenen en Nederlandse taal werd er ook les gegeven in de vakken Duits, aardrijkskunde, natuurkunde en geschiedenis.⁶

In 1831 opende het 'College Kallen' in het Dominicanenklooster zijn poorten, waarmee een lang gekoesterde wens van de Sittardse burgerij in vervulling ging.⁷ Kapelaan Andreas Kallen maakte gebruik van de mogelijkheden die de Belgische grondwet hem bood en stichtte een particulier college op katholieke grondslag. Het leerprogramma omvatte de vakken Grieks en Latijn (alleen voor de humaniorastudenten), Frans, Duits, Nederlands, oude en moderne geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde, handelswetenschappen, boekhouden, schoonschrift, muziek en tekenen. De handelsafdeling genoot grote bekendheid en de kinderen werden speciaal naar Kallen gestuurd om Frans te leren. Een aantal ouders haalden hun kinderen van de Stadsschool en plaatsten hen bij Kallen.⁸ Of Frans Xavier dat lot ook beschoren was? Erg waarschijnlijk is dat niet; hij was toen immers pas negen jaar oud. Later heeft hij wel het College bezocht, ongetwijfeld na de Stadsschool geheel doorlopen te hebben.⁹

OPLEIDING TOT PRIESTER (1836-1848)

In 1836 verhuisde Frans Xavier naar Rolduc, waar sinds 1831 het kleinseminarie van het bisdom Luik gevestigd was. Waarschijnlijk heeft zijn oudoom, de oud-kannunik Martinus Rutten, die in de Putstraat te Sittard woonde, zijn keuze voor het priesterschap gestimuleerd.¹⁰ Martinus Rutten, was de laatst benoemde kannunik van het kapittel van Sint-Pieter. Na de opheffing van het kapittel door de Fransen in 1802 bleef hij in Sittard, waar hij de lokale geestelijkheid assisteerde in de zielzorg. Van 1817 tot 1823 was hij rector van de Sint-Michielskerk te Sittard, waarna hij met emeritaat ging. 'Er was eine stattliche, deftige Erscheinung, hielt gewöhnlich die Festhochämter in der Paterskirche', aldus Pothast.¹¹ De verhouding tot zijn familie in de Voorstad blijkt goed te zijn geweest, aangezien hij herbergier Martin Rutten tot universeel erfgenaam benoemde van zijn aanzienlijke vermogen.¹² Interesse voor het religieuze leven was in de familie Rutten echter geen uitzondering. Frans Xaviers zusters Marie Thérèse, Maria Sibylle en Maria Elisabeth traden in het klooster, terwijl zijn jongste broer Edouard eveneens voor het priesterschap koos.¹³ Als leerling van Rolduc werd Frans Xavier op 1 november 1836 onder nummer 591 ingeschreven in het register van de broederschappen van het H. Hart en de H. Rozenkrans.¹⁴ Hij startte in de eerste klas, de 'sixième', samen met zijn stadgenoot en vriend Godefride Custers.¹⁵ In 1839 vond de derde Sittardenaar, de zoon van hoofdonderwijzer Pothast, Bernard Antoine Pothast, zijn weg naar Rolduc.¹⁶

Het kleinseminarie te Rolduc ging op 26 augustus 1831 van start. Typerend voor Rolduc was dat het docentencorps onder directeur Pierre Jean Schrijen een hechte gemeenschap vormde. De docenten, voor het merendeel priesters of seminaristen, legden een eed af aan hun directeur

van strikte gehoorzaamheid en onderwerping. De docenten waren verplicht gezamenlijk iedere morgen een half uur te mediteren en eenmaal per week een 'colloque spirituel' te houden. De docenten gebruikten samen met de studenten de maaltijd. Tweemaal per jaar schreven de docenten over iedere leerling een rapport met betrekking tot hun ijver en karakter. Samen met de punten werden deze verslagen opgestuurd naar mgr. Van Bommel. In aanwezigheid van de bisschop vond ieder jaar in augustus de prijsuitreiking plaats in de abdijkerk. De humaniora-afdeling had zes klassen, die gevolgd werd door een éénjarige (sinds 1835 een tweejarige) cursus filosofie. Het vakkenpakket omvatte Hebreeuws (voor de afdeling filosofie), Latijn, Grieks, Frans, Duits, Nederlands, aardrijkskunde, geschiedenis, wiskunde, natuurkunde, declamatie, gewijde welsprekendheid en godsdienst. De voertaal binnen de lessen was Frans, buiten de lessen moest Frans of Latijn gesproken worden.

In 1836 telde Rolduc 354 seminaristen. Bovendien startte in dat jaar een Normaalschool, die 31 leerlingen telde. De tijd dat Rutten te Rolduc studeerde, waren moeilijke jaren voor het seminarie. Een aantal docenten verliet Rolduc. In de winter van 1838-1839 brak er een epidemie uit. In 1839 viel Limburg toe aan Nederland. Kerkelijk bleef voorlopig alles bij het oude, maar met de oprichting van het apostolisch-vicariaat Limburg (1840) werd Rolduc in dubbel opzicht een Luiks-Belgische enclave in Nederland. Rolduc viel toen onder een Nederlandse wereldlijke en een kerkelijke overheid. Op 16 april 1843 sloot het Luikse Rolduc zijn poorten. Het overgrote deel van de docenten en de leerlingen verliet Rolduc en verhuisde naar Sint-Truiden, waar het nieuwe kleinseminarie van Luik gevestigd werd. Rolduc was inmiddels gekocht door de apostolisch-vicaris van Limburg, mgr. J.A. Paredis die de instelling voortzette als katholiek gymnasium, dat ook voor leerlingen openstond die te kennen gaven geen priesterroeping te hebben. Een exclusief kleinseminarie was Rolduc dus niet, maar het kreeg wel dit karakter doordat de tweejarige cursus filosofie van het grootseminarie eveneens in Rolduc werd ondergebracht. Het Rolduc-nieuwe-stijl ging op 1 mei 1843 officieel van start.¹⁷ Welke uitwerking deze problemen hadden op de studenten, is niet bekend. Rutten liet er zich evenwel niet door van de wijs brengen. Zijn studieresultaten waren en bleven goed. In zijn laatste schooljaar (1844-1845) behaalde hij maar liefst vier eerste prijzen: voor 'introduction à la theologie', 'philosophie 2e année', 'physique' en 'éloquence sacré'. Voor Griekse literatuur ontving hij de eerste 'accessit' (eervolle vermelding).¹⁸

Van zijn verblijf te Rolduc is verder weinig bekend, hetgeen ook geldt voor zijn verblijf aan het grootseminarie te Roermond. Rutten verbleef hier vanaf 1845 om zijn theologische studies te voltooien, die bekroond werden met zijn priesterwijding. Zijn studieresultaten waren ook hier zeer behoorlijk. In 1846-1847 behaalde hij met 412 punten de derde plaats. Het volgende jaar zakte hij iets terug, maar kwam hij met 403 punten toch nog

op een negende plaats.¹⁹ Zijn uitstekende studieresultaten leverden hem in 1847 en in 1848 telkens een hele studiebeurs op van 200 gulden²⁰. De studiekosten werden daardoor behoorlijk gedrukt, ofschoon de welgestelde familie Rutten de opleiding met gemak kon bekostigen.²¹ Samen met Custers werd hij in 1845 opgenomen in de Sittardse Sociëteit.²² De sociëteiten waren gezelligheidsclubs van seminaristen die uit een bepaalde regio van Limburg afkomstig waren. Het strenge reglement van het grootseminarie stond niet toe dat de studenten zich in het Roermondse uitgaansleven stortten en dus moesten de seminaristen hun vertier in eigen kring zoeken. Na reeds eerder de tonsuur te hebben ontvangen, de lagere wijdingen en het subdiaconaat werd Rutten op 17 juni 1848 tot diaken gewijd en ruim twee maanden later, op 27 augustus 1848, tot priester.²³ Zijn eerste mis droeg hij op in Sittard, dat in die zomer nog twee neomisten mocht ontvangen, Godefridus Custers en Bernard Antoine Pothast.²⁴

DOCENT TE ROLDUC (1848-1859)

Na een maand vakantie begon Rutten op 1 oktober als docent te Rolduc.²⁵ Zijn benoeming tot professor in de lagere studiën dient geplaatst te worden tegen de achtergrond van het Roermondse Rolduc in opbouw. Rolduc startte in 1843 feitelijk met niets. Van het Luikse docentencorps bleven slechts de professoren H.H.J. Peters, P.D. van Laer en P.A. Smidts achter. De Luikenaren hadden bovendien de gehele inventaris meegenomen naar Sint-Truiden. Zeker in de beginjaren moest men zich behelpen. Bekwame studenten werden reeds voor hun priesterwijding naar Rolduc gezonden, waar zij, getooid met de titel 'monsieur', werden ingeschakeld in het lesprogramma. Directeur Peters, en op de achtergrond mgr. Paredis, streefden ernaar Rolduc tot een katholiek instituut te maken voor geheel Nederland en de aangrenzende landen. Naast het gymnasium werd een vierjarige middelbare school opgericht: de 'cours speciaux'. De normaalschool bleef gehandhaafd. Aangezien het leerlingenaantal gestaag groeide, waren meer leerkrachten nodig. In 1848 werden maar liefst tien nieuwe docenten benoemd. De meesten waren in dat jaar tot priester gewijd, terwijl een drietal zijn wijding nog moest ontvangen.²⁶

Rutten zou tot 1859 aan Rolduc verbonden blijven. Vanaf 1854 was hij 'professor' aan de 'philosophie', de tweejarige cursus van het grootseminarie.²⁷ In 1856 verleende bisschop Paredis Rutten en zijn collega Gustaaf Verzijl toestemming om verboden boeken te lezen.^{27a} In datzelfde jaar schonken zijn ouders hem een prachtige kelk, maar het is niet bekend waarom dat geschiedde.²⁸ Over zijn concrete activiteiten weten wij weinig tot niets. Hij werkte gedurende drie jaar (1849-1852) met enige collegae aan de steendrukkers van Rolduc.²⁹ Samen met de andere docenten schonk hij in 1852 geld voor het vaandel van de 'société de Sainte Cécile' en de restauratie van orgel en jubé van Rolduc.³⁰ Voor het overige draaide hij mee in het

*Pierre Cuypers
circa 1863 (Foto-
archief Rolduc).*



Rolducse docentencorps. Jaarlijks zat hij mee aan bij het 'banquet royale' op Driekoningendag en in 1855 maakte hij het overlijden en de begrafenis mee van directeur Peters.³¹ Misschien bezocht hij in 1858 Rome; er werd toen namelijk een pauselijke audiëntie aangevraagd voor een zekere Rut-

ten.³² Zijn salaris bedroeg 750 francs per jaar. Op het overzicht van zijn uitgaven prijken geregeld bedragen voor boeken. In 1859 is dat zelfs een post van 33 gulden, hetgeen zeker samengehangen heeft met zijn benoeming aan het grootseminarie. Rutten had abonnementen op *De Tijd*, de *Revue catholique* en het tijdschrift *Cosmos*.³³

Zijn verblijf te Rolduc bracht hem in contact met drie personen die zijn interesse voor kunst en cultuur zo niet gewekt, dan toch in elk geval versterkt zullen hebben. Allereerst was dat architect Pierre Cuypers, die sinds 1853 belast was met de restauratie van Rolduc en daarnaast de kerk van de nodige interieurstukken voorzag.³⁴ Op de tweede plaats moet hier genoemd worden zijn jongere collega Gerard Slits, die aan de universiteit van Münster christelijke oudheidkunde gestudeerd had en dus goed thuis was in de christelijke kunst en cultuur. Slits stond Pierre Cuypers terzijde bij de restauratie van Rolduc. Hij zette zijn kennis later ook om in de praktijk door de kerk van Tienray te ontwerpen.³⁵ De derde persoon op wie wij onze aandacht moeten richten, is Willem Everts, de latere directeur van Rolduc.³⁶ Everts toonde grote belangstelling voor de geschiedenis en de restauratie van de abdijkerk van Rolduc.³⁷ Via Cuypers kwam Everts in contact met Alberdingk Thijm. Thijm trachtte Everts over te halen mee te werken aan zijn periodiek *De Dietsche Warande*. De vriendschap tussen Thijm en Everts zou uiteindelijk leiden tot het eerste katholieke handboek voor literatuurgeschiedenis. Belangrijker voor ons is, dat Thijm in de jaren 1855-1859 tenminste eenmaal Rolduc bezocht heeft en daarbij zeker ook kennis gemaakt heeft met Rutten. Als Thijm Rolduc bezocht, kwamen de docenten hun opwachting maken bij zo'n prominente gast.³⁸

Een eerste expliciete aanwijzing voor Ruttens interesse voor kerkelijke kunst, is zijn schenking van een kerkbank aan de Caroluskapel (de kapel van het grootseminarie) te Roermond. Ter gelegenheid van het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 werden 22 banken geschonken. Iedere bank is voorzien van één, twee of drie letters. Eén bank draagt de letters 'FxR'. Helaas kan slechts van een paar banken exact vastgesteld worden, wie de schenkers waren. Zo staan de letters 'HO' voor Henricus Oomen (president van het grootseminarie 1841-1859) en 'PhA' voor Phillipus Arets (docent te Rolduc). Een aantal andere combinaties is niet geheel zeker, maar het lijkt erop, dat alle schenkers priester-docenten waren van Rolduc, het grootseminarie en het Bisschoppelijk College van Roermond.

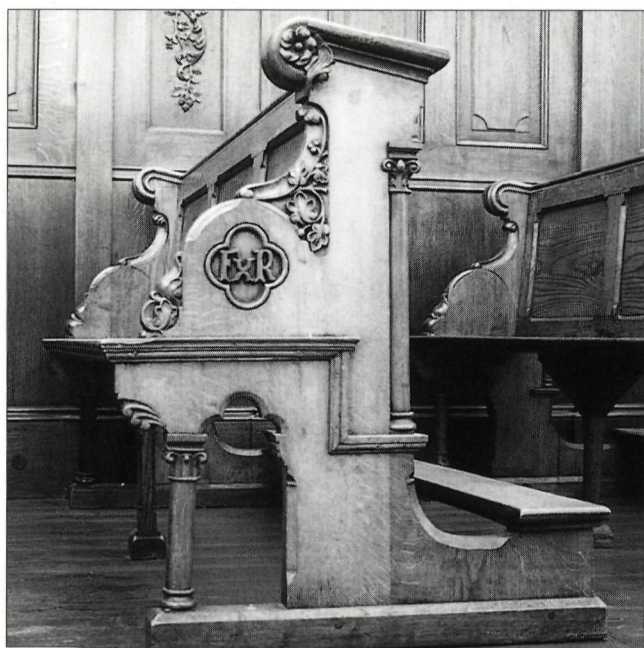
DOCENT TE ROERMOND (1859-1868)

Op 23 augustus 1859 vertrok Rutten naar Roermond om aan het grootseminarie aldaar moraaltheologie te doceren.³⁹ Zijn verhuizing naar Roermond betekende dat Rutten het afgelegen Rolduc verwisselde voor een middelgrote stad van circa 7500 inwoners met een zelfbewuste, gegoede burgerij. Rond 1855 begon voor de bisschopsstad Roermond een periode

*De kelk 1856.
(Foto: Wolfgang
Cortjaens)*



*De door Rutten
geschonken
kerkbank in de
Caroluskapel te
Roermond (Foto
auteur).*



van culturele bloei. Sedert 1852 was het atelier voor kerkelijke kunst Georges, Cuypers en Stolzenberg van start gegaan.⁴¹ Veel leerlingen van het atelier maakten zich zelfstandig en Roermond werd een centrum van kerkelijke kunstnijverheid. Roermond was tevens woonplaats van architecten als Karl Weber en François van Schoubrouck en de al genoemde Pierre Cuypers.⁴² De beeldhouwer Jean Henri Leeuw en de kunstschilder Franciscus Henricus Linssen waren eveneens te Roermond gevestigd. Het culturele leven werd in niet geringe mate medebepaald door notaris Charles Guillon (1811-1873), die in zijn huis aan de Swalmerstraat een grote en waardevolle collectie boeken, kunst en archeologica bewaarde. Behalve als verzamelaar trad hij ook op als architect en mecenas.⁴³ In deze atmosfeer van kunstzinnigheid en cultureel elan vond ook de letterkunde belangstelling. In 1855 werd het 'Letterkundig Genootschap De Lelie' opgericht met als niet-werkende leden onder andere Cuypers en Guillon en als erelid J.A. Alberdingk Thijm. Een hoogtepunt was de organisatie van 'Neerlands eerste Vondelfeest', dat op 5 januari 1862 in de werkplaatsen van Cuypers en Stolzenberg werd gevierd, uiteraard met medewerking van Alberdingk Thijm en de aan het bisschoppelijk college verbonden priesterdocent Jan Willem Brouwers.⁴⁴ Met het literaire leven bloeide ook het theaterleven in Roermond. De theatergezelschappen brachten evenwel in

toenemende mate 'liberale' stukken op de planken, waardoor ze zich de onmin op de hals haalden van mgr. Paredis en zijn aanhang.⁴⁵

In de loop van de jaren zestig namen de spanningen tussen 'liberalen' en 'clericalen' toe. Mgr. Paredis had reeds als kapelaan geoordeeld dat het katholicisme door het liberalisme werd ondergraven. Paredis stelde alles in het werk om de invloed van de katholieken te vergroten, nochtans was hij er niet op uit tegenstellingen op de spits te drijven.⁴⁶ Toen in 1851 de gemeenteraad van Roermond Paredis het in 1816 gestichte en sedert 1846 kwijnende 'Koninklijk Kollegie' aanbood, greep de bisschop zijn kans om een Bisschoppelijk College te stichten. Het college werd voorzien van priesterdocenten uit Rolduc die veel aandacht besteedden aan de geestelijke vorming van de leerlingen, zodat de specifieke vakkennis aldus een deel van de burgerij onder de maat bleef.⁴⁷

De in 1855 opgerichte liberale krant *De Roermondenaar* betoogde dat het onderwijs aan het college van slechte kwaliteit was. Paredis nam contact op met drukker J.J. Romen om een beginselvaste katholieke krant uit te geven. Op 6 januari 1856 verscheen een 'Nieuwsblad', dat al spoedig de naam *Maas- en Roerbode* ging voeren. De priesterdocent van het college, H. Lom, werd redacteur. Na een leesverbod van Paredis in 1858 ging *De Roermondenaar* ter ziele om weldra in de gedaante van *De Volksvriend* te herrijzen. In 1864 laaide de strijd rond het Bisschoppelijk College weer op, omdat de Roermondse liberalen de gebouwen van het college wilden gebruiken om er een openbare Hogere Burgerschool in te vestigen.⁴⁸ Tegen de achtergrond van het conflict rond het college, speelde ook het conflict rond de restauratie van de Munsterkerk. Beide conflicten werden mede via *De Volksvriend* en de *Maas- en Roerbode* uitgevochten.

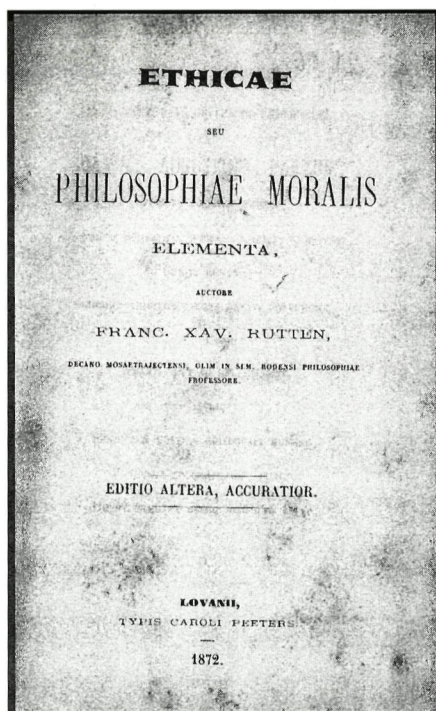
Wat betreft de activiteiten van Rutten als professor aan het grootseminarie is weinig informatie voorhanden, zoals wij door het goeddeels ontbreken van een archief ook nauwelijks inzicht hebben in het reilen en zeilen van deze onderwijsinstelling. Het beeld van Frans Xavier Rutten in die jaren is fragmentarisch. Met president Canoy en de overige docenten schonk hij begin 1860 geld, te weten 60 francs, aan paus Pius IX, die als gevolg van het 'risorgimento' een groot deel van zijn territorium verloren had aan Italië.⁴⁹ Van 18 tot 22 augustus 1863 waren de president van het grootseminarie, Canoy en de professoren Hoefnagels en Rutten aanwezig bij het eerste katholieke congres te Mechelen,⁵⁰ waaraan Paredis veel belang hechtte.⁵¹ De Katholiekendag van Mechelen, die een navolging was van de 'Katholiken-tage' in Duitsland, had als hoofddoelstelling de Belgische katholieken hechter te organiseren.⁵² In de daaropvolgende jaren weten we van Rutten enkel dat hij in augustus 1865 benoemd werd tot examiner-prosynodalis.⁵³ Enige maanden later is hij ongetwijfeld aanwezig geweest bij de ontvangst van de minister Thorbecke toen deze naar aanleiding van de ingebruikname van de spoorlijn Venlo-Maastricht in Roermond ontvangen werd door burgemeester Beerenbroek en mgr. Paredis. De bisschop stelde de docenten van het grootseminarie en de dienstdoende geestelijkheid voor aan Thorbecke.

Evenals zijn collegae zal Rutten gebruik bij zijn colleges gemaakt hebben van tractaten. Wellicht aangespoord door zijn meerderen of collega's heeft hij het besluit genomen zijn moraaltheologische kennis samen te vatten in een handboek. Dit verscheen in 1868 te Leuven onder de titel *Ethicae seu philosophiae moralis elementa*.⁵⁴ Ruttens boek zou de werken van de Leuvense filosofieprofessor G.C. Ubags *Logicae*, *Ontologia*, *Theodicae* en *Antropologia*, die tot dan toe op de meeste seminaries in Nederland en België gebruikt werden en die ook Rutten in bezit had, kunnen vervangen. Ubags' leer van het ontologisme werd al langer door Rome met scepsis bekeken. In 1843 werden enige van zijn stellingen door Congregatie van zde Index veroordeeld. In 1866 werden Ubags' opvattingen definitief door de H. Stoel verworpen.

Ruttens *Ethicae* was volgens zijn collega Russel 'een naar ieders mening een zeer beroemd boek'. Alleen Antoine Dupont, hoogleraar filosofie te Leuven, stond op een hoger plan, maar hij was wel een oud-leerling van Rutten. De uitgave van 1868 kreeg lovende recensies in gezaghebbende binnen- en buitenlandse dagbladen en periodieken.⁵⁵ De in het Latijn gestelde *Ethicae* was primair bedoeld voor de filosofiestudenten die zich voorbereiden op het grootseminarie. Het boek was goed opgebouwd, helder en - zeer belangrijk - zuiver in de leer. Volgens *De Tijd* was het uitermate geschikt 'zoowel voor de private studie als voor voorlezingen van de leerstoel'.

De door de jezuïeten geredigeerde *Civiltà Cattolica* hoopte, dat de *Ethicae* voor de studerende jeugd een krachtig tegengif mocht zijn tegen de 'perverse en verpestende leer' die verspreid werd door de 'rationalistische universiteiten'. *De Tijd* en *La Civiltà* prezen het, dat Rutten verkondigde dat de vrijheid van godsdienst niet mocht leiden tot een algehele scheiding van Kerk en Staat. De verdediging van de rechten van de Kerk kon in het Rome van 1868 op veel bijval rekenen. Wel vond *De Tijd* dat Rutten teveel waarde hechtte aan de constitutionele regeringsvorm. Dat Rutten zich daarbij beriep op niemand minder dan Thomas van Aquino, was volgens *De Tijd* niet geheel terecht, omdat Thomas weliswaar de gemengde

Titelpagina van de tweede druk van de *Ethicae seu philosophiae moralis elementa*.



regeringsvorm aanbeval, maar dan die van de christelijke Middeleeuwen en niet die van de rationalistische negentiende eeuw.⁵⁶

Dupont wijdde eveneens een uitgebreide en lovende recensie aan het werk van zijn vroegere leermeester in de Maastrichtse *Courrier de la Meuse*.⁵⁷ In een tijd waarin 'vrij denken' de overhand dreigde te krijgen, droeg Rutten zijn steen bij tot de rehabilitatie van het christelijk denken. Hij wapende de jeugd tegen het 'sarcasme de l'incredulité'. Met de principes verwoord in zijn *Ethicae* zouden de jongelui nooit bezwijken voor 'l'influence délétère des illusions liberales'. Het handboek was een complete en substantiële samenvatting van de moraal filosofie, die zowel voor docenten als voor studenten zeer nuttig was. Dupont waardeerde het bijzonder dat Rutten de jongste besluiten tegen het traditionalisme en het ontologisme in zijn boek verwerkt had en dat hij zich niet had laten verleiden door moderne en vaak valse theorieën. Het handboek was een goede afspiegeling van Ruttens doceren. 'Les nombreux élèves de M. Rutten retrouveront dans ce manuel la clarté des idées, l'exactitude des termes, la forces des preuves qui rendaient leçons si intéressants et si utiles'. Dupont sprak de hoop uit, dat Rutten ook in de toekomst meer van zulke geleerde, nuttige en deugdelijke boeken zou schrijven. Eenmaal deken van Sint-Servaas en in beslag genomen door de restauratie van die monumentale kerk is Rutten daar niet meer toe gekomen. Ruttens *Ethicae* beleefde twee herdrukken - in 1872 en 1886 - en bleef tot zijn overlijden in 1893 als handboek in gebruik op Rolduc en tot circa 1880 op het grootseminarie.⁵⁸

In Roermond ontmoette Rutten wederom en met regelmaat Pierre Cuypers en diens zwager Alberdingk Thijm. Dat Rutten geregeld bij de familie Cuypers te gast was en als huisvriend betiteld mag worden, moge blijken uit correspondentie van Thijm en van Nenny Cuypers-Alberdingk Thijm. Rutten maakte op 16 augustus 1863 zijn opwachting bij Cuypers en Thijm, die toen in Roermond op bezoek was. Thijm zelf deed verslag van deze ontmoeting:

'Gisteren, Maria hemelvaart zijn we te 8 uur naar O.L.V. Munsterkerk gegaan, waar Prof. Brouwers de mis voor ons gedaan heeft. Daarna hebben wij ontbeten, en ontving ik een bezoek van Prof. Rutten, die mij uitnodigde den namiddag een bezoek in het Grootseminarie te maken. Wij aten te 1 uur. Toen gingen we met ons drieën den Bisschop onze opwachting maken; hier werd ons eene fijne flesch geschonken'.⁵⁹ In het seminarie werd Thijm begroet door de president Canoy, waarna ze een restauratie bezichtigden die Cuypers daar onderhanden had. In een brief aan Pierre schreef Nenny Cuypers-Thijm, dat Canoy en Rutten haar kwamen condoleren met de dood van haar moeder, Catharina Alberdingk Thijm.⁶⁰ De eerste concrete aanwijzingen voor Ruttens interesse voor de kerkelijke oudheidkunde en kunst stammen eveneens uit zijn Roermondse jaren en zijn door Cuypers en Thijm zeker aangemoedigd. Rutten publiceerde een artikel over de abdijkerk van Rolduc (1860), was een prominent lid van de Maria Munster-

vereniging (1862-1868) en bemoeide zich met de perikelen rond het 'Museum Koning Willem I' te Amsterdam (1864).

Cuypers' restauratiewerkzaamheden te Rolduc vestigden de aandacht op de oude abdij. Reeds in 1852 publiceerde Alexander Schaepkens een artikel over de crypte in de *Messenger des sciences historiques*. Zijn voorbeeld werd gevolgd door Thijm die in 1855 en 1856 in de *Dietsche Warande* twee artikelen wijdde aan het werk van Cuypers. Het eerste artikel beschreef de restauratie van de crypte, die door Cuypers ontdaan was van 'bijbouwswels en wancieraden' en tevens in haar oorspronkelijke klaverblad-vorm was teruggebracht. Het andere artikel gaf een beschrijving van de kerk. In 1857 en 1858 verschenen van de hand van Arnaud Schaepkens en Willem Everts eveneens artikelen over Rolduc in de *Dietsche Warande*. De Akense kannunik en oudheidkundige Franz Bock schreef een monografie, die werd afgedrukt in het *Organ für christliche Kunst* van 1859.⁶¹ Van dit laatste artikel publiceerde Rutten op zijn beurt in 1860 een samenvatting onder de titel 'L'Église et la Crypte de l'abbaye de Rolduc (Limbourg)'.⁶² Zijn artikel begon met een kort historisch overzicht van de abdij om daarna over te gaan tot een beschrijving van de crypte en de kerk. Diverse aspecten kwamen daarbij aan de orde: de restauratie van Cuypers, bouwstijl en bouwgeschiedenis en de gebruikte materialen. De afbraak van het originele klaverbladkoor in de zestiende eeuw werd betreurd. Het nieuwe koor was immers 'en style gothique dégénéré, contrastant d'une manière choquante avec le reste de l'édifice'.⁶³ Reconstructie van het klaverbladkoor was eenvoudig, aangezien de crypte reeds in die vorm was teruggebracht. Wat Rutten toen nog niet kon vermoeden, was dat hij circa dertig jaar later zelf betrokken zou raken bij de realisering van dit ambitieuze plan.

De romanogotische Munsterkerk, gelegen in het hart van Roermond, verkeerde rond 1859 in een deplorabele staat. Restauratie was dringend gewenst, wilde dit monument behouden blijven. In 1850 had Cuypers reeds het koor inwendig gerestaureerd, maar nu was de hele kerk dringend aan herstel toe. Cuypers presenteerde in 1861 een globale begroting voor de algehele restauratie.⁶⁴ In 1862 werd de 'Maria-Munstervereniging' opgericht, die tot doel had 'de bouwkundige herstelling van de O.L.V. Munsterkerk'.⁶⁵ Rutten behoorde tot de tien stichters en bestuursleden van de vereniging, die onder bescherming stond van mgr. Paredis en burgemeester Beerenbroek. De leden van de Maria Munstervereniging behoorden alle tot het clericale kamp. Voorzitter was burggraaf A. van Aefferden. Bisdomsecretaris en intumus van Paredis Frans Boermans was ondervoorzitter. J. Oomen, rector van de Munsterkerk, en Michaël Smiets, docent van het Bisschoppelijk College waren respectievelijk thesaurier en secretaris. De overige werkende leden waren: G. Bongaerts, wethouder; J.J. Romen, drukker-uitgever van de Maas- en Roerbode alsmede kerkmeester van de Munsterkerk; J. Cloquet, rentenier; H. Schreurs, griffier en raadslid; G.Th.H. van Meyel, evenals Boermans bisdomsecretaris en Rutten.⁶⁶ De werkzaamheden van het

bestuur strekten zich uit over alles wat noodzakelijk of nuttig geacht werd om het doel der vereniging te bereiken: het verschaffen van gelden, het te rade nemen van ervaren bouwmeesters, het inwinnen van gewenste inlichtingen en het doen opmaken van de nodige plannen en bestekken, 'in een woord al het vereischte bezorgen om den heerlijken tempel in zijnen oorspronkelijken luister te herstellen'.⁶⁷ De Maria-Munstervereniging gaf brochures uit, waarin gewezen werd op het monumentale karakter van de kerk en de noodzaak van haar behoud. Zij hield rondgangen in de stad om geld in te zamelen en organiseerde de plechtigheden rond de eerste steenlegging van de restauratie door mgr. Paredis op 1 juni 1863. Bij die gelegenheid was Rutten uiteraard aanwezig. Smiets hield een feestrede en na de collecte brachten Oomen en Rutten de eerste steen, die door Van Aefferden aan bisschop Paredis ter zegening aangeboden werd.⁶⁸

De plannen van Cuypers legde zij ter beoordeling voor aan experts als Eugène Viollet-le-Duc, James Weale en Franz Bock.⁶⁹ De plannen, die veel beroering wekten, werden van 22 maart tot 4 april 1863 tentoongesteld in het stadhuis van Roermond. Een anoniem ingezonden artikel in *De Volksvriend* van 16 mei 1864 nam het ontwerp van Cuypers onder vuur en zou de aanleiding worden voor een heftige polemiek in *De Volksvriend*, de *Maas- en Roerbode* en de *Courrier de la Meuse*.⁷⁰ Later bleek dat notaris Charles Guillon de anonieme briefschrijver was. Guillon wenste de Munsterkerk zoveel mogelijk in haar vertrouwde gedaante te bewaren. Zijn standpunt was dat 'het een eerste vereischte bij elke restauratie is, immers van niets hoegenaamd bij te voegen waar niets geweest is, maar op slaafsche wijze het oorspronkelijke bij te behouden en te volgen'. Cuypers daarentegen wilde de Munsterkerk restaureren volgens de principes van de doctrinaire neogotiek en haar voltooien in de geest zoals een middeleeuwse bouwmeester dat gedaan zou hebben. Dit kwam er op neer, dat er vier torens op de kerk geplant werden.⁷¹ Guillons keuze voor *De Volksvriend* en het feit dat het hoogtepunt van de pennenstrijd samenviel met de strijd rond het Bisschoppelijk College maakte dat de restauratie van de Munsterkerk onderdeel werd van de strijd tussen liberalen en clericalen. Uiteindelijk zou de door beide partijen als scheidsrechter geaccepteerde, doch geenszins neutrale Viollet-le-Duc een beslissing forceren ten gunste van Cuypers en dus ook van de clericalen.⁷² De Maria Munstervereniging trok als zuiver clericale vereniging natuurlijk partij voor Cuypers.

Ofschoon veel bekend is omtrent de restauratie van de Munsterkerk, tasten we omtrent de rol van Rutten in het duister. Heeft hij zich in de polemiek gestort ten gunste van Cuypers, zoals hij dat ook zou doen bij de kwestie rond het Museum Koning Willem I te Amsterdam?

De plannen voor dit museum dateerden van 1862.⁷³ Een aantal Amsterdammers besloot toen een 'Kommissie tot voorbereiding der stichting van een Kunstmuzeum' te vormen. Thijm werd secretaris van die commissie. Het museum zou een waardig onderkomen moeten vormen

voor het Nederlandse culturele erfgoed, dat tot dan toe opgeslagen was in het veel te kleine en brandgevaarlijke 'Trippenhuis' te Amsterdam. In februari 1863 werd het idee geopperd het museum te verbinden aan de vijftigjarige herdenking van Nederlands bevrijding van de Fransen. Het bouwwerk moest zowel museum als gedenkteken zijn en de naam dragen van Willem I, omdat de koning zich had ingezet voor de restitutie van het door de Fransen geroofde cultuurgood.

In april 1863 werd een internationale prijsvraag voor architecten uitgeschreven. Het beste ontwerp zou beloond worden met 1500 gulden; de tweede prijs bedroeg 300 gulden. Toen de inschrijving op 1 februari 1864 sloot, bleken 19 architecten uit binnen- en buitenland aan de prijsvraag te hebben meegedaan. Zij leverden 21 ontwerpen in. De jury die de ontwerpen beoordeelde, kwam tot de conclusie dat geen enkel ontwerp in aanmerking kwam voor uitvoering. Toch werden de prijzen uitgereikt. De eerste prijs ging naar Ludwig en Emil Lange uit München voor een classicistisch ontwerp. Pierre Cuypers kreeg de tweede prijs voor ontwerp 'B' met renaissancegevel. Cuypers had namelijk twee ontwerpen ingeleverd, 'A' en 'B', ieder met twee geveltekeningen in gotische en renaissancestijl. Opmerkelijk aan Cuypers ontwerp was de verlichting van de zalen. Hij paste geen bovenlicht toe, zoals het programma van eisen verlangde, maar zijlicht, dat binnenviel door hooggeplaatste dakkapellen. Tijdens de vergadering van 21 april 1864 besloot de commissie om de ontwerpen van Lange en Cuypers te laten bewerken door architect A.N. Godefroy, die zowel jury- als commissielid was. Het voorstel van Thijm om Cuypers een tweede ontwerp te laten maken, werd verworpen. Thijm op zijn beurt wilde de grote meesters der zeventiende eeuw niet herbergen 'in een op griekse tempels enromeinse badstoven geïnspireerde pinakothek' en nam ontslag als secretaris.⁷⁴ Het hele museumproject verzandde door onenigheid over ontwerp en financiering.

De bekroning van het classicistisch ontwerp van Lange, de 'troostprijs' voor Cuypers en de benoeming van Godefroy tot nieuwe architect vormden voor Rutten de aanleiding een ingezonden brief te plaatsen in de *Courrier de la Meuse*. Trots bracht hij vervolgens Nenny Cuypers twee exemplaren van deze gazet. Nenny was niet enthousiast, ofschoon ze dat tegenover Rutten zeker niet zal hebben laten blijken: 'Toen ik de 2 telegrams van Brouwers ontving dat het art. van Prof. Rutten niet geplaatst moest worden, ging hij zelf juist hier uit, die mij 2 ex. van den "Courrier" gebracht had met zijn art. 't was dus te laat! Moge het nog ten goede gekeerd zijn. Ik ken de rede niet waarom dit volstrekt niet verschijnen mocht; maar ben nu gaan bedenken of het wel past, dat men een particuliere schrijver, zonder vergunning publiceert. Zou Viollet-le-Duc hier wel mee gediend zijn. Ik had Prof. Rutten geschreven dat Reichensperger een brief heeft geschreven aan Thorbecke over Uw plan; hij was er zeer gelukkig me daar dit bij hem de hoop weêr deed ontstaan dat voor ons alles nog niet verloren is'.⁷⁵

Rutten werd, zo blijkt, goed op de hoogte gehouden over de verwikkelingen rond de museumbouw.

Dat het ontwerp van Lange afgewezen werd, bevreemdde Rutten allerminst. Het programma van eisen vorderde immers een bouwwerk in nationale stijl van omstreeks 1600, 'tandis que le plan de M. Lange présente un monument, plutôt temple que musée, en style grec'.⁷⁶ Maar welke reden had de commissie om Cuypers te passeren? 'Les bâtiments projeté par cette architecte est monumental, bien raisonné, solide, parfaitement adapté à son but; il est en outre connu dans le style national de la fin du XVI siècle, ainsi que le voulait le programme'. De keuze van Godefroy tot nieuwe architect werd door Rutten op de korrel genomen. Hij beschreef hem niet alleen als iemand die geen onderscheid kon maken, maar bovendien als iemand, die niet de moeite genomen had zelf aan de inschrijving mee te doen. Ongehoord vond Rutten, dat hij ook nog lid was van de jury. De architecten die hun kostbare tijd hadden opgeofferd om een goed ontwerp te maken, werden gepasseerd ten gunste van Godefroy, die niets anders gedaan had dan toekijken. Rutten rekende het de commissie zwaar aan dat zij een zo groot project in handen gaf aan een zijns inziens slechte architect. Hij hoopte, dat de commissie alsnog tot inzicht kwam of dat anders de regering of de volksvertegenwoordiging zich met de zaak ging bemoeien. 'Dans la libre Néerlande il ne doit pas être permis de heurter si impitoyable le sens commun'. Om aan te tonen dat Cuypers ontwerp het beste was, publiceerde hij aan het eind van zijn artikel de brief van Viollet-le-Duc - 'éminent architecte, dont personne ne conteste la compétence' - waaraan Nenny Cuypers reeds refereerde en die Rutten ongetwijfeld door Cuypers zelf terhand werd gesteld. Viollet-le-Duc feliciteerde Cuypers met zijn ontwerp en noemde vooral de lichtinval zeer origineel.⁷⁷

Niet enkel kerken en musea trokken Ruttens aandacht. Een mooie kelk liet hem evenmin onberoerd. 'Hier soir j'ai été chez M. Rutten, je l'ai vu le calice de Guelle qui lui plaisait beaucoup et a moi aussi', schreef seminarist Reinier Corten, die er aan toevoegde, dat de kelk zich thans op de kamer van Rutten bevond.⁷⁸

Tijdens zijn Rolducse en Roermondse jaren blij gegeven hebbende van zijn diverse talenten besloot mgr. Paredis Rutten te benoemen tot pastoor-deken van Maastricht. Hij werd te Roermond opgevolgd door Marres. Willem Everts was eveneens benaderd voor de post van docent in de moraaltheologie, maar had geweigerd. '...ik (...) blijf bij mijn letteren in weerwil van het bewustzijn, dat (hier in ons bisdom) de weg ter hogere geestelijke bedieningen over die klassen ligt', zo schreef hij Thijm op 16 maart 1868, daarbij impliciet doelend op Ruttens benoeming.⁷⁹ Everts werd overigens datzelfde jaar nog directeur van Rolduc.

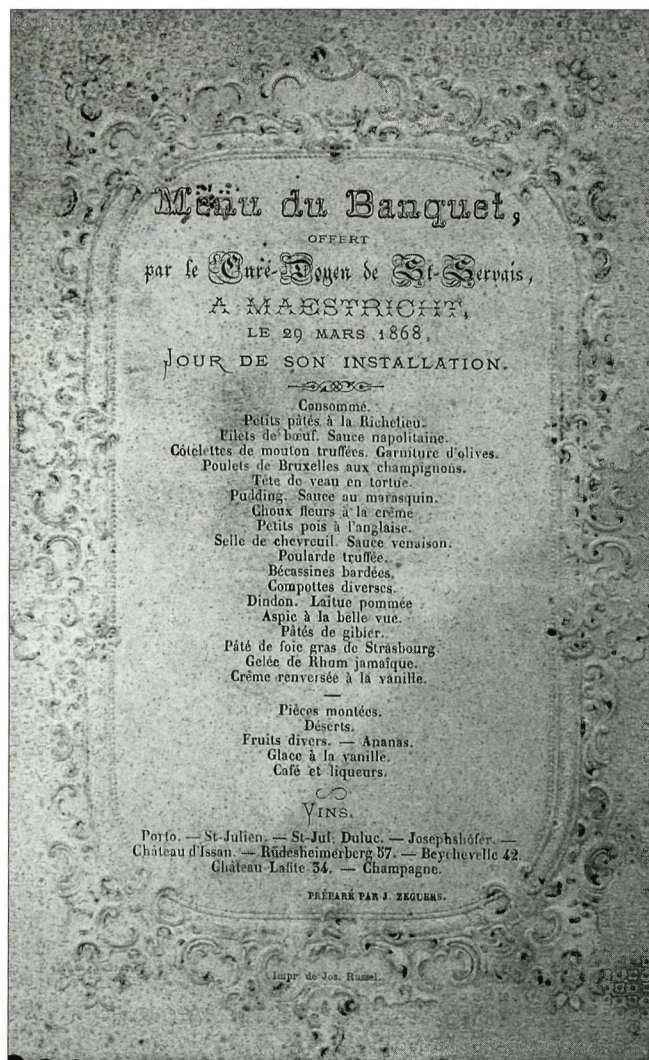
PASTOOR-DEKEN VAN SINT-SERVAAS (1868-1893)

Menukaart van het
banket (RHCL,
ABR 1840-1940,
collectie Willem-
sen).

Na het plotse overlijden van deken P.G.H. Scheijven op 5 februari 1868 werd, nadat de talentvolle organisator Paulus Dominicus van Laer, deken van Wyck, het aanbod diens opvolger te worden geweigerd had, Rutten benoemd tot nieuwe pastoor-deken van Sint-Servaas te Maastricht.⁸⁰ Zijn benoeming werd op 12 maart 1868 door het bisdom wereldkundig gemaakt. *L'ami du Limbourg* bracht dit nieuws heet van de naald op de voorpagina. *L'ami* verheugde zich, dat Paredis zo'n eminente priester had gekozen voor de hoge functie van 'curé-doyen de la première paroisse du Limbourg'.⁸¹ Paredis zelf had ook een hoge dunk van Rutten. In een brief

aan kardinaal A.C. Barnabo, prefect van de Congregatio de Propaganda Fide, noemde hij hem op 20 maart 1868 een 'prêtre estimé'.⁸² Als beginselvast geestelijke, strijdbaar, intellectueel begaafd en stammend uit een gegoede familie was hij de geknipte persoon voor deze post. Ook zijn interesse voor kunst zal bij Paredis meegespeeld hebben, want de Sint-Servaas, de grafkerk van 'Nederlands' eerste bisschop, was toe aan restauratie.

De installatie vond plaats op Paaszondag, 29 maart 1868. Paredis had besloten de plechtigheid zelf te verrichten. De datum vond hij wel wat ongelukkig, maar zoals hij aan zijn vriend, de deken van Weert, Frans Boermans, schreef: 'de installatie tot na paschen uitstellen beviel mij niet, en den vorigen zondag was niets gereed'.⁸³ Om tien uur 's morgens werd Rutten aan de grens van de parochie, in de Grote Staat, opgewacht door de geestelijkheid van de stad, de kerkfabrieksraad, de broederschappen, de kinderen van het Armenhuis en het Weeshuis en de burgerlijke autoriteiten.⁸⁴ Kapelaan Houbiers van de Sint-



Servaasparochie verwelkomde hem en overhandigde hem tevens het herderschapje. Burgemeester Raat hield een toespraak. Vanuit de Grote Staat trok de stoet door het feestelijk versierde en druk bevolkte Maastricht naar de Sint-Servaaskerk. Na het 'Veni creator spiritus' en de voorlezing van de benoemingsbrief zei Rutten, knielend voor de bisschop, de geloofsbelijdenis op om vervolgens de kerk symbolisch in bezit te nemen. De feitelijke installatie was hiermee voorbij. Aansluitend werd een hoogmis gecelebreerd door de nieuwe deken met assistentie van de bisschop. Rutten besteeg de preekstoel en 'sprak zijne nieuwe omgeving in warme bewoordingen toe met de hem zoo byzondere eigene liefvalligheid, die den Eerw. Heer Rutten gedurende zijn verblijf te Roermond evenals vroeger te Rolduc zoo beminnelijk maakte', aldus de liberale *Volksvriend*, die eveneens positief was over Ruttens benoeming te Maastricht.⁸⁵ Flament schreef jaren later dat Rutten bij zowel katholieken als andersdenkenden 'geacht' was.^{85a} De hervormde dominee van Maastricht, J.W. Suringar, sprak in het nagebed van de ochtenddienst in de Sint-Janskerk de bede uit dat 'de komst des nieuwen priesters voor velen ten zegen mocht zijn'. Met deze 'oecumenische geste' oogstte hij behalve instemming ook kritiek.⁸⁶ Na afloop van de kerkelijke plechtigheden bood Rutten zijn gasten, onder wie mgr. Paredis, burgemeester Raat, oud-collega's van het grootseminarie en de deken van het bisdom, een banket aan.⁸⁷ Zijn jeugdvriend J.C. Rijkers, directeur van het Bisschoppelijk College van Roermond, en burgemeester Raat hielden de feestredes.⁸⁸ Regouts muziekkorps 'Ouvriers Réunis' besloten de feestdag met het brengen van een serenade.

Rutten betrok de ruime pastorie aan het Vrijthof, die gedurende vijftien- of twintig jaar zijn thuis werd. Rutten woonde er niet alleen. Zijn broer Edouard woonde bij hem in, evenals het huishoudelijk personeel. Geregeld was er hoog bezoek, voornamelijk kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, die een of meer dagen (soms zelfs enige weken) bleven. Met de aristocratie en de rijke fabrikanten kon de deken van Sint-Servaas zich niet meten, maar hij moet een behoorlijk inkomen hebben gehad. Naast inkomsten uit familiebezit ontving Rutten als pastoor eerste klasse een rijksjaarwedde van 975 gulden met een suppletie van tussen de 300 à 400 gulden voor het garnizoen.⁸⁹ Hoeveel hem aan stouwen rechten toekwam, is onbekend, maar als men bedenkt dat Jos Habets als pastoor van het dorpje Oud-Vroenhoven ongeveer 1000 gulden aan jaarinkomen had, ontving Rutten als pastoor-deken van Maastricht aanzienlijk meer.⁹⁰ Rutten behoorde financieel gezien tot de goede middenstand, qualitate qua behoorde hij tot de stedelijke elite. Het gemak waarmee hij zich binnen die kringen bewoog en geld verwierf voor zijn projecten, maakt duidelijk dat hij niet doorging voor 'boerenpastoor'.⁹¹ Instrumenten om in nauw contact te komen met de notabelen waren geestelijke en/of charitatieve verenigingen als de exclusieve 'Sint-Barbarabroederschap' van de Sint-Servaaskerk en de 'Société de charité des Dames de Maestricht'. Van de eerste was Rutten als pastoor van Sint-Servaas qualitate qua superintendent, van de sociëteit was hij directeur.⁹²

Rutten als zielzorger

Vrijwel direct na zijn installatie nam hij het initiatief tot een prestigieuze restauratie en herinrichting van de Sint-Servaaskerk. Daarnaast organiseerde hij diverse triomfalistische religieuze manifestaties, zoals de Piusfeesten (1869 en 1891), de inwijding van de schatkamer (1873), de Heilighdomsvaarten (1874, 1881, 1888) en de Sint-Servaasfeesten (1884). Het massale karakter van deze festiviteiten versterkte in niet geringe mate de saamhorigheid en het zelfvertrouwen van de Maastrichtse katholieken. Of deze grootse feesten het geloof daadwerkelijk verdiepten, komt op ons wellicht twijfelachtig over, doch mgr. Paredis en Rutten waren hiervan overtuigd.⁹³

Naast alle festiviteiten en restauratiewerken stonden de alledaagse pastorale en bestuurlijke werkzaamheden. Rutten werd in zijn herderlijk ambt weliswaar bijgestaan door zeven kapelaans en een rector, zijn broer Eduard, maar hij onttrok zich niet aan zijn zielzorgelijke plichten. Hij hoorde biecht, bracht de communie rond aan zieken en stervenden en bekeerde zoals zijn heilige patroon 'met het kruis in de hand' zondaars.⁹⁴ Ongetwijfeld heeft hij ook gepreekt, maar hiervan is niets bewaard gebleven. Hij visiteerde ieder jaar de parochies van zijn dekenaat. Hij was intensief betrokken bij het parochieleven van Sint-Pieter en de oprichting van de nieuwe parochie te Caberg. Van de gebeurtenissen in zijn eigen Servaasparochie deed hij uitvoerig verslag in het 'registrum pastorale', waarbij hij zich hoofdzakelijk bediende van het Latijn en in mindere mate ook van het Frans en het Nederlands.⁹⁵ Als deken behoorde hij met de burgemeester van Maastricht en de pastoor van de Sint-Mathiaskerk tot de bestuurders en begevers van de studiebeurzenstichting die in het leven geroepen was door wijlen kanunnik Wynants. De beurzenstichting stelde geld ter beschikking aan jongens die theologie wilden studeren aan de KU Leuven of het grootseminarie van Roermond.⁹⁶

Devoties en bedevaarten werden door Rutten gestimuleerd. Hij gaf, wat wij thans het devotionaliseringsproces noemen, stevige impulsen. Het verbaast niet hem in 1869 aan te treffen bij de toning van de relieken van de H. Gerlachus te Houthem.⁹⁷ Te Maastricht herinroduceerde hij in 1869 het in vergetelheid geraakte feest van Monulphus en Gondulphus. Hij begeleidde geregeld de bedevaarten naar de Mariabedevaartorden Scherpenheuvel en Kevelaer. Nieuw was de bedevaart naar 'Onze Lieve Vrouw van het H. Hart' te Sittard, een devotie die door hem - hij was een vooraanstaand lid van de aldaar gevestigde aartsbroederschap - sterk werd bevorderd.⁹⁸ Samen met architect Kayser ontwierp hij tevens de nieuwe bedevaartskerk aldaar. De devotie van O.L. Vrouw van het H. Hart was nauw verwant aan de veel oudere verering van het H. Hart van Jezus, die bij Rutten eveneens een bijzondere plaats innam. In de Sint-Servaas trachtte hij tweemaal een H. Hartkapel te realiseren, maar beide keren werden zijn plannen doorkruist door de uit Maastricht stammende invloedrijke referendaris van de afdeling

Kunsten en Wetenschappen van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Victor de Stuers.⁹⁹ Voor een andere devotie, die van het H. Aanschijn (de Zweetdoek van Veronica met het 'portret' van Christus), kon hij wel een kapel inrichten. De verering van het H. Aanschijn bloeide in Maastricht, reeds in honderden huisgezinnen. In 1886 werd de Broederschap van het H. Aanschijn per decreet door mgr. Paredis opgericht. Een ledenregister werd evenwel pas in 1890 aangelegd, nadat de kapel was ingericht.¹⁰⁰ De al lange tijd bestaande broederschap tot Verering van het H. Sacrament werd door Rutten nieuw leven ingeblazen.¹⁰¹ Zoals we nog zullen zien, hielden de broederschappen en devoties direct verband met de herinrichting van de Sint-Servaaskerk.

*F.X. Rutten als
pastoor-deken van
de Sint-Servaas-
kerk (Fotoarchief
Rolduc).*



Van groot belang voor het parochieleven was de oprichting van een eigen kerkelijk weekblad, *De Sint Servatiusklok*, waarvan de redactie berustte bij de kapelaans M.A.H. Willemsen en A. van Soest, op dat moment verbonden aan de O.L.Vrouwekerk. Vanaf 1877 was de redactie in handen van kapelaan Pascal Schmeitz. De geestelijkheid had nu een eigen spreekbuis.¹⁰² Op initiatief van Rutten hielden de redemptoristen van 1 tot 12 april 1874 in de Sint-Servaasparochie voor het eerst een, drukbezochte, volksmissie.¹⁰³

De categoriale zielzorg ontsnapte evenmin aan Ruttens' aandacht. Voor de dienstplichtige katholieke militairen van het garnizoen richtte hij op 17 mei 1874 een 'sodalitas catholicorum militum' op, die onder bescherming stond van de H.H. Augustinus en Antonius. In feite was deze Maastrichtse broederschap een afdeling van de 'R.K. Militairenvereniging', die tot doel had de katholieke soldaten te behoeden voor de verleidingen van het garnizoensleven. De leden van de Maastrichtse afdeling kwamen bijna elke avond bijeen in de lokalen van de Vincentiusvereniging en vanaf september 1889 in een eigen gebouw aan de Mariastraat 13-15. Deken Rutten trad op als voorzitter van de vereniging; een van de kapelaans had als directeur de dagelijkse leiding. De broederschap ging in 1874 met tien leden van start en telde in 1884 tweehonderd leden.¹⁰⁴

Met de in zijn dekenaat gevestigde religieuzen onderhield Rutten goede contacten.¹⁰⁵ Hij was aanwezig bij diverse feestelijkheden van de verschillende kloosterorden en -congregaties. In 1892 wist hij te bewerkstelligen, dat pater Gaston Desribes sma het 'Bakkerbusch' op de Keerderberg kon verwerven om er een missiehuis te stichten.¹⁰⁶

Als directeur van de Zusters Onder de Bogen was hij raadgever en lichtbaken. Er werd niets besloten vooraleer zijn advies was ingewonnen en zijn raad werd 'als Gods stem met dankbaarheid opgevolgd'.¹⁰⁷ Rutten presideerde elke drie jaar de keuze van overste, assistente en raadzusters.¹⁰⁸ Tevens controleerde hij elke drie jaar de financiën van de zusters.¹⁰⁹ Deken Rutten was intensief betrokken bij de vestiging van de zusters in Amsterdam. Op 1 maart 1878 werden de dames Povel en Wehry door Rutten in Maastricht ontvangen. Hij beloofde zes zusters naar de hoofdstad te zenden om werkzaam te zijn in de thuisverpleging. De Amsterdamse regenten van de RK Ziekenverpleging, ofschoon verheugd over de komst van de zusters, wensten dat zij niet onder het moederhuis te Maastricht zouden ressorteren. Rutten verklaarde op 8 mei dat hij van mening was, dat, met het oog op de kloostergeest, de zusters een eigen huis onder eigen bestuur dienden te hebben. Hierover rees een verschil van mening tussen Amsterdam en Rutten, die onverkort van mening bleef dat de Amsterdamse regenten onmogelijk konden weten aan welke zedelijke gevaren de zusters in de thuisverpleging blootgesteld waren. Op 6 augustus 1878 werd te Amsterdam vergaderd. Rutten wist de Amsterdammers zover te krijgen dat zij op vrijwel al zijn eisen ingingen. De zusters bleven onder het gezag van Maastricht en betrokken te Amsterdam een eigen huis met overste. Toen op 4 november 1880

mgr. Sniekers van Haarlem de nieuwbouw van de RK Ziekenverpleging aan de Keizersgracht inzegende, was Rutten daarbij aanwezig. Over het aantal zusters dat gestuurd werd vanuit Maastricht, was Amsterdam niet tevreden. In het voorjaar van 1881 zond Rutten snel enige zusters naar de hoofdstad om te verhinderen dat de RK Ziekenverpleging een eigen noviciaat voor religieuze ziekenzusters zou oprichten. Ook in de navolgende jaren bleef het aantal zusters problematisch.¹¹⁰

Mgr. Boermans gaf in een schrijven aan Rutten van 10 augustus 1889 te kennen dat hij het plan van de zusters om in Den Haag een afdeling te stichten tot 'verpleeging van ziekendomicilie' goedkeurde. Op 5 november 1889 openden de zusters in Den Haag een succursaalhuis, gelegen op de hoek van de Assendelftstraat en Westeinde.¹¹¹

Tijdens het pastoraat van Rutten bezochten veel prelaten Maastricht. Dat had onder andere te maken met de festiviteiten die hij entameerde. Daarnaast was het op de pastorie aan het Vrijthof bij een ontwikkeld man als Rutten goed toeven. Behalve mgr. Paredis, die bij iedere gebeurtenis van enig belang in Maastricht te vinden was, waren ook de bisschoppen van Luik en/of hun vicarissen-generaal er geregeld te gast. Dat gold ook voor de apostolisch-vicarissen van Batavia, mgr. P.M. Vrancken en de van Sittard afkomstige mgr. C.A. Claessens.¹¹² Ter gelegenheid van de Sacramentsprocessie van 1869 droeg internuntius A. Bianchi de monstrans. Internuntius mgr. J. Capri verbleef in 1879 maar liefst zes weken bij Rutten vanwege de gezonde lucht in Limburg. Zijn opvolger mgr. Spolverini was in augustus 1884 drie dagen bij Rutten te gast. Hij bezocht toen diverse kloosters, scholen en andere katholieke instellingen.¹¹³ Rutten onderhield ook contacten met het aartsbisdom Keulen. Zo was de wijbisschop, mgr. Baudri, aanwezig tijdens de Sacramentsprocessie van 1870. Na de pontificale hoogmis, tijdens welke Baudri de staf van Sint-Servaas gebruikte, bood Rutten zijn hoge gast een diner aan op de pastorie.¹¹⁴ Met de Keulse aartsbisschop mgr. Paulus Melchers waren de contacten nog intensiever, maar dat had een politieke achtergrond. Melchers was als gevolg van de 'Kulturkampf' verbannen. Hij reisde op 13 december 1875 via Venlo en Roermond naar Maastricht om daar onder te duiken bij de franciscanen. Hij verbleef van 1875 tot 1885 in een tuinhuis in hun klooster en had - om veiligheidsredenen - met bijna niemand contact, behalve met Rutten.¹¹⁵ Mogelijk was dat zo besloten, aangezien Paredis met Rutten besprak in welk klooster 'monseigneur' het beste ondergebracht kon worden zonder dat hij al te zeer opviel.¹¹⁶ Behalve prelaten trok Maastricht ook ander hoog bezoek aan, zoals koningin Sophie der Nederlanden, die de stad op 27 september 1873 bezocht. De koningin bracht een bezoek aan de Sint-Servaaskerk en de toen pas heringerichte schatkamer. Deken Rutten leidde de vorstin rond.¹¹⁷

Rutten en de sociale kwestie

Pastoor Kribs van Sint-Pieter typeerde Rutten als 'de vader der armen, weduwen en weezen'. Rutten was inderdaad actief op caritatief terrein. In 1875 werd hij directeur van de 'Société de Charité des Dames de Maestricht'. De 'Société' was in 1840 opgericht om de armoede in Maastricht te lenigen door het verstrekken van voedsel, kleding en beddengoed. De leden van de vereniging werden gerekruteerd uit de bovenste laag van de Maastrichtse bevolking. Het directeurschap van Rutten was niet vanzelfsprekend, aangezien artikel negen van de statuten bepaalde, dat de pastoor van de Mathiasparochie voorzitter was. Mgr. Paredis ging op 15 februari 1875 evenwel akkoord met een statutenwijziging, waardoor Rutten in de plaats kon treden van pastoor Batta. De missen van de 'Société' werden vanaf die tijd gezongen in de Sint-Servaaskerk, terwijl de vergaderingen plaats vonden in de reliekenzaal aldaar.¹¹⁸

De eerste Vincentiusvereniging te Maastricht zag in 1848 het licht. Het was een conferentie voor de hele stad. In 1850 echter werd in de Sint-Servaas een parochiële Vincentiusvereniging opgericht, die door de centrale in Den Haag niet erkend werd. Met de oprichting in 1854 van een aparte conferentie in Wyck was de overkoepelende stadsconferentie definitief ter ziele. Toen het ledental van de Sint-Servaasconferentie terugliep gingen er stemmen op om weer te komen tot één grote conferentie. Diverse bestuursleden en deken Scheijven waren daar echter fel op tegen. Rutten daarentegen was voorstander van een verzoening. Hij wist te bewerkstelligen, dat de Servaasconferentie zich op 1 mei 1868 ophief en er wederom, op 19 juli van dat jaar, een stadsconferentie tot stand kwam. Rutten werd op die dag tevens opgenomen in de Vincentiusvereniging. Aangezien al spoedig duidelijk werd dat één grote conferentie ook nadelen had - doordat veel leden slechts op papier lid waren - stelde het hoofdbestuur te Den Haag in 1875 een splitsing voor. De Maastrichtse pastoors waren er echter tegen. Een tweede poging in 1885 mislukte opnieuw. De hoofdtraad te Den Haag hield echter vol en benaderde Rutten. Men vroeg hem om een reactie. Rutten zag de noodzaak tot splitsing niet, ofschoon hij een aantal problemen wel onderkende. Maar zo betoogde hij, een splitsing zou nieuwe problemen oproepen. Rutten had vrijwel zeker persoonlijke motieven om een splitsing, in 1888, tegen te houden. Hij wilde de door ziekte niet meer goed functionerende voorzitter Loomans uit de wind houden. Na Loomans' overlijden drong Rutten in 1889 aan op een splitsing. Op 22 december 1889 gingen de leden definitief akkoord met een opdeling in twee conferenties: Eén voor de Sint-Servaas en O.L. Vrouweparochie en één voor de Sint-Matthias en Sint-Martinusparochie.¹¹⁹

Als voorzitter van de 'Société de Charité' en binnen de Vincentiusvereniging heeft Rutten zeker zijn steentje bijgedragen om de noden te lenigen; tegen de slechte levens- en werkomstandigheden van de Maastrichtse arbeiders heeft hij echter niets structureels ondernomen. Zoals veel andere negentiende-

eeuwse geestelijken was hij er van overtuigd dat de armoede door God gewild was. Zij louterde de armen, terwijl zij de welgestelden de mogelijkheid bood zich door caritas een plaats in de hemel te verwerven. Dat Rutten aangaande het armoedeprobleem zo passief was, had ook te maken met het feit dat hij de Maastrichtse notabele families niet tegen zich in het harnas wilde jagen. Juist dezen immers schonken grote sommen gelds voor de restauratie en aankleding van de Sint-Servaaskerk. Soms lijkt het er zelfs op, dat hij zich voor het karretje van Regout cum suis liet spannen. Petrus Regout senior vroeg op 29 juli 1872 verlof aan bisschop Paredis om de arbeiders van zijn glasfabrieken ook een deel van de zondag te laten werken. Dit had bedrijfseconomische voordelen, maar daar ging het Regout niet om. Zo beweerde hij tenminste. Het ware beter de arbeiders ook 's zondag te laten werken om te voorkomen, dat de ploeg die op die dag om 12 uur 's nachts begon niet vooraf de herbergen en andere 'onzedige huizen' bezocht. De kinderen die in zijn industrie werkten zwierven eveneens al vroeg in de avond over straat. Petrus Regout junior zou de bisschop persoonlijk nog nader informeren. Hoe Paredis op dit schrijven en bezoek gereageerd heeft, is niet bekend. Waarschijnlijk wilde hij zelf geen besluit nemen en verwees hij door naar Rome. In november 1872 schreef Rutten, namens Petrus Regout, een verzoekschrift aan het Vaticaan om ter bevordering van de zedelijkheid de arbeiders ook op zondag te mogen laten werken.¹²⁰ De zaak werd doorverwezen naar het H. Officie, dat mgr. Paredis geschreven moeten hebben, dat hij de zaak zelf kon afhandelen. Daar had deze niet op gerekend. Hij was echter vastbesloten Regout zijn zin niet te geven. Had hij immers niet een enorm fortuin opgebouwd zonder zondagsarbeid? Paredis hield - wellicht meer uit religieuze dan om sociale redenen - onverkort vast aan de zondagsrust. In een tweede brief aan Rutten bevestigde hij dat.¹²¹

De affaire rond de sociaal geëngageerde rector J.H. Wijnen maakte nochtans voor iedereen duidelijk, dat de kerkelijke overheid onverkort de zijde koos van de fabrikanten. Tijdens de geruchtmakende parlementaire enquête naar de arbeidsomstandigheden in de Maastrichtse industrie van 17 tot 27 januari 1887 bekritiseerde Wijnen met name de firma Regout zeer scherp. Een bewerkte versie van zijn uitspraken voor de enquêtecommissie liet hij als brochure drukken en verspreiden. Uiteraard tot groot ongenoegen van de familie Regout, maar niet minder van zijn superieuren. De Maastrichtse pastoors, onder wie Rutten als de voornaamste, publiceerden een brief in de *Courrier de la Meuse* van 3 maart 1887, waarin zij zich met nadruk distantieerden van Wijnens optreden. De familie Regout namen zij juist in bescherming. Deze had zich steeds bijzonder gekwetten van liefdadigheid, zo heette het. Liefdadigheid is evenwel iets anders dan sociale rechtvaardigheid. De brochure werd uit de handel genomen. Wijnen zelf ontving nog datzelfde jaar een pastoorsofbenoeming voor het dorpje Limbricht, waar hij verder geen kwaad kon.¹²² Desalniettemin wist deken Ruttens neef, kapelaan Martin Rutten, in 1889 een begin te maken met het patronaats-

werk te Maastricht.¹²³ Begon de geestelijkheid in te zien dat het louter veroordelen van het socialisme geen soelaas bood? Misschien, maar er dient op gewezen te worden dat de patronaten strikt katholieke, paternalistische instellingen waren onder leiding van de geestelijkheid en gefinancierd door kapitaalkrachtige leken.¹²⁴ De angst voor het antireligieuze klassenstrijd predikende socialisme zat er diep in, zoals de waarschuwing tegen het *Socialistisch Weekblad* illustreert: 'Een blad, dat de grond van de door God gewilde maatschappelijke orde ondermijnt'.¹²⁵ Het lijdt geen twijfel, dat de houding van Rutten en het gros van zijn ambtgenoten veel arbeiders van de kerk vervreemde.

Vrienden en relaties

Als deken van Maastricht knoopte Rutten vele nieuwe contacten aan met leden van het stads- en provinciebestuur, met de notabele Maastrichtse families en met prelaten. Hij ontmoette in Maastricht tevens enige personen die een belangrijke rol zouden gaan spelen op (kunst)historisch terrein. Op de eerste plaats was dat kapelaan en schatbewaarder van de Sint-Servaas Michaël Willemsen, met wie Rutten nauw bevriend zou raken. Daarnaast met kapelaans Pascal Schmeits en Martin Rutten, een zoon van zijn broer Alois.¹²⁶ De familie te Sittard werd niet vergeten en werd telkenjare te Maastricht aan een feestdis ontboden.¹²⁷ Het contact tussen Rutten en architect Johannes Kayser vond zijn oorsprong eveneens in Maastricht. De vrienden en relaties van Rolduc en Roermond bleven eveneens welkom. De vriendschap met Cuypers bleef bestaan, niet in het minst, omdat hij de Sint-Servaaskerk restaureerde en om die reden geregeld in Maastricht vertoefde. Het was bij Rutten dat Cuypers kennismakte met Victor de Stuers, aldus Van Hellenberg Hubar.¹²⁸ Anderzijds logeerde Rutten ook bij Cuypers in Amsterdam.^{128a} Met Alberdingk Thijm correspondeerde hij eveneens, maar of echte vriendschap hem met Thijm verbond? Wel was er sprake van wederzijdse waardering.¹²⁹ Op 21 maart 1868 schreef hij Thijm een brief, waarin hij hem bedankte voor de felicitaties ter gelegenheid van zijn benoeming en installatie tot deken van Maastricht. Zijn hoogachting voor Thijm stak hij bij die gelegenheid niet onder stoelen of banken: '(...) je me rapelle parfaitement que dès le moment que j'ai eu le bonheur de faire votre connaissance, j'ai conçu dans mon coeur une grande estime pour vous, estime qui depuis c'est toujours accrue (...)'.¹³⁰ Rutten was bovendien verheugd, dat Paul Alberdingk Thijm - op dat moment leraar aan het stedelijk lyceum van Maastricht - tot zijn parochianen hoorde.¹³¹

Thijm op zijn beurt vroeg Rutten meermaals om advies in verband met een artikel dat hij schreef over de pauselijke onfeilbaarheid. Thijms' artikel was een reactie op een werkje van ene dr. Kartsen. Rutten ging niet over één nacht ijs en betwijfelde zelfs of hij wel de meest geschikte persoon was om het artikel te beoordelen. Nochtans nam hij die taak op zich. Een taak

waartoe hij, schrijver van een bekend moraalfilosofisch handboek, zeker capabel was. De Maastrichtse jezuïet Van Gestel was evenwel ook bij de correcties betrokken. De omzichtigheid van Rutten hoeft ons niet te verbazen, want binnen de Kerk werd nogal verschillend gedacht over de pauselijke onfeilbaarheid. Rutten echter stemde met Thijm overeen, dat de onfeilbaarheid en de verheffing ervan tot dogma noodzakelijk waren.¹³²

De waardering voor de vader gold echter niet voor de zoon. De liber-tijnse opvattingen van Karel Alberdingk Thijm, beter bekend als Lodewijk van Deyssel - het enfant terrible van toenmalig katholiek Nederland - wekten in kerkelijke kring nogal wat beroering. Via Cuypers poogde Rutten Thijm junior weer in het gareel te laten lopen. 'Kan Ued.', aldus Rutten aan Cuypers 'niets beproeven om den U welbekenden v. Deyssel over te halen zijne talenten aan iets beters te wijden dan aan de kritiek van alledaagsche theaterstukken. Ik vrees dat zijn overigens opregt gemoed, door al te scherpe teregtwijzingen van onzen kant allengskens van ons verwijderd wordt wat toch noodlottig zou wezen. Dit vertrouwelijk. Ik hoop dat mijn vrees ongegrond is'. Thijm stelde zich - zeker voor de buitenwacht pal achter zijn zoon op.¹³³ De interventie van Rutten had dan ook geen merkbare gevolgen. De invloed van Thijm deed zich in Maastricht mede via Rutten gelden in de als 'Thijmiaans' getypeerde restauratie van de Sint-Servaas en het herlevend, strijdbaar katholicisme dat zijn uitdrukking vond in de reeds genoemde festiviteiten. Aan Thijms' periodieken, zoals de *Dietsche Warande*, de *Volksalmanak voor Katholieken* en de *Piusalmanak*, heeft Rutten echter nooit meegewerkt.¹³⁴

Rutten's verdere carrière

De invloed van deken Rutten bleef niet beperkt tot Maastricht. Als geleerd en kundig priester was hij onder meer betrokken bij het bestuur van het bisdom en de 'Sint-Josephvereeniging'. In 1869 droeg mgr. Paredis drie kandidaten voor als coadjutor. Het waren deken Frans Boermans van Weert, president Hoefnagels van het grootseminarie en deken Rutten. Zij werden door Paredis omschreven als 'drie brave Heeren'.¹³⁵ Het coadjutorschap ging uiteindelijk, in 1885, naar Paredis' vriend Boermans. Rutten werd in 1874 benoemd tot kanunnik van het kathedraal kapittel van Roermond. Het was in Roermond traditie geworden dat de oudste deken en de oudste professor van het grootseminarie in het kapittel opgenomen werden.¹³⁶ Rutten behoorde vanaf die tijd tot het belangrijkste overleg- en adviesgremium van het bisdom. Op joviale toon deelde Paredis hem zijn benoeming mede: 'Zoo even ontvang ik tijding uit Rome dat U HoogEerw. benoemd is, in canonicum ecclesiae nostrae cathedralis in plaats van wijlen den HoogEerw. Heer Roeykens. Zorg dus maar dadelijk voor Uw canonikaal pakje, want Uwe installatie zal bij onze eerste vergadering in januari moeten plaatsvinden'.¹³⁷ In 1874 mocht hij namens de bisschop ook het

'imprimatur' verlenen aan boeken en brochures.¹³⁸ Binnen het kapittel bekleedde Rutten vanaf 1887 het ambt van penitencier.

Bij het onderwijsbeleid van mgr. Paredis raakte Rutten via de Sint-Josephvereniging eveneens betrokken.¹³⁹ Zij was een initiatief van Paredis, die het peil van de bijzondere, katholieke scholen gelijk wilde houden met de openbare scholen. Goed opgeleide onderwijzers waren daartoe een *conditio sine qua non*. Te Rolduc functioneerde al sedert 1831 een normaalschool, maar dat was Paredis niet voldoende. De Sint-Jozefvereniging werd opgericht in 1868. Een jaar later, op 7 september 1869 werden bij Koninklijk Besluit haar statuten goedgekeurd. Het doel van de vereniging was vierledig: het op-
leiden van onderwijzers volgens de leer van de katholieke kerk in een daartoe op te richten normaalschool; het verstrekken van studiebeurzen aan studenten van de normaalschool; het verstrekken van ondersteuning aan verdienstelijke katholieke onderwijzers; het oprichten van bijzondere, katholieke scholen.

De eerste zitting van de vereniging vond plaats in het grootseminarie te Roermond op 22 februari 1872. Mgr. Paredis zat de vergadering voor. Bij die gelegenheid werd het bestuur gevormd. Als bisschoppelijk gedelegeerden benoemde Paredis president Hoefnagels van het grootseminarie en deken Rutten. Hoefnagels werd tevens tot voorzitter gekozen. De provisor van het grootseminarie, Gustaaf Verzijl, werd secretaris-penningmeester.¹⁴⁰ De vereniging vergaderde meestal in het grootseminarie te Roermond, ofschoon in 1874 Maastricht vergaderplaats was. In 1877 werd de vergadering op 29 september in het grootseminarie gehouden. De financiën lieten enigszins te wensen over. De rente op het uitgezette geld was ontoereikend voor de uitgaven. De collecte-opbrengsten liepen ook terug. De leden werden opgeroepen meer geld binnen te halen, dan kon ook het liefdewerk uitgebreid worden. Charles Marres deed verslag van de Normaalschool te Rolduc, die bevredigend resultaat opleverde. Goed katholiek onderwijs was meer dan noodzakelijk aangezien moderne opvattingen omtrent de oorsprong van de mens - voortgekomen uit 'Urschleim' of afstammend van apen - en de idee dat God niet bestaat, deed vrezen voor het ergste.¹⁴¹ Omtrent de werking van de Sint-Jozefvereniging is bij gebrek aan bronnen verder weinig bekend. Rutten was in die jaren tevens commissaris, i.e. bisschoppelijk gedelegeerde, van de 'Onderlinge Brandwaarborgmaatschappij Sint-Donatus'.¹⁴²

Als prominente geestelijke verwierf deken Rutten ook diverse onderscheidingen en ereambten. Ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig regeringsjubileum van koning Willem III werd hij benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Op 16 september 1875 benoemde Pius IX hem, samen met de deken van Eindhoven, tot geheim kamerheer, waardoor Rutten prelaat werd en de titel 'monseigneur' mocht voeren. Hij was tevens gerechtigd tot het voeren van een wapen, maar van deze optie heeft hij nimmer gebruik gemaakt. Op 18 mei 1884 benoemde paus Leo XIII hem naar aanleiding van de Sint-Servaasfeesten tot 'huisprelaat'; de bisschop van Luik, mgr. Doutreloux, verleende hem bij die gelegenheid de waardigheid van erekannunik van

het Luikse domkapittel. Rutten, allesbehalve een ijdelruit, bleef vrij nuchter onder alle onderscheidingen. In de *Servatiusklok* werd er met geen woord over gesproken en in het registerum memoriale maakte hij er niet meer woorden aan vuil dan strikt noodzakelijk.¹⁴³

Dood en begrafenis

Na bijna vijftientwintig jaar maakten stad en parochie zich op om Rutten op grootse wijze te huldigen. Het hoofdgescenik zou een monumentale schildering van het H. Hart van Jezus zijn. Deze schildering zou het pendant worden van de schildering van het Laatste Avondmaal die mgr. Doutreloux in 1884 naar aanleiding van de Sint-Servaasfeesten had aangeboden. Rutten aanschouwde zijn geschenk echter nooit. Hij had de begrafenisplechtigheid geleid van zijn vriend J. Beckers, pastoor te Houthem-Sint-Gerlach. Met de trein was hij tot Meerssen gereisd en vandaar te voet door zeer slecht weer naar Houthem gegaan. De voettocht ondermijnde zijn gezondheid; hij liep een dubbele longontsteking op. De artsen stonden machteloos en op 20 februari 1893 diende men hem de sacramenten der stervenden toe. Toen bleek dat medische kennis tekort schoot, riep de *Servatiusklok* de parochianen op te bidden voor het herstel van hun herder.¹⁴⁴ De gebeden mochten echter niet meer baten. Op zondag 26 februari 1893, om kwart voor zeven 's morgens stierf Rutten. De verslagenheid in Maastricht was groot. Zijn geboortestad Sittard was eveneens in diepe rouw gedompeld vanwege 'het verlies van een zijner waardigste zonen'.¹⁴⁵ Hij werd opgebaard in de pastorie, waar gedurende drie dagen zeer velen uit parochie, dekenaat en bisdom hem de laatste eer bewezen. Boven zijn lijkbaar stond te lezen: 'Ik verlang geen praal en geen tentoonstelling; ik vraag alleen dat men bij mijn lijk een acte van geloof, hoop en liefde en be-rouw wekke'.¹⁴⁶ Vrijwel alle Limburgse kranten besteedden in meer of mindere mate aandacht aan zijn overlijden en begrafenis. Voor de Roermondse *Nieuwe Koerier* en de Maastrichtse *Ons Zuiden* was het zelfs voorpagina-nieuws. *Ons Zuiden* bracht op 2 maart een extra rouwnummer uit met een portret van Rutten en een levensbeschrijving. Ook buiten Limburg kreeg zijn dood aandacht, o.a. door artikelen in *De Tijd*. Herdacht werd Rutten ook in de *Almanak voor Nederlandsche katholieken* en de *Piusalmanak*.¹⁴⁷

Op donderdag 2 maart werd Rutten begraven. Op vele plaatsen in Maastricht hingen de vlaggen halfstok en waren met zwart omfloerste portretten van Rutten geplaatst. Om negen uur 's morgens had zich op het Vrijthof al een menigte verzameld van circa tien- à twaalfduizend rouwenden, die geduldig wachten tot om tien uur onder de tonen van de treurmars van Chopin de zerk, gedragen door broeders van de Beiaard, vanuit de pastorie overgebracht werd naar de Sint-Servaas. De begrafenismis werd gecelebreerd door de bisschop Boermans, die daarbij werd geassisteerd door de wijbisschop van Mechelen, mgr. Van den Branden de Reeth. Na de mis

*De begrafenisstoet
van deken Rutten
(RHCL, GAM,
fotocollectie nr.
20810)*



hield deken Sevriens van Wyck de lijkrede, waarin hij Rutten schetste als een man van grote geleerdheid die uitblonk in filosofie, theologie, archeologie, (kunst)geschiedenis en natuurkunde. De begrafenis werd bijgewoond door vele geestelijken: collega-zielzorgers, kapittelheren en seminarie-professoren uit Rolduc en Roermond. Het bisdom Luik zond eveneens een vertegenwoordiging. Het burgerlijk bestuur werd gerepresenteerd door de gouverneur, leden van Gedeputeerde Staten, Provinciale Staten, Limburgse leden van Eerste en Tweede Kamer en natuurlijk burgemeester en wethouders van Maastricht. Onder grote publieke belangstelling trok de begrafenisstoet naar de algemene begraafplaats, waar deken Rutten werd bijgezet in de grafkelder onder de kapel.

Het kerkbestuur onder interim voorzitterschap van kapelaan Schmeits besloot op 5 maart 1893 'eene inschrijving voor een huldeblijk ter nagedachtenis van wijlen Mgr. F.X. Rutten te openen, met gelijke bestemming en onder gelijke bepalingen, als zulks volgens beschikking des overledenen voor de viering van zijn 25-jarig jubilé als Pastoor Deken van Maastricht zou geschied zijn'.¹⁴⁸ De gelden zouden worden besteed aan de uitvoering van de schildering van het H. Hart en aan het herstel van de Noodkist. Het kerkbestuur besloot voorts de begrafeniskosten geheel voor zijn rekening te nemen als blijk van waardering voor de grote verdiensten van Rutten, die telkens nieuwe bronnen voor de restauratie van de kerk wist aan te boren en daarenboven persoonlijk eveneens vrijgevig was.¹⁴⁹ Die vrijgevigheid bleek ook uit zijn testament, waarin bepaald was dat de parochie 500 gulden kreeg ter stichting van een altijddurend jaargetij 2e klasse en een som van 4000 gulden, waarvan het kerkbestuur wel jaarlijks een lijfrente ten bedrage van 120 gulden moest overmaken aan zuster Elisabeth Rutten in Luik.¹⁵⁰

De parochie op haar beurt gaf herhaaldelijk blijk haar waardering. De restauratie van de Noodkist vond weliswaar geen doorgang, maar de H. Hartschildering is er gekomen. Ruttens opvolger, deken Sevriens, gaf Cuypers opdracht een ontwerp-tekening te vervaardigen.¹⁵¹ Het kerkbestuur liet in 1899 door H. Windhausen zijn portret schilderen. Edelsmid Esser uit Weert kreeg in 1901 de opdracht een verguld zilveren kelk in gotische vorm te leveren met het inschrift: 'In memoriam Rev. dmi. F.X. Rutten. Parochi Sti. Servatii'.¹⁵² Uiteindelijk zou ook de stad Maastricht haar deken eren. Zij het, dat het gedeelte eer werd. Bij raadsbesluit van 1 augustus 1927 kwam er een 'Ruttensingel' als aandenken aan drie geestelijken: mgr. L.H. Rutten (1809-1891), deken F.X. Rutten (1822-1893) en kapelaan Martinus Rutten (1858-1920).¹⁵³

FESTIVITEITEN EN PROCESSEN

De jaren van Ruttens pastoraat werden mede gekenschetst door grootsse feesten zoals de viering van pauselijke jubilea, het herstel van de Heiligdomsvaart en de herdenking van de 1500e sterfdag van Sint-Servatius. Rutten greep de feesten aan om de aandacht te vestigen op de restauratie van de Sint-Servaaskerk en haar reliekschat. Dit gold met name voor de Heiligdomsvaart (1873 en 1874) en Servatiusherdenking (1884). De Piusfeesten daarentegen moesten de verknochtheid van de Maastrichtse katholieken aan de hiërarchie en in het bijzonder de paus demonstreren. Bovenal hadden de triomfalistische feesten een emancipatoir karakter. Zij versterkten de onderlinge eenheid der katholieken en gaven hun zelfvertrouwen. Overtuigd van hun eigen kracht konden zij in gesloten front de buitenwereld tegemoet treden en aan hun ontwikkeling werken. Rutten demonstreerde dat door een juridische strijd met de overheid niet uit de weg te gaan, toen hij meende dat de rechten van de Kerk beknod werden.

De Piusfeesten van 1869 en 1871

Katholieken in de hele wereld leefden intens mee met de door het Italiaanse eenheidsstreven steeds verder in het nauw gebrachte paus Pius XI (1846-1878). Dat Pius door zijn ongenueanceerde kritiek op de moderne politieke stromingen, zoals verwoord in zijn encycliek *Quanta Cura* (1864) en de daaraan gekoppelde *Syllabus errorum*, en weinig flexibele houding tijdens de Italiaanse eenwording veel moeilijkheden aan zichzelf te wijten had, werd door veel katholieken niet onderkend. In 1860 verloor Pius een belangrijk deel van de Kerkelijke Staat aan het koninkrijk Italië. Het vrijwilligerskorps der pauselijke zouaven, waarvan ook zo'n 3000 Nederlanders deel uitmaakten en waarvan een recruteringsbureau zich in Maastricht ten huize van wijnhandelaar Hollmann bevond, kon in 1867 in de slag van Mentana het restgebied van de pauselijke staat weliswaar nog redden, maar

toen de Fransen als gevolg van de Frans-Duitse oorlog hun troepen uit Rome terugtrokken, werd de Eeuwige Stad bij Italië ingelijfd. Aan sympathiebetuigingen ontbrak het niet. Zeker in Nederland waar de katholieken konden meepraten over de beknutting van hun vrijheden. Bovendien had Pius in 1853 de bisschoppelijk hiërarchie hersteld, waardoor de emancipatie van het katholieke volksdeel eerst goed op gang kwam. Elke gelegenheid werd aangegrepen om steun aan de paus te betuigen.

Het vijftigjarig priesterfeest van Pius was zo'n gelegenheid. Katholieken over de hele wereld herdachten dit heugelijke feit. Mgr. Paredis en de Limburgse geestelijkheid stelden een aanhankelijkheidsbetuiging op. In Maastricht wilden de katholieke leken niet achterblijven en stelden eveneens een adres op, dat de *Courrier de la Meuse* in extenso afdruckte.¹⁵⁴ Van enige directe betrokkenheid van Rutten bij dit initiatief is niets bekend. Wel heeft hij er met Paredis over gecorrespondeerd; de bisschop verleende zijn steun en goedkeuring aan de actie. Het initiatief was overigens geen exclusief Maastrichtse aangelegenheid. De hele provincie werd er door subcommissies bij betrokken. In totaal zetten circa 30.000 Limburgers hun handtekening en werd het bedrag van 36.000 francs opgehaald ten bate van de paus.¹⁵⁵

Het feest zelf werd op 11 april 1869 gevierd. Maastricht was in feesttooi.¹⁵⁶ Het weer was goed, waardoor de illuminatie van de stad kon doorgaan. Deken Rutten trok extra geld uit om de Sint-Servaas te verlichten. 's Avonds was er tevens een fakkeloptocht door de stad. De beiaard van de kerk speelde de 'Piuscantate' en de 'Mars van Mentana'. In de Sint-Servaaskerk werd met een plechtige hoogmis het gouden priesterfeest van de 'Beatissimus Pater, summus Pontifex, illustrissimus Pius IX' herdacht.¹⁵⁷

Na de festiviteiten van 1869 zorgde Rutten ervoor, dat Pius niet vergeten werd door zijn parochianen. De *Servatiusklok* bleef uitgebreid aandacht besteedden aan de verdere wederwaardigheden van de paus en de Kerkelijke Staat. Rutten zelf pelgrimeerde eind 1869 met zijn broer Edouard naar Rome, waar ze de opening van het Vaticaanse Concilie bijwoonden. Het hoogtepunt van hun verblijf te Rome was ongetwijfeld, dat ze de communie ontvingen uit handen van Pius persoonlijk.¹⁵⁸

Het definitieve einde van de Kerkelijke Staat op 24 september 1870 zorgde ook in Maastricht voor veel beroering. Nederland was dan weliswaar buiten de Frans-Duitse Oorlog gebleven, maar zo vervolgde de *Servatiusklok*: '...ook voor ons is thans de vrede geweken: eene mogendheid, welke uit het slijk der laagste samenzweringen en uit het onschuldig bloed, door haar vergoten, is opgegroeid, welke sedert jaren heiligschennissen op heiligschennissen stapelt, heeft hare handen naar het zichtbare Hoofd der Kerk uitgestoken, heeft Pius IX overrompeld en aangerand en, even als eertijds Judas tot den Heiland, durft zij met huichelenden mond tot Pius zeggen: "Wees gegroet, Meester"'.¹⁵⁹ In Genève werd een congres georganiseerd als steunbetuiging aan Pius. Een van de grote mannen achter het congres was de Amsterdamse huisarts, ondernemer, publicist en katho-

liek agitator dr. Jan Willem Cramer (1817-1884). Cramer behoorde tot de intimi van Alberdingk Thijm, maar hun vriendschap bekoelde later. Cramer werd de vertegenwoordiger van de zogenaamde 'Zwarte Internationale' in Nederland.¹⁶⁰ Na de inname van Rome poogde hij de protestbeweging in Nederland van de grond te krijgen.¹⁶¹ Rutten schreef aan Cramer dat hij 'met bijzonder genoegen' in de krant gelezen had dat hij aanwezig was op het Congres van Genève. 'UHed. kan ligt begrijpen dat men overal de impulsie verwacht die van Amsterdam zal uitgaan, en als een elektrische slag, de katholieke harten, in geheel het land, zal in trilling brengen. Ik zou mij voorzeker niet hebben veroorloofd aan UHed. deze letteren te rigten, zoo men hier te Maastricht niet brande van ongeduld, en niet met moeite het vuur bedwong dat elk oogenblik zocht uit te spatten'.¹⁶² Gezien de toon van het schrijven zag Cramer in Rutten een medestander. De Nederlandse bisschoppen onder leiding van aartsbisschop Schaepman en bisschop Zwijsen van 's-Hertogenbosch vonden Cramers optreden echter te dрист en ontnamen hem, terwijl hij in Rome verbleef, het initiatief. Zij richtten zelf een comité op dat de protestbeweging in Nederland zou organiseren. Terug uit Rome zag Cramer zich voor dit fait accompli gesteld. In een als vertrouwelijk aangeduid schrijven maakte hij tegenover Rutten zijn ongenoegen kenbaar. Het adres aan koning Willem III door Schaepman c.s. opgesteld was hem veel te gematigd van toon. Er werd enkel gevraagd de paus in zijn souvereiniteit te herstellen. Bovendien werd gesproken van de Italiaanse regering. Die bestond volgens Cramer niet. Bovendien wenste hij, dat de paus hersteld werd in zijn rechten en territoria van voor 1859.¹⁶³ Rutten deelde op 10 november per telegram aan Cramer mee, dat het rekwest aan de koning te Maastricht door 'enkele invloedrijke personen' ondertekend zou worden.¹⁶⁴ Cramer bracht op zijn beurt op 14 november verslag uit aan Rutten over een vergadering ten huize van de aartsbisschop waar hij zijns ondanks omwille van de zaak heen was gegaan. Tijdens de vergadering werd de definitieve tekst van het adres aan de koning opgesteld. Rutten op zijn beurt bedankte Cramer per omgaande voor zijn brief. 'Ik verheug mij van eenen kant dat het adres de onvervreembare regten van den Paus en de snoode aanslagen zijner vijanden krachtiger doet uitkomen; ten andere dat de gekozen weg tot onderteekening van het adres, de geschikste is om het gestelde doel volkomen te bereiken'.¹⁶⁵ Was Ruttens toon Cramer te diplomatiek geworden of kreeg Rutten een vingerwijzing van hogerhand om met betrekking van Cramer terughoudender te zijn? Wij weten het niet, maar in elk geval is er verder geen correspondentie tussen beide meer te vinden. Op 3 december 1870 richtte de *Servatiusklok* zich tot de katholieke Maastrichtenaren met de oproep het rekwest aan koning Willem III te ondertekenen. Advocaat Edmond van Wintershoven schreef Cramer op 26 april 1871 dat het adres door de grote families van Limburg - De Marchant d'Ansembourg, De Weichs de Wenne, De Rosen, De Loë de Mheer, Corneli en Schoenmaekers - ondertekend zou worden. In Maastricht circuleerde het

adres in alle stilte om ruchtbaarheid te voorkomen.¹⁶⁶ Cramer poogde in 1873 via de Maastrichtse jezuïet A. van Gestel en de door hem opgerichte 'Katholieke Vereeniging' - en niet via Rutten - weer voet aan de grond te krijgen.¹⁶⁷ In maart 1875 probeerde hij het nogmaals via de naar Maastricht overgeplaatste jezuïet L. van Gulick. Cramer vroeg Van Gulick te willen uitzien naar een Limburgse afgevaardigde voor een door hem samen te stellen Nederlandse deputatie naar de paus. Cramer ging er vanuit dat alle diocesen een vertegenwoordiger zouden hebben 'behalve dat van Roermond, waar ik niet weet aan wien mij met kans van slagen te adresseren'. Deze zinsnede is een duidelijke aanwijzing, dat het contact tussen Cramer en Rutten definitief verbroken was.¹⁶⁸

Op 21 juni 1871 werd alom herdacht, dat Pius 25 jaar eerder met de tiara gekroond was. Sedert Petrus, die 38 jaar hoofd der kerk was, had geen paus een zilveren jubileum gevierd. Bovendien waren - zo zagen de katholieken dat tenminste - zowel Petrus als Pius martelaren, respectievelijk onder Nero en de Italiaanse regering. Maastricht mocht als grootste stad van Limburg niet onder doen. De stad had extra redenen Pius te eren, omdat hij de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland herstelde, terwijl hij ook de verering der heilige Maastrichtse bisschoppen bevorderde door de propriumkalender in 1867 goed te keuren, aldus kapelaan Willemsen die veel tijd stak in de organisatie van het feest.¹⁷⁰ Alle registers werden opengetrokken. Een feestcomité van notabelen uit politiek, industrie en handel zamelde geld in en organiseerde de festiviteiten. Ook toen kon weer een aanhankelijkheidsbetuiging getekend worden. Op 16 juni werd bekend, dat de geldinzameling in de dekenaten Maastricht, Wyck, Gulpen, Meerssen en Schinnen 8974,68 francs had opgeleverd.¹⁷¹ Behalve een feestelijke gebeurtenis was het pauselijk jubileum wederom een goede aanleiding te protesteren tegen het onrecht, dat Pius IX in de ogen van de katholieken aangedaan werd.¹⁷²

De twaalf coupletten tellende 'Smeekzang tot Maria, hulp der Christenen, ter bevrijding van Z.H. Pius IX' sloot hierop naadloos aan.¹⁷³ De feestelijkheden duurden van 16 tot en met 21 juni. Aan de vooravonden was heel Maastricht druk in de weer om de stad in feesttooi te steken. Duizenden beelden en portretten van Pius werden verkocht en de winkels schoten tekort in het leveren van stoffen in de pauselijke en nationale kleuren. Overal wapperden de nationale driekleur of de pauselijke vlag. Alleen het gouvernementsgebouw viel uit de toon. Gouverneur Van der Does de Willebois had verzuimd de vlag uit te steken. Of was het, zoals de *Courrier de la Meuse* schreef 'pour plaire aux libres penseurs du gouvernement'?¹⁷⁴ Kerken, kloosters en woonhuizen daarentegen waren versierd met guirlandes, wapenschilden, vlaggen, portretten van en veel transparanten met zegenwensen voor 'vader Pius'.¹⁷⁵ Op donderdagavond gaf de grote klok van de Sint-Servaas, de 'Grameer', het signaal, waarop alle klokken begonnen te beieren. Van alle zijden weerklonken vreugdeschoten en waren

er pauselijke en zouavenliederen te horen. De klokken gaven ook het sein tot de algemene illuminatie op 16 juni: '...en eensklaps schitteren alle huizen van licht. Het is alsof Maastricht aan vier hoeken is in vuur gezet, niet door de Communemannen, die alles wat groot is, in brand steken om het op hunne laagte te brengen, maar door kinderen die in Pius een innig geliefden Vader vereeren'.¹⁷⁶

Meer dan 500.000 kaarsen, lampions en vuurtonnen verlichtten de stad. Het was de grootste illuminatie die Maastricht ooit had gezien. 'Chaque rue ressemblait une fleuve de feu'.¹⁷⁷ De fabrieken van Regout telden 18.000 lichtjes. De jezuïeten hadden aan de Tongersepoort een enorme triomfboog opgericht met 16.000 lampjes.¹⁷⁸ De Sint-Servaaskerk was natuurlijk, evenals in 1869, verlicht. Op het Vrijthof stond een ereboog gekroond met de tiara, waaronder in initialen de hulde 'Pio Ecclesia Servatiana'. Ook in de kerk waren zegenwensen onder andere in de vorm van chronogrammen aangebracht. Op de pastorie stond met grote, brandende letters op de voorgevel 'PIO'.¹⁷⁹ Op de tweede jubeldag, 21 juni, werd in alle kerken een plechtige hoogmis met Te Deum gezongen. Op het koor van de Sint-Servaas hadden voor die gelegenheid naast de parochiegeestelijkheid ook plaats genomen gouverneur Van der Does de Willebois, Petrus Regout, de leden van het feestcomité en alle oud-zouaven van Maastricht. 's Avonds waren veel huizen wederom verlicht, al was de illuminatie, vanwege de regen, minder uitbundig. Pauselijke jubilea werden onder Ruttens pastoraat nog diverse malen gevierd, zoals in 1878 en 1888 ter ere van de gouden priesterfeesten van resp. Pius IX en Leo XIII en in 1893 bij gelegenheid van het zilveren bisschopsjubileum van Leo XIII.¹⁸⁰ Deze festiviteiten waren echter ingetogener van aard dan de beide Piusfeesten.

Het herstel van de Heiligdomsvaart (1873-1874)

De Sint-Servaaskerk was al in de vroege Middeleeuwen een trekpleister voor vele pelgrims die het graf en de relieken van de H. Servatius, alsmede van diverse andere heilige bisschoppen, kwamen vereren. De relikwieën werden bewaard in een aparte reliekenkamer, die vanwege de kostbare uitvoering van de reliekhouders ook schatkamer genoemd werd. In de veertiende eeuw ontstond in navolging van Aken en andere plaatsen ook in Maastricht een zogenaamde 'heiligdomsvaart': een bedevaart naar in casu de relieken van Sint-Servaas, die voor die gelegenheid openbaar getoond werden. De heiligdomsvaart was zevenjaarlijks en gedurende de genadetijd van 9 tot en met 23 juli kon men een buitengewone aflaat verdienen. De bloeitijd van de Maastrichtse heiligdomsvaart lag in de vijftiende eeuw, daarna begon het verval. In 1601 vond de laatste openbare toning plaats. Gedurende de zeventiende eeuw werden de relieken enkel nog in de kerk tentoongesteld.¹⁸¹ Onder invloed van de romantiek en het herlevend katholicisme kwamen ook oude gebruiken weer onder de aandacht. Sedert 1829

werden de relieken weer in de kerk getoond tijdens het Servatiusoctaaf. In Maastricht was het kapelaan Willemsen die bijzonder geïnteresseerd was in alles wat met 'zijn' Sint-Servaaskerk te maken had. Vooral de heiligen en hun relieken boeiden hem bovenmate. Op 13 april 1862 werd hij benoemd tot bewaarder van de kerschat. In 1867 kwam mede met zijn medewerking de nieuwe propriumkalender voor het bisdom Roermond in gebruik, waarin ook veel Maastrichtse heiligen een plaatsje vonden. In dat jaar werd op de derde zondag na Pinksteren het 'feest van de heilige bisschoppen van Maastricht' ingesteld. Samen met de eminente Akense oudheidkundige annex 'Domkanonikus' Franz Bock beschreef hij de reliekenschat van de Sint-Servaas- en de O.L. Vrouwekerk te Maastricht.¹⁸²

Willemsen ijverde al lang voor het herstel van de reliekenschat en de heilighdomsvaart. Naar aanleiding van de instelling van het 'Feest der H. Reliquiën' in het bisdom Roermond in 1870 stond in de *Servatiusklok* te lezen, dat er in vroeger dagen de heilighdomsvaart in gebruik was. 'Moge het ons gegeven zijn, zoo roepen wij met een geleerde uit, dit indrukwekkende schouwspel nog eenmaal bij te wonen'.¹⁸³ Willemsen bleef ijveren voor de goede zaak en bij deken Rutten vond hij een gewillig oor.¹⁸⁴ Rutten had het initiatief genomen de reliekhouders te restaureren, waarbij de Maastrichtse notabele families elk een object voor hun rekening namen. Tegelijkertijd werd in de 'Spijker' - de kapittelzaal van het voormalige stift - een nieuwe schatkamer ingericht. Toen de reliekenschat hersteld en de schatkamer gereed was, besloot Rutten middels 'eene soort Heilighdomsvaart en Heilighdomskermis' extra luister bij te zetten aan de inwijding van de schatkamer. Tevens zouden de gerestaureerde reliekhouders in een openbare processie over het Vrijthof naar hun nieuwe bewaarplaats gebracht worden.

Op 27 juli 1873 was het zover. Om negen uur 's morgens werd een pontificale hoogmis ter ere van Pius IX opgedragen in een propvolle Sint-Servaas.¹⁸⁵ De mis werd gecelebreerd door drie bisschoppen: mgr. Paredis, mgr. Vrancken en de voormalig apostolisch-administrator van Luxemburg, mgr. Laurent. Diverse andere prelaten en priesters van binnen en buiten het bisdom Roermond waren aanwezig zoals vicaris-generaal Warblings van Luik, Franz Bock, de president van het grootseminarie van Roermond Petrus Hoefnagels en dr. H. Schaepman. Tijdens de eredienst werd de 'Missa Pius Nonus' ten gehore gebracht. In het lof preekte kapelaan Willemsen over de reliekenschat. Aansluitend werden, omstreeks zes uur 's avonds, de relieken door zestig priesters en twintig fraters in processie rond het Vrijthof naar de schatkamer gedragen. De voornaamste geestelijken droegen daarbij de eerbiedwaardigste objecten. Mgr. Paredis droeg de heiligste relikwie, die van het H. Kruis. Dekan Rutten droeg de altaarsteen van Sint-Servaas.¹⁸⁶ Duizenden gelovigen volgden, onder wie Pierre Cuypers, de plechtigheid.^{186a} In de schatkamer aangekomen hief Paredis een smeekbede aan voor Pius IX. Rutten zond diezelfde dag nog een telegram naar Rome om de paus te informeren over de translatie van de relieken en de

gebeden die de clergé en de gelovigen van Maastricht voor hem hadden verricht.¹⁸⁷ 's Anderendaags op maandag 28 juli, werden de plechtigheden besloten met de consecratie van het altaar in de schatkamer door mgr. Paredis.

Aan de velen die meegeholpen hadden het feest te organiseren, werd dank uitgesproken, vooral Rutten werd lof toegezwaaid: '...nôtre gratitude le plus profond et la plus vive à celui qui a été l'âme de toute la fête, a nôtre infatigable doyen M. F.X. Rutten'.¹⁸⁸ De *Servatiusklok* liet zich in soortgelijke bewoordingen uit.¹⁸⁹

Na het doorslaand succes van 1873 werd de tijd rijp geacht ook de Heiligdomsvaart in oude glorie te herstellen. De *Servatiusklok* bereidde de inwoners van Maastricht alvast voor. De Heiligdomsvaart zou gehouden worden van 9 tot 24 juli 1874 en daarna elke zeven jaar plaatsvinden. De herstelde Maastrichtse heiligdomsvaart viel samen met die van Aken. Veel Limburgers zouden dan naar Maastricht gaan en niet meer naar Aken. De organisatie lag in handen van deken Rutten en kapelaan Willemsen. Rutten zond zijn collegae een gedrukt schrijven om hen te informeren over het komende feest en hen tevens uit te nodigen. Hij verzond ook boekjes met de titel *Zevenjaarlijkse Heiligdomsvaart, met eeuwigdurenden vollen aflat in de Sint-Servatius Kerk te Maastricht van 9 tot 23 juli 1874*.¹⁹⁰ De Heiligdomsvaart sloot helemaal aan op het middeleeuwse voorbeeld: openbare toning van de Servatiusrelikwieën, de zevenjaarlijkse turnus, de vaste genadetijd in juli en de buitengewone aflat. Deze laatste had paus Pius afgekondigd per rescript van 8 juni 1874.¹⁹¹ Wat afweek van het middeleeuwse voorbeeld was de reliekenprocessie

Gedurende de Heiligdomsvaart konden de gelovigen de relieken bezichtigen op het koor van de Sint-Servaas. De parochie van Wyck opende de Heiligdomsvaart. Nog circa dertig andere parochies uit Belgisch- en Nederlands-Limburg volgden. Op 23 juli werd de eerste Heiligdomsvaart afgesloten. In plechtige processie werden de relikwieën vanaf het koor over het Vrijthof teruggebracht naar de reliekenkamer. Ook ditmaal waren vele prelaten aanwezig. Mgr. Paredis kwam in gezelschap van het hele kapittel en de seminaristen van Roermond. Mgr. Vrancken was aanwezig evenals de apostolisch-administrator van Luxemburg mgr. Adames, de kunstzinnige bisschop van Eichstätt, mgr. Von Leonrod en de geleerde en invloedrijke Mainzer geestelijke Friedrich Schneider.¹⁹² Evenals in 1873 zond Rutten een telegram naar Pius IX om 'een verkwikkenden druppel in zijn bittere lijdenskelk' te gieten.¹⁹³ De paus seinde terstond een danktelegram retour, dat vanaf de kansel werd voorgelezen.¹⁹⁴

De eerst Heiligdomsvaart was een groot succes. Of zij het kerkbestuur financieel veel opleverde lijkt twijfelachtig. In 1888 was het batig saldo een magere 155 gulden. Voor Rutten zullen evenwel de immateriële aspecten zwaarder gewogen hebben. De Heiligdomsvaart gaf een krachtige impuls aan het religieuze leven, maar vestigde ook de aandacht op de restauratie van de Servaaskerk en haar schatten. De Maastrichtse middenstand, die

goed verdiende aan de vele pelgrims, kon zo wederom worden aangespoord in de buidel te tasten.¹⁹⁵ Rutten en Willemsen oogstten de lof. De *Servatius-klok* verwoordde het aldus: 'Niemand anders zou het gewaagd hebben zoo iets op touw te zetten. Maar de man, die niet aarzelde de herstelling van den grootschen St. Servaasdom te ondernemen en hem in ruim vijf jaren een geheel ander aanzien gaf, die, met den Eerw. Heer Willemsen, de H. Schat van St. Servaas, als door een tooverslag, zijn ouden luister wedergaf, telde de moeilijkheden niet, die aan zulk feest verbonden zijn. Hij betrouwde op God'.¹⁹⁶ Mgr. Paredis zond eveneens zijn complimenten: 'De goede uitslag van Uwe Heiligdomsvaart, is, niet aan mij, maar wel degelijk aan de zorg van U.Z. Eerw. en van Uwen Kapellaan Willemsen te danken en ik feliciteer er U b(eide) van harte mee, want het feest heeft ook mijn verwachting verre overtroffen. Mogen de vruchten ervan voortduren'.¹⁹⁷ De vruchten waren evenwel in eerste instantie wrang, aangezien de Heiligdomsvaart aanleiding was voor een lange juridische strijd.

Het processie-proces

De reliekenprocessie en de Heiligdomsvaart waren een doorslaand succes. Beide evenementen kregen evenwel een vervelende nasleep.¹⁹⁸ Op 28 juli 1873 maakte de Maastrichtse commissaris van politie J.W.H. Graven proces-verbaal op tegen deken Rutten, omdat hij artikel 167 van de Grondwet en artikel 6 van de Wet op de Kerkgenootschappen overtrad. Een jaar later op 24 juli 1874 maakten de wachtmeester-commandant en twee brigadiers van de marechaussee wegens dezelfde overtreding proces-verbaal op tegen Rutten.¹⁹⁹ In 1873 bleef het verbaal nog zonder gevolgen, ofschoon gouverneur Van der Does de Willebois zich geprovoceerd voelde. Hij wilde echter de vanwege de Kulturkampf verhitte gemoederen niet verder prikkelen. Procureur-generaal in Limburg Strens maande eveneens tot lankmoedigheid. Ultramontaansatholicisme was in zijn optiek te verkiezen boven socialisme.²⁰⁰ In 1874 besloot de minister van Justitie echter om toch tot vervolging over te gaan. Het leidde tot een juridische strijd die tot voor de Hoge Raad werd gevoerd. Het conflict draaide om de interpretatie van artikel 167 van de Grondwet van 1848, dat betrekking had op de uitoefening van de openbare godsdienstoefening: 'Alle openbare godsdienstoefening binnen gebouwen en besloten plaatsen wordt toegelaten, behoudens de noodige maatregelen ter verzekering der openbare orde en rust. Onder dezelfde bepaling blijft de openbare godsdienstoefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen geoorloofd waar zij thans naar de wetten en reglementen is toegelaten'. Met name de tweede alinea zorgde voor veel onduidelijkheid. Wat immers waren nu exact 'besloten plaatsen', hoe moest men 'waar' interpreteren en welke 'wetten en reglementen' werden bedoeld? De in 1853 afgekondigde wet op de Kerkgenootschappen maakte eveneens gewag van de 'besloten plaatsen'. Artikel 6 van deze wet bepaalde, dat

geestelijken buiten gebouwen en besloten plaatsen niet in kerkelijk gewaad mochten optreden, met uitzondering van die gevallen die ressorteerden onder alinea twee van artikel 167 van de Grondwet. Uitspraken van de minister van justitie Donker Curtius en arresten van de Hoge Raad, gaven weliswaar enige klaarheid, maar alinea twee bleef aanleiding geven tot conflicten. Om aan alle problemen een einde te maken verzond het departement van de zaken voor de R.K. Eredienst op 5 december 1856 een circulaire aan de Nederlandse bisschoppen. Hierin werd gevraagd van elke parochie een specificatie te geven: van de processies die met bisschoppelijke goedkeuring werden gehouden; van de processies van Sint-Marcus en de Kruisdagen; van de publieke toediening van de sacramenten; van de kerkelijke plechtigheden bij het vervoeren van de doden naar de kerk en naar het kerkhof en bij teraardebestelling op niet besloten plaatsen; van de bedevaarten waarbij gebeden en gezongen werd en die al dan niet onder leiding stonden van geestelijken in ambtsgewaad. Daar waar een processie buiten besloten plaatsen gebruikelijk was, moest aangegeven worden: of die processie voor 3 november 1848 al toegestaan was, de specifieke benaming van die processie; de route waarlangs zij trok en sedert welk jaar zij in gebruik was. Op deze wijze hoopten de ministers van R.K. Eredienst en Justitie voor eens en altijd duidelijkheid te verschaffen. De processies die reeds voor 3 november 1848 gangbaar waren, werden automatisch legaal. De oproep van de circulaire werd op grote schaal nagevolgd. Pastoor-deken Scheyven van Maastricht vulde de lijst in op 31 januari 1857. Hij maakte melding van de Servatiusprocessie, de Sacramentsprocessie, de bedevaarten naar Kevelaer en Scherpenheuvel, het afhalen van de doden en het rondbrengen van de sacramenten. Over de Heiligdomsvaart werd toen vanzelfsprekend met geen woord gerept.²⁰¹

De vervolging kwam voor Rutten geenszins onverwacht. Reeds in 1873 hield hij daarmee rekening, hetgeen duidelijk blijkt uit Marckx' brochure over de openbare godsdienstuitoefening. Daarnaast had een zekere 'T.M.' een rechtskundig rapport opgesteld.²⁰² Beiden kwamen tot de conclusie, dat een reliekenprocessie over het Vrijthof niet in strijd was met Grondwetsartikel 167. Mgr. Paredis op zijn beurt had tot voorzichtigheid gemaand: 'Daarom had ik ook vroeger den H. Eerw. Heer Dekan Rutten verzocht van het plegtig rondtrekken met den religieuzen schat, niet als processie, maar als optocht te doen doorgaan, edoch die Heer wilde dit niet!'²⁰³ Het weerhield Paredis, zoals wij boven reeds zagen, er niet van in vol ornaat deel te nemen.

Het feit dat na het proces-verbaal van Graven geen vervolging ingesteld werd, leek Rutten cum suis te staven in hun opvatting dat de overheid niet durfde op te treden. Vandaar dat in 1874 tijdens de Heiligdomsvaart de relikwieën opnieuw over het Vrijthof gedragen werden. Na het proces-verbaal van de marechaussee duurde het maanden vooraleer Justitie tot concrete stappen overging, een gegeven dat Paredis verbaasde: 'Dat er

eenige vervolging tegen de bedoelde optocht ingesteld kan worden laat zich goed begrijpen. Vreemd echter is het dat men er zoo lang mee heeft gewacht'.²⁰⁴ Zo opmerkelijk was de aarzeling bij Justitie evenwel niet. Men verkeerde in een dilemma. Enerzijds was men beducht voor de negatieve reacties van de katholieken, indien een prominente geestelijke vervolgd werd. Anderzijds zou stilzwijgend gedogen leiden tot een wildgroei aan processies met onrust bij het protestantse volksdeel. Dit laatste argument woog uiteindelijk zwaarder. De jaren 1873 en 1874 hadden - deels in navolging van Maastricht - een grote groei van nieuwe processies en bedevaarten te zien gekregen en tegen veel pastoors was proces-verbaal opgemaakt.²⁰⁵ Justitie vatte dit als een regelrechte provocatie op en wilde door Rutten voor de rechtbank te brengen een voorbeeld stellen. De dagvaarding voor 26 februari 1875 ontving Rutten op 6 februari.²⁰⁶ Met de rechtszaak in het vooruitzicht nodigde hij enige vrienden uit om te overleggen wat hem te doen stond. Onder de genodigden bevonden zich Marckx, de toentertijd gevierde advocaat Eugène van Oppen en de jezuïet Van Gestel.²⁰⁷ Allen waren van mening dat art. 167 van de Grondwet een uitleg toeliet waarbij de Heiligdomsvaart geoorloofd was. Maar, zo merkte Van Gestel cynisch op: 'Recht hebt gij, maar recht zult gij niet krijgen'.²⁰⁸ Hij doelde hiermee op het feit, dat in de magistratuur protestanten en liberalen oververtegenwoordigd waren.

Bij de terechtzitting liet Rutten zich vertegenwoordigen door zijn raadsman Van Oppen. Officier van Justitie Van Schaeck betichtte Rutten van het overtreden van artikel 167 van de Grondwet en artikel 6 van de wet op de Kerkgenootschappen. De processen-verbaal van Graven en de marechaussee gaven een uitvoerige beschrijving van de beide processies. Drie getuigen bevestigden dat voor 1848 geen reliekenprocessie over het Vrijthof had getrokken. Voor Van Schaeck was de zaak helder. Hij stelde zich op het standpunt dat de wetgever de status-quo van 1848 wilde handhaven en dat later ingevoerde processies derhalve onwettig waren. Van Schaeck eiste dat de rechtbank Rutten zou veroordelen in de kosten. Van Oppen ontkende de ten laste gelegde feiten niet, maar hij bestreed de zienswijze van Van Schaeck. Volgens Van Oppen vereiste artikel 167 voor de wettigheid van de openbare godsdienstoefening geen speciale wetten of reglementen en was het voldoende dat de processie in 1848 niet expliciet verboden was. De rechtbank deed op 5 maart uitspraak en stelde Rutten in het ongelijk. Hij werd veroordeeld conform de eis tot het betalen der gerechtskosten ad 6,05 gulden.²⁰⁹

Rutten tekende onmiddellijk hoger beroep aan bij het provinciaal gerechtshof te Maastricht, omdat hij, zoals Van Oppen zich uitdrukte 'de hem ten laste gelegde feiten gepleegd waren in de volle overtuiging van het goed regt dat hij die Openbare Godsdienstoefening mocht houden'.²¹⁰ De zaak kwam voor op 27 en 28 april 1875, waarbij het Openbaar Ministerie, in de persoon van advocaat-generaal A.J.T.H. van den Bergh, en Van Oppen weer dezelfde posities innamen en argumenten uitwisselden. Van den Bergh laak-

te de houding van enige 'ultramontaansche kleine of schimpblaadjes' die het proces aangrepen om de religieuze hartstochten op te zwepen en die tevens weinig respect toonden voor de rechterlijke macht. Maar de pogingen van die blaadjes hadden schipbreuk geleden op de nuchtere uiteenzetting der zaak door het Openbaar Ministerie en 'de betere gevoelens van den appellant'.²¹¹ De uitspraak van het gerechtshof volgde op 5 mei en wederom werd Rutten in het ongelijk gesteld en veroordeeld tot het betalen van de gerechtskosten (2 gulden) plus een boete van 40 gulden. De deken greep nu zijn laatste kans en ging in cassatie bij de Hoge Raad der Nederlanden in Den Haag.²¹² Rutten liet zich bijstaan door de liberale rechthistoricus, advocaat en politicus mr. J. Kappeyne van de Coppello.²¹³ Deze stelde de rechtstaat boven alles en verdedigde ook orthodoxe protestanten en katholieken. Misschien was de keuze voor Kappeyne mede een tactische zet om meer kans te maken, dan wanneer zijn zaak door een katholieke raadsheer bepleit werd. Hoe het ook geweest moge zijn, Kappeyne van de Coppello slaagde er op 14 september 1875 evenmin in vrijspraak te bewerkstelligen. Hij trachtte aan te tonen dat Rutten niet in strijd met art. 167 van de Grondwet had gehandeld. Het verbaasde Kappeyne, dat klaarblijkelijk alleen de processies verboden waren en niet de overige uitingen van openbare godsdienstuitoefening. Dat was inconsequent. Bovendien stelde hij, dat het alle gezindten vrij stond in het openbaar de godsdienst te belijden - dat was ook Thorbeckes opinie -, tenzij de openbare orde in het gedrang kwam. Artikel 167 hield niet automatisch een processieverbod in, aldus Kappeyne.²¹⁴ De uitspraak van de Hoge Raad op 29 oktober bevestigde de eerdere vonnissen. Hoger beroep niet meer mogelijk zijnde, diende Rutten zich neer te leggen bij dit ultieme vonnis. Hoe hij zijn nederlaag opvatte, weten wij niet. Als we afgaan op de nuchtere notities in het registrum pastorale, leek het hem niet bijzonder te beroeren.²¹⁵ Teleurgesteld zal hij toch wel zijn geweest.

Ogenschiijnlijk had Rutten niets bereikt. De processie over het Vrijthof bleef onwettig. Sterker nog, het proces vormde de ouverture tot een ware 'processiejacht'. Het arrest van de Hoge Raad gaf Justitie de mogelijkheid alle processies en bedevaarten te vervolgen die in 1848 niet bestonden. Nadat een bemiddelingspoging van de minister van Justitie, Van Lynden van Sandenburg, richting Paredis mislukte - de bisschop was zeer vervolgen over het proces tegen Rutten en weigerde elke medewerking - werd het justitieel beleid in 1876 verscherpt. Processies en bedevaarten werden door politie en marechaussee verstoord of uiteengejaagd en pastoors gerechtelijk vervolgd. Zo ook in Maastricht, waar kapelaan P.R.J. Corten van de Servatiusparochie op 13 juni 1878 een proces-verbaal kreeg toen hij de bedevaart naar Scherpenheuvel leidde. Corten won evenwel het tegen hem aangespannen proces, omdat artikel 167 betrekking had op processies en niet op bedevaarten. Pastoor A.A. Syben van de Matthiasparochie was minder fortuinlijk. Hij werd datzelfde jaar veroordeeld, omdat hij de Sint-Antoniusprocessie had georganiseerd.²¹⁶

De 'processiejacht' had echter een averechts effect. De weerstand van de katholieken nam toe. In de Eerste en Tweede Kamer werd meermaals gedebatteerd over deze kwestie. Voor het laatst gebeurde dat op 9 december 1880. Daarna vonden geen vervolgingen meer plaats en konden de in 1848 en 1857 aangemelde processies zonder problemen uitgaan.²¹⁷ Zo gezien had Rutten zijn slag toch thuisgehaald. Daarnaast verhoogde zijn vasthoudendheid zijn prestige bij de katholieken. Hij was voor hen het toonbeeld van de vurige ultramontaan, die tot het uiterste de rechten van Kerk en Geloof verdedigde. Nochtans werden de reliekenprocessies tijdens de Heiligdomsvaarten niet hervat om de prille 'godsdienstvrede' te handhaven en Justitie niet te tarten. De reliekenprocessies werden pas tijdens het interbellum hervat. In de tussentijd werden in de heiligdomsvaartjaren de relikwieën tijdens de Servatiusprocessie op 13 mei rondgedragen.

De Sint-Servatiusfeesten (1884)

In 1884 zou Maastricht herdenken dat 1500 jaar eerder de heilige Servatius - 'Nederlands eerste bisschop' - was overleden. Dat zowel de overlijdensdatum 13 mei 384 als vrijwel andere 'feiten' uit Servaas' leven inmiddels zijn ontmaskerd als zijnde constructies, losse aannames en vrome legende was anno 1884 nog niet bekend. De propriumkalender van 1867 had Servaas opgevoerd met als gedenkdag 13 mei 384.²¹⁸ In Maastricht waar zoveel herinnerde aan de 'grote heer van Tricht' stond zijn historiciteit als een paal boven water. De in het organiseren van grote feesten inmiddels doorknede deken Rutten greep de gelegenheid aan om de festiviteiten te gebruiken ten bate van de restauratie en verfraaiing van de Sint-Servaaskerk. Daarnaast vormden - net als bij de Piusfeesten en de Heiligdomsvaart - ook de Servaasfeesten weer een prachtige gelegenheid om de eensgezindheid der Maastrichtse katholieken te demonstreren.

Tijdens de kerkbestuursvergadering van 13 januari 1884 vestigde Rutten de aandacht op het komende jubileum, dat van 13 tot en met 18 mei gevierd zou worden. Het kerkbestuur stemde in met Ruttens voorstel en besloot hierop 'alle in zijn bereik liggende middelen aan te wenden om dit heugelijke feest met den meesten luister te vieren'. In het bijzonder werden genoemd de versiering van de Sint-Servaaskerk, de tentoonstelling van en omgang met de relieken en de illuminatie van absis en oosttorens. De middelen voor de festiviteiten werden bijeen gebracht door een speciaal hiervoor opgericht herencomité, het houden van collectes en het heffen van toegangsprijzen bij de reliekententoonstelling en de speciale Franse predikaties.²¹⁹ Een plan van enige notabelen om de in 1733 gesloopte Servatiusfontein op het Vrijthof in ere te herstellen werd door Rutten getorpedeerd, ten faveure van zijn eigen plan om een nieuw baldakijaltaar op het koor te plaatsen.²²⁰ Ten bate van dit altaar, het aandenken aan het jubelfeest, werd een loterij georganiseerd. De hoofdprijs was een door paus Leo XIII gezonden in goud gevatte camée

met zijn portret. De goeude burgerij werd door Rutten gemobiliseerd om diverse taken op zich te nemen. Naast het herencomité, was er een damescomité ter versiering van de Sint-Servaas. De mannelijke jeugd vormde de bereden erewacht die de hoge gasten 'standesgemäss' vanaf het station tot Ruttens woning kon begeleiden. De dochters van de stedelijke elite werden ingeschakeld bij de geldinzameling voor het nieuwe altaar. Het overkoepelend feestcomité stond onder het erevoorzitterschap van mgr. Paredis, deken Rutten en gouverneur jonkheer G. Ruijs van Beerenbroek.²²¹

Het feest werd op 12 mei geopend met klokkengebeier.²²² De geestelijkheid van de stad verzamelde zich op het koor van de Sint-Servaas om van daaruit in processie de relieken uit de schatkamer over te brengen naar het koor. Op de feestdag van Servatius, 13 mei, werd in de Servaaskerk een plechtige hoogmis gecelebreerd, waarna de gelovigen de relieken konden vereren. Een hoogtepunt vormde de bedevaart uit Luik. Bisschop Doutreloux, het gehele kapittel, vele geestelijken en duizenden gelovigen togen op 15 mei naar Maastricht om de historische verbondenheid tussen de drie bisschopssteden Tongeren, Maastricht en Luik tot uitdrukking te brengen. De bisschop, kanunniken en dekens dineerden bij Rutten. Doutreloux schonk 1000 francs om ter herinnering aan de geslaagde bedevaart een wandschildering van het Laatste Avondmaal te laten aanbrengen in de Servaaskerk.

De afsluiting van de feestelijkheden vond op zondag 18 mei plaats. Bij die gelegenheid werden alle registers opengetrokken. 's Morgens trok een processie met de relieken van Sint-Servaas om het Vrijthof. Veel prelaten gaven bij die gelegenheid acte de présence en verleenden zo extra glans aan de plechtigheid. De avond voordien waren Doutreloux en internuntius Spolverini reeds per trein gearriveerd. De heren werden bij het station opgewacht door de dekens Rutten en Rijkers, de leden van het feestcomité en een erewacht.²²³ 's Zondagsmorgens arriveerde mgr. Paredis. Voorts waren aanwezig de wijbisschop van Mechelen, mgr. Van den Branden de Reedt en de Luikse grootvicaris mgr. Warblings. 's Middags was er lof met een preek van de bekende redenaar pastoor Brouwers. Tegen het feeërieke decor van een geheel geillumineerde stad bood Rutten zijn hoge gasten een uitgebreid diner aan in restaurant Zeguers. Daar werd wereldkundig gemaakt dat hij door paus Leo XIII benoemd was tot huisprelaat.²²⁴ Doutreloux benoemde Rutten tot erekanunnik van het Luikse kapittel. Rutten op zijn beurt sprak 'd'une voix émue' zijn erkentelijkheid uit voor alle onderscheidingen. Synchroon aan de religieuze plechtigheden werd veel volksvermaak georganiseerd zoals concerten, carillonspel, ringsteken, fakkeloptochten en een internationaal gymnastiekfeest op het Vrijthof. De diverse sociëteiten belasten zich met de organisatie. Aan de armen werden gedurende de feestdagen brood en andere levensmiddelen uitgedeeld.²²⁵

De herdenking van Servatius' overlijden bracht ook de Servaasbron weer onder de aandacht. Volgens de legende had Servatius even buiten Maastricht een bron geslagen door met zijn staf de aarde aan te raken.

De Servaasbron verkeerde in 1884 in een slechte staat van onderhoud. Dit was de reden voor het kerkbestuur en deken Rutten om in mei 1884 de eigenaar, kantonrechter Silverijser uit Bree (B), te polsen voor een mogelijke verkoop. Silverijser was niet erg coöperatief. Hij wilde het weiland met de bron slechts in erfpacht afstaan en wel onder de voorwaarde dat hij zestig procent van de offerpenningen ontving en het kerkbestuur een riool aanlegde om het overtollige water af te voeren. Het kerkbestuur ging op deze voorwaarden niet in.²²⁶ De zaak leek op niets uit te lopen, totdat Rutten in de kerkbestuursvergadering van 5 juli 1885 kon mededelen, dat Petrus Regout junior het perceel met de bron gekocht had om het de parochie ten geschenke te geven. Regout verlangde als tegenprestatie slechts twee leesmessen per jaar.²²⁷ De bron werd gerestaureerd in de jaren 1886-1888. Op 9 juli 1888, de eerste dag van de Heiligdomsvaart, trok vanaf het Vrijthof een grote processie van duizenden gelovigen naar de bron, waar Rutten de put en het nieuwe Servatiusbeeld inzegende.²²⁸

DE RESTAURATIE VAN DE SINT-SERVAASKERK (1868-1893)

In de jaren dat Rutten deken was van Maastricht, groeide hij binnen Limburg uit tot een autoriteit op het gebied van de kerkelijke (bouw)kunst. Reeds zagen wij dat hij grote belangstelling aan de dag legde voor de architectuur, gelet op zijn publicaties over Rolduc en 'Museum Koning Willem I'. Zijn lidmaatschap van de Maria Munstervereniging en zijn innige banden met de familie Cuypers. Mogelijk heeft de architectuur van Rolduc - zoals een necrologie suggereerde - hieraan bijgedragen.²²⁹ De restauraties van Cuypers aldaar kon hij in elk geval op de voet volgen. Een specifiek bouwkundige of kunsthistorische opleiding heeft hij nooit genoten. 'Kunst

Exterieur van de Sint-Servaaskerk omstreeks 1870 (RDMZ-Zeist / RHCL, GAM, fotocollectie nr. 27000).



immers geleele in het seminarie op zoo wat half en half gesmokkelde bagage'.²³⁰ Op dit terrein was Rutten, zoals veel negentiende-eeuwse geestelijken, autodidact. Zijn kennis putte hij onder meer uit zijn bibliotheek, die veel standaardwerken bevatte.²³¹ De contacten die hij onderhield met cultuurminnende priesters zoals Brouwers, Everts, Slits, Schmeits en Willemsen, alsmede met de architecten Cuypers en Kayser hebben zijn kennis verrijkt. Opmerkelijk genoeg was hij geen lid van (kunst)historische genootschappen als het Sint-Bernulphusgilde of Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, in tegenstelling tot een aantal lieden uit zijn kennissenkring.²³² Zijn kennis vulde hij verder aan door geregeld cultuurreizen naar het buitenland te ondernemen. Zo bezocht hij in 1869 Rome, Milaan en Loreto, maar voor het overige zijn deze reizen voor ons een gesloten boek.²³³

Rutten was volgens Schmeits 'een edel, uiterst werkzaam en in vele opzichten verdienstelijk man, de facile princeps van zijn tijd in ons diocees'.²³⁴ Elders noemt Schmeits hem 'een man van smaak, kennis en archeologische gevormdheid, die in zijn tijd negentig percent zijner tijdgenooten vele jaren vooruit was, die zijn leven lang voor de bewaring en herstelling van oude kunstwerken rusteloos gearbeid heeft, die bijna jaarlijks een kleiner of groter kunstreisje maakte en wiens opinie toentertijd in ons diocees vrij algemeen gold als de hoogste autoriteit'.²³⁵ Hierin stond hij niet alleen, ook de Fransman Henry Havard beschreef Rutten als geleerde en kunstenaar.^{235a} Toch had Schmeits ook kritiek op de facile princeps vooral waar het diens principes gold dat renaissance geen christelijke kunst was, in tegenstelling tot romaans en gotiek en dat bij de restauratie en herinrichting van kerken eenheid van stijl nagestreefd moest worden, waarbij romaans of gotiek de voorkeur hadden. 'Op deze beginselen zwoer hij; en kwam het al eens een zeldzame keer (want tegen zoo diep ingeroeste zelfovertuiging hielp geen discussie) tusschen hem en mij, zijn kapelaan, tot uiting van meeningsverschil, waarbij alle autoriteit uit was, en enkel gronden en redeneeringen golden, ja dan kon hij, die anders zijn vaderlijke glimlach nooit verloor en, uiterlijk althans, de geïncarneerde bonhomie scheen te zijn, bleek worden en, stilzwijgend, beven van innerlijke verstoordheid'.²³⁶ Tegenspraak van een kapelaan was Rutten waarschijnlijk niet gewend. Schmeits' kritiek mag in grote lijnen waar zijn, toch is zij een beetje overdreven. In de jaren tachtig van de negentiende eeuw bespeuren wij bij Rutten toch een zekere herwaardering voor renaissance en barok. Dit kwam vooral tot uiting in de restauratie van de Sint-Martinuskerk te Weert, waarvan het laatbarokke interieur niet werd vervangen en wier nieuwe torenspits ontleend was aan Franse renaissancekastelen. Zelfs in de Sint-Servaaskerk werd de barokke uitmontering niet geheel verwijderd.

Al zijn kennis en kunde wendde Rutten aan om de aan zijn zorgen toevertrouwde Sint-Servaaskerk in hernieuwde glorie te laten verrijzen, de interieurstukken te restaureren of te vervangen door hoogwaardige eigentijdse kunstgewrochten. Hij slaagde erin een groot deel van zijn ambitieuze

Victor de Stuers
(RHCL, GAM,
fotocollectie nr.
18359).



projecten te laten financieren door de Maastrichtse burgerij.^{236a}

Een blijk van waardering en van vertrouwen in zijn kennis was de benoeming tot correspondent van het college der Rijksadviseurs van de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, dat bij Koninklijk Besluit nr. 14 van 18 maart 1874 werd als ingesteld met als taak de regering voor te lichten over de toestand van de gedenktekens van de vaderlandse geschiedenis en kunst. Gevraagd en ongevraagd dienden de rijksadviseurs advies uitbrengen over maatregelen die getroffen moesten worden om de (on)roerende monumenten in stand te houden of te herstellen. Daarnaast moesten zij een

monumenteninventarisatie opstellen. Er werden acht adviseurs benoemd. Victor de Stuers werd secretaris, Pierre Cuypers een der leden. Aangezien de adviseurs onmogelijk alles zelf in de peiling konden houden, werd in elke provincie gezocht naar geschikte kandidaten die als correspondent optraden en (on)gevraagd advies gaven.²³⁷ Voor Limburg werden op 9 juni 1874 vier correspondenten benoemd: kapelaan Jos Habets, kapelaan Michaël Willemsen, Jos Eversen, stadsarchivaris van Maastricht en deken Rutten. Op 9 juli van dat jaar werden eveneens benoemd pastoor Caspar Franssen van IJtervoort en Gerard Slits van Rolduc.²³⁸ Rutten aanvaardde de benoeming dankbaar en sprak de hoop uit het in hem gestelde vertrouwen waardig te zijn.²³⁹ Rutten en Willemsen speelden echter geen actieve rol als adviseur, in tegenstelling tot de rest van bovengenoemden. Wellicht namen de restauratie van de Sint-Servaaskerk, de heiligdomsvaart en het processieproces hen zo in beslag dat voor andere activiteiten geen tijd overbleef.

Het herstel van de Sint-Servaaskerk

In 1797 werd de romanogotische Sint-Servaas - tot dan toe kapittelkerk - door de Franse overheid aan de eredienst onttrokken en gebruikt als hooimagazijn en paardenstal. In 1804 werd de kerk weer beschikbaar gesteld voor de eredienst en grotendeels heringericht met meubilair uit de voormalige dominicanenkerk. Onder deken Van Baer (1834-1854) werd het koor tussen 1840 en 1843 in classicistische stijl ingericht. Het koor werd weliswaar behoorlijk opgeknapt, maar aan het constructieve herstel van de kerk werd niets gedaan. Er traden talloze lekkages op die de dakconstructie, de gewelven en het muurwerk aantastten. Van Baers opvolger, pastoor-

deken Scheyven, nam in 1858 Pierre Cuypers in de arm. Deze adviseerde eerst het dak te repareren, doch toen de gemeente weigerde de benodigde subsidie te verstrekken en de kerkfabriek over te weinig middelen beschikte, besloot Scheyven zich te concentreren op verfraaiing van het interieur in de hoop dat de parochianen dan eerder geld voor het verdere herstel zouden schenken. Van Baers uitmonstering werd gesloopt en Cuypers maakte een begin met de polychromering van koor en middenschip. De herontdekte romaanse schilderijen in de koorpartij strekten hem daarbij tot voorbeeld. Aan de daken deed men niets, met uitzondering van het dichten der ergste lekkages. De eerste fase van Cuypers' restauratie - Cuypers I genaamd - werd in 1860 afgesloten.²⁴⁰

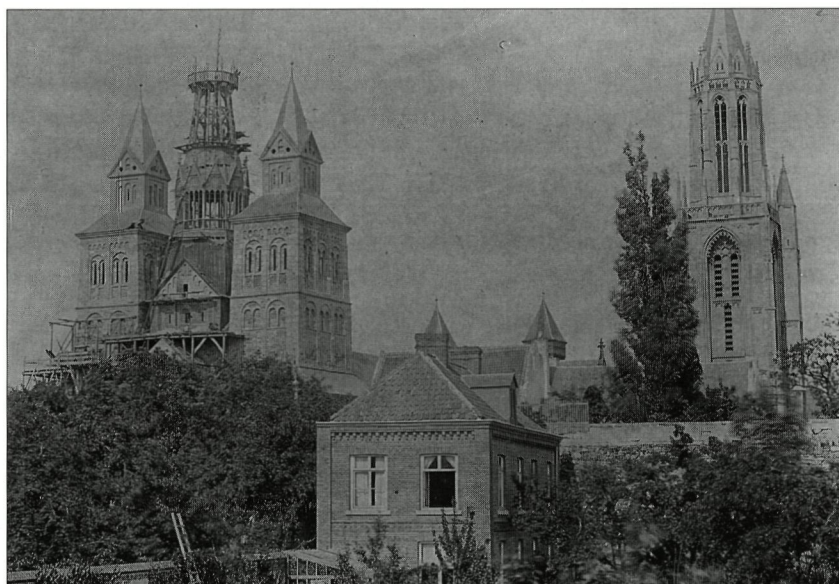
Na Ruttens installatie op 28 maart 1868 werd de restauratie energiek aangepakt. Tijdens de eerste kerkfabrieksvergadering van 5 april werd door hem ter tafel gebracht 'het onderwerp betreffende de grove reparatiën, welke het gebouw van Sint-Servaas behoeft'.²⁴¹ Besloten werd de stadsarchitect A.J.F. Cuypers en architect Pierre Cuypers tot deskundigen te benoemen om de staat van de kerk op te nemen, alsmede een lijst van vereiste reparaties en een bestek te maken. Ditmaal was er wel aandacht voor de daken. Op 5 juli 1868 besloot de kerkfabriek dat er tekeningen, bestek en begroting voor een nieuw dak moest worden ingediend. Op 4 oktober 1868 lichtten de beide architecten Cuypers hun plannen voor de restauratie toe ten overstaan van de kerkfabrieksraad. Zij drongen erop aan het dak geheel te vervangen en zich niet tevreden te stellen met reparaties. Het werk werd begroot op 34.000 gulden. Rijk, provincie en gemeente subsidieerden het werk.²⁴² De parochianen droegen 22.536 gulden bij. Mr. V. Nijst, raadsman bij het provinciaal gerechtshof, schonk zijn eerste kwartaalsalaris ten behoeve van de restauratie. Veel goeie burgers van Maastricht, onder wie Petrus Regout, volgden.²⁴³ In de jaren 1873 en 1874 werden de daken vrijwel geheel vernieuwd en maakte Pierre Cuypers, aan wie het herstel was toevertrouwd, ook een begin met de restauratie van het muurwerk van de ooststorens. Het ernstigste verval was hiermee gestopt.

Verder herstel was gewenst, maar ook zeer kostbaar. De kerkfabrieksraad richtte zich op 13 november 1874 met een subsidieverzoek tot koning Willem III. Men had 96.000 gulden nodig.²⁴⁴ Het college van rijksadviseurs behandelde de aanvraag. Het college stuurde op 1 juli 1875 een rapport naar de minister van Binnenlandse Zaken, waarin gepleit werd voor voortzetting van de restauratie. De kerk was ernstig in verval geraakt sedert het eind van de achttiende eeuw en het was aan Rutten te danken dat het herstel krachtig ter hand werd genomen.²⁴⁵ Tot dusverre had het Rijk slechts tien procent van de kosten (circa 84.000 gulden) gesubsidieerd. De minister ging overstag en kende een subsidie toe van 84.000 gulden uit te betalen in twaalf jaar. De provincie verstrekke de ontbrekende 12.000 gulden. De voorwaarden waren dat een bekwaam architect de restauratie uitvoerde en dat er geen werken uitgevoerd mochten worden buiten goedkeuring van de

regering. De voortgang van het werk was gegarandeerd en deken Rutten kon tevreden zijn. In 1887 volgde een nieuw subsidieverzoek ad 90.000 gulden om de werken te voltooien.²⁴⁶ Bovendien werd ook toen een beroep gedaan op de offerzin van de parochianen. 'Gedreven door den godsdienstigen en kunstzinnigen ijver van onzen eenigen Deken, onder de bouwkundige leiding eener Europeesche beroemdheid, mag de voor twee derde voltooide herstelling van Neêrlands oudste Kathedraal gelden voor model van kennis en smaak, de rechtvaardige trots onzer stad', aldus de *Servatius-klok*, die de Servaaskerk ten onrechte als kathedraal opvoert.²⁴⁷ De parochianen werden opgeroepen hoog in te schrijven op de intekenlijsten.

In de jaren die volgden, werd de gehele kerk en de aanpalende bouwwerken, zoals de kloostergang geheel gerestaureerd.²⁴⁸ Daarbij hanteerden De Stuers, Cuypers en Rutten de restauratie-opvattingen van Viollet-le-Duc, waarbij niet de conservering van het bestaande, maar de voltooiing in een geïdealiseerde vorm, die in het verleden niet bestaan hoefde te hebben, geoorloofd was. Rutten streefde naar eerherstel van de in de Franse Tijd ontluisterde kerk, die voor hem veel meer was dan louter een monument van geschiedenis en kunst. Zij was als grafkerk van de eerste geloofsverkondiger op Nederlandse bodem een hoogsacraal gebouw. Tijdens de restauratiecampagnes kwam Rutten meestal niet in conflict met de machtige De Stuers, hetgeen ertoe leidde, dat hij zijn ambitieuze plannen voor het bouwkundig herstel en de herinrichting grotendeels kon realiseren. In het oog springende veranderingen waren de verlaging van de straat tussen de Sint-Jan en de Sint-Servaas - in de volksmond het Vagevuur geheten - waardoor het Bergportaal weer vrij kwam te liggen.²⁴⁹ Ingrijpender was de sloop van de barokke gevelbekroning van de westbouw. Cuypers voorzag deze van een

De in aanbouw zijnde gotische spits op de westbouw in 1890 (RDMZ-Zeist / RHCL, GAM, fotocollectie nr. 26959).



hoge gotische spits, die net een beetje hoger werd dan de toren van de sedert 1632 protestantse Sint-Jan! De meest opvallende verandering in het interieur was het herstel van de crypten in de jaren 1881-1882 en het kanunnikenkoor.²⁵⁰

Ruttens bemoeienis met de restauratie

Rutten gaf niet alleen de aanzet tot de restauratie, maar hij begeleidde haar ook met veel enthousiasme dat uit meer bestond dan het jaarlijks opdragen van een mis voor het welslagen van de arbeid. Steevast noteerde hij in het registorum pastorale welke werkzaamheden uitgevoerd werden. Sedert 1880 hield hij de dagrapporten bij. Alle correspondentie over de bouwmaterialen liep via hem. Zijn betrokkenheid kan ook worden afgeleid uit het feit, dat hij eigenhandig verbeteringen en aanvullingen aanbracht in rapporten over de restauratie.

In de beginfase van de restauratie, toen de overheid nog geen controle uitoefende, bemoeide Rutten zich ook direct met de werkzaamheden. Cuypers liet de dagelijkse leiding over aan Johannes Kayser, die toen nog in Roermond woonde. Met Kayser restaureerde Rutten de 'Spijker', de voormalige kapittelzaal en -school gelegen ten westen van de kloostergang. Na aankoop van dit bouwwerk door de kerkfabriek van de gemeente Maastricht bleek dat de Spijker uit de dertiende eeuw moest stammen. De kerkfabriek zag derhalve af van een verbouwing en besloot de Spijker te restaureren en te bewaren tot sieraad van kerk en stad. Volgens de plannen van Pierre Cuypers werd in 1870 een begin gemaakt met de zaal die aan de westbouw grensde en die als schatkamer zou gaan fungeren. Daarna werkten Rutten en Kayser naar eigen inzicht verder. Tussen de toekomstige schatkamer en de oude kapittelzaal werd een kapel gecreëerd, die van buiten herkenbaar was door een hoge topgevel. Kapel noch topgevel hadden historische voorgangers. Het kwam Rutten te staan op forse kritiek van de Rijksadviseurs. 'Een van deze gebouwen was door den heer Cuypers geres- taureerd en tot schatkamer ingericht. Doch vervolgens is door den Deken en den Heer Kaizer dit werk voortgezet op alleszins verkeerde wijze. Zonder algemeen plan (...) heeft men een nieuwe kapel bijgebouwd, waarbij men het oude grondplan heeft gewijzigd en op het volgend werk op betreurenswaar- dige wijze gepraejudiceerd. Ook in de bijzonderheden laat deze arbeid veel te wenschen overig, gelijk uit de volgende aanmerkingen kan blijken'.²⁵¹ Er volgde een hele reeks op- en aanmerkingen omtrent de vorm en uitvoering van het werk. De kwestie zou nog lang spelen, want op 29 mei 1887 schreef De Stuers aan Cuypers in verband met de subsidie voor het herstel van de kloostergang, dat hij zo lang mogelijk met het werk aan de kapittelzaal moest wachten. 'Dan is er de kans dat het onder zijn opvolger gebeurt en dan kunnen wij gemakkelijker het door hem verknoei- de herstellen'.²⁵² In 1900 maakte Jos Cuypers het werk van Rutten en Kayser weer ongedaan.

*De Spijker met de
gewraakte topgevel
(RDMZ-Zeist /
RHCL, GAM,
fotocollectie nr.
27639).*



De topgevel en de kapel werden gesloopt.²⁵³ Ruttens optreden had tot gevolg dat de Rijksadviseurs de minister adviseerden dat de overheid controle moest uitoefenen op de besteding van de subsidiegelden. Nochtans dreigde in 1876 een nieuw conflict. Bij de restauratie van de absis was op enige plaatsen rode zandsteen gebruikt ter vervanging van ouder gesteente. De Rijksadviseurs bekritiseerden het gebruik van deze steen, omdat hij te sterk afstak bij de rest van het muurvlak en omdat hij eertijds niet was gebruikt. De minister van Binnenlandse Zaken vroeg om opheldering. Ofschoon het niet met zoveel woorden werd gezegd, hield men Rutten verantwoordelijk.²⁵⁴ Rutten voerde te zijner verdediging aan, dat de keuze voor de rode zandsteen gemaakt was in overleg met Cuypers, die dat beaamde. Dit verweer bevredigde de Rijksadviseurs weliswaar niet geheel, maar de zaak had geen repercussies.²⁵⁵ Voorlopig dienden zich geen conflicten meer aan. Het college van Rijksadviseurs was in 1879 opgeheven en de samenwerking tussen De Stuers, Cuypers en Rutten verliep harmonieus. De heren bespraken geregeld de restauratie.²⁵⁶ Ruttens plan in 1886 een H. Hartkapel in te richten in het sedert lange tijd in onbruik zijnde portaal in de zuidelijke transeptarm verstoorde de harmonie. De werkzaamheden waren - buiten medeweten van De Stuers en Cuypers - al in gang gezet. Eerstgenoemde was dan ook razend, toen hij op 19 juli via Jos Habets, die als correspondent voor De Stuers actief was, vernam dat de deken voornemens was 'te knagen aan de kerk'.²⁵⁷ Hij gelastte Rutten het werk onmiddellijk te staken. Hij wees erop dat het gevaarlijk was buiten de officiële plannen te werken op een moment dat de nieuwe subsidie-aanvraag aanhangig was.²⁵⁸ Deze hint, of moeten wij zeggen dit verkapt dreigement,

was voor Rutten voldoende. Hij schreef De Stuers dat zijn motieven ter plaatse een kapel in te richten van pastorale en praktische aard waren. Herstel van het portaal zou enkel 'tochtwinden' opleveren. Bovendien was het beter, indien het portaal dicht bleef 'om de geloovigen den weg te leeren naar het zuidelijk hoofdportaal, dat, door zijn zinrijken luister, zoo bijzonder geschikt is, bij het in- en uitgaan der kerk, eenen heilzamen indruk in hunne ziel teweeg te brengen'.²⁵⁹ Rutten verklaarde echter ook zich neer te leggen bij De Stuers' wensen. De plannen om het portaal tot kapel te transformeren bleef zowel De Stuers als Rutten bezighouden. De Stuers drong er bij Cuypers op aan in 1889 het portaal in ere te herstellen 'om den Deken alle velleiteiten te ontnemen daar zijn zin door te drijven. Ik vernam dat plannen klaar liggen daarvan een kapel te maken'.²⁶⁰ De Stuers was goed geïnformeerd, misschien wel door zijn broer Emile, die sedert augustus 1887 zitting had in de toen opgerichte bouwcommissie.²⁶¹ Tijdens de kerkbestuursvergadering van 5 mei 1889 wees Rutten op de wens van de parochianen om het zuidoostelijk voorportaal bij de kerk te trekken en tot H. Hartkapel in te richten.²⁶² Ondanks verwoede pogingen van het kerkbestuur om die kapel nu eindelijk te realiseren, bleef het ministerie van Binnenlandse Zaken, i.e. De Stuers, onvermurwbaar. Makkend legde het kerkbestuur zich erbij neer geen H. Hartkapel in te richten, die 'door de parochianen vurig gewenscht, door het Kerkbestuur met eenparige stemmen besloten, en door Z. Doorl. Hoogw. Den Bisschop van Roermond met bijzondere ingenomenheid goedgekeurd en beaamd werd'.²⁶³ De schildering van het H. Hart uit 1895 zou nog lang aan Ruttens mislukte streven herinneren.

Overdracht van de archieven

Tussen de perikelen rond de bestemming van het zuidoostelijk portaal speelde ook nog het conflict over overdracht van het archief van het Sint-Servaaskapittel aan het Rijksarchief in Limburg. Het ministerie van Binnenlandse Zaken had een verzoek tot overdracht gericht aan het kerkbestuur, dat zich in principe akkoord verklaarde. Wel diende er toestemming te komen van de bisschop. Bisschop Boermans erkende weliswaar de wenselijkheid om de minister tegemoet te komen, maar wees erop, dat hij volgens het kerkelijk recht verplicht was de zaak voor te leggen aan het Vaticaan. Slechts die stukken die geen verband met het kapittelarchief hielden, mochten zonder meer worden overgedragen.²⁶⁴ Het kerkbestuur zag zich derhalve genoodzaakt de minister op 17 december 1887 mede te delen, dat men het archief niet in bruikleen kon afstaan.²⁶⁵ Dit was tegen het zere been van De Stuers, die er geheel ten onrechte een complot in zag van Rutten. In zijn brief van 19 januari 1888 lichtte hij Cuypers in over de affaire. Hij vond het vreemd, dat de bisschop het kerkbestuur van de O.L. Vrouwekerk wel toestemming gaf het kapittelarchief van deze kerk af te staan, maar die machtiging aan de Sint-Servaaskerk onthield. De gepikeerde De Stuers

besloot wederom om het wapen der subsidie te hanteren om zijn zin door te drijven:

'Ik begrijp dat Mgr. Rutten daarachter gezeten heeft, misschien uit onwil jegens Habets. De minister heeft nu opnieuw geschreven. Hij is zeer verstoord over die houding en ik ben er persoonlijk zeer door geërgerd. Het zal niet aan mij liggen of dit muisje heeft een staartje. Wij beginnen met de subsidie over '87 aan te houden, totdat wij antwoord hebben, en als ik er wat aan doen kan, zal S. Servaes lang op zijn duiten kunnen wachten'.²⁶⁶

De gealarmeerde Cuypers deed navraag bij Rutten, die hem geruststelde. Hij legde uit, dat slechts de paus toestemming kon geven tot de opdracht. 'Wij zullen dus een verzoekschrift aan Z.H. zenden, en zoo komt de zaak in orde', aldus Rutten.²⁶⁷ Een brief van gelijke strekking ging ook aan de minister. De pauselijke goedkeuring kwam op 3 juni 1888 binnen, waarna kapelaan Schmeitz opdracht kreeg het archief over te dragen aan rijksarchivaris Jos Habets.²⁶⁸

De kerkhofkapel

Naast zijn bemoeienis met de restauratie van de Servaaskerk vond Rutten ook nog tijd zich bezig te houden met de bouw van een nieuwe kapel op de openbare begraafplaats aan de Tongerseweg te Maastricht. Het kerkhof was in de loop der jaren vergroot en verfraaid, maar de bestaande kapel was niet langer representatief genoeg. Vandaar dat de (welgestelde) parochianen al jaren aandrongen op nieuwbouw. Begin 1883 besloot het kerkbestuur, dat Rutten de nodige maatregelen moest treffen om tot nieuwbouw over te gaan. Het kerkbestuur vroeg op 17 november 1884 een sloopvergunning aan bij de Maastrichtse gemeenteraad. Onder de nieuwe kapel zou een grafkelder voor de weldoeners en voor de geestelijkheid van de stad aangelegd worden. Al op 22 januari 1885 gaf de gemeenteraad zijn fiat en verkocht aan het kerkbestuur de benodigde bouwgrond.²⁶⁹

De financiering werd gedragen door de bemiddelde en gegoede Maastrichtse families.²⁷⁰ De pastoors van de vier stadsparochies deden elk een beroep op de vrijgevigheid van hun parochianen. In de kapel konden votieftegels geplaatst worden van 15, 25 of 50 gulden. Weldoeners die minstens 700 gulden schonken hadden recht op een plaats in de grafkelder. Op aswoensdag 1885 richtten de Maastrichtse pastoors zich middels een open brief tot de gelovigen om hun plannen uiteen te zetten en aan te sporen deel te nemen aan het 'menschlievend en heilig werk'. Uiteindelijk ging het om de redding van de armen zielen uit het vagevuur.²⁷¹ Dankzij giften uit de bovenlaag van de Maastrichtse bevolking was de financiering bijna sluitend.

Omstreeks half maart 1885 begon aannemer Banken uit Maastricht met de bouw.²⁷² Johannes Kayser leverde het ontwerp. Kayser - in samenwerking met Rutten? - liet zich inspireren door het knekelhuis bij de kerk van het Oost-Duitse Doberan.²⁷³ De romanogotische kapel is achthoekig.

De ingang wordt beschut door een ruim portaal, dat bekroond wordt door een trapgeveltje. Het interieur wordt verlicht door zeven lancet- en één rondvenster. Het exterieur wordt verlevendigd door de toepassing van geglazuurde baksteen en in bescheiden mate van beeldhouwwerk. Deken Rutten wijdde de kapel op 2 mei 1887 in, waarbij hij een preek hield over de lijdende, de strijdende en de triomferende kerk.²⁷⁴ Deze symboliek komt terug in de uitmonstering van de kapel. De tombe van het altaar heeft een tegeltableau met een voorstelling van Christus in het graf (de lijdende kerk). Het retabel is een triptiek uitgevoerd in tegels. Centraal staat de kruisiging geflankeerd door voorstelling van Synagoge en Ecclesia. Dit is de strijdende kerk. Een gebrandschilderde raam toont de verrijzenis van Christus, de triomf over zonde en dood. De ingang van de kapel wordt geflankeerd door beelden van Maria en het H. Hart van Jezus.

DE HERINRICHTING VAN DE SINT-SERVAASKERK

Met het bouwkundig herstel werd ook het interieur van de Sint-Servaaskerk onder handen genomen. Deken Scheijven had hier al een begin mee gemaakt door de aankoop van een even exclusieve als fraaie witmarmeren preekstoel.²⁷⁵ Rutten ging onverdroten door met de herinrichting, waarbij geen detail aan zijn aandacht ontsnapte. De kerk onderging een metamorfose. Een intelligent samengesteld iconografisch programma vormde het uitgangspunt voor vrijwel de gehele herinrichting. De bestaande schilderijen (Cuypers I), die door indringend regenwater aangetast waren, werden tussen 1886 en 1892 verbeterd en aangevuld. De barokke altaren werden verwijderd en vervangen door hoogwaardige contemporaine producten. Gebrandschilderde vensters schitterden door hun kleurenpracht. De relieken en schrijnen met de overblijfselen van vele heiligen ondergingen eveneens een fikse opknapbeurt. De kosten voor de herinrichting werden grotendeels gefinancierd door de Maastrichtse bovenlaag. Met name de families De Bieberstein Rogalla Zawadsky, Brade-De Goër de Herve, Clement, Coenen-De Villers, Franquinet, Gericke van Herwijnen, Pijls, Regout, Stevens-Daems, De Stuers en Tans dienen in dit verband genoemd te worden. Ongetwijfeld hebben de Maastrichtse middenstand en arbeiders op hun beurt de nodige franken in de offerbussen gestopt.

Iconografisch programma van de Sint-Servaaskerk

Gedurende Ruttens pastoraat werd in de Sint-Servaaskerk, inclusief de schatkamer, een doorwrocht iconografisch programma gerealiseerd, dat geheel was toegesneden op de grote devoties van de tweede helft van de negentiende eeuw. Het betrof de Mariadevotie, de H. Hartdevotie en de devotie tot de H. Eucharistie. Als grafkerk en 'kathedraal' van Sint-Servaas en zijn opvolgers namen zij een belangrijke plaats in binnen de iconografie van

de kerk. Een geschreven concept van dit programma is er niet (meer), maar het is alleszins denkbaar, zelfs voor de hand liggend, dat Rutten, zo niet de auctor intellectualis, op zijn minst een belangrijk aandeel in de realisatie van het iconografisch programma had. Deze aanname wordt versterkt door zijn optreden in Sittard, Sint-Odiliënberg en Schinveld waar hij vooral als iconograaf van gebrandschilderde ramen actief was.

De schatkamer had als bewaarplaats van de relieken een eigen iconografie, die gebaseerd was op het officie van Allerheiligen.²⁷⁶ De schilderijen kwamen tussen 1870 en 1873 tot stand. De sleutel van het programma lag in de inscriptie die onder de kroonlijst van de zaal liep en ontleend was aan de lauden van Allerheiligen: 'Virgo parens clementiae, Baptista Christi prae-vius, Summique caeli claviger, Cum ceteris apostolis, Cohors triumphans Martyrium, Almus sacerdotum chorus, Et virginalis castitas, Nostros reatus abluant'.^{276a} In elk van de acht compartimenten waarin de wanden van de schatkamer was verdeeld, werd een zinsnede verder uitgewerkt. Onder de tekstfragmenten stond een engel die een banderol vasthield met een van de acht zaligspreekingen. Het tongewelf en de wandvlakken waren bezaaid met allegorische voorstellingen en geschilderde draperiën met diermotieven die naar diverse deugden verwezen. De compartimenten waren achtereenvolgens toegewijd aan Maria, Sint-Petrus, de overige apostelen, de martelaren, de belijders en de maagden. In het laatste compartiment vroegen de gelovigen alle heiligen om hun voorspraak.

Interieur van de Sint-Servaaskerk in 1868 (RDMZ-Zeist / RHCL, GAM, fotocollectie nr. 28101).



Het tympaan boven de ingang van de schatkamer was gesierd met een crucifix, de bron van alle heil, heiligheid en schoonheid. Het kruisbeeld werd geflankeerd door de wapens van paus Pius IX en bisschop Paredis. Zo werd uitdrukking gegeven aan de verbondenheid met de kerkelijke hiërarchie. Mogelijk kwam het programma tot stand in een samenwerking tussen schatbewaarder Willemsen en Rutten. Deze kreeg in 1877 lof toegezwaaid in de *Revue de l'art chrétien* voor: 'la magnifique chapelle des reliques, due au zèle du prêtre intelligent et artiste, aujourd'hui placé à la tête de l'antique Collégiale de Maestricht'.²⁷⁷

In de kerk zelf werd een complex iconografisch programma verwezenlijkt, waarvan de uitvoering in de handen lag van Pierre Cuypers en zijn medewerkers. De iconografie was

gebaseerd op de Thijms *Heilige Linie* en, in mindere mate, op het werkje van J.W. Brouwers. Aan Thijm werd de trits van de lijdende, strijdende en triomferende kerk toegeschreven, die gerealiseerd werd in respectievelijk de vijftiende-eeuwse pandhof, het schip en de oostpartij. Dezelfde trits werd ook toegepast in verticale zin, waarbij de grafkelders en crypten stonden voor de lijdende, het schip voor de strijdende en de lichtbeuk en het gewelf voor de triomferende kerk. Ook Brouwers had drie uitgangspunten. Hij zag de Sint-Servaaskerk als 'Neêrlands Keizerlijk Kapittel, Neêrlands Eerste Christenkerk, Neêrlands Oudste Kathedraal'.

Het complexe programma van de Overwinnende kerk in de oostpartij, alsmede de herinrichting van de kapellen in de zijbeuken kreeg haar beslag tijdens het pastoraat van Rutten. Schip, westbouw en pandhof werden pas na zijn dood voltooid. De voorstellingen in de oostpartij draaiden rond de verheerlijking van Servatius, 'Nederlands eerste bisschop' en bestrijder van het arianisme (en derhalve verdediger van Christus' goddelijkheid) en de Christusthema's menswording, eucharistie, lijden en verlossing. In de noordelijke transeptarm werden de menswording en eucharistie vertegenwoordigd door de sacristieën en de sacramentskapel. Boven de toegang tot de sacramentskapel werd de schildering van het Laatste Avondmaal aangebracht. De kapel van de H.H. Eligius en Marcoen kunnen in verband gebracht worden met Christus' lijdenswerktuigen en dan in het bijzonder de doornenkroon. In de zuidelijke transeptarm, die het pendant was van de noordelijke, werden lijden en verlossing uitgebeeld. Rutten plande er zijn H. Hartkapel. Die kwam er niet, wel werd er een schildering van het H. Hart aangebracht. Het H. Hart gold als symbool voor de kruisdood en de opofferende liefde van Christus voor de mensheid. De wel gerealiseerde kapel van het H. Aansijn (de zweetdoel van Veronika) kon wel gerealiseerd worden. Zij symboliseert het lijden, omdat zij Christus met doornenkroon toont voor de kruisiging.

Op het koor stond Servatius centraal. Ook hier gold de verticale driedeling. Het graf van Servatius en de crypten waren de lijdende kerk, het koor met drie altaren was de strijdende kerk en het gewelf, wederom met Christusthema's, was de triomferende kerk. Na het herstel der crypte in 1881 werd in 1883 een nieuwe sarcofaag geplaatst in het graf van Sint-Servaas, dat tevens voorzien werd van een schildering, die de kroning van Servaas door engelen voorstelt. Dit motief is ontleend aan een reliëf van een van de zich in Brussel bevindende reliquaires van de Noodkist.²⁷⁸ Het eerste altaar werd geplaatst op het graf van Servaas exact onder de triomfboog die de scheiding markeert tussen strijdende en triomferende kerk. Het rijkelijk van Sint-Servaas symboliek voorziene en aan hem gewijde ciboriumaltaar plaatste men op de grens van viering en koortravee. In de absis kwam het 'altare reliquiarum' te staan met daarop de Noodkist. Achter het reliekenaltaar werd in 1890 de sarcofaag gezet van Monulfus en Gondulfus, de bouwheren van de eerste kerk.²⁷⁹

Tijdens de eerste restauratiefase ontdekte Cuypers in de koortravee en de absis fragmenten van romaanse muurschilderingen, die hij naar eigen inzicht verder aanvulde. Centraal stond het Lam Gods, dat omgeven werd door Maria als vrouw van de Apocalyps, Christus als Salvator Mundi, gestigmatiseerd en omgeven met lijdenswerktuigen, Christus als hogepriester met kelk en hostie en Christus als Angelus Magnus. De symboliek van de noordelijke en zuidelijke transeptarm keerde dus in de gewelfschildering terug. In de absis vond de Christusthematiek een hoogtepunt in een voorstelling van het Laatste Oordeel. De Noodkist versterkte deze voorstelling, aangezien het dak van deze reliekschrijn ook versierd is met voorstelling van het Laatste Oordeel. In 1878 liet Cuypers de schilderijen in koor en absis opnieuw in de verf zetten.

In de uitvoering van het iconografisch programma in het schip en de pandhof heeft Rutten geen aandeel meer gehad. Wel heeft hij zich intensief bezig gehouden met de herinrichting van de kapellen in de zijbeuken. Deze stonden iconografisch los van het schip en waren gewijd aan destijds populaire heiligen en devoties, waarbij ze tevens fungeerden als centra voor de ermee verbonden broederschappen.

De gebrandschilderde vensters

Een verdere aanvulling op de iconografie werd gevormd door de gebrandschilderde vensters. Met uitzondering van de drie absisvensters van Cartisser uit 1842 voorstellende de Boodschap van de Engel, Driekoningen en de Opdracht in de Tempel, waren er tot 1872 geen gebrandschilderde vensters in de Sint-Servaas. Vanaf dat jaar veranderde dat compleet. De notabele Maastrichtse families wedijverden als het ware wie het grootste en mooiste raam aanbood. De eerste schenking was in 1872 het grote raam in de noordwand van het transept. Het toont zeven Maastrichtse bisschoppen met Sint-Petrus en twee voorstellingen uit het leven van Sint-Servaas: het slaan van de Servatiusbron en zijn kroning in de hemel. De schenker, Petrus Regout, liet zichzelf afbeelden onder Sint-Petrus. In 1874 schonk mevrouw Moerinx-Schoenmakers met graaf De Geloës en diens echtgenote een groot venster met zestien scènes uit het leven van de heilige Lambertus, dat geplaatst werd in de Sint-Antoniuskapel. Zij werden door vele anderen gevolgd. De laatste serie ramen werd in 1892 geplaatst in de voormalige kapittelzaal, die sedert 1895 dienst deed als schatkamer en thans devotiekapel is. De vier ramen werden geschonken door B.C. de Stuers, een broer van Victor en wethouder van Maastricht, en toonden heiligen en vorsten die een band hadden met de Servaaskerk.

De vensters als zodanig hadden nauwelijks een relatie met het iconografisch programma van de kerk. Ook onderling was er nauwelijks verband. Een uitzondering vormde het raam in de zuidelijke transeptarm, dat een aanvulling was op het venster dat Regout in 1872 schonk, aangezien het de ontbrekende

veertien Maastrichtse bisschoppen toonde.²⁸⁰ Vensters met bisschoppen zijn rijkelijk vertegenwoordigd, waarmee de kathedrale pretenties van de Sint-Servaaskerk onderstreept werden. De overige vensters waren afgestemd op de kapellen waarin ze geplaatst werden. Bij het kleurgebruik werd rekening gehouden met de plaats van de vensters in de kerk. In de zuidgevel kwam veel geel en rood glas, waardoor het binnenvallend zonlicht het interieur in een warme gloed zet. Het gele en rode licht werd door de oorspronkelijke, bij de laatste restauratie verwijderde polychromie geabsorbeerd. De vensters in de noordgevels hebben daarentegen veel helder wit en blauw glas. Voor zover bekend werden de ramen geleverd door de firma Nicolas te Roermond.

De restauratie van de reliekenschat

Terwijl de herstelwerkzaamheden aan de Sint-Servaaskerk in volle gang waren, richtte Rutten zich in 1871 middels een open brief tot de welgestelde Maastrichtenaren.²⁸¹ Hij wees op het feit dat de kerk zich over enige jaren in oude glorie kon tonen, maar de reliekenschat niet aan de aandacht mocht ontsnappen. Honderden jaren was deze schat de trots geweest van Maastricht. De relieken werden door pelgrims uit geheel Europa vereerd. Oorlogen, Reformatie en Franse Revolutie hadden het reliekenbezit aangetast. Een deel was verloren gegaan en ander deel was in een deplorabele toestand. Restauratie of vernieuwing was dringend gewenst. Bij de in het Frans gestelde brief was een 'Catalogue des reliquaires à restaurer ou à renouveler' bijgevoegd met 58 objecten, waaronder de Noodkist en de kist van de vier Heilige Bisschoppen. De totale kosten werden geschat op 6054 gulden. Rutten deed zijn oproep niet tevergeefs. De 56 kleinere objecten werden grotendeels geheel gefinancierd, onder andere door Rutten zelf. Voor de Noodkist kwam 435 gulden binnen en voor het schrijn van de vier bisschoppen 520 gulden. De schenkers hadden zich al een beeld kunnen vormen van de objecten via de publicatie van Bock en Willemsen, die in 1870 haar eerste druk beleefde.²⁸² De gravures in het boek waren gefinancierd door Petrus Regout. Tijdens de reliekenprocessie van 1873 konden de herstelde relieken in al hun pracht aan de gelovigen worden getoond.

Het dertiende-eeuwse beeld van Maria met Kind - nummer 1 in de catalogus - werd al op 22 september 1872 opgesteld in de kapel, die voorheen gewijd was aan O.L. Vrouw van Salette. Het beeld gold als miraculeus en werd vanouds in de Sint-Servaas door de gelovigen vereerd onder de titel O.L. Vrouw Hoop der Hopelozen. Aanvankelijk stond het onder de triomfboog van de westbouw, maar op last van deken Van Baer werd het in de schatkamer geplaatst. Rutten trachtte door het beeld een eigen kapel te schenken de oude devotie te doen herleven.

De restauratie van de Noodkist liet Rutten niet los. In 1849 had Van Baer zich de onmin van veel Maastrichtenaren op de hals gehaald door vier frontons behorende bij de Noodkist te verkopen aan het Brusselse museum

Statie XII van
August Martins
kruisweg. De statie
was een schenking
van de familie
Straetmans-Batta
(Foto auteur).



'Porte de Hal'. Diverse pogingen om de relieklaten terug te krijgen mislukten. Vandaar dat Rutten voorstelde om reproducties door de Luikse edelsmid Willemotte te laten vervaardigen. Willemotte offereerde in 1888 de vier reliquaires van Monulfus, Gondulfus, Candidus en Valentinus voor 6000 francs te reproduceren. Hij stelde wel als voorwaarde de replica's te exposeren op de wereldexpositie te Parijs, waar hij naam wilde maken.²⁸³ Het kerkbestuur ging hiermee akkoord. Willemotte stond bekend als een goed vakman en de prijs was relatief laag. Eén reliekhouders kon gefinancierd worden uit de opbrengst van de schatkamer van de laatste twee jaar en het batig saldo van de heiligdomsvaart. Voor de overige drie reliquaires werden particuliere

weldoeners gevonden.²⁸⁴

In 1892 waren alle onkosten gedekt. Drie jaar later werden de reproducties met de Noodkist opgesteld op het altare reliquiarum in de absis. Rutten was in de wolken met Willemottes werk. Zijn schatbewaarder, kapelaan Schmeits, vond het echter

maar kitsch: 'Ronduit gezegd, en indertijd heb ik als schatbewaarder van St. Servaas mijn zelfde opinie aan deken Rutten tot zijn niet geringe ontstemdheid even ronduit gezegd, mijn achting voor dusdanige reproducties, hoe kunstvaardig ook nagebootst, staat als kunstwerk gelijk nul, en betrekkelijk niet hooger dan voor een knapjes gemaakte kopie van een geniaal origineel'.²⁸⁵ Het geld had volgens Schmeits beter aan echte, originele kunstwerken besteed kunnen worden. Het overlijden van Rutten verhinderde dat hij ook de Noodkist liet restaureren.²⁸⁶

Restauratie van overige kunstvoorwerpen

In de loop der jaren werden behalve de reliekhouders ook diverse andere kunstwerken variërend van retabel tot luidklok hersteld, waartoe Rutten dikwijls de aanzet gaf en advies inwon bij deskundigen. In juli 1872 werd door de kerkfabriek voor 1000 francs een aantal 'fijn gebeeldhouwde groepen' gekocht van de Sint-Martinusparochie te Wyck. Het was de bedoeling het beeldhouwwerk, dat de kruisiging toonde, met twee oude altaarvleugels uit de Sint-Servaaskerk samen te voegen tot een nieuw passiealtaar. Dit voornemen kon echter niet gerealiseerd worden, aangezien de vleugels te klein waren. Pas in 1878 werd het altaar opgeleverd.²⁸⁷ De omkadering van de beeldengroepen werd gemaakt door Breuer uit Aken. Een zekere Mai verzorgde het verguldsel, terwijl August Martin uit Roermond twee nieuwe vleugels schilderde.²⁸⁸ Martin, die door Rutten hoog werd gewaardeerd, had al in 1875 het Sint-Jozefaltaar en zijn pendant het O.L. Vrouwealtaar, dat thans in de Mattheiaskerk te Maastricht staat, gemaakt. Het gebrandschilderde raam in de Sint-Jozefkapel en de schilderijen in de Mariakapel zijn eveneens van zijn hand. Tussen 1879 en 1883 schilderde Martin bovendien veertien kruiswegstaties.²⁸⁹

Een object waar Rutten zich persoonlijk sterk voor inzette, was de barokke aan Anthonie van Dijk toegeschreven 'Kruisafneming van Christus', die in 1889 door de Luikse restaurator Leusen werd gerestaureerd.²⁹⁰ Klokken en orgel ontsnapten evenmin aan zijn aandacht. In 1877 werd de beiaard gerepareerd en van een nieuw speelmechaniek voorzien. Dit laatste was een vinding de vader van de musicus Carl Smulders, die zijn mechaniek demonstreerde in het bijzijn van diverse beiaardiers en architecten. Rutten was eveneens bij de demonstratie. De in 1855 gebarsten en toen provisorisch gerepareerde luidklok 'Grameer' was in 1889 opnieuw aan restauratie toe. Rutten won advies in bij de Akense campanoloog Böckler, waarna de klok door smid Wishaupt gerepareerd werd. Het orgel, dat veel geleden had van het stof dat tijdens de bouwwerkzaamheden vrijkwam, werd in 1882 hersteld door de Maastrichtse firma Peereboom en Leijser.²⁹¹

Intensief bemoeide Rutten zich met het herstel van de textielcollectie van de Servaaskerk bestaande uit 250 stukken zijde van verschillend formaat. Het gros dateerde uit de achtste tot de veertiende eeuw. De waarde van deze stoffen werd toen al onderkend. Directeur Grunow van het 'Königliches Kunstgewerbe Museum' te Berlijn kreeg dan ook nul op het rekest toen hij enige stukken voor een tentoonstelling wilde lenen. Zijn collega, conservator Paul Schulze van de 'Königliche Gewebesammlung' te Krefeld, had meer geluk. Hij kreeg 60 stukken zijde om ze te exposeren, maar wel onder de voorwaarde dat de fragmenten wetenschappelijk beschreven zouden worden en op karton genaaid. De stukken zijde zouden dan in waarde stijgen. Een verzoek van Schulze om een deel van het 'kasuifel van Sint-Servaas' te ruilen tegen een koptisch auriclavus, werd door het kerkbestuur van de hand gewezen.²⁹²

Even nauwgezet handelde men ten aanzien van oude misgewaden. Een aantal oude kazuifels en koormantels werd hersteld in het atelier van de Zusters van het Arme Kindje Jezus in Simpelveld. Het hoofd van het atelier, zuster Francisca, liet echter weten dat enige zestiende-eeuwse paramenten onherstelbaar waren. Het kerkbestuur besloot deze - na verkregen toestemming uit Rome - te verkopen en van de opbrengst de restauratie van andere gewaden of de aankoop van nieuwe te betalen.²⁹³ Over deze met de beste bedoelingen genomen beslissing spuwde oudheidkundige Jos Habets zijn gal: 'Wat er in onze kerken in Limburg geknoeid wordt, kan ik met geen pen beschrijven. De Heer Deken van St. Servaas, Mgr. Rutten, heeft verkocht voor eenige roepen aan den jood Boas-Berg te Amsterdam in de Kalverstraat twee koorkappen zijner kerk (XVe eeuw) met het leven versierd van St. Servaas in prachtige medaillons'.²⁹⁴ Habets' verontwaardiging was niet onoprecht, maar in zoverre overdreven dat de prijs aanzienlijk hoger lag dan 'eenige roepen'.²⁹⁵

De altaren

Nadat Cuijpers in 1860 de classicistische aankleding van het koor vervangen had door een neogotische uitmontering, was het hoofdaltaar van Faën een anachronisme geworden. Met de herinrichting van de kerk, begonnen door deken Scheijven en voortgezet door Rutten, viel het doek voor dit en de twee andere barokaltaren.²⁹⁶ Deze altaren die gewijd waren aan Sint-Servaas en Sint-Lambertus, stonden in respectievelijk de zuidelijke en noordelijke transeptarm. Het Lambertusaltaar ruimde als eerste het veld. Na enige touwtrekken over de prijs - er zat veel marmer aan - verkocht het kerkbestuur in september 1874 het altaar voor 500 gulden aan de parochie Sint-Pieter. Voor Lambertus zou een nieuw altaar opgericht worden in de Antoniuskapel, waar inmiddels een venstercyclus over zijn leven geplaatst was. Het altaar dat daar stond en 'zonder eenige kunstwaarde is en met den stijl der kerk volstrekt niet overeenkomt' werd voor 500 francs aan de parochie Kesselt verkocht.²⁹⁷ Speciale bisschoppelijke toestemming was voor deze vervreemding niet nodig, zo schreef Paredis Rutten in september 1874. Enige jaren later liet Paredis zich in soortgelijke zin uit: 'Het verkoopen van oude stukken van ornamenten of zoo wat, moet niet gebeuren dan na dat men ze door een deskundigen heeft doen onderzoeken en waarden. Wanneer zij echter door eene andere kerk worden gevraagd en aangekocht dan komt er, bij ons, zoo nauwe niet op aan en geef ik Uwe Eerw. verlof om in casu, naar geweten of eigene overtuiging te handelen'.²⁹⁸

Van kerkelijke zijde werden dus nauwelijks blokkades opgeworpen. De verkoop in 1881 van het Servaasaltaar en de grijsmarmeren communiebank, die vanwege haar 'renaissancestijl' ook niet passend gevonden werd, voor 1000 francs aan de parochie Val-Meer (B.) leverde dan ook geen probleem op. De communiebank kon zonder bezwaar gemist worden, aangezien de familie Tans reeds een verguldkoperen bank had geschonken.²⁹⁹

In hetzelfde jaar werd het door Rutten 'zeer geminachte marmeren hoogaltaar' met toestemming van Paredis verkocht.³⁰⁰ De directe aanleiding voor de verkoop, waarmee ook Victor de Stuers instemde, was het herstel van het kanunnikenkoor en de crypten. Pikant detail is dat Jos Habets tegenover De Stuers zijn beklag deed over het 'vandalisme' van Rutten.³⁰¹ Het altaar was ondertussen, meer nog dan in 1860, een anachronisme geworden. De Brusselse antiquair Cools kocht het altaar voor 3000 francs, waarna het na enige omzwervingen terecht kwam in Saint Wilfreds Chapel of the Oratory of Saint Philip Neri te South Kensington (Londen). 'Eenige tijd daarna stond tot verbazing van het land en tot stille maar bittere ergernis van den deken in *The Graphic* een groote plaat, het zogenaamd "monster" voorstellend, met het bijschrift, dat het South Kensington Museum een kunstwerk rijker was geworden'.³⁰² Naar de exacte reden van Ruttens ergernis kunnen wij slechts gissen. Had hij in de gaten een blunder begaan te hebben en vreesde hij vergeleken te worden met zijn voorganger Van Baer, die de vier reliquiaires verkocht had? Geheel ondenkbaar is dit niet gezien De Stuers' artikeltje over het altaar uit 1884, waarin hij benadrukt dat het altaar - 'met veel smaak bewerkt en niet van kunstwaarde ontbloot' - niet gehandhaafd kon worden vanwege het herstel der krochten.³⁰³ Een deel van de barokke uitmontering van de Sint-Servaaskerk bleef overigens behouden.

Het ciboriumaltaar

Na de verkoop diende een nieuw monumentaal hoogaltaar geplaatst te worden, dat in tegenstelling tot het oude wel aansloot bij de bouwstijl van de kerk.³⁰⁴ Al in 1881 kreeg Rutten van enige vermogende dames 1500 gulden voor dit doel. De kosten voor het nieuwe altaar, dat voorzien zou worden van een ciborium, werden geraamd op 10.000 gulden. Een poging een extra rijkssubsidie te verwerven mislukte. Het kerkbestuur besloot daarom de uitvoering van het altaar te verdelen om niet plots voor grote uitgaven te staan. Het ontwerp van August Essenwein, kunsthistoricus annex architect en grondlegger van het 'Germanisches Nationalmuseum' te Neurenberg werd in de kerk opgehangen. De uitgaven moesten bestreden worden door collectes in de vier stadsparochies. Hiertoe formeerde Rutten op 29 juli 1883 een inzamelingscomité bestaande uit 90 jongedames uit welgestelde Maastrichtse families. Het comité bracht in een maand tijd 5300 gulden bijeen. Eveneens in juli werden voor 490 gulden enige manuscripten verkocht aan het Rijksarchief en ook dat geld was bestemd voor het altaar. Met het oog op het nakende Sint-Servaasfeest van 1884 werden de Maastrichtse gelovigen opgeroepen in te tekenen op het nieuwe altaar, dat dan de votiegave zou zijn ter ere van Servatius' 1500ste overlijdensdag. Een speciale loterij bracht ruim 2700 gulden op. De giften waren weliswaar imponerend, maar dat waren ook de uitgaven, want bij voltooiing in 1892 had het ciboriumaltaar circa 20.000 gulden gekost.³⁰⁵



Interieur van de Sint-Servaaskerk circa 1890. Op het koor staat het ciboriumaltaar en tegen de pijlers hangen de kruiswegstaties van Martin (RDMZ-Zeist fotocollectie neg.nr. 65.234).

Het eerste plan voor een nieuwe altaardispositie op het koor werd door Cuypers vervaardigd in de periode 1875-1881. Zijn plan ging uit van een driedelige dispositie. Voor in het koor werd het gotische beeld van Servatius opgesteld onder een baldakijn. Midden in de viering kwam vervolgens een hoogaltaar met ciborium en vervolgens in de absis een eveneens overhuifd reliekenaltaar. De opzet met de twee altaren was direct ontleend aan Viollet-le-Duc die in zijn *Dictionnaire raisonné* schreef dat dit in veel kathedralen en kapittelkerken gebruikelijk was. Op 17 oktober 1882 werd de door Cuypers ontworpen tombe van het hoogaltaar, alsmede de basis voor het reliekenaltaar, door mgr. Paredis gewijd aan respectievelijk Servatius en Maternus. De tombe stond op de overgang van viering en koor. In dat jaar nodigde Rutten Essenwein uit ook plannen voor het nieuwe hoogaltaar te maken. Zijn ontwerp bevredigde Rutten niet in alle opzichten; hij zond een foto op naar De Stuers voor nader advies. De Stuers op zijn beurt legde Essenweins ontwerp voor aan Cuypers en rijksarchitect L.C. Hezenmans. Hun kritiek was esthetisch en historisch van aard. Het ontworpen altaar was in hun ogen te zwaar en een opeenstapeling van stijlen. Zij adviseerden een altaar dat aansloot op de bouwstijl van het koor, dus eind twaalfde- begin dertiende-eeuws. Een ander punt van kritiek was dat Essenwein te weinig rekening hield met de reeds geplaatste tombe. Vanwege de op- en aanmerkingen kon het altaar op 13 mei 1884 niet gereed zijn.

Enkel het tabernakel en de expositietroon konden door de Akense edelsmid August Witte, die al meer opdrachten voor de Sint-Servaaskerk uitgevoerd had, geleverd worden. Het door Rutten, De Stuers, Hezenmans en Cuypers bijgestelde plan van Essenwein werd vervangen door een ontwerp van Cuypers uit 1886. Zijn atelier kreeg dat jaar de opdracht voor het ciborium, dat voor 1 juli 1888 geplaatst werd. Definitief voltooid werd het altaar in 1891 toen de firma Witte het retabel leverde. Rutten was zo tevreden over Wittes werk - deze had omstreeks 1890 nog twee tabernakels voor een zijaltaar en het sacramentsaltaar geleverd - dat hij hem op 4 juni 1892 een aanbevelingsschrijven zond.³⁰⁶

De plaatsing van een ciboriumaltaar was niet alleen aan Viollet-le-Duc ontleend. De Sint-Servaaskerk mocht volgens de overlevering al in 726 een kostbaar ciboriumaltaar ontvangen uit handen van Karel Martel. In de vijftiende eeuw stond er eveneens zo'n altaar. Het nieuwe ciboriumaltaar vervulde, geplaatst onder de triomfboog, zijn functie binnen het iconografisch plan van de koorpartij. Daarnaast vormde in esthetisch en in liturgisch opzicht de bekroning van de herstelde krocht. Er ontstond een verbinding tussen Servatius' graf, de in het verlengde van dat graf liggende crypte en de altaartombe met zijn relieken.

In de vormgeving van het altaar als zodanig werden de thema's van Servaas' leven en de Verrijzenis op ingenieuze wijze met elkaar verbonden. De altaartombe is versierd met een voorstelling van de rechtsprekende Christus en voorstellingen van vier Maastrichtse bisschoppen, onder wie Servaas en Hubertus, de laatste in Maastricht residerende bisschop en mede-oprichter van het ciboriumaltaar van Karel Martel. Het retabel is versierd met scènes die betrekking hebben op de thema's eucharistie en verlossing. De voorstellingen ter rechterzijde tonen de voorafbeeldingen van het Oude Verbond, zoals de slachting van het Paaslam en Mozes met de koperen slang. De linkerscènes tonen de vervulling in het Nieuwe Testament met onder andere de verrezen Christus, maar ook de apotheose van Servatius, zijn kroning in de hemel, die ook al in de grafkamer was aangebracht. De gevelvelden van het tabernakel tonen beelden uit het Servatius' leven. Het tabernakel toont de gekruisigde Christus geflankeerd door Ecclesia en Maria ter linker- en Synagoge en Johannes de Doper ter rechterzijde. Aan de voet van de kruisiging is de zondeval afgebeeld, die door de kruisdood ongedaan gemaakt is. Op de gevel van het tabernakel is is het Hemels Jeruzalem afgebeeld. Boven het sacramentshuis is de expositietroon met lantaarn geplaatst, waaronder het Allerheiligste of een crucifix uitgesteld kon worden. De lantaarn is een kopie van de H. Grafkerk te Jeruzalem. Volgens de legende was Servatius de bewaarder van deze kerk voordat hij naar Tongeren vertrok. Een speciale positie nam het met zwarte en witte tegels uitgevoerde labyrint in, dat voor het altaar lag en dat de levensweg symboliseerde. Via de doolhof bereikte men het altaar, dat symbool stond voor Christus' overwinning op dood en zonde.³⁰⁷

RUTTENS ACTIVITEITEN BUITEN MAASTRICHT

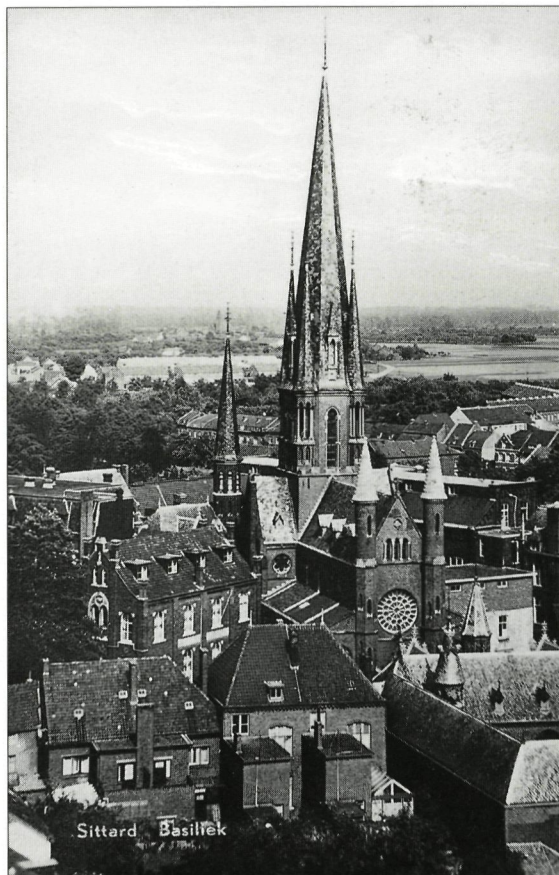
Behalve met het bestuur van zijn parochie en dekenaat, zijn vele activiteiten op diocesaan niveau en zijn ijveren voor de restauratie van de Sint-Servaas hield deken Rutten zich tevens bezig met de bevordering van de kerkelijke kunst in diverse Limburgse plaatsen. Pascal Schmeits merkte over Rutten op dat zijn opinie indertijd in het bisdom als de hoogste autoriteit gold.³⁰⁸ Rutten fungeerde als vraagbaak voor de Limburgse clergé waar het kerkelijk kunst betrof. Bij diverse projecten was Rutten als adviseur en ontwerper betrokken, vrijwel steeds was er ook een rol weggelegd voor architect Johan Kayser, die hij als aankomend architect protegeerde.³⁰⁹

O.L. Vrouw van het H. Hart te Sittard

In 1843 openden de ursulinen te Sittard een klooster annex meisjes-pensionaat. Sedert 1865 was Ruttens zuster, Marie Thérèse, overste van de Sittardse gemeenschap. Onder haar beleid werden de financiële problemen van het snel groeiende klooster opgelost en werd tevens een nieuwe Maria-devotie, tot Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart, geïntroduceerd.³¹⁰ De directe aanleiding hiertoe vormde een cholera-epidemie die in 1866 Luik teisterde. Mevrouw Demarteau-Lochmans stuurde haar dochters in het Sittardse pensionaat drie medailles van O.L. Vrouw van het H. Hart. De ursulinen stonden aanvankelijk nogal gereserveerd tegenover deze devotie, die zij niet kenden. Dat veranderde toen een pensionnaire per abuis een naald inslikte en de artsen verklaarden niets te kunnen doen. Ten einde raad werd besloten een novene te houden ter ere van O.L. Vrouw van het H. Hart. En met succes, want de naald schoot los en het levensgevaar was geweken. Na dit 'wonder' nam de verering tot O.L. Vrouw in Sittard een hoge vlucht. Er werd contact gelegd met Issoudun, de bakermat van de devotie. Vanuit Issoudun werd een schilderij van O.L. Vrouw van het H. Hart naar Sittard gezonden. Tevens werd een aan Issoudun gelieerde broederschap opgericht. Binnen enige jaren groeide de kloosterkapel van de ursulinen te Sittard uit tot een bedevaartsoord van internationale allure.³¹¹

In 1873 raakten de gebeurtenissen in een stroomversnelling. In dat jaar kwam de eerste georganiseerde bedevaart - uit Aken - in Sittard aan. Tevens vertrok in dat jaar de eerste georganiseerde bedevaart vanuit Nederland naar Issoudun. De circa vijftig man sterk groep stond onder leiding van J.C. Rijkers, directeur van het Bisschoppelijk College van Roermond en jeugdvriend van Rutten. In Issoudun ontvingen de Nederlanders twee kronen voor het beeld van Maria en Jezus te Sittard. De coronatie werd op 11 september 1873 in naam van Pius IX door mgr. Paredis verricht.³¹² De feestelijkheden begonnen 's morgens. Rutten las om half elf in de kloosterkapel de H. Mis, daarbij geassisteerd door directeur Everts van Rolduc, professor Hoefnagels van het grootseminarie en pastoor Smidts van Maasbracht. In de namiddag kroonde Paredis het beeld en stelde het bisdom

De basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart te Sittard. Op de voorgrond recht een deel van het Mariapark (Ansichtkaart, collectie auteur).



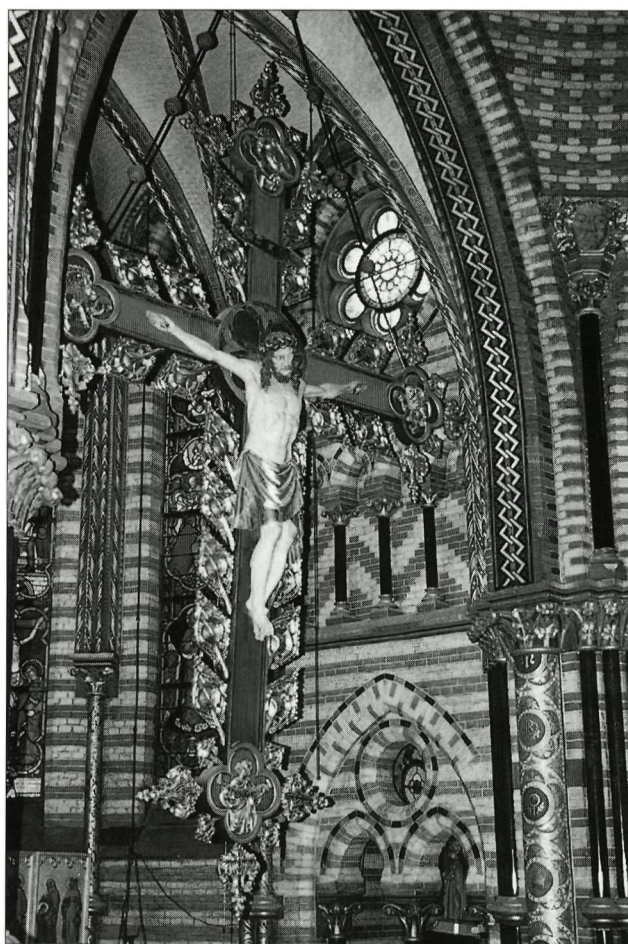
onder de bescherming van O.L. Vrouw van het H. Hart. Vijftig priesters assisteerden hem. De massale opkomst bij de kroningsplechtigheid had wederom duidelijk gemaakt dat de kloosterkapel allengs te klein geworden was voor de duizenden aanwezige pelgrims. Van diverse zijden werd aangedrongen op de bouw van een groter bedehuis. Een van de ijveraars was Rutten.³¹³ Bij zijn aankomst in het klooster had hij half schertsend, half berispelend gevraagd: 'Nog geen ruimer kapel?'³¹⁴ Na afloop van de kroningsplechtigheid kondigde Paredis aan, dat er een nieuwe be-

devaartkerk gebouwd zou worden. Hiertoe werd in heel Nederland door de zelateurs en zelatrices van de broederschap geld ingezameld. De *Katholieke Illustratie* wijdde twee artikelen aan het project, terwijl de aan de *Katholieke Illustratie* gelieerde krant *Het Huisgezin* de resultaten van de inzamelingen publiceerde. Te Maastricht plaatste Rutten als eerste zijn naam op de intekenlijst.³¹⁵ In samenwerking met zijn protégé Johannes Kayser maakte hij het ontwerp voor de votiekerk. 'Ware kunstenaars, in den vollen zin des woords, mannen gerijpt door veeljarige en diepe studiën met helderen, praktischen blik en rijke ondervinding uitgerust, waren bereid. Zijne Hoogeerwaarde Mgr. X. Rutten (...) had de goedheid zich met het ontwerpen van het plan te willen belasten, welks uitvoering den kunstigen architect, den Heer Kayser uit Venloo werd opgedragen'.³¹⁶ Waarschijnlijk moeten deze woorden zo geduid worden, dat Rutten aangaf hoe de uiterlijke verschijning van de kerk moest zijn, terwijl Kayser zorg droeg voor een solide constructie.³¹⁷ De keuze voor Rutten als ontwerper werd niet enkel bepaald door zijn kunstzinnigheid. Hij was een vurig vereerder van O.L. Vrouw van

Votiefsteen van
deken Rutten in de
basiliek van O.L.
Vrouw van het H.
Hart (Foto auteur).



Triomfkruis met
corpus in de
basiliek van O.L.
Vrouw van het H.
Hart (Foto auteur).

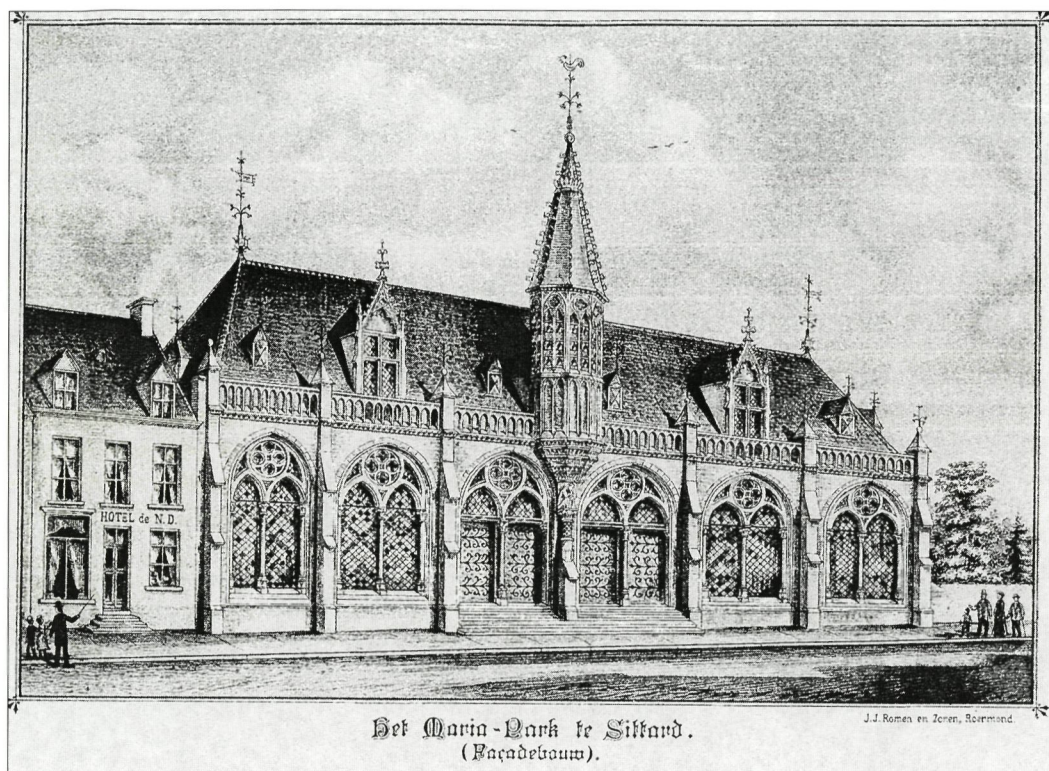


het H. Hart. Al in 1867 liet hij zich onder volgnummer 466 inschrijven in het register van de Sittardse broederschap, wier 'hoofdzelateur' hij werd. In 1868 zou hij de eerste Nederlandse pelgrim zijn geweest die Issoudun bezocht. In juni was hij vrijwel ieder jaar in Sittard aanwezig bij het jaarfeest van O.L. Vrouw.³¹⁸ Bovendien was hij bij de ursulinen als heerbroer van mère Marie Thérèse kind aan huis.

Over het verloop van de werkzaamheden zijn nauwelijks gegevens. Op 17 augustus 1874 werd een begin gemaakt met de afbraak van de oude kloosterkapel. De nieuwe kerk zou terzelfde plaatse verrijzen. De werkzaamheden verliepen voorspoedig. Op 2 juni 1875 legde mgr. Paredis in het in feesttooi gestoken Sittard in naam van Pius IX de eerste steen.³¹⁹ De paus had voor deze gelegenheid een marmeren steen uit de catacomben van Calixtus gezonden. In optocht werd deze steen, alsmede negentien andere votiefstenen naar het bouwterrein gedragen. De pauselijke steen werd gedragen door oud-

zouaaf Guillaume Lindemans. De votiefstenen, waaronder ook een van Rutten, werden in de vorm van twee kruisen ingemetseld achter het priesterkoor.³²⁰ Op 4 juni 1876 droeg mgr. Paredis voor het eerst de H. Mis op in de kerk, waarvan toen de ruwbouw gereed moet zijn geweest. Voor de bouw van de vieringtoren werd een loterij georganiseerd.³²¹ De consecratie door mgr. Paredis vond plaats op 5 juni 1879. Opmerkelijk genoeg wordt Rutten in geen enkel verslag genoemd.³²² De kerk werd alom bewonderd. Rutten heette 'het groote werktuig' te zijn waarvan O.L. Vrouw van het H. Hart zich bediend had om de eerste kerk die aan haar gewijd was 'tot een meesterstuk van Christelijke kunst, tot een pronkjuweeltje van echte bouwkunde te maken'.³²³ Ofschoon de katholieke pers enige overdrijving niet schuwde en vrijwel elke nieuwe kerk waarderend besprak, mocht de Sittardse kerk er wel degelijk zijn. De votieffkerk was in romanogotische stijl opgetrokken. Dit was een bewuste keuze, aangezien het kleine bouwterrein een klassiek gotische kerk met fronttoren niet toeliet. In plaats van een fronttoren verrees een vieringtoren. Om in de kerk zoveel mogelijk zitplaatsen te creëren werden boven de zijbeuken tribunes gebouwd ten behoeve van de zusters en hun pensionnaires. Ook bedevaartgangers konden daar een plaats vinden. Tribunes zijn in de klassieke gotiek evenmin te vinden, maar wel in romaanse en romanogotische kerken, zoals de Maria Munsterkerk te Roermond. Pierre Cuypers bediende zich bij de bouw van de Posthoornkerk te Amsterdam (1860-1863), waar eveneens geen groot bouwterrein voorhanden was, van de romanogotiek om een kerk met tribunes te ontwerpen.³²⁴ Naast de Munsterkerk en de Posthoorn hebben ook de kathedralen van Laon en Reims ter inspiratie gediend. De opstand van het Sittardse interieur is evenals in Laon vierdelig: zijbeuk, tribune, triforium en lichtbeuk. De vieringtoren met zijn karakteristieke opengewerkte flanktorentjes is ook ontleend aan Laon. Van binnen is de toren achthoekig en voorzien van roosvensters, hetgeen terug te voeren kan zijn op de Munsterkerk. De vijf straalkapellen achter het koor zijn een klassiek gotisch element ontleend aan Reims. De ingangspartij met zijn hardstenen archivolt en wimberg met hogels, kruisbloem en waterspuwers is vroeg-gotisch. Het rijk gepolychromeerde en van duizenden votiefftegels voorziene interieur kreeg neogotisch meubilair van hoge kwaliteit. Het meeste werd geleverd door het atelier van Cuypers en Stoltzenberg. Het zes meter hoge triomfkruis is vervaardigd naar een ontwerp van Rutten. Het is aannemelijk, dat Rutten ook de hand heeft gehad in het aantrekken van kerkschilder August Martin voor het vervaardigen van het retabel van het hoogaltaar, terwijl August Witte het tabernakel en de expositietroon uitvoerde.³²⁵

Het iconografisch programma van de gebrandschilderde ramen werd opgesteld door Rutten. Mogelijk dat de twee anonieme publicaties van het programma eveneens van zijn hand zijn.³²⁶ Of Rutten ook de kartons heeft gemaakt, is ongewis, maar ligt niet voor de hand. Wel diende de glasschilder zich de kunst van de tweede helft van de dertiende eeuw voor ogen te



Presentatietekening van het Mariapark tegenover de basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart (Collectie basiliek O.L. Vrouw van het H. Hart te Sittard).

houden, zowel wat betreft de tekening als wat betreft de kleurencombinaties. Het programma had als hoofdgedachte Maria's macht en invloed op het Heilig Hart van haar Zoon, waarbij haar macht gebaseerd was op haar moederschap en goedheid. De vier episodes uit Maria's leven - Maria als prototype 'eeuwig gevormd en gewild door Gods oneindige wijsheid en liefde', Maria in de vooraankondiging in het Oude Testament, het aardse leven van Maria en tenslotte de heilbrengende werking van Maria's hemels leven als voorspreekster bij haar Zoon - zouden worden uitgebeeld in de diverse vensters van de kerk. Drie roosvensters van het transept tonen Maria als vrouw van de Openbaring, de Onbevleete Ontvangenis en de kroning van Maria door Christus in de hemel. De spitsboogvensters ter rechter en linkerzijde presenteren respectievelijk acht vrouwen en mannen uit het Oude Testament die de geboorte van Maria voorspellen en aanduiden. Rutten schonk waarschijnlijk het rechter venster. Onder het raam staat de tekst: 'Notre Dame du Sacré Coeur benisse Mgr. F.X. Rutten chanoine-dojen (sic) à Maestricht'. In de straalkapellen kwamen voorstellingen van de heiligen waaraan de kapellen toegewijd waren.

De tien roosvensters in de lichtbeuk van het schip zouden voorstellingen moeten bevatten uit het vierde episode van Maria's leven. In de grote rozet in de voorgevel zou een voorstelling van het Laatste Oordeel komen. Voor de

spitsboogvensters in de zijbeuken waren voorstellingen voorzien van heiligen uit de oosterse en westerse kerk die uitmuntten door hun Mariaverering. De beglazing van de roosvensters en spitsboogvensters is, waarschijnlijk vanwege geldgebrek, nooit uitgevoerd.

In de praktijk bleek bij de komst van grote bedevaartgroepen de basiliek toch nog te klein. Tegenover de kerk lag een stoommolen, die geregeld voor overlast zorgde. Toen de molen verkocht werd, greep de aartsbroederschap haar kans om het terrein te kopen.³²⁷ De molen werd gesloopt en ter plaatse verrees het zogenaamde Mariapark, een combinatie van een pandgang met kruiswegstaties rond een binnentuin en een ontvangstzaal. Het initiatief voor de bouw ging uit van mère Antoine Nijs. Rutten was evenwel ook nu betrokken bij het ontwerp.³²⁸ Johan Kayser was wederom belast met de uitvoering. De eerste steen werd gelegd op 19 maart 1891. Het voorportaal van het park werd door mgr. Boermans, daarbij geassisteerd door Rutten, ingezegend op 2 juni 1892.³²⁹

Caberg

De inwoners van het dorp Caberg, behorende tot de gemeente en parochie Oud-Vroenhoven, staken in december 1875 de hoofden bijeen om te komen tot de bouw van een kerkje.³³⁰ De grote afstand tussen Caberg en de parochiekerk te Oud-Vroenhoven, die vooral in de winter bezwaarlijk was, was de reden. Er werd een bouwcommissie in het leven geroepen. De architecten Kayser en Lemmens werden benaderd om ontwerpen in te dienen.³³¹ De keuze viel op Kayser, die een neogotisch zaalkerkje met rechtgesloten koor ontwierp dat voor circa 12.000 gulden gebouwd kon worden. Voor het redelijk welvarende Caberg was dit geen probleem. De gemeente Oud-Vroenhoven was minder gelukkig. Er waren thans twee parochies binnen de gemeente, die beiden een beroep konden doen op de gemeentekas. Bovendien verloor de parochie Oud-Vroenhoven, zoals Jos Habets het uitdrukte, 'het kleine maar beste deel' van de parochie. De arme bevolking bleef voor Oud-Vroenhoven over.³³² Terwijl de gemeente alles in het werk stelde de afscheiding te voorkomen, was de kerkelijke overheid genegen Caberg te helpen. Dit was op de eerste plaats deken Rutten. De *Servatiusklok* van 11 maart 1876 wijdde een artikel aan Caberg. Rond Maastricht verreezen overal nieuwe kerken, een teken dat er nog godsdienstzin was. Zo ook in Caberg. De kerkelijke overheid had haar fiat al gegeven en derhalve beval de *Servatiusklok* de loterij, die bedoeld was om Caberg aan extra inkomsten te helpen voor de bouw, van harte aan.³³³

Deken Rutten was in meer dan een opzicht nauw betrokken bij de bouwactiviteiten. Op 24 april 1876 legde hij de eerste steen. Het lijkt geen twijfel dat hij Kayser als architect heeft aangeprezen. De eerste rector werd benoemd op 1 januari 1877. Paredis stond in geregeld contact met Rutten omtrent Caberg.³³⁴ De kerk was tegen die tijd bijna klaar. Opmerkelijk is

dat Rutten betalingen verrichtte voor Caberg, ofschoon men daar toch zeker niet armlastig was. In 1876 betaalde hij 150 gulden voor twee grisailleramen van Frans Nicolas, die gemaakt waren naar de kartons van August Martin. Bovendien betaalde hij 260 gulden aan de ursulinen van Sittard voor een partij leien. Een ander spoor leidt eveneens naar Sittard, aangezien Rutten 90 francs betaalde aan de Duitse steenhouwer Joh. Hoferrath voor de levering van drie basementen, kolommen en kapitelen. Hoferrath zal toen gewerkt hebben aan de Sittardse votiefkerk.³³⁵

Het kerkje werd op 20 januari 1877 door deken Rutten ingezegend. De verheffing tot volwaardige parochie vond al op 2 oktober van dat jaar plaats. De nieuwe parochie droeg de titel 'H. Hart van Jezus', dit zal een groot H. Hartvereerder als Rutten, als hij die naam al niet gesuggereerd heeft, zeker geveleid hebben. Toen het kerkbestuur in 1878 te weinig geld had voor de bouw, naar ontwerp van Kayser, van een nieuwe pastorie, werd 900 gulden geleend van Ruttens huishoudster, Gertrudis Michiels. Rutten sprong ook bij toen het kerkbestuur in oktober 1882 de gelegenheid kreeg een door de douane in beslag genomen kerkklok voor weinig geld te kopen. Men ging tot aankoop over met toestemming van Rutten. De bisschoppelijke machtiging volgde pas op 28 oktober.³³⁶

Weert

De Weerter Sint-Martinuskerk is een drieschepige hallenkerk, die tussen 1456 en 1528 tot stand kwam. De toren werd niet voltooid en stak slechts een weinig boven het middenschip uit.³³⁷ In 1882 begon een restauratie die negen jaar zou duren en die de kerk een ander voorkomen zou geven. Deken Van Mulken maakte een begin met de werken, die na zijn dood op 27 februari 1883, voortgezet werden door zijn opvolger Godefridus Custers, de studievriend van Rutten.³³⁸ Hoewel Custers vanaf 1871 ook zitting had gehad in de Maria Munstervereniging en hem de restauratieproblematiek niet vreemd was, waren het Rutten en Kayser die hun stempel drukten op de restauratie van de Martinuskerk.³³⁹ Zij namen de vaak aarzeldende Custers op sleeptouw en wisten zo hun eigen ideeën uit te voeren. Nochtans waren beide al voor Custers' benoeming in Weert actief. De sloop van twee aanbouwels maakte de restauratie van de torenmuren noodwendig. Deken Van Mulken noteerde in de parochiekroniek: 'Met deze restauratie nu werd een aanvang gemaakt in juli 1882, na eerst het advies daartoe van den Hoog Eerw. Heer Rutten Deken te Maastricht te hebben ingewonnen en daartoe strekkend plan van den Architect Kayser uit Venloo te hebben ontvangen'.³⁴⁰ Custers schreef naderhand over de gebeurtenissen uit 1882 dat de kapelaans van Weert heimelijk Rutten benaderden om in te grijpen, aangezien het herstel in handen gegeven was van timmerman Parrees. Rutten op zijn beurt kreeg gedaan, dat Kayser erbij geroepen werd.³⁴¹



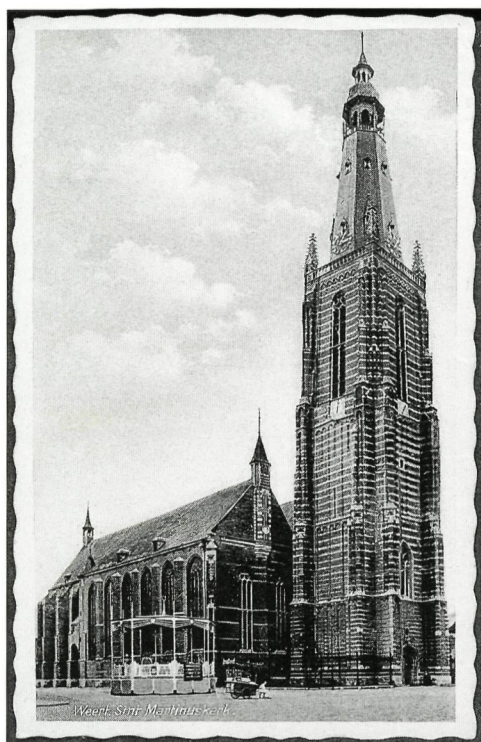
Deken Custers als kanunnik van het kathedraal kapittel van Roermond. Op de achtergrond een tekening van de nieuwe kerktoeren (Fotocollectie bisdom Roermond).

van het Bisschoppelijk College van Roermond, begon te denken aan verhoging van de toren. Kayser maakte plannen en stelde een begroting op. In een subsidieverzoek aan de gemeente heette het, dat Kayser werd bijgestaan 'door den wegens zijn kunstzin alom bekenden Mgr. Rutten, Deken van Maastricht'.³⁴⁵ Ten gunste van de torenbouw hield dr. Schaepman op 15 juni 1888 een redevoering over politiek. Onder de aanwezigen was Rutten.³⁴⁹ De toren werd overigens buiten medeweten van Custers met 20 meter opgetrokken en niet zoals aanvankelijk gedacht met 17 meter. Eind oktober 1887 was het metselwerk voltooid. Het voorstel van Custers om in de zomer van 1888 de spits te laten bouwen vond geen genade in de ogen van Rutten, die 'had geen gevallen aan de geteekende spits'.³⁴⁶ Later schreef Custers uitvoeriger over de nieuwe spits.

'Kaiser had eerst geteekend een gewone spits met eene ijzeren ballustrade, boven aan, rondom de spits. Mijn vriend Rutten vond het te monotoon en verzocht mij een jaar te wachten ten einde een betere kon gevonden worden. Na eenige maanden boden zij mij aan (Rutten en Kaiser) het plan der klaar

Vanaf 1883 waren Kayser en Rutten intensief betrokken bij de restauratie. Rutten gaf aanwijzingen met betrekking tot het zogenaamde 'gravenkoortje', een kapel gebouwd tussen de steunberen van de eerste oostelijke travee van het zuidelijke zijschip. 'Toen mgr. Rutten den eersten zomer hier kwam, zei hij: dat is schoon, primitief, maak het op en laat er tegenover hetzelfde bouwen'.³⁴² Ruttens suggestie werd overigens niet uitgevoerd. Het meubilair ontsnapte niet aan Custers en Ruttens aandacht. Rutten adviseerde niets aan het Sint-Jozefaltaar te wijzigen. Een raad die door Custers ter harte genomen werd.³⁴³

Het grootste werk moest echter nog komen: het voltooiën van de kerktoeren. De toren had slechts een hoogte van circa 28 meter. Niettemin waren Kayser en Rutten onder de indruk van zijn schoonheid. 'Ik weet niet zei Rutten, hoe die man in 1500 aan die schoone vormen is gekomen'.³⁴⁴ Custers, daartoe aangespoord door directeur Haffmans



De Sint-Martinuskerk te Weert voor 14 november 1940 (Ansichtkaart, collectie auteur).

bestaande. Dit beviel mij zeer. Ze is geheel volgens stijl, zei Rutten, de vormen zijn ontleend niet aan kerktorens, maar aan torentjes van kasteelen en stadhuizen van dien tijd. In oude boeken zijn ze met de loupe gevonden'.³⁴⁷

De 'gewone' spits zal wel een ingesnoerde gotische torenhelm zijn geweest. Het ontwerp dat Rutten en Kayser leverden en uitgevoerd werd, voorzag in een achzijdige spits die bekroond werd door twee boven elkaar geplaatste lan- taarns. De spits zou 40 meter hoog worden. De ingenieur van provinciale waterstaat, J. Bauduin, die de plannen moest beoordelen in verband met eventuele subsidie, weifelde zijn fiat te geven. Kayser moest eerst aantonen dat de spits stabiel was. Custers was er ook niet helemaal gerust op.³⁴⁸ Op 15 april 1889 werd met de bouw begonnen. Met zijn spits was de toren nu bijna 100 meter. De Weertenaren noemden hem 'Lange Jan'. De spits zou nog bekroond worden door een zeventien meter hoog en 3000 kilo wegend kruis. Ook toen had Custers zijn bedenkingen, die hij ook uitte tegenover Rutten. Kayser en

smid Waelbers hadden Custers niet kunnen overtuigen van de deugdelijk- heid van hun plan. Hij beriep zich op Rutten 'leermeester van Kaiser'. Kayser vertrok daarop naar Maastricht om Rutten over te halen 'en toen deze den volgenden dag bij mij kwam te Roermond in het kapittel, zei hij mij: ik had de constructie niet begrepen: het is sterk laat het maar plaat- sen'.³⁵⁰ En zo geschiedde. Het kruis werd met veel kunst en vliegwerk op 3 september gemonteerd. Met een plechtige hoogmis werd op 29 september 1889 de voltooiing van de toren gevierd. Erg lang heeft de creatie van Rutten en Kayser niet bestaan. Op last van rijksarchitect Pierre Cuypers werd het kruis in 1906 met zeven meter ingekort met het oog op instortings- gevaar. Bij de zware storm van 14 november 1940 vloog de spits van de toren. Hij werd niet herbouwd.³⁵¹

Sint-Odiliënberg

De van oorsprong romaanse kerk van het Midden-Limburgse Sint- Odiliënberg verkeerde rond 1860 in slechte conditie. Onder supervisie van Pierre Cuypers werd de kerk tussen 1869 en 1870 gerestaureerd door ar- chitect-aannemer Jan van Groenendael. Een algehele restauratie durfde het kerkbestuur niet aan. Op 7 februari 1878 benoemde mgr. Paredis kapelaan Michaël Willemsen tot nieuwe pastoor van Sint-Odiliënberg. De keuze

voor Willemsen werd zonder twijfel ingegeven door diens kennis van en interesse voor kerkelijke kunst en geschiedenis. Theoretische en praktische kennis, die hij had opgedaan tijdens zijn kapelaansjaren te Maastricht, waren in hem verenigd en hij stamde bovendien uit een vermogende familie. De algemene opvatting was dat de kerk van omstreeks 700 dateerde en na de Sint-Servaas de oudste kerk van Limburg was. Bovendien lagen de 'apostelen van Gelderland', de heiligen Wiro, Otger en Plechelmus er begraven. Door haar ouderdom en haar functie als grafkerk van geloofsverkondigers was zij als het ware het pendant van de Sint-Servaaskerk. Willemsen stortte zich vol overgave op zijn taak als bouwpastoor. Synchroon aan zijn bemoeienis voor het kerkgebouw liepen zijn inspanningen om de geschiedenis van de kerk te beschrijven.³⁵² De leiding van de werkzaamheden kwam in handen van architect Johan Kayser, die echter onder supervisie stond van Cuypers. De restauratie begon in 1880 en zou lopen tot 1898. Rijk, provincie en gemeente verstrekten subsidie. Willemsen kreeg toestemming om in alle Nederlandse bisdommen te collecteren. Bovendien stak hij zelf geld in het herstel. Op 26 juli 1880 legde plebaan-deken Boermans van Roermond de eerste steen. De kerkwijding verrichtte de aartsbisschop van Utrecht mgr. P. Sniekers op 12 mei 1886 in tegenwoordigheid van de hoogbejaarde Paredis en de voltallige kapittels van Utrecht en Roermond.³⁵³

De restauratie had een metamorfose van de oorspronkelijke kerk tot gevolg. De kerk vertoonde veel overeenkomst met de proosdijkerk van Knechtsteden (bij Keulen). Dat betekende dat de koorpartij van Sint-Odiliënberg werd voorzien van een tweede koortoren en van twee zijkapellen met absiden. In 1949 bleek, dat zowel de toren als de absiden oorspronkelijk niet gepland waren. Het oorspronkelijke westwerk werd bij het schip van de kerk getrokken. Voor de kerk verrees een neoromaans portaal. Nadat de bouwkundige werken waren voltooid, werd er nog dertien jaar gewerkt om het interieur in neoromaanse stijl te voltooien. De gebrandschilderde ramen werden vervaardigd door de firma Nicolas naar ontwerp van Rutten. 'Ik heb bij de vervaardiging Uwer vensters naar de opgaben van Monseigneur Rutten gewerkt...', aldus Charles Nicolas.³⁵⁴ Rutten toog zelf naar Roermond om een kijkje bij Nicolas te nemen. Willemsen op zijn beurt reisde met de schenker van de vensters naar Maastricht. Wij mogen aannemen om bij Rutten te bespreken hoe de ramen uitgevoerd moesten worden.³⁵⁵ Rutten greep persoonlijk in toen Willemsen zijn ontwerpen wijzigde. 'Deze morgen ontving ik een schrijven van den Hoog. Eerw. Heer Deken van S. Servaes, waarin hij mij mededeelt dat hij zich niet kan vereenigen met het voorstel, dat ik Uw Ed. gedaan had, van namelijk in het bovenste gedeelte der drie vensters te plaatsen Christus, O.L.V. en S. Petrus, omdat bij deze bijvoeging de *eenheid* in de ramen zoude breken: hij wil liever dat bovenste gedeelte zuiver *decoratief* zien aangevuld'. Willemsen verzocht Nicolas derhalve de vensters uit te voeren volgens Ruttens richtlijnen.³⁵⁶

In de kerk werden in totaal dertien gebrandschilderde vensters aangebracht. In het koor bevonden zich vensters met de levensverhalen van de heiligen Wiro, Otger en Plechelmus. In de noordelijke transeptarm waren twee vensters met de voorstellingen van de doop van Christus en Servatius en van de heiligen Catharina en Maria Magdalena. De zuidelijke transeptarm had vensters met voorstellingen van de aartsengelen Michaël en Raphael. Voorts waren er nog vensters van O.L. Vrouw en de heilige Jozef in hun respectieve kapellen. De rest van de beglazing bestond uit grisailles.³⁵⁷

Dat Rutten zich engageerde, is niet verbazingwekkend gelet op de jarenlange samenwerking met Willemsen. In de *Sint-Servatiusklok* werd aandacht besteed aan de restauratie van Sint-Odiliënberg. De deken Rutten en Rijkers leidden op 24 mei 1886 een bedevaart naar de grafkerk van Wiro en gezellen.³⁵⁸ De restauratie bracht Willemsen in 1891 in grote financiële moeilijkheden. Een extra rijkssubsidie over 2500 gulden was in 1890 geweigerd, hetgeen ertoe leidde dat hij enige tijd niet aan zijn betalingsverplichtingen kon voldoen.³⁵⁹ De toestand was zo ernstig dat het kathedraal kapittel er op 30 september 1891 over vergaderde. Rutten, die het opnam voor zijn oud-kapelaan en vriend, schreef een verslag over de behandeling van deze kwestie aan bisschop Boermans.³⁶⁰

Het kerkbestuur stond nog voor 8780,94 gulden in het krijt bij verschillende leveranciers en kunstenaars. De financiën waren uitgeput en er dreigde een 'treurig schandaal', aldus Rutten. In het kapittel werden beschuldigingen richting Willemsen geuit. Hij zou te voortvarend te werk zijn gegaan en daarbij de financiële aspecten uit het oog hebben verloren. Daarenboven schafte hij zaken aan en liet hij werken uitvoeren die niet dringend noodzakelijk waren. Sommige kapittelheren, onder wie in elk geval Rutten en misschien ook wel Everts en Custers, verdedigden Willemsen. Zij immers kenden als geen ander het klappen van de zweep. Er werd gewezen op het feit dat de snelheid van handelen vaak gedicteerd werd door het werk zelf. Schenkers gaven geld onder voorwaarde dat bepaalde kunstvoorwerpen of projecten zouden worden gekocht of uitgevoerd. Daarnaast waren er nog onvoorziene werken, zoals de niet vermoede bouwvalligheid van het priesterkoor en de verzakking van de zuidelijke toren. Willemsen mocht dan overrijd gehandeld hebben, zijn haast had ook goede kanten. Zijn grote uitgaven dreven hem er immers toe actief fondsen te werven! Nochtans was de begrote bouwsom van 45.000 gulden met 30.000

*Michaël Willemsen
als kanunnik van
het kathedraal
kapittel van Roer-
mond.*



gulden overschreden. Willemsen had evenwel persoonlijk door 'onverpoosde bemoeiingen' 50.000 gulden bijeengebracht. Het gulle onthaal van vele weldoeners ter pastorie en de reizen ten bate van de restauratie nam Willemsen voor eigen rekening. Het kapittel wees er op dat Willemsen de kerk had gerestaureerd op aandrang van mgr. Paredis. Het gebouw was luisterrijk hersteld en de godsvrucht tot de vaderlandse heiligen was herleefd. De schulden die openstonden wogen niet op tegen de door Willemsen vergaarde sommen. Het bisdom mocht hem niet aan de schuldeisers prijsgeven 'waardoor zijne priesterlijke loopbaan onteerd, en zelfs gebroken zou worden'.³⁶¹ Het kapittel stelde mgr. Boermans voor dat het bisdom een deel van de schulden, zijnde 6000 gulden, zou betalen. De bisschop ging daarmee accoord en kannunik Russel handelde de affaire verder af.³⁶²

Schinveld en Vaals

In 1889 ontwierp Johan Kayser voor Schinveld een nieuwe kerk tegen een bestaande toren.³⁶³ Rutten maakte vervolgens ontwerpen voor drie gebrandschilderde ramen in het koor. De uitvoering was wederom in handen van de firma Nicolas. De *Maas en Roerbode* berichtte hierover in maart 1893 het volgende: 'Onze kerk is thans met drie kostbare kunstramen versierd; ware juweeltjes, zowel op het gebied van koloriet als van draperie. Het is wellicht het laatste werk geweest, dat aan de fijne kunstcritiek van mgr. Rutten, den onvergetelijken deken van St. Servaas werd ontworpen'.³⁶⁴ Over de voorstellingen van de ramen valt niets meer te zeggen. Ze werden in de jaren zestig van de twintigste eeuw verwijderd. Een paar jaar later in 1892-1893 bouwde Kayser een nieuwe parochiekerk te Vaals.³⁶⁵ Het kerkbestuur richtte zich om toestemming te verwerven voor de nieuwbouw tot mgr. Boermans. Deze gaf daartoe in 1890 zijn goedkeuring op de door deken Rutten en deken J.H.L. van Oppen van Gulpen aangewezen plaats.

Nyswiller

De dreigende sloop van het oude zaalkerkje van Nyswiller geeft naast Weert en Sint-Odiliënberg een helder beeld van Ruttens optreden als oudheidkundige en gevolmachtigde van de bisschop.³⁶⁶ De Stuers en Habets kregen in augustus 1889 lucht van de afbraakplannen. De Stuers, die Cuypers erop afstuurde om onderzoek te doen, was ervan overtuigd dat het gebouw uit de karolingische, wellicht zelfs uit de merovingische tijd stamde. Alleen al om die reden diende het behouden te blijven. Ruim anderhalf jaar was het vervolgens stil. Op 8 februari 1892 drong De Stuers er in een brief aan mgr. Boermans op aan geen toestemming te geven voor sloop. Er lagen inmiddels plannen voor nieuwbouw vervaardigd door architect Carl Weber. Boermans informeerde ter plaatse en het kerkbestuur van Wahlwiller en Nyswiller antwoordde dat men zelf ook experts in de arm genomen had te

weten Franz Bock, architect Kayser en deken Rutten. Bock betwijfelde - terecht - of het kerkgebouw uit de tijd van Karel de Grote stamde.³⁶⁷ Bovendien vond het driemanschap het ontwerp van Cuypers voor restauratie en vergroting ondoelmatig en niet fraai. Nochtans ijverde Rutten voor het behoud van de oude kerk. Op 16 april 1892 meldde Rutten aan De Stuers, dat hij de pastoor van Nyswiller geschreven had over de plannen de oude kerk te restaureren om vervolgens verslag te doen van het antwoord van de pastoor.³⁶⁸ Over zijn bezoek met Bock en Kayser aan Nyswiller sprak hij niet, waarschijnlijk om geen wrevel bij de snel geïrriteerde De Stuers op te wekken. Boermans zat inmiddels klem tussen De Stuers en pastoor Schijns van Nyswiller, die rekening moest houden met het kerkbestuur en een voormalig lid van de Raad van State, de in Nyswiller woonachtige H. Brouwers. De bisschop had alles in handen gelegd van Rutten 'die zich welwillend bereid heeft verklaard alles nauwkeurig te onderzoeken en dan te zien welke mouw aan de zaak is te passen'.³⁶⁹ Op 5 mei bracht Rutten verslag uit aan De Stuers. Rutten had geen officiële opdracht van de bisschop gekregen, maar zou die krijgen als daarom vanuit Nyswiller gevraagd werd 'dan wordt ik gelast de zaak in loco te onderzoeken, met den heer Br. en het Kerkbestuur overleg te plegen, en een officieel verslag uit te brengen, dat tot de grond moet dienen van de bisschoppelijke uitspraak'.³⁷⁰ Naar alle waarschijnlijkheid heeft dit onderzoek plaatsgevonden, want Rutten kon in juni aan De Stuers melden, dat het behoud van de oude kerk zeker was.³⁷¹ Tussen 1895 en 1896 vergrootte Cuypers de kerk door een nieuwe koorpartij te bouwen, waardoor het kerkje verder voor de eredienst gebruikt kon worden.

Rolduc

Sedert 1855 was Cuypers actief bij de restauratie van de abdijkerk en de overige gebouwen van Rolduc, daarbij onder meer bijgestaan door Willem Everts.³⁷² Vanaf 1868 was Everts directeur van Rolduc. Zij veertigjarig priesterfeest werd op 11 augustus 1891 groots gevierd. Tijdens het feest lanceerden Cuypers en conrector Renier Corten het idee om de abdijkerk te restaureren en terug te brengen in de oorspronkelijke staat. Het laat-gotische, polygonale koor (1557) en de barokke klokkentoren (1675) zouden daarbij moeten wijken voor een 'romaans' klaverbladkoor. Het plan vond grote bijval onder de aanwezigen. Mgr. Boermans stelde terstond een commissie in die als doelstelling had de kerk en crypte 'in haaren oorspronkelijken bouwtrant en hare oorspronkelijke schoonheid' te herstellen.³⁷³ Hierin hadden zitting: Eduard van Boom, Renier Corten, deken Rutten, architect Cuypers, H. Brouwers, lid van de Raad van State, en G. Straetmans, lid van Gedeputeerde Staten in Limburg. Op 17 september 1891 vergaderde de commissie ten huize van deken Petrus Corten van Roermond. Rutten en Brouwers waren verhinderd, maar hadden hun zienswijze wel al kenbaar gemaakt. Waarschijnlijk werd tijdens die vergadering besloten een hoofd-

commissie en een dagelijks bestuur te formeren. De hoofdcommissie, onder beschermheerschap van mgr. Boermans en ere-presidentschap van Willem Everts, werd voorgezeten door Rutten en had tot taak de bouwplannen te beoordelen en geld in te zamelen. De uitverkiezing van Rutten tot voorzitter tekent nogmaals het prestige, dat hij genoot als kenner van kerkelijke kunst. Het was voor hem ongetwijfeld ook een grote eer zich in te zetten voor deze plannen, temeer omdat hij 31 jaar eerder al had gepubliceerd over Rolduc. Cuypers zat als enige bouwkundige overigens ook in de hoofdcommissie (en het dagelijks bestuur) en mocht daar onpartijdig zijn eigen plannen beoordelen. Cuypers legde in december 1891 zijn ontwerp voor aan Rutten, die ermee was ingenomen en van mening was dat de gehele kerk hersteld diende te worden. Rutten wees er bovendien op, dat er een fout gemaakt was door niet alle priesters van het bisdom een circulaire te zenden, doch enkel de pastoors. De meesten immers zouden graag een rijksdaalder of gulden bijdragen.³⁷⁴ Het dagelijks bestuur, dat onder leiding stond van Willem Everts, belastte zich met toezicht op de dagelijks gang van zaken op de bouwwerf en het innen van gelden. Hoofd- en dagelijks bestuur vergaderden gemeenschappelijk.³⁷⁵ Op 30 mei 1892 diende de hoofdcommissie een subsidieverzoek in bij Provinciale Staten. De gehele reconstructie werd begroot op 42.200 gulden, waarvan 18.000 gulden reeds bijeengebracht was door vrienden en oud-studenten. De werkzaamheden waren in maart van dat jaar al begonnen met de afbraak van de toren. Op 22 juni 1892 legde mgr. Boermans de eerste steen voor het nieuwe koor. De crypte was in september 1892 gereed. De algehele voltooiing, begin augustus 1893, heeft Rutten niet meer mogen beleven.

SLOTBESCHOUWING

Als telg van een welgestelde Sittardse familie koos Frans Xavier Rutten voor de geestelijke levensstaat. Tijdens zijn studies te Rolduc en aan het grootseminarie bleek hij een begaafd student te zijn. Na zijn priesterwijding werd hij benoemd tot docent te Rolduc om deze katholieke kostschool te voorzien van bekwame leraren. Rutten wist na enige jaren op te klimmen tot vakdocent filosofie. Hij was in Rolduc de collega van Everts, Pothast, Verzijl en de gebroeders Slits. Hij maakte er ook kennis met Pierre Cuypers en Alberdingk Thijm. In 1859 werd Rutten gepromoveerd tot docent filosofie aan het grootseminarie te Roermond. Over zijn activiteiten als docent zijn wij nauwelijks geïnformeerd, maar hij onderhield nauwe contacten met de familie Cuypers en, op de achtergrond, Thijm. Hij werd bestuurslid van de Maria Munstervereniging, publiceerde over de abdijkerk van Rolduc en brak een lans voor Cuypers' ontwerp voor 'Museum Koning Willem I'. Tijdens zijn Roermondse jaren schreef hij tevens zijn moraalfilosofisch handboek *Ethicae seu philosophiae moralis elementa*, dat in 1868 zijn eerste druk beleefde.

Een keerpunt in zijn leven was zijn benoeming in 1868 tot pastoor-deken van de Sint-Servaaskerk te Maastricht. De intelligente en goed onderlegde Rutten pakte de zaken voortvarend aan. Hij stelde zich tot doel katholiek Maastricht op de kaart te zetten door het organiseren van grootse feesten en de restauratie van de Sint-Servaaskerk en haar reliekenschat in neo-middeleeuwse glorie. De Piusfeesten van 1869 en 1871 waren ultramontaanse manifestaties, waarin fel geprotesteerd werd tegen het 'onrecht' dat paus Pius IX werd aangedaan en waarin tevens een grote verknochtheid met de bedreigde en vernederde opperherder gedemonstreerd werd. De in 1874 herstelde Heiligdomsvaart en de Sint-Servaasfeesten van 1884 waren eveneens triomfalistische feesten die de eenheid van de katholieken en hun verbondenheid met de hiërarchie uitdroegen. Tevens waren het expliciete uitingen van het ingezette devotionaliserings-proces. In het proces dat tegen hem werd aangespannen naar aanleiding van de ongeoorloofde reliekenprocessies over het Vrijthof van 1873 en 1874 toonde Rutten zich strijdbaar en principieel, hetgeen zijn prestige onder de katholieken vergrootte. Er was echter ook sprake van een duidelijke wisselwerking tussen deze feesten en de restauratie annex herinrichting van de kerk en de relieken. Gedurende zijn pastoraat heeft Rutten zich met hart en ziel gewijd aan deze restauratie, daarin bijgestaan door de kapelaans Willemsen en Schmeitz. Hij slaagde er in jaarlijks de Maastrichtse bovenlaag, met wie hij goede contacten onderhield, te bewegen geld te spenderen voor zijn projecten. Met name de herinrichting van de kerk geschiedde met particuliere giften. Sedert 1875 werd het bouwkundig herstel vooral gefinancierd door het Rijk, dat in de persoon van Victor de Stuers grote invloed verwierf op de uitvoering van de werken. In die gevallen waarin de religieuze belangen van deken Rutten botsten met die van de oudheidkundige De Stuers, moest de eerste onder dreiging van stopzetting der subsidie bakzeil halen. Doorgaans verliep de samenwerking tussen Rutten, Cuypers en De Stuers echter goed. De Stuers legde Rutten en Cuypers geen strobreed in de weg bij de realisatie van het uitgekende iconografische programma, waarin de grote negentiende-eeuwse devoties rond O.L. Vrouw, het H. Hart en de Eucharistie verbonden werden met de idee van de Sint-Servaas als grafkerk en als 'kathedraal' van bisschop Servatius.

De restauratie en herinrichting van de Sint-Servaaskerk was tevens de materialisatie van herwonnen katholiek zelfbewustzijn. Ofschoon het nergens met zoveel woorden staat, werd de nieuwe luister als middel aangegrepen om de gevaren van de moderne industriestad Maastricht te neutraliseren door de illusie van de harmonieuze middeleeuwse standenmaatschappij voor te spiegelen. De bevlogen en minzame zielzorger die Rutten volgens zijn necrologen geweest moet zijn, viel wat betreft het sociale vraagstuk echter door de mand. Hij verdedigde onverkort de belangen van de familie Regout en toonde zich daarmee blind voor de structurele veranderingen die nodig waren om de sociale kwestie op te lossen. Hij was te zeer een

man van het oude stempel die, wellicht oprecht, meende de armoede en het gevreesde socialisme te kunnen bestrijden langs wegen van de caritatieve werken.

Ruttens activiteiten beperkten zich niet tot Maastricht. Hij had zitting in diverse gremia van het bisdom, zoals het kathedraal kapittel en de Sint-Josephvereniging. Hij fungeerde daarnaast als vraagbaak voor de Limburgse clergé waar het gold nieuwe kerken te bouwen of oude te restaureren. Hij werkte daarbij dikwijls samen met zijn 'leerling' architect Johan Kayser. De restuaratie van de Martinuskerk te Weert geeft een mooie inkijk in die samenwerking. In Sittard hebben beide hun mooiste creaties nagelaten: de basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart en het Mariapark. Rutten trad ook naar voren als ontwerper van iconografische programma's en glas-in-loodramen.

Noten

- 1 Dit artikel is een bewerking van mijn doctoraalscriptie cultuurgeschiedenis ('Deken Franciscus Xaverius Rutten (1822-1893) en zijn plaats binnen de neogotiek in Limburg'), die ik tussen 1992 en 1994 onder begeleiding van drs. J.H. van Santen schreef aan de Rijksuniversiteit Utrecht.
- 2 M. Rutten, *De Ruttenstam in het Maasland* (Tongeren, 1973) 25.
- 3 Wolfgang Schieder (ed.), *Säkularisation und Mediatisierung in den vier Rheinischen Departements 1803-1813*, deel V,1, *Roer-Departement* (Boppard, 1991; Forschungen zur deutschen Sozialgeschichte 5) 124, 126-128, 130 (nrs. 14222, 14247-14249, 14252, 14259, 14262, 14286). Het was dus niet de kannunik Rutten, zoals Van Bergen beweert, die de landerijen van het kapittel opkocht, maar diens neef. Zie: W.H. van Bergen, 'Verkoop van de domeingoederen te Sittard', in: P.L. Nève (red.), *Sittard uit bronnen geput* (Sittard, 1993) 400, 404, 414
- 4 Stadsarchief (SA) Sittard-Geleen, Bevolkingsregister, volkstelling 1835: de familie Rutten woonde in de Voorstad nr. 87 en had vijf personeelsleden. De volkstelling van 1848 gaf aan dat het huisnummer veranderd was in 92 en dat er vier inwonende personeelsleden waren.
- 5 Zie voor deze en de overige gegevens over Martin Rutten: Simonis e.a., *Sittard, historie en gestalte* (Sittard, 1972) 172, 305-317; A. Dunckel en B.A. Pothast, *Kurze Chronik von Sittard von 900 bis 1755 erschienen im Almanach von Augustin Dunckel für das Jahr 1823 fortgesetzt nach desselben Manuscripten und anderen Quellen samt drei Anhängen von 1757 bis 1891 von B.A. Pothast* (Sittard, 1891, herdruk 1975) 50, 62; G. Tholen, 'De Zwaantjeshof te Koningsbosch', *Echter Landj* (Echt, 1987) 85; E. Nuyens en J.H.J. Gulikers, 'Ledenlijst van de provinciale Staten in Limburg 1816-1958, L-Z' (ongepubliceerde uitgave RHCL); SA Sittard-Geleen, memorie van successie Martin Rutten, 13-11-1866; ibidem, collectie bidprentjes; ibidem, Stadsarchief Sittard 1794-1930, inv. nr. 2895: raadsbesluit, 8-12-1818 en inv. nr. 2899: adres van burgemeester, schepenen en raadsleden aan koning Willem II, 27-3-1848.
- 6 J.M.E. Vleeshouwers, 'Lager onderwijs in de 19de eeuw in Sittard', *Historisch jaarboek voor het Land van Zwentibold* (1989) 83-97. J.M.E. Vleeshouwers, 'Lager onderwijs in de negentiende eeuw in Sittard', in: P.L. Nève (red.), *Sittard uit bronnen geput* (Sittard, 1993) 563-586.
- 7 Mark Hanson, *Van Frans naar Nederlands. De taalsituatie in het Limburgs middelbaar onderwijs 1830-1914* (Leeuwarden/Maastricht, 1990) 165-166; Mark Hanson, 'De colleges Kallen en Hensen, 1831-1851', in: P.L. Nève (red.), *Sittard uit bronnen geput* (Sittard, 1993) 587-589.
- 8 Vleeshouwers, 'Lager onderwijs', 95.
- 9 *Ons Zuiden. Dagblad van Maastricht*, 1 (1893) 49-50
- 10 Dunckel en Pothast, *Kurze Chronik*, 48, 69; Simonis, *Sittard*, 212-213, 402, 406, 414; Rutten, *Ruttenstam*, 21.
- 11 Dunckel en Pothast, *Kurze Chronik*, 69.
- 12 SA Sittard-Geleen, memorie van successie Martinus Rutten, 16-4-1846; ibidem, archief notaris Pierssens, testament Martinus Rutten, 15-3-1846. Martin Rutten uit de Voorstad werd tot universeel erfgenaam benoemd, met dien verstande dat hij wel enige andere familieleden moest uitbetalen. Na aftrek van de schulden bedroeg het vermogen van

- kanunnik Rutten 37.885,04 gulden. Na de deling bleef voor Martin Rutten 9554,04 over in de vorm van landerijen en het woonhuis van kannunik Rutten in de Putstraat.
- 13 Marie Thérèse Rutten (Sittard 23-1-1817 - Sittard 4-11-1869) trad in bij de ursulinen van Thildonck. Ze werd geprofest op 6-12-1843. Gedurende 13 jaar verbleef zij in Thildonck. In 1856 keerde zij terug naar Sittard, waar zij tweede overste werd van de ursulinen aldaar. Zij slaagde erin binnen een jaar de schulden van de Sittardse communiteit voor een belangrijk deel te delgen. In 1860 leende haar familie de communiteit 5000 francs voor de bouw van een nieuw pensionnaat. In 1863 werd zij op voorspraak van haar medezusters voor onbepaalde tijd herbenoemd als overste. Zie: Archief provinciaal Ursulinen te Venray, 'Kroniek van de Ursulinen van Sittard', 20, 24, 44, 65; Dunkel en Pothast, *Kurze Chronik*, 74, 82; Simonis, *Sittard*, 247-250. Maria Sybilla Rutten (Sittard 30-9-1824 - Sittard, 9-11-1869) trad eveneens bij de ursulinen. Er zijn van haar geen nadere gegevens bekend. Maria Elisabeth Rutten (Sittard 2-10-1826 - Luik, 31-12-1899) trad op 1-9-1850 in bij de 'Soeurs de Saint Joseph au Beauregard' te Luik. Ze werd op 8-9-1854 geprofest. Zie: SA Sittard-Geleen, collectie bidprentjes. Edouard Rutten (Sittard 11-3-1834 - Maastricht 11-12-1897) Hij werd priester gewijd op 9-4-1859. Van 1859 tot aan zijn dood was hij rector van het RK Weeshuis te Maastricht.
- 14 RHCL, Archieven onderwijsinstellingen derde Rolduc (AODR), inv. nr. 1181.
- 15 Johannes Godefridus Custers (Sittard-Ophoven 10-3-1824 - Weert 10-4-1904). Hij studeerde van 1836 tot 1845 te Rolduc en van 1845 tot 1848 aan het grootseminarie van Roermond. Na zijn priesterwijding op 29-4-1848 werd hij op 1-10-1848 docent aan de Latijnse school (later Bisschoppelijk College) te Venlo; op werd hij 1-10-1856 docent filosofie te Rolduc en op 1-10-1864 docent theologisch dogmatiek grootseminarie Roermond. In 1881 werd hij kannunik van het kathedraal kapittel van Roermond. Op 25-3-1883 volgde zijn benoeming tot deken van Weert. Vanaf 1-1-1904 was hij emeritus te Weert. Zie: *NNBW*, deel 4, 488.
- 16 Bernard Antoine Pothast (Sittard 7-10-1824 - Sittard 13-3-1904). Hij was van 1848 tot juli 1898 muziekdocent te Rolduc. Pothast speelde een belangrijke rol in het Limburgse muziekleven. Ook hield hij een kroniek bij van de gebeurtenissen te Rolduc in de jaren 1843-1898. Zie: 'Bernard Antoine Pothast', *RJ* (1926) 3-19; H. van Dijk, *Panorama van drie eeuwen muziek in Limburg* (Leeuwarden/Maastricht, 1991) 80-93; Lou Spronck, 'Bernard Pothast (1824-1904)', in: Guus Janssen e.a. (red.), *Sittardse cultuurdragers 1299-1999* (Sittard, 1999) 127-158.
- 17 C. de Clercq, 'Het Luikse Rolduc en zijn leraren', *RJ* (1957) 29-41; Idem, *Rolduc. Son abbaye. Ses religieux. Son séminaire (1661-1860). Deux siècles d'histoire du temps* (Kerkrade, 1975) 282-288; Hanson, *Van Frans naar Nederlands*, 200-201; Em.J., 'Mgr. Paredis, tweede stichter van Rolduc 1840-1886', in: J. Damen e.a. (red.), *Rolduc 1843-1943* (Kerkrade, 1948) 10-44; Ferd. Sassen, 'Rolduc', 45-49; Idem, 'Rolduc, Klein Seminarie van Roermond 1843-1846', in: C. Coenen en Ch. Janssen (red.), *Roda sacra 1104-1954* (Kerkrade 1954) 71-75; J.M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis 1795-1886 bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*, (Assen, 1968: Maaslandse Monografieën 8) 230-239.
- 18 RHCL, AODR, inv. nr. 672.
- 19 RHCL, Archief Bisdom Roermond (ABR) 1840-1940, inv. nr. 440.
- 20 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nrs. 489 en 490. De studiebeurzen werden verstrekt door het Rijk aan de beste studenten. Er werden telkens vijf hele beurzen van 200 gulden en tien halve beurzen van 100 gulden verstrekt.

- 21 RHCL, Archief grootseminarie (AGS), doos 14 'Register der ontvangsten' (1841-1856): de studiekosten aan het grootseminarie bedroegen per trimester 50 gulden.
- 22 RHCL, AGS 'Annalenboek no. III der Sittardsche Soos'. Op de eerste pagina staan alle soosleden vermeld. Het soosboek uit 1844 is verloren gegaan. Voor de sociëteiten zie: J. Linssen, 'Het seminarieleven in het licht der Sociëteiten (1841-1941)' (typoscript van lezing uit 1943 in RHCL, ABR 1840-1940, AGS); Gijzen, *Paredis*, 229.
- 23 RHCL, AGS 'Registrum ordinatum 1841-1863'. Rutten ontving de lagere wijdingen op 29-5-1847. Op 26-12-1847 werd hij tot subdiaken gewijd en op 17-6-1848 tot diaken.
- 24 Dunckel en Pothast, *Kurze Chronik*, 70.
- 25 RHCL, AODR, inv. nr. 1073 (Annales de Rolduc).
- 26 *Journal historique et littéraire chez P. Kersten*, 15 (1848-1849) 359.
- 27 Sassen, 'Rolduc, klein seminarie van Roermond 1843-1946', 77-79.
- 27a RHCL, ABR 1840-1940 inv.nr. 466, notitie 20-3-1856. Voor Verzijl zie: Kees Schutgens, *Vaderlandse geschiedenis op Rolduc in de tweede helft van de negentiende eeuw* PSHAL 140 (2004) 276-284.
- 28 De kelk is afkomstig uit het atelier van Johannes Philp uit Luik. De inscriptie luidt: 'Hunc calicem Franc. Xav. Rutten dona dederunt parentis: Martinus Gertrudis. Anno Domini 1859'. Kelk en pateen bevinden zich thans in de kerkschat van de basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart te Sittard. Met dank aan dr. W. Cortjaens.
- 29 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 1073, p. 43: 'la presse autographique travaille avec plus ou moins de succes de 1849-1852. Je pense que de Noël ont été le premier produit puis messe allem., cartes geogr., cartes semantologique. Elle est établi dans les trois dernières chambres de l'Infirmérie (en 1885) ce sont les deux derniers chambres à gauche et le vestibule. Les principaux ouvriers sont les sup. Slits Pierre, Pothast, Rutten, Knittel, Klinkum, Van den Weghe; les élèves Slits Gérard, Ronsberg, Kahr'.
- 30 RHCL, AODR, inv. nr. 2, Rutten schonk resp. 10 en 75 francs
- 31 RHCL, AODR, inv. nr. 2. Rutten ontving op 16-11-1855 een condoléancebrief van J.L.Aug. Leré uit Sint-Truiden waarin deze het docentencorps zijn deelneming betuigt. Het banket wordt vermeld onder inv. nr. 966.
- 32 J.P. de Valk, *Romeinse bescheiden voor de geschiedenis der Rooms-katholieke kerk in Nederland 1832-1914*, deel 2 (Den Haag, 1996; RGP, grote serie 231) 271.
- 33 RHCL, AODR, inv. nr. 966, p. 50-51, 108-109, 194-195, 250-251.
- 34 R. Corten en A.H.M. Ruyten, *Rolduc in woord en beeld. Geschiedenis der abdij en der onderwijsstichting bewerkt ten voordeele der abdijkerk* (Kerkrade, 1902) 16-17; P.S. Everts, 'De gebouwen van Rolduc van 1843 tot 1943', in: J. Damen e.a. (red.), *Rolduc 1843-1943* (Kerkrade, 1948) 99.
- 35 Gerard Slits (Horst 2-3-1829 - Rolduc 7-2-1888) 1852-1855 studie christelijke Oudheidkunde te Munster; 9-10-1855-1888 docent te Rolduc. Zie: W. Everts, *In piam memoriam. Éfloges funèbres* 1. de M. l'abbé P.H. Jaspar, 2. de M. l'abbé F.H. Ramakers, 3. de M. l'abbé P.J. Slits, 4. De M. l'abbé G. Slits. *Professeurs de Rolduc* (Kerkrade 1888) 27-33; V. Delheij en A. Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg 1850-1914. Neogotische en neoromaanse parochiekerken en hun architecten* (Sittard, 2000) 108-110.
- 36 Willem Everts (Sevenum 8-3-1827 - Roermond 8-6-1900) 1851-1868 docent Rolduc; 1868-1893 directeur van Rolduc; 1893-1900 lid der Tweede Kamer. Zie: J.M.L. Keuler, 'Levensbericht van Mgr. Dr. W. Everts', in: *Levensberichten der afgestorven leden van de*

- Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (Leiden 1904) 115-120; P. Geurts, 'Mgr. dr. W. Everts', in: *Gestalten en gedachten* (Amsterdam 1923) 191-198.
- 37 Corten en Ruyten, *Rolduc in woord en beeld*, 16; F. Sassen, 'Thijm en Everts', *De Beiaard* 5 (1920) 186.
- 38 P.A.M. Geurts, 'Hoe het eerste katholiek handboek voor literatuurgeschiedenis in Nederland tot stand kwam', in: A.H. Jenniskens e.a. (red.), *Munsters in de Maasgouw. Archeologie en kerkgeschiedenis in Limburg* (Maastricht 1986) 280-294; Idem, 'Enige minder bekende Limburgse vrienden van Jozef Albert Alberdingk Thijm', *PSHAL* 126 (1990) 154-171.
- 39 Gijsen, *Paredis*, 287; RHCL, AODR, inv. nr. 1073, p. 76 (aant. 23 augustus 1859); GA Roermond, Bevolkingsregister Roermond 1850-1860, deel 5 folio 1431, volgnr. 96. Rutten vestigde zich op 15 oktober 1859 te Roermond.
- 41 Lidwien Schiphorst, '"Een zamengevat korps van knappen kunstenaars". De beginjaren van Cuypers' werkplaatsen', *De Sluitsteen*, 83; Idem, '*Een toevloed van werk, van wijf en zijf*'. *De beginjaren van het atelier Cuypers/Stoltzenberg Roermond 1852- ca. 1865* (Nijmegen, 2004).
- 42 Delheij en Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg*, passim.
- 43 B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'De voetsporen van Charles Guillon. Verzamelbeleid en inrichting van het Rijksmuseum te Amsterdam onder V.E.L. de Stuers, P.J.H. Cuypers en J.A. Alberdingk Thijm', in: Idem e.a. (red.), *Maaslandse melange* (Maastricht, 1990) 343-366.
- 44 Nissen, *Akkoorden*, 22-25. Jan Willem Brouwers (Margraten 1-1-1831 - Maastricht 3-3-1893) werd in 1855 tot priester gewijd. Hij was docent Nederlands en Frans aan het BC Roermond (1854-1863) en redacteur van *De Tijd* (1863-1870). Tevens was hij pastoor te Bovenkerk (1870-1893). Brouwers was een befaamd redenaar die bij tal van gelegenheden in binnen- en buitenland optrad. Hij zette ook een iconografisch programma voor de beschildering van de Sint-Servaaskerk op. Zie *NNBW*, deel 2, 261.
- 45 Harry Schillings, *Toneel en theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw* (Assen/Amsterdam, 1976) 10; Peter J.A. Nissen, 'Kerk en cultuur in conflict. De Roermondse clerus en het amateurtoneel in de jaren veertig van de negentiende eeuw', in: B.C.M. van Hellenberg Hubar e.a. (red.), *Maaslandse melange*, 304-320.
- 46 Hans Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw* (Hilversum, 2003) 53-90.
- 47 A. van Rijswijk, 'Liberalen en clericalen in hun strijd rond het Bisschoppelijk College te Roermond', in: Idem e.a. (red.), *Historische opstellen over Roermond en omgeving* (Roermond, 1951) 374-409; Gijsen, *Paredis*, 251-257; M.P.A. van de Laarschot, 'De strijd rond de overdracht van het Koninklijk Kollegie te Roermond 1846-1851. Een schets', in: Idem, (red.), *Lustrumboek 1977-1981 Bisschoppelijk College Schöndeln* (Roermond, z.j.) 4-11; Idem, 'Het Koninklijk Kollegie te Roermond 1841-1851', in: H.W.M. van der Wyck e.a. (red.), *Roermond stad met een verleden, hoofdstukken over Roermondse geschiedenis* (Roermond, 1985) 153-176.
- 48 Van Rijswijk, 'Liberalen en clericalen', 409-419; Gijsen, *Paredis*, 290-291.
- 49 *Maas en Roerbode*, 3 maart 1860. Canoy schonk 100 francs, de overige docenten Hoefnagels, Arets en Sax schonken, evenals Rutten, 60 francs.
- 50 Petrus Franciscus Canoy (Venlo 4-10-1818 - Roermond 15-3-1865). Zie: *NNBW*, deel 8, 242; Petrus Johannes Hoefnagels (Venray 28-3-1820 - Roermond 22-9-1904). Zie: *NNBW*, deel 8, 780; *Maas en Roerbode*, 24 september 1904.

- 51 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 49, Paredis aan Boermans, Roermond 15-7-1863.
- 52 O.P., 'Katholieke Kongressen te Mechelen: 1863, 1864, 1867', *Ons geloof*, 22 (1936) 3, 104-110.
- 53 *Maas en Roerbode*, 12 augustus 1865.
- 54 Blonden schrijft dat *Ethicae* in 1860 anoniem te Maastricht verscheen. Ik heb echter geen anonieme Maastrichtse druk kunnen vinden. Vgl. J. Blonden, 'Rutten', *NNBW* deel 9, 908.
- 55 *De Katholiek. Godsdienstig, geschied- en letterkundig maandschrift*, 55 (1869) 1-8; *De Tijd*, 2 juli 1868; *Le Courrier de la Meuse*, 5/6 juli 1868; *La Revue Catholique* (1868) 626-627, *La Civiltà Cattolica*, serie VII (1868) 715-719.
- 56 Over de conservatieve staatkundige opvattingen van twee van Ruttens tijdgenoten en collega-priesters Gustaaf Verzijl en Alphons Brouwers zie: Schutgens, 'Vaderlandse geschiedenis op Rolduc', 291 e.v.
- 57 De recensie is ondertekend met A.D. Dit is ongetwijfeld Dupont gelet op zijn opmerkingen over Ruttens doceren en zijn slotzin: 'Puisse le respectable doyen de Maestricht agréer ces lignes comme le respectueux hommage d'un de ses reconnaissants élèves'.
- 58 L. Winkeler, 'Ten dienste der seminaristen. Handboeken op de Nederlandse priesteropleidingen 1800-1967', *AGKKN* 30 (1988) 1-45; F. Sassen, 'Rolduc klein-seminarie van Roermond 1843-1946', 78.
- 59 L. van Deyssel, *De wereld van mijn vader. Met een voorwoord en voorzien van aantekeningen, bezorgd door Harry M.G. Prick* (Amsterdam/Brussel, 1986) 116-117; Geurts, 'Limburgse vrienden', 162; Nissen, *Akkoorden*, 27.
- 60 GA Roermond, familie-archief Cuypers, brief 113 Nenny Cuypers aan Pierre Cuypers, Roermond, 4 augustus 1864.
- 61 J.A. Alberdingk Thijm, 'De abdij van Rolduc I. Herstel der krochtkapelle', *Dietsche Warande (DW)*, 1 (1855) 575-584; Idem, 'De abdij van Rolduc II. De kerk', *DW*, 2 (1856) 173-178; Arn. Schaepkens, 'De abdij van Rolduc III. Het graf van hertog Waleram III', *DW*, 3 (1857) 275-284; W. Everts, 'De abdij van Rolduc IV. Eenige harer oudheden', *DW*, 4 (1858) 181-187; Franz Bock, 'Kurze Notizen zur beschreibung der ehemaligen Augustiner Abtei Klostrerath (Roda-Rolduc)', *Organ für christliche Kunst* 9 (1859).
- 62 F.X.R., 'L'Église et la Crypte de l'abbaye de Rolduc (Limbourg)', *Revue de l'art chrétien. Recueil mensuel d'archéologie religieuse* 4 (1860) 281-187. Dat Rutten de auteur is, wordt bevestigd in 'L'ordre de Prémontré. Étude historique et archéologique. Origines. Grandeur. Décadence. Restauration', in: *Courrier de la Meuse (CM)*, 28 augustus 1879.
- 63 F.X.R., 'L'abbaye de Rolduc', 282.
- 64 Over de restauratie van de Munsterkerk met al zijn verwickelingen is reeds het nodige gepubliceerd: J.J.F.W. van Agt, 'Roermonds Munsterkerk voor en na Cuypers', in: H.W.M. van der Wyck e.a. (red.), *Opus musivum* (Assen, 1964) 85-113; Idem, 'Viollet le Duc en de restauratie van de Munsterkerk in Roermond', *Bulletin KNOB*, 71 (1972) 17-18; Delhey, 'Waar in den aardschen klei een hemelsch denken speelt' (ongepubliceerde doctoraalscriptie KU Nijmegen, 1988) 75-88; I. Pey, *Herstel in nieuwe luister* (Nijmegen, 1993) 394-414; A.J.C. van Leeuwen, *De maakbaarheid van het verleden. P.J.H. Cuypers als restauratiearchitect* (Zeist/Zwolle, 1995) 50-63; Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld*, 62-66.
- 65 GA Roermond, PA Sint-Christoforus, inv. nrs. 859, 866, 867, 870, 871; Delhey, 'Waar in

- de aardschen klei', 77, 81-82; Pey, *Herstel*, 398; Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 53-54.
- 66 GA Roermond, PA Sint-Christoforus, inv. nr. 871.
- 67 GA Roermond, PA Sint-Christoforus, inv. nr. 870.
- 68 *Maas en Roerbode*, 6 juni 1863.
- 69 GA Roermond, PA Sint-Christoforus, inv. nr. 859: brochure 'Aan de weldoeners der O.L.V. Munsterkerk van Roermond'.
- 70 *De Volksvriend*, 15 mei, 6, 13 en 27 juni, 11 juli, 1 en 29 augustus, 5 september, 17 oktober 1863, 9 en 30 januari, 30 april, 3 en 10 september 1864; *Maas en Roerbode*, 15 en 30 mei 1863, 3 september 1864; *CM*, 27 mei 1863.
- 71 Delhey, 'Waar in den aardschen klei', 70-86.
- 72 Van Agt, 'Roermonds Munsterkerk', 89-93; Delhey, 'Waar in den aardschen klei', 79-80.
- 73 Karen M. Veenland-Heineman, 'De prijsvragen voor het Muzeüm Koning Willem I en het rijksmuseum 1863-1875', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 35 (1984) 151-173; Guido Hoogewoud, Jan Jaap Kuyt en Aart Oxenaar, *P.J.H. Cuypers en Amsterdam. Gebouwen en ontwerpen 1860-1898* (Den Haag, 1985) 73-79; F.J. Duparc, W.A. van Es, *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed* (Den Haag, 1975) 52-54; J.Th. M. Bank, 'Mecenaat en stadsontwikkeling in Amsterdam 1850-1900', *Tijdschrift voor geschiedenis*, 104 (1991) 548-573, inz. 566.
- 74 Veenland-Heineman, 'De prijsvragen voor het Muzeüm Koning Willem I', 172.
- 75 GA Roermond, familie-archief Cuypers, brief 108, Nenny Cuypers aan Pierre Cuypers, Roermond, 14 mei 1864.
- 76 De citaten zijn ontleend aan Ruttens artikel in de *CM* van 12 mei 1864.
- 77 *Maas en Roerbode*, 14 mei 1865. Bericht over Museum koning Willem I met daarbij de brief van Viollet le Duc aan Cuypers van 2 mei 1864
- 78 SHCL, familie-archief Corten, ongeïventariseerd, brief van Renier Corten aan zijn ouders, Roermond, 9 oktober 1864.
- 79 RHCL, AODR, inv. nr. 1616.
- 80 Th.J. van Rensch, *De Sint-Martinuskerk van Wyck* (Maastricht, 1983) 52.
- 81 *L'Ami du Limbourg (AL)*, 13 maart 1868.
- 82 Gijsen, *Paredis*, 311.
- 83 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 54: brief Paredis aan Boermans, Roermond, 25 maart 1868.
- 84 De gegevens omtrent de installatie zijn ontleend aan: RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 3; *CM*, 28, 29-30 maart 1868; *AL*, 28 en 30 maart 1868.
- 85 *Volksvriend*, 14 maart en 4 april 1868.
- 85a A.J.A. Flament, 'Bijdrage tot de geschiedenis der thans nog in Nederland bestaande processieën 1609-1921', *De Katholiek*, 163 (1923) 359-377.
- 86 W. Bax, 'De Una Sancta. In Maastricht verwezenlijkt ook in oorlogstijd', *Limburger Koerier (LK)*, 26-7-1940.
- 87 De menukaart met uitgelezen gerechten is bewaard gebleven. RHCL, Archief oude bisdom Roermond, gedeponeerde archieven, inv. nr. 101 (aanwinst Hanssen, i.e. stukken van Michaël Willemsen).
- 88 *CM*, 31 maart 1868 (integrale afdruk feestrede); *AL*, 30 maart 1868.
- 89 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 510: brief Dep. Zaken der RK Eredienst aan Paredis, Den Haag, 17 april 1868; idem, inv. nr. 511 Staat der betalingen door het ministerie

- gedaan voor de RK militaire eredienst, Den Haag, 3 mei 1869. Voor de jaren 1869 en 1870 zie inv. nrs. 512 en 513.
- 90 'Autobiografie Jos Habets', *De Maasgouw*, 102 (1983) 111, 208 en 104 (1985) 207.
- 91 Vgl. N.J.P.M. Bos, *Notabele ingezetenen. Historische studies over Nederlandse elites in de negentiende eeuw* (Brunssum, 1995) 251.
- 92 RHCL, PA Sint-Servatius (PASS), inv. nr. 1645. Rutten woonde vrijwel alle vergaderingen, die eenmaal per jaar in de pastorie plaatsvonden, bij.
- 93 Gijsen, *Paredis*, 446.
- 94 RHCL, PA Sint-Pieter, inv. nr. 317.
- 95 RHCL, PA Sint-Pieter, inv. nr. 317; PA Caberg inv. nr. 4; PASS, inv. nr. 139.
- 96 Jos Habets, *Geschiedenis van het teegenwoordig bisdom Roermond*, deel 3 (Roermond, 1892) 643-644; CM, 14 augustus 1880 (annonce van de beurzenstichting).
- 97 RHCL, PA Houthem-St.Gerlach, inv. nr. 100 en 102. Zie ook: Augustinus van Berkum, 'Houthem', in: P.J. Margry en Ch. Caspers, *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3, *Limburg*, 342.
- 98 Peer Boselie en Jo Kreukels, 'Sittard-O.L. Vrouw van het H. Hart', in: Margry en Caspers, *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3, *Limburg*, 903-912
- 99 Jos Perry, *Ons fatsoen als natie. Victor de Stuers 1843-1916* (Amsterdam, 2004).
- 100 RHCL, PASS, inv.nr. 1701, oprichtingsdecreet van de broederschap van het H. Aanschiijn, Roermond, 3 mei 1886; idem, inv. nr. 1702, ledenlijst van de broederschap 1890-1930; SSK, 26 januari en 30 maart 1889; Bernadette van Hellenberg Hubar, 'Van uitstel tot afstel: 19e eeuwse uitmonstering der Sint-Servaaskerk bedreigd', *Heemschut* 60 (1983) 41; Idem, 'Eene voorstelling van de eenheid uit het vele', *Bulletin KNOB* 83 (1984) 130.
- 101 Idem, 'Van uitstel tot afstel', 41.
- 102 C.A.A. Linssen, 'Pastoor M.A.H. Willemsen van Sint-Odiliënberg, 1831-1904. Een schets van leven en werken', *PSHAL* 128 (1992) 126. De oprichting van de *Servatiusklok* ging uit van Willemsen.
- 103 Archief C&SR Roermond, 'Liber missionum', deel 1, p. 70; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 14; CM, 12/13 april 1874.
- 104 RHCL, PASS, inv.nr. 139, p. 15; SSK, 13 augustus 1881 en 27 juni 1887; RHCL, Archief Vincentiusvereniging Maastricht, inv. nrs. 62 en 1247.
- 105 J. Tesser, *De Jezuiten te Maastricht 1852-1952* (Maastricht 1952) 41-42, 47-48, 166; br. Hyacinthus, *In honderd jaren 1840 - 21 november - 1940. Gods goede daden herdacht bij het eeuwfeest van de Congregatie der Broeders van de Onbevleete Ontvangenis der H. Maagd Maria* (Maastricht 1940) 182.
- 106 Lambertus Moonen, 'Cadier en Keer-O.L. Vrouw van Lourdes', in: P.J. Margry en Ch. Caspers (ed.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3, *Limburg*, 161.
- 107 *Gedenkboek bij het honderdjarig bestaan der Liefdezusters van den H. Carolus Borromeus* (Maastricht, 1937) 92.
- 108 Zusters Onder de Bogen Maastricht, Congregatiearchief, inv. nr. 186.
- 109 Zusters Onder de Bogen Maastricht, Congregatiearchief, inv. nr. 25.
- 110 Jurjen Vis, *Onder Uw bescherming. De katholieken en hun ziekenzorg in Amsterdam. Gedenkboek verschenen bij het honderdjarig bestaan van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis te Amsterdam 1898-1998* (Amsterdam, 1998) 90-100, 103, 192.

- 111 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 423; Zusters Onder de Bogen Maastricht, Congregatie-archief, inv. nr. 26, p. 4.
- 112 Petrus Maria Vrancken (Montenaken 8-11-1806 - Hasselt 17-8-1879). Zie: Kees Schutgens, 'De eerste reis van de Sittardse pastoor-deken Pierre Vrancken als missie-bisschop naar de Oost (1847-1848)', *Historisch jaarboek voor het Land van Zwentibold* 25 (2004) 77-96. In noot 10 wordt de relevante literatuur m.b.t. Vrancken opgesomd. Adam Carolus Claessens (Sittard 28-6-1818 - Buitenzorg 10-7-1895). Zie: Simonis e.a., *Sittard*, 423-424.
- 113 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 5, 23 en 34. In 1876 verbleef mgr. Capri vanwege zijn gezondheid enige maanden bij deken Linders van Sittard. Zie: A.J.G. Ruigt, 'De pastorie aan het kloosterplein', in: P.L. Nève (red.), *Sittard uit bronnen geput* (Sittard, 1993) 466.
- 114 RHCL, PASS, inv.nr. 139, p. 7.
- 115 Eduard Hegel, *Das Erzbistum Köln zwischen der Restauration des 19. Jahrhunderts und der Restauration des 20. Jahrhunderts 1815-1962* (Köln, 1987; Geschichte des Erzbistums Köln, 5) 568-569.
- 116 Idem, inv.nr. 29, brief Paredis aan Rutten, Roermond, 20-12-1875. Jos Habets, 'Chronijkje van het hertogdom Limburg sedert MDCCCXXX', *De Maasgouw*, 97 (1878) 198.
- 117 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 13; CM, 28/29 en 30 september 1873.
- 118 RHCL, PASS, inv. nr. 1571, brief van Paredis aan mevrouw De Bieberstein, Roermond, 15 februari 1875; *1840-1890 vijftigjarig jubelfeest der vereeniging 'Société des dames de Maestricht'* (Amsterdam, 1890) 7.
- 119 Peter J.A. Nissen, '"Geen aalmoezen maar liefdadigheid". Maastrichtse notabelen in de strijd tegen het pauperisme' en Hub Schwanen, 'Maastricht en 's-Gravenhage. De relatie tussen de conferentie(s) en de Hoofdraad', in: Hans Evers en Hub Schwanen (red.), *De Vincentiusvereniging in Maastricht. Een aspect van de stadsgeschiedenis vanaf 1848* (Maastricht, 1993) 26-27, 35-39, 44-51.
- 120 De Valk, *Romeinse bescheiden*, deel 1, 249.
- 121 RHCL, PASS, inv. nr. 1413 brief Paredis aan Rutten, Roermond, 16-1-1873; brief Paredis aan Rutten, Roermond, 19-4-1873.
- 122 Gerard Brom, *Alfons Ariëns* (Amsterdam 1941) 384-400; E. Roebroek, 'Ontkerkelijking en veranderende sociaal-economische structuur te Maastricht in de negentiende eeuw', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 11 (1966) 83-84; Jos Perry, *Roomsche kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920* (Amsterdam, 1983) 57-59.
- 123 Martin Rutten (1858-1920). Hij was kapelaan te Pey (1883-1887) en aan de Sint-Servaas-kerk (1887-1902). Zie: Jan G.C. Simonis, *Zielzorgers in het bisdom Roermond 1840-2000* (Sittard, 2001) 382.
- 124 Voor de opkomst van de patronaten in België en Nederland zie: Walter Baeten, 'Patronaten in Vlaanderen en Nederland (1850-1941)', *Trajecta* 3 (1994) 34-60. Voor het Maastrichtse patronaatswezen zie: Perry, *Roomsche kinine*, 88-90; Pieter-Paul Janssen, Mieke Lunenberg en Hélène Vossen, 'Op weg naar een geregeld leven: over patronaten en levensscholen te Maastricht, 1920-1955', *De Maasgouw* 113 (1994) 73-80.
- 125 *Sint-Servatiusklok* (SSK), 25 juni 1892.
- 126 Pascal Maria Schmeits (Sittard 21-8-1851 - Venray 11-10-1919). Hij bracht diverse

- publicaties over de Sint-Servaaskerk op zijn naam. Zie: W. Goossens, 'In memoriam pastoor Maria Pascal Schmeits', *Het Gildeboek*, 3 (1920) 34-35; P.A.M. Geurts (ed.), *Pascal Schmeits. Kladboek* (Nijmegen, 1984) 7-22.
- 127 Peter Schulp en Lou Spronck (ed.), *Felix Rutten memoires 1880-1930* (Sittard, 2003) 42.
- 128 Bernadette van Hellenberg Hubar, *Arbeid en bezieling. De esthetica van P.J.H. Cuypers, J.A. Alberdingk Thijm en V.E.L. de Stuers* (Nijmegen, 1997) 80.
- 128a Dom en Diözesanarchiv Mainz (DDM), *Friedrich Schneider Nachlaß, correspondentie Cuypers-Schneider, brief Cuypers aan Schneider*, Amsterdam, 3-8-1874.
- 129 In het Thijmarchief (KDC Nijmegen, inv. nr. 941) worden zeven brieven van Rutten bewaard.
- 130 KDC, Thijmarchief, inv.nr. 941 brief Rutten aan Thijm, Maastricht, 21-3-1868.
- 131 Paul Alberdingk Thijm was van 1864 tot 1870 als leraar verbonden aan de stedelijke HBS. Van directe contacten tussen hem en Rutten is niets gebleken, maar ze hebben elkaar ongetwijfeld ontmoet. Zie: P.A.M. Geurts, 'Paul Alberdingk Thijm, leraar te Maastricht, 1864-1870', *PSHAL* 122 (1986) 178-202.
- 132 KDC, Thijmarchief, inv.nr. 941. De brieven zijn gedateerd op 8, 12 en 19 mei 1869. Een brief is ongedateerd. In het Thijmarchief bevinden zich nog twee brieven van Rutten aan Thijm. In de eerste brief (24 oktober 1869) verstrekt Rutten inlichtingen over ene Leon Hermans, die waarschijnlijk een relatie had met een nichtje van Thijm. De tweede brief dateert van 20 mei 1874. Rutten, die op 14 mei benoemd was tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, schreef dat hij van mening was dat die onderscheiding veeleer aan Thijm dan aan hem toekwam.
- 133 KDC, Archief Thijm, inv. nr. 265, Cuypers aan Thijm, Amsterdam 1-9-1882. Zie ook: P.A.M. Geurts, 'Pierre Cuypers probeert Van Deyssel tot andere gedachten te brengen', *De Sluitsteen* 5 (1989) 114-116. Over Van Deyssels literaire activiteiten in die jaren zie: Harry G.M. Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deyssel tot 1890* (Amsterdam, 1998) inz. 286 e.v. Cuypers' interventie wordt daarin niet vermeld.
- 134 B.C.M. van Hellenberg Hubar, '"Een voorstelling van de eenheid uit het vele"', *Bulletin KNOB* 83 (1984) 125-140.
- 135 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 55, brief Paredis aan Boermans, Roermond, 9 juni 1869.
- 136 Gijsen, *Paredis*, 335.
- 137 RHCL, PASS, inv. nr. 29, brief Paredis aan Rutten, Roermond, 14 december 1874.
- 138 RHCL, PASS, inv. nr. 29, brief Paredis aan Rutten, Roermond, 12 april 1874.
- 139 Gijsen, *Paredis*, 327-330; SA Sittard-Geleen, PA Petrus en Michaël Sittard, doos C, 1869, 1872 en 1874; CM, 28/29 januari 1872; 'De Sint-Josephsvereniging', *Analecta voor het bisdom Roermond*, 3 (1918) 143-148. Stukken m.b.t. de Sint-Jozefvereniging zijn ook te vinden in het RHCL, AGS doos 10, map 1.
- 140 De overige bestuursleden waren: Ed. Recerveur, koopman te Venlo; ridder A. van der Renne, rentenier te Roermond; jhr W.E. Kerens de Wylre, rentenier te Maastricht; W.H. Pijls, lid der Tweede Kamer, Maastricht, en G.W. Straetmans, wethouder te Maastricht.
- 141 *Maas en Roerbode*, 22-9 (annonce) en 6-10-1877 (verslag vergadering).
- 142 *Piusalmanak* (1887) XIX.
- 143 RHCL, PASS, inv.nr. 39, p. 14, 21 en 37; CM, 13 mei 1874; AL, 14 mei 1874; CM, 18/19 september 1884; *Katholieke Limburger*, 24 mei 1884. Er is zover bekend slechts één portretfoto van hem bewaard.

- 144 SSK, 25 februari 1893. Zie tevens: RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 57-61; idem, inv.nr. 317.
 145 *Katholieke Limburger*, 4 maart 1893.
 146 Ibidem.
 147 *Ons Zuiden*, 28 februari, 2 en 3 maart; *Maas en Roerbode*, 28 februari, 2 maart; *Nieuwe Koerier*, 28 februari en 4 maart; *Katholieke Limburger*, 25 februari, 4 maart; *Katholieke Waarheidsvriend*, 4 maart; *Limburger Koerier*, 27 februari, 3 maart; *Limburgsche Aankondiger*, 4 maart; *Venloosche Courant*, 4 maart; *Venloosche Courant*, 4 maart; *Venloosch Weekblad*, 4 maart; *De Tijd*, 28 februari, 3 maart; G. Walpot, 'In memoriam van wijlen Monseigneur Rutten (...)', *Piusalmanak* (1895) 129-132; *Volksalmanak voor Nederlandsche katholieken* 42 (1893) 197-198.
 148 RHCL, PASS, inv.nr. 7.
 149 RHCL, PASS, inv.nr. 7.
 150 RHCL, Notaris F.L.J. Dumoulin, doos 200, 'Minuutakten 1889', aktes 214 en 215: holografisch testament van F.X. Rutten, Maastricht 26-12-1889; doos 204, 'Minuutakten 1893 t/m 27-4-1894', akte 58: openbare verkoop van roerende goederen van F.X. Rutten, 11-4-1893; RHCL, PASS, inv.nr. 7: KB-vergadering 14-1-1894; idem, inv. nr. 265.
 151 RHCL, PASS, inv. nr. 7: KB-vergadering, 12-3-1893 en 9-7-1893; SSK, 25-3-1893. Na het overlijden van Rutten werd directeur Willem Everts van Rolduc benaderd om de nieuwe deken van Maastricht te worden. Maar deze had ernstige bezwaren - die verder niet genoemd worden - en ging niet op het aanbod in. Mgr. Boermans respecteerde de keuze van Everts. Zie: RHCL, Archief Rolduc, inv. nr. 1262, P.J. Hoefnagels aan Everts, Roermond, 6-3-1893; mgr. Boermans aan Everts, Roermond, 9-3-1893.
 152 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 87 en 91.
 153 *Handelingen van den gemeenteraad van Maastricht over het jaar 1927* (Maastricht 1927) verslag van de 28ste vergadering, 1-8-1927, zaak 13.
 154 CM, 19-3-1869 en 27-3-1869.
 155 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 442, brief Paredis aan Rutten, 6-3-1869.
 156 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 5.
 157 Ibidem; RHCL, PASS, inv. nr. 6, vergadering van de kerkfabriek, 4-4-1869, punt 12. Voor een verslag van het feest zie: CM, 11/12-4-1869.
 158 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 6; SSK, 11-12-1869.
 159 SSK, 1-10-1870.
 160 De Zwarte Internationale (1870-1878) was een geheim genootschap van vooraanstaande katholieken uit negen Europese landen en dat zich formeerde na de inname van Rome op 20 september 1870. Zij poogde de katholieke massa's te mobiliseren ter verdediging van de H. Stoel, het herstel vande Kerkelijke Staat en de vergroting van de maatschappelijke invloed van de kerk. Men opereerde vrijwel steeds achter de schermen. De internationale katholieke pers werd beïnvloed door de uitgave van *La Correspondance de Genève*. Het Vaticaan maakte aanvankelijk graag gebruik van de diensten van de Zwarte Internationale (ook wel 'Comité van Genève' genoemd), maar gaf het genootschap nooit een formele status. Aangezien de Vaticaanse diplomatie zich gaandeweg aanpaste aan de veranderde omstandigheden, raakte de rol van de Zwarte Internationale uitgespeeld. Zie: Emiel Lamberts (red.), *The Black International. L'Internationale noire 1870-1878. The Holy See and militant Catholicism in Europe. Le Saint-Siège et le catholicisme militant en Europe* (Leuven, 2002; Kadoc-Studies 29).

- 161 Zie voor Cramers rol in de Zwarte Internationale o.a.: Hans de Valk, 'A struggle behind the scenes. The failure of the black international in the Netherlands (1870-1876)', in: Lamberts, *The Black International. L'Internationale noire 1870-1878*, 387-407.
- 162 KDC, Archief J.W. Cramer, inv. nr. 198 brief Rutten aan Cramer, Maastricht, 23-10-1870.
- 163 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 176, p. 191.
- 164 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 198.
- 165 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 176, p. 209: brief Cramer aan Rutten, Amsterdam, 14-11-1870; inv.nr. 198, brief Rutten aan Cramer, Maastricht, 15-11-1870.
- 166 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 198
- 167 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 178, p. 97-98, 126, 176.
- 168 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 179
- 169 SSK, 14-1-1871.
- 170 M.A.H. Willemsen, *Het zilveren jubelfeest van Zijne Heiligheid Paus Pius IX gevierd te Maastricht van 16 tot 21 junij MDCCCLXXI* (Maastricht, 1873, tweede druk) 58-59, 70. Willemsen deed ook in de Servatiusklok uitvoerig verslag van de feestelijkheden. Zie: SSK, 17-6-1871 t/m 20-1-1872. Zie ook Linssen, *Willemsen*, 137.
- 171 CM, 16-5, 23-5, 16-6-1871; AL, 24-5 en 17-6-1871.
- 172 SSK, 27-5-1871.
- 173 SSK, 10-6-1871.
- 174 CM, 17-6-1871.
- 175 Voor verslagen van het feest zie: Willemsen, *Jubelfeest*, 66 e.v.
- 176 Idem, 70.
- 177 AL, 18-6-1871.
- 178 Jos Habets, 'Chronijkje', *De Maasgouw*, 96 (1977) 29-30.
- 179 Willemsen, *Jubelfeest*, 67-68, 87-88
- 180 Habets, 'Chronijkje', *De Maasgouw*, 97 (1978) 27-28; SSK, 14-1-1888; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 55-56.
- 181 P.C. Boeren, *Heiligdomsvaart Maastricht. Schets van de geschiedenis der heiligdomsvaarten en andere jubelvaarten* (Maastricht, 1962) 182-214; R. de La Haye, 'Geschiedenis van de Maastrichtse heiligdomsvaart', in: Th.J. van Rensch e.a. (red.), *Hemelse trektochten. Broederschappen in Maastricht 1400-1850* (Maastricht, 1990) 118-119; O. Thiers en Jurjen Vis, 'Maastricht-Servaas', in: P.J. Margry en Ch. Caspers (ed.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3, Limburg (Amsterdam/Hilversum, 2001) 453-491.
- 182 Linssen, 'Willemsen', 134-137.
- 183 SSK, 22-10-1870.
- 184 J.L. Meulleners, 'Ter gedachtenis. Michaël Antonius Hubertus Willemsen. Kanunnik der kathedrale kerk te Roermond, pastoor te Roermond', *PSHAL* 40 (1904) 2.
- 185 Een uitgebreid verslag van de plechtigheden geeft de CM van 27/28-7-1873. Volgens de CM zouden 14.000 (!) gelovigen de mis hebben bijgewoond. Zie ook: RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 13.
- 186 SSK, 26-7-1873.
- 186a Dom en Diözesanarchiv Mainz (DDM), *Friedrich Schneider Nachlaß, correspondentie Cuypers-Schneider, brief Cuypers aan Schneider*, Maastricht, 28-7-1873. Cuypers vond de translatie zeer feestelijk.

- 187 RHCL, PASS, inv. nr. 1448; CM, 29-7-1873.
- 188 CM, 27/28-7-1873.
- 189 SSK, 26-7-1873. Nog vele jaren later werd Rutten lof toegezwaaid voor het herstel van de heiligdomsvaart. Zie: J.L. Meulleners, 'Ter gedachtenis. Michael Antonius Hubertus Willemsen. Kannunik der kathedrale kerk te Roermond, pastoor te Sint-Odiliënberg 7 juli 1904', *PSHAL* 40 (1904) 2.
- 190 SSK, 13-6, 20-6, 4-7-1874; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 15.
- 191 Boeren, *Heiligdomsvaart*, 213-214; B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'Het omstreden herstel van de heiligdomsvaart in 1874', *Sint-Servaasbulletin (SSB)*, 2 (1983) 77-78.
- 192 Franz Leopold Freiherr von Leonrod (Ansbach 26-8-1827 - Eichstätt 5-59-1905) werd op 19-3-1867 tot bisschop gewijd. Tussen 1881 en 1893 werd op zijn initiatief de dom van Eichstätt in gotiserende stijl gerestaureerd. Zie: E. Naab, 'Leonrod', in: F.W. Bautz/T. Bautz, *Biografisch-Bibliografisches Kirchenlexikon* (Herzberg, 1992) 1492-1494; J. Strötz, 'Bischof Von Leonrod und die Restaurierung des Eichstätter Domes', *Das Münster* (1997) 312-323. Cuypers schreef Schneider: In Maastricht haben Sie die besten Erinnerungen und Eindrücken hinterlassen, der Bischof, der Dekan und der Herr Direktor Everts verlangen sehr Sie bald wieder zu sehen". (DDM, Fr. Schneider Nachlaß, corr. Cuypers-Schneider, brief Cuypers aan Schneider, Roermond, 27-7-1874.
- 193 SSK, 8-8-1874.
- 194 CM, 24-7-1874.
- 195 RHCL, PASS, inv. nr. 7 KB-vergadering 7-10-1888, punt 2. Exacte gegevens over het aantal pelgrims zijn niet voorhanden. De heiligdomsvaarten van Aken in 1874 en 1881 trokken resp. 140.000 en 160.000 pelgrims naar de stad. Dieter P.J. Wynands, *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen* (Aken, 1986) 87.
- 196 SSK, 8-8-1874.
- 197 RHCL, PASS, inv. nr. 29, brief Paredis aan Rutten, Roermond, 27-7-1874.
- 198 Voor de Limburgse processiekwestie zie Giel Hutschemakers, 'Limburgse processieperielen, 1873-1874', *De Maasgouw*, 99 (1980) 117-127; Peter Jan Margry, 'Teedere quaesities': religieuze rituelen conflicten. *Confrontaties tussen katholieken en protestanten rond de processiecultuur in 19e-eeuws Nederland* (Hilversum, 2000) passim, inz. 309-330, 340-341; Idem, 'Kulturkampf in Limburg: de strijd over religieuze rituelen in de publieke ruimte', *De Maasgouw*, 122 (2003) 118-133. Voor het proces tegen Rutten zie: Eug. Van Oppen, *De openbare godsdienst oefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen volgens art. 167 al. 2 der Grondwet van 1848. Regtsgeding tegen den Z.E.W. Heer F.X. Rutten, pastoor-deken der hoofdkerk van St. Servaas te Maastricht, over de wettigheid der in 1873 en 1874 gehouden processien* (Gulpen, 1875).
- 199 Van Oppen, *Regtsgeding*, 5-6; RHCL, Archief commissaris van politie Maastricht, inv. nr. 94, folio 221-223, nr. 199.
- 200 Margry, 'Kulturkampf in Limburg', 4.
- 201 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 39.
- 202 M.S.F.W. Marckx, *Bijdrage tot de kennis van het regt betrekkelijk de openbare godsdienst oefening buiten gebouwen en besloten plaatsen* (Maastricht/'s-Hertogenbosch, 1875). Het rapport van T.M. is niet teruggevonden. Het wordt vermeld in de CM, 18-3-1875.
- 203 RHCL, ABR 1840-1940, inv.nr. 63, brief Paredis aan Boermans, Roermond, 23-2-1877

- 204 RHCL, PASS, inv. nr. 29, brief Paredis aan Rutten, Roermond, 16-11-1874.
- 205 Van Oppen, *Regtsgheding*, 9. Van Gestel zou in februari 1879 drie artikelen publiceren over de betekenis van artikel 167 van de grondwet. *De Tijd*, nrs. 9606, 9613 en 9615.
- 206 Idem, 7.
- 207 Voor Van Oppen zie: NNBW, deel 9, 729-731.
- 208 J. Tesser (ed.), 'De autobiografie van A. van Gestel sj (1830-1900)', *PSHAL* 88-89 (1952-1953) 203.
- 209 Van Oppen, *Regtsgheding*, 9-18, 28-53.
- 210 Idem, 28.
- 211 *De Volksvriend*, 1-5-1875. De liberale *Volksvriend* versloeg het proces tegen Rutten beknopt en zonder retoriek.
- 212 Idem, 57-60.
- 213 Onderzoek op de website van het Nationaal Archief maakte duidelijk dat van Kappeyne van de Coppello geen archief bekend is.
- 214 *Maas en Roerbode*, 18-9-1875.
- 215 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 19-21.
- 216 Emile Ramakers, 'Processies en processen', *SSB* 2 (1983) 80; Hutschemaekers, 'Processieperikelen', 191.
- 217 Hutschemaekers, 'Processieperikelen', 196.
- 218 R. de La Haye, 'Martinus van Tongeren, een negentiende-eeuwse heilige?', in: P.J.H. Ubachs e.a. (red.), *Magister Artium. Onderwijs, Kerk en Kunst in Limburg* (Sittard, 1992) 224.
- 219 RHCL, PASS, inv. nr. 7, kerkbestuursvergaderingen 13-1 en 30-3-1884.
- 220 Jules Schaepkens van Rimpst, 'Eenige bijzonderheden omtrent straten, pleinen en bewoners van het oude Tricht', *PSHAL* 43 (1907) 326-327.
- 221 RHCL, PASS, inv. nr. 1449, *Officieel program der kerkelijke plechtigheden, populaire feesten enz. welke ter gelegenheid van het XVe eeuwgetij des H. Servatius patroon van Maastricht van 11-18 mei 1884, aldaar zullen gehouden worden* (Maastricht 1884) 5-13; *SSK*, 11-5-1884; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 33-34; voor de loterij zie *CM*, 3-5-1884.
- 222 De beschrijving van de Servatiusfeesten is ontleend aan: RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 36-37; *CM*, 15-5, 18/19-5, 24-5-1884; *De Katholieke Limburger*, 24-5-1884; *SSK*, 24-5-1884.
- 223 De internuntii werden, als vertegenwoordigers van de paus, na de teloorgang van de Kerkelijke Staat in Nederland met steeds meer egards bejegend. Waar zij Rome regelmatig kond van deden. Zie: J.P. de Valk, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme 1815-1940* (Nijmegen 1998) 147-148.
- 224 De Valk, *Romeinse bescheiden*, deel 1, nr. 4054 en 4065.
- 225 *Officieel program*, 25-41; RHCL, PASS, inv. nr. 1449: programma's van drie concerten; *CM*, 18-4-1884.
- 226 RHCL, PASS, inv. nr. 7, kerkbestuursvergaderingen, 25-5 en 6-7-1884.
- 227 Idem, kerkbestuursvergadering 5-7-1885; *SSK*, 20-6-1885, 135-136; RHCL, PASS, inv.nr. 554.
- 228 RHCL, PASS, inv.nr. 139, p. 45; idem, inv.nr. 554; *SSK*, 9-6-1888, 135-136; *CM*, 14-7-1888.
- 229 *Nieuwe Koerier*, 28-2-1893.
- 230 Geurts, *Pascal Schmeits. Kladboek*, 29; Pey, *Herstel*, 96-108, inz. 103 e.v.
- 231 *Catalogus van eene belangrijke verzameling boeken nagelaten door den Hoogerw. Heer*

Mgr. F.X. Rutten (Maastricht, 1893). De boeken werden op 11 april 1893 geveild. Waar de rest van zijn boeken terecht is gekomen en hoe omvangrijk die was, is niet bekend. De catalogus bestaat uit 314 nummers, meestal met twee of meer werken per nummer. Het betrof hoofdzakelijk theologische, kerk- en kunsthistorische werken, alsmede enige belletrie.

- 232 G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 1863-1965* (Maastricht, 2003) 288-302; 'Naamlijst der leden van het St. Bernulphusgilde te Utrecht opgemaakt bij de Xe Algemeene Vergadering gehouden den 19den july 1880', *Het Gildeboek*, 3 (1881) afl. 3 en 4. Cuypers en De Stuers waren ereleden. Habets en Willemsen waren corresponderende leden.
- 233 RHCL, PASS, inv.nr. 139, p. 6; SSK, 11-12-1869.
- 234 Geurts, *Pascal Schmeits. Kladboek*, 34.
- 235 Idem, 35-36.
- 235a Henry Havard, *De Bedreigde grenzen. Een togt door de provincien Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Limburg*, (Haarlem, 1876) 432.
- 236 Geurts, *Pascal Schmeits. Kladboek*, 36.
- 236a Harvard, *De bedreigde grenzen*, 432
- 237 Pey, *Herstel*, 167.
- 238 NA, Archief van de Commissie voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst (ACMGK), inv. nr. 1, vergaderingen van 28-5 en 9-7-1874.
- 239 NA, ACMGK, inv. nr. 4, brief Rutten aan commissievoorzitter C. Fock, Maastricht, 13-6-1874; NA, familiearchief De Stuers, doos 152, brief F.X. Rutten aan De Stuers, Maastricht, 13-6-1874.
- 240 B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'Drie verdwenen altaren uit de St.-Servaaskerk', in: A.H. Jenniskens e.a. (red.), *Campus liber* (Maastricht, 1982) 403-410; Pey, *Herstel*, 424-427; Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 64-70.
- 241 RHCL, PASS inv. nr. 6, KF-vergadering 5-4-1868. De restauratie van de Sint-Servaaskerk is beschreven door Pey, *Herstel*, 419-447 en Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 64-85.
- 242 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KF-vergaderingen van 5-7 en 4-10-1868. Voor de kosten en de subsidies zie: KF-vergaderingen 17-1, 4-7, 14-8 en 3-10-1869; ABR 1840-1940, inv. nr. 511, brief GS Limburg aan Predis, Maastricht, 17-3-1869 en Departement voor de Zaken van de RK Eredienst aan Paredis, Den Haag, 14-9-1869; PASS, inv. nr. 31, brief KF aan Minister van Justitie, belast met de Zaken voor de RK Eredienst, 17-1-1869 en brief KF aan de gemeenteraad van Maastricht, Maastricht, 22-2-1869.
- 243 RHCL, PASS, inv. nr. 6, KF-vergadering 3-10-1869. Petrus Regout had al eerder schenkingen gedaan aan de Sint-Servaaskerk en andere kerken in Maastricht en Zuid-Limburg. Hij schonk o.a. drie kroonluchters, een gebrandschilderd raam, 1000 gulden voor de restauratie van de Sint-Servaas en na zijn dood nog eens 500 gulden. Op voorstel van Rutten stichtte het KB in 1878 een jaardienst voor hem en zijn familie. Zie: RHCL, PASS, inv. nr. 6, KF-vergaderingen 8-10-1871, inv. nr. 7 KB-vergadering 1-3-1878; Maenen, *Regout*, 94, Servé Minis, 'De kroonluchters van Petrus Regout', *SSB* 4 (1984) 148; *CM*, 19-2-1878.
- 244 RHCL, PASS, inv. nr. 31, brief KB aan koning Willem III, Maastricht, 13-11-1874.
- 245 NA, Archief Binnenlandse Zaken (Abiza), afdeling Kunsten en Wetenschappen (KW) 1875-1918, rapport Rijksadviseurs aan Minister Biza, 1-7-1875.

- 246 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 13-11-1887; GA Roermond, familiearchief Cuypers, brief 374: De Stuers aan Cuypers, z.p., 29-5-1887.
- 247 SSK, 15-5-1887.
- 248 Pey, *Herstel*, 427-430, 437-445; Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 65-66.
- 249 RHCL, PASS, inv. nr. 7 KB-vergaderingen 11-1-1880 en 8-7-1883; inv. nr. 31, brief KB aan gemeenteraad van Maastricht, Maastricht, januari 1880; inv. nr. 32, brieven KB aan gemeenteraad Maastricht, Maastricht, 24-10-1883 en 12-2-1884; brief KB aan Minister Biza (KW), Maastricht, 18-2-1884; inv. nr. 422, aant. over 1884.
- 250 Voor de torens zie: B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'Cuypers' tweevoudig ontwerp voor de middentoren van de westbouw', *SSB* 1 (1982) 48-49; Pey, *Herstel*, 439-441; Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 81-84; RHCL, PASS, inv. nr. 7 KB-vergaderingen 13-11 en 15-12-1887. Voor de cryptes zie: Pey, *Herstel*, 437-439; PASS, inv. nr. 422, aant. over 1881 en 1882. Rutten deed zelf uitvoerig verslag in het registerum pastorale (inv. nr. 137, p. 24-26, 33).
- 251 NA, Abiza, KW 1875-1918, inv. nr. 1129, rapport van de Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst aan de Minister van Biza, 1-7-1875. Zie ook: NA, ACMGK, inv. nr. 2, 19de vergadering, 11-11-1875.
- 252 GA Roermond, familiearchief Cuypers, brief 374, De Stuers aan Cuypers, z.p., 29-5-1887.
- 253 Monique Dickhout, 'Sint-Servaaskapel en sacristie, een stukje historie', *SSB*, 4 (1984) 103-104.
- 254 NA, Abiza, KW 1875-1918, inv. nr. 1129, rapport van de Rijksadviseurs over het herstelwerkzaamheden aan de Sint-Servaas in 1876, 19-12-1876.
- 255 Idem, brief minister Biza aan KB, den Haag, 12-1-1876; brief KB aan minister Biza, Maastricht, 17-1-1876; brief Rijksadviseurs aan minister Biza, 13-2-1877. Cuypers verklaarde in 1905 dat het gebruik van rode zandsteen buiten zijn medeweten was geschied. Dit echter is twijfelachtig. Zie: P.J.H. Cuypers, 'De restauratie van de Sint-Servaaskerk te Maastricht', *Bulletin NOB*, 6 (1905) 82. Vgl. Pey, *Herstel*, 430.
- 256 Meulleners, 'Ter gedachtenis Willemsen', 3.
- 257 NA, Abiza, KW 1875-1918, inv. nr. 1129, brief Habets aan De Stuers, Maastricht, 19-7-1886.
- 258 GA Roermond, familie-archief Cuypers, brief De Stuers aan Cuypers, z.p., 19-7-1886. Zie ook: Van Hellenberg Hubar, 'Pastoor-deken Rutten', 71-72; Pey, *Herstel*, 433; Perry, *Ons fatsoen als natie*, 182-183.
- 259 NA, Abiza, KW 1875-1918, inv. nr. 1129, brief Rutten aan De Stuers, Maastricht 21-7-1886. Zie ook: RHCL, PASS, inv. nr. 32, brief KB aan minister Biza, Maastricht, 10-11-1886.
- 260 GA Roermond, familiearchief Cuypers, brief 446, brief De Stuers aan Cuypers, z.p., 23-4-1888.
- 261 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 13-11-1887. Volgens dit verslag zou Emile de Stuers tijdens de KB-vergadering van 7-8-1887 benoemd zijn, maar het verslag van die vergadering maakt er geen melding van.
- 262 Idem, KB-vergadering 5-5-1889.
- 263 RHCL, PASS, inv. nr. 32, brief KB aan de minister Biza, Maastricht, 25-6-1889. Zie verder de brieven aan de minister van 9-7, 12-8 en 2-9-1889.

- 264 RHCL, PASS, inv. nr. 32, brief KB aan minister Biza, Maastricht, 2-6-1887; brief KB aan mgr. Boermans, Maastricht, 14-8-1887; RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 423, brief Boermans aan Rutten, Roermond, 27-1-1888; idem doos Maastricht-Sint-Servaas (1841-1941), brief prof. Russel aan mgr. (Rutten?), Roermond, 25-1-1888.
- 265 RHCL, PASS, inv. nr. 32, brief KB aan minister Biza, Maastricht, 17-12-1887.
- 266 GA Roermond, familiearchief Cuypers, brief 424, brief De Stuers aan Cuypes, z.p., 19-1-1888.
- 267 Idem, brief 425, Rutten aan Cuypers, Maastricht, 23-1-1888.
- 268 RHCL, PASS, inv. nr. 32, brieven KB aan de minister van Biza, Maastricht 13-2-1888 en 26-6-1888; brief KB aan Jos Habets, Maastricht, 28-7-1888.
- 269 A.V. O(lterdissen), 'De stedelijke begraafplaats', *De Nederraas* 1 (1922-1923) 42-44; RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 13-1-1884, 9-10-1884 en 1-2-1885; idem, inv. nr. 32, brief KB aan de gemeenteraad van Maastricht, 17-11-1884.
- 270 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 1-2-1885; idem, inv. nr. 554.
- 271 RHCL, PASS, inv. nr. 552: open brief 'Aan de katholieke ingezetenen van Maastricht'.
- 272 Idem, inv. nr. 552, overeenkomst tussen Rutten en Banken, 11-3-1884; Olterdissen, 'Begraafplaats', 44.
- 273 Olterdissen schrijft immers dat de kapel mede getuigenis aflegt 'van den kunstzin van haar stichter'. Zie Olterdissen, 'Begraafplaats', 44.
- 274 SSK, 31-3-1887; CM, 1/2-5-1887; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 41.
- 275 A.M. Koldewij, 'De preekstoel', *SSB* 1 (1982) 46-47.
- 276 De beschrijving van de symboliek van de schatkamer is ontleend aan de CM van 22-7-1873 getiteld 'La nouvelle Chapelle des Reliques'.
- 276a 'Maagd, Moeder der barmhartigheid. Gij, Doper, Christus' heilsheraut, gij sleutelvorst der hemelsvout, tezamen met het apostelenkoor. Gij martelaars heir in zegetocht, gij priesterschaar door het Lam gekocht, gij ongeschonden maagdelijkheid, herstelt ons weer in zuiverheid'.
- 277 C. de Linas, 'Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée', *Revue de l'art chrétien* 20 (1877) 48 (noot 2).
- 278 Jos Koldewey, 'De schildering rond het graf van Sint-Servaas', *SSB* 4 (1984) 112-113.
- 279 P. Doppler, 'De grafzerk der H.H. Monulphus en Gondulphus in St. Servaaskerk te Maastricht', *De Maasgouw* 12 (1890) 9-10; SSK, 23-8-1890; *Revue de l'art chrétien* 33 (1890) 534; RHCL, PASS, inv. nr. 32, brieven KB aan minister Biza, Maastricht, 20-10 en 24-10-1890, 5-2-1891.
- 280 Volgens diverse middeleeuwse kroniekschrijvers zou Maastricht 21 heilige bisschoppen geteld hebben. Slechts tien bisschoppen zijn historisch. Zie: De la Haye, *De bisschoppen van Maastricht*, 11-80.
- 281 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 9-11; idem, inv. nr. 509.
- 282 F. Bock en M. Willemsen, *Die mittelalterlichen Kunst- und Reliquienschatze zu Maestricht aufbewahrt in den ehemaligen Stiftskirchen des h. Servatius und unser lieben Frau daselbst* (Keulen/Neuss, 1870, tweede druk 1872); Idem, *Antiquités sacrées conservées dans les anciennes collégiales de S. Servais et de Notre Dame à Maestricht* (Maastricht, 1873).
- 283 RHCL, PASS, inv. nr. 509, brieven Rutten aan J. Wilmotte, Maastricht 7-10-1888 en J. Wilmotte jr. aan Rutten, Luik, 8-10-1888; Idem, inv. nr. 554.

- 284 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 7-10-1888, 12-4-1891 en 10-1-1892; idem, inv. nr. 32, brief Rutten aan fam. F.L.J. Dumoulin, Maastricht, 29-1-1892. Schenkers waren verder o.a. douanière Coenen-De Villers en de familie Regout.
- 285 Geurts (ed.), *Pascal Schmeits. Kladboek*, 34.
- 286 Idem, 30; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 62.
- 287 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KF-vergadering 7-7-1872; inv. nr. 139, p. 23.
- 288 Antoine Jacobs, "'De begaafde colorist uit het Rijnland" Leven en werk van kerkschilder August Martin' (1837-1901), *De Maasgouw*, (2001) 3-19.
- 289 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 20, 23, 34. De staties waren schenkingen van Gust. Straetmans (1), A.M. Tans-Weyts, dr. Joh. Tans en Agnes Tans (2, 3, en 4), mw. Ed. Regout-Kersten (5), juffrouw Gericke van Herwijnen (6), mw. Bonhomme-Böcker (7), gezusters Clement (8), Maria Kerens (9), mw. Brade-De Goër de Herve (10), Matthias Haenen (11), familie M. Marres-Bemelmans (12), Eug. Regout (13), familie Claereboets (14). De kosten per statie bedroegen 430 gulden.
- 290 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergaderingen 13-1-1884 en 5-5-1889.
- 291 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergaderingen januari 1877, 18-5 en 7-10-1877, 1-10-1882, 13-1-1889; inv. nr. 31 brief KB aan Smulders, Maastricht, 17-5-1877. Zie voor de reparatie van de Grameer in 1855 'Kroniek der stad Maastricht van haren oorsprong af tot in Juni van het jaar 1862, verzameld, opgesteld en geschreven door Phillipus van Gulpen', *De Maasgouw* 11 (1889) 187-188.
- 292 Anna Muthesius, 'De zijden stoffen in de schatkamer van de Sint-Servaaskerk te Maastricht', *PSHAL*, 110 (1974) 325-360; RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergaderingen 9-5-1886, 2-10-1887 en 15-4-1888; idem, inv. nr. 509, brief Grunow aan het KB, Berlijn, 12-4-1886, brieven Schulze aan Rutten, Krefeld, 18-10-1887 en 9-11-1887.
- 293 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergaderingen 1-5, 3-7 en 2-10-1892; idem, inv. nr. 509, brief mgr. Boermans aan Rutten, Roermond, 14-5-1892, verlof S. Congregatio episcoporum et regularium om tot verkoop over te gaan, Rome, 29-4-1892.
- 294 RHCL, familie-archief Habets, inv. nr. 7, briefkaart Habets aan G.W. van Heukelum, deken van het Utrechtse St.-Bernulphusgilde, Maastricht, 5-12-1892.
- 295 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 2-10-1892. De prijs bedroeg 1500 francs.
- 296 Zie: Van Hellenberg Hubar, 'Drie verdwenen altaren'.
- 297 Met Kesselt is waarschijnlijk Kessel bedoeld. Onduidelijk is of het Kessel in Belgisch of in Nederlands Limburg betreft.
- 298 RHCL, PASS, inv. nr. 29 brief Paredis aan Rutten (?), Roermond, 11-1-1877; zie ook brief Paredis aan Rutten, Roermond, 12-6-1878.
- 299 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KF-vergadering 2-21-1881; inv. nr. 139, p. 30. De communiebank was gemaakt door de gebrs. Dehin uit Luik en kostte 6000 francs.
- 300 Geurts (ed.), *Pascal Schmeits. Kladboek*, 35.
- 301 Familie-archief De Stuers, brief Jos Habets aan de Stuers, Maastricht, 8-4-1882.
- 302 Geurts (ed.), *Pascal Schmeits. Kladboek*, 35, 51.
- 303 Victor de Stuers, 'Het marmeren hoofdaltaar der kerk van St. Serrvaas te Maastricht', *De Maasgouw* 6 (1884) 1023.
- 304 Tenzij anders vermeld, zijn de gegevens over het ciboriumaltaar ontleend aan: B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'Het ciboriumaltaar van de St.-Servaaskerk te Maastricht (1884)', *De*

- Maasgouw 104 (1985) 169-197 en aan Wolfgang Cortjaens, *Rheinische Altarbauten des Historismus. Sakrale Goldschmiedekunst 1870-1918* (Rheinbach, 2002) 299 e.v.
- 305 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 26, 32-34, 46, 52-53; idem, inv.nr. 7, KB-vergadering 8-4, 8-7 en 7-10-1883; idem, inv. nr. 31 brief KB aan de minister van Biza, Maastricht, 9-5-1883; SSK, 9-2-1884 en 14-8-1891.
- 306 Cortjaens, *Rheinische Altarbauten*, 130, 301.
- 307 S. Tagage, 'Het doolhof onder het tapijt', *SSB* (1986) 224-225. Dit labyrinth is bij de laatste restauratie verwijderd. In het bergportaal is eveneens een doolhof gerealiseerd. Het middelpunt daar is het Hemels Jeruzalem dat alleen bereikt kon worden via de steden Maastricht, Rome, Constantinopel, Aken en Keulen.
- 308 Geurts (ed.), *Pascal Schmeits. Kladboek*, 36.
- 309 Of Rutten ook directe bemoeienis had met de bouw van de kerken van Sint-Pieter (1873) en Posterholt (1877-1878) en de uitbreiding van de kerk van Stein (1883-1884) is onduidelijk. Zie: Delhey en Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg*, 99-101; M. Veelen, *Ontstaan en voortgang... Tweehonderd jaar parochie heilige Matthias Posterholt 1803-2003* (Posterholt, 2004) 111-119; PA Sint-Odiliënberg, brief Kayser aan Willemsen, 12-8-1882; PA H. Martinus Stein, 'register der deliberationen' 2-7-1882.
- 310 De verering van O.L. Vrouw van het H. Hart vond haar oorsprong in het Noord-Franse Issoudun, waar pastoor Jules Chevalier in 1857 zijn nieuwe kerk onder die titel liet wijden. Maria wordt vereerd als leidster en voorbeeld in de verering van het H. Hart van Jezus.
- 311 Peer Boselie en Jo Kreukels, 'Sittard-O.L.Vrouw van het H. Hart', in: Margry en Caspers (red.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3 *Limburg* (Amsterdam/Hilversum, 2000) 903-912.
- 312 *Limburger Courier*, 26-7, 13-9 en 27-9-1873.
- 313 In dit kader worden ook genoemd mère Antoine Nijs en pastoor Masker van Zwaag. Zie: Jos Timmermans, 'De heilige pastoor van Thildonck' en zijn stichting in Nederland (z.p., 1921) 282 en *Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart vereerd te Sittard* (Sittard, 1942) 41.
- 314 *Maandschrift Aartsbroederschap O.L. Vrouw van het H. Hart* (MAB), 6 (1874) 15.
- 315 *Katholieke Illustratie*, 9 (1875/1876) 275-276, 287-288; *Het Huisgezin*, 6-2, 13-2, 20-2, 27-2, 5-3, 12-3, 9-4, 16-4, 23-4, 30-4, 11-5, 18-5, 28-5, 8-6, 22-6, 6-7, 27-7, 24-8 en 21-9-1876; MAB, 6 (1874) 71-73, 84-85.
- 316 J.E.H. Menten, 'Onze Lieve Vrouw van het H. Hart te Sittard', in: *Maria's heiligdommen in Nederland en België* ('s-Hertogenbosch, 1980) 74.
- 317 Zo staat het ook in de beschrijving van de nieuwe kerk in de *Maas en Roerbode* van 21 juni 1879.
- 318 Archief Aartsbroederschap Sittard, register 'Confrérie de Notre Dame du Sacré Coeur erigée canoniquement à Sittard, siège central de la Hollande et des Pays limitrophes'; 'In memoriam F.X. Rutten', MAB, 25 (1893) 85. Voor zijn aanwezigheid bij de jaarfeesten zie: *De Katholieke Limburger*, 6-6-1874 en MAB, 13 (1881) 165-166, 17 (1885) 207, 20 (1888) 212, 21 (1889) 209, 22 (1890) 212, 23 (1891) 210, 24 (1892) 211.
- 319 Archief provinciaalaat OSU te Venray, archief ursulinen van Sittard, Franse kroniek; Archief provinciaalaat jezuïeten Nijmegen, archief Aloysiuscollege Sittard, 'Litterae annuae 1851-1900', anno 1874-1875; *De Katholieke Limburger*, 5-6-1875; *Katholieke Illustratie*, 9 (1875/1876) 275; MAB, 7 (1875) 145-162.

- 320 De schenkers waren de pauselijke internuntius, de Nederlandse bisschoppen, de apostolisch-vicarissen van Curaçao en Batavia, de (aarts)bisschoppen van Mechelen, Keulen en Luik, de oud-deken van Sittard mgr. Vrancken, mgr. De la Geneste, pater Chevalier uit Issoudun, F. de Molder (visitorator van de ursulinen), de dekens Linders van Sittard en Rutten van Maastricht, burgemeester Arnolds van Sittard en het jezuïetencollege te Sittard.
- 321 MAB, 9 (1877) 221-222 en 10 (1878) 207-208. Nochtans heet het in de *Maas en Roerbode* van 1-6-1878 dat bij het jaarfeest enkel de hoogmis in de kerk wordt opgedragen en dat overige missen in de kapel zullen plaatsvinden.
- 322 *De Katholieke Limburger*, 7-6-1879; Archief provinciaal ursulinen Venray, archief ursulinen Sittard, Franse kroniek (1879).
- 323 *Katholieke Illustratie*, 9 (1875/1876) 287.
- 324 MAB, 7 (1875) 160. Voor beschrijvingen van het kerkgebouw zie: *Katholieke Illustratie*, 9 (1875/1876) 276 (illustratie), 287-288; Menten, 'O.L. Vrouw', 72-81; Delhey en Jacobs, *Kerkenbouw*, 101-105.
- 325 Het kruis was een geschenk van de Utrechtse leden van de broederschap. Voor Martin en Witte zie: Jacobs, 'August Martin', 11-12 en Cortjaens, *Rheinische Altarbauten*, 193, 344-345.
- 326 *Ontwerp der glasschilderingen voor het nieuwe heiligdom van O.L.Vr. van het H. Hart te Sittard* (Roermond, z.j.); MAB, 8 (1876) 49-61. Een samenvatting van het iconografisch programma is te vinden bij Menten, 'Onze Lieve Vrouw', 86-90.
- 327 *Hoe het groeide*.
- 328 'In memoriam F.X. Rutten', MAB, 25 (1893) 85.
- 329 Archief provinciaal ursulinen Venray, archief ursulinen Sittard, Franse kroniek (1891, 1892); MAB, (1892) 207-210.
- 330 Delhey en Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg*, 106-108; R. Hackeng, 'Een lauwerkrans, loterijen, legaten en een arme weduwe. Vier nieuwe kerken in en rond Maastricht', *De Maasgouw* 109 (1990) 35-37.
- 331 RHCL, PACaberg, inv. nr. 4, p. 12.
- 332 Jos Habets, 'Autobiografie', *De Maasgouw*, 102 (1983) 208.
- 333 SSK, 11-3-1876.
- 334 RHCL, PASS, inv. nr. 29, brieven van Paredis aan Rutten, Roermond, 18-4, 9-12, 27-12-1876, 15-1 en 24-10-1877. In het familie-archief Corten (SHCL, ongeïventariseerd) bevinden zich drie brieven m.b.t. Caberg. Het is niet duidelijk tot wie deze brieven, o.a. van bisdomsecretaris Van Meijel, gericht zijn.
- 335 RHCL, PA Caberg, inv. nr. 21.
- 336 RHCL, PA Caberg, inv. nr. 4, p. 42, 58, 80-81, 90; RHCL, Archief notaris Dumoulin, doos 188, akte 227.
- 337 J. Henckens, 'Bouwgeschiedenis van de St.-Martinuskerk te Weert', *De Maasgouw* 87 (1968) 33-50; E. Caris, 'De bouwgeschiedenis van de St.-Martinuskerk te Weert', *De Maasgouw* 112 (1993) 1-26.
- 338 Behalve het bouwkundig herstel nam Custers ook het interieur onder handen. Hij liet werkzaamheden uitvoeren aan het St.-Jozefaltaar (1884), het Crispinusaltaar (1885), de preekstoel (1886). In 1886 werd de kerk gewit, de communiebank gevernist en werden er nieuwe lampen opgehangen. In 1892 en 1893 werden nieuwe banken geplaatst.

- 339 GA Roermond, PA H. Christophorus, inv. nr. 859, brief Custers aan het bestuur van de Maria Munstervereniging, Roermond, 8-11-1871.
- 340 GA Weert, PA Martinus, inv.nr. 46, p. 22.
- 341 Idem, 34.
- 342 Idem, 28.
- 343 Idem, p. 26.
- 344 Idem, p. 35. Het relaas van deken Custers over de torenbouw is door J. Henckens tweemaal vrijwel geheel gepubliceerd: J. Henckens, 'Verslag van den opbouw van de Weerter toren 1887-1889', *De Maasgouw* 90 (1971) 186-195; Idem, 'De 3 bouwfases en de 4 gezichten van de Weerter St. Martinustoren', *Weert in woord en beeld*, 2 (1987) 80-84. Zie ook: 'Aanteekenen Boek van Jacobus Houben te Stramproy over de jaren 1826-1920', in: P.J. Clisters e.a. (red.), *Stramproyer momentopnamen uit heden en verleden* (Stramproy, 1983) 156.
- 345 GA Weert, Nieuw Archief Weert, inv. nr. 1822, brief kerkbestuur aan gemeenteraad Weert, 15-9-1886.
- 346 GA Weert, PAM, inv.nr. 46, p. 41.
- 347 Idem, p. 37.
- 348 Idem, p. 40.
- 349 Idem, p. 45.
- 350 Idem, p. 42.
- 351 Henckens, 'De 3 bouwfases', 85.
- 352 Zie voor de restauratie en de activiteiten van Willemsen: Linssen, 'Willemsen', 148.
- 353 *Maas- en Roerbode*, 15-5-1886. De aanwezigheid van Snickers en het Utrechtse kapittel hing samen met het feit dat bisschop Hungerus in de Vikingtijd met zijn kapittel toevlucht zocht in Sint-Odiliënberg. Vanaf 858 was Sint-Odiliënberg gedurende zeven eeuwen een Utrechtse enclave in het bisdom Luik. Zie: Linssen, 'Willemsen', 47.
- 354 PA Sint-Odiliënberg, corr. Nicolas-Willemsen, 13-9-1883.
- 355 PA Sint-Odiliënberg, corr. Nicolas-Willemsen, Roermond, 3-1-1882 en Sint-Odiliënberg 20-6-1886.
- 356 Idem, corr. Nicolas-Willemsen, 21-8-1886.
- 357 De gegevens omtrent de iconografie zijn ontleend aan een inventaris van de 'Onderlinge Brandwaarborgmaatschappij Sint-Donatus' uit 1929. Zie: PA Sint-Odiliënberg, corr. Nicolas-Willemsen, nr. 33.
- 358 SSK, 8 en 22 mei 1886.
- 359 Linssen, 'Willemsen', 147,157.
- 360 RHCL, ABR 1840-1940, doos Sint-Odiliënberg, brief Rutten aan Boermans, Maastricht, 7-10-1891.
- 361 Ibidem.
- 362 PA Sint-Odiliënberg, corr. Nicolas-Willemsen, nr. 33, notitie Willemsen (uit 1893?).
- 363 Delhey en Jacobs, *Kerkenbouw*, 120-121.
- 364 *Maas en Roerbode*, 30-3-1893.
- 365 Delheij en Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg*, 123.
- 366 Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 200. Van Leeuwen schrijft abusievelijk dat Rutten betrokken was bij de restauratie van het zaalkerkje van Lemiers.

- 367 Het kerkje van Nyswiller wordt thans in de 12de eeuw gedateerd. Zie: J.F. van Agt, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. De provincie Limburg. Zuid-Limburg uitgezonderd Maastricht. Tweede aflevering: Vaals, Wittem en Slenaken* (Den Haag, 1983) 305-307.
- 368 NA, Abiza, KW, 1164, brief Rutten aan De Stuers, Maastricht 16-4-1892.
- 369 NA, Abiza, KW, 1164, brief Boermans aan De Stuers, Roermond, z.d.
- 370 NA, Abiza, KW, 1164, brief Rutten aan De Stuers, Maastricht, 5-5-1892.
- 371 NA, Abiza, KW, 1164, brief Rutten aan De Stuers, Maastricht, juni 1892.
- 372 Zie voor een overzicht van de restauraties en met name die van 1891-1900: Klaus Hardering, *Die Abteikirche von Klosterrath. Baugeschichte und Bedeutung* (Utrecht, 1998) 20-27.
- 373 RHCL, ABR 1840-1940, doos Rolduc, subsidieverzoek commissie aan Provinciale Staten van Limburg, Rolduc, 30-5-1892.
- 374 RHCL, AODR, inv. nr. 4, brief Pierre Cuypers aan W. Everts, Amsterdam, 13-12-1891. Rutten schonk in 1892 20 gulden (AODR, inv. nr. 41).
- 375 RHCL, AODR, inv. nr. 4.

Een studiereis door Brabant en Limburg in 1905

DE LEIDSE ARCHEOLOOG J.H. HOLWERDA GAAT NETWERKEN

De aanstelling in 1818 van de eerste hoogleraar in de archeologie ter wereld, Caspar Reuvens (1793-1835), vormde het startpunt van de archeologische wetenschap in het Koninkrijk der Nederlanden.² Hij begon met wetenschappelijke opgravingen, waarvan die op het landgoed Arentsburg bij Voorburg het meest bekend is geworden. Behalve hoogleraar was hij de eerste directeur van het in 1818 door Koning Willem I gestichte Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Zijn vroege dood in 1835 betekende echter een voortijdig einde van de ontluikende wetenschappelijke belangstelling voor de archeologie in Nederland. Pas zeventig jaar later werd een nieuwe start gemaakt.

De Nederlandse afdeling van het Rijksmuseum van Oudheden had sinds het begin van het museum een min of meer slapend bestaan geleid. Er werd wel verzameld, maar nauwelijks geëxposeerd. Dat zou anders worden als gevolg van de aanstelling door directeur Antoine Ewout Jan Holwerda (1845-1923) van zijn zoon Jan Hendrik Holwerda in 1904 als conservator. De toen 31-jarige Jan Hendrik was geschoold als klassiek archeoloog en moest zich eerst inwerken in de materie om meer kennis te krijgen van de Nederlandse archeologie. Daarom maakte hij in de periode 1904-1905 enkele studiereizen. Hij ondernam de tochten samen met zijn vrouw, N. Holwerda-Jentink (fig. 1). Zij was een verdienstelijk tekenares en maakte voor haar man vele tekeningen als documentatie. Ze bezochten

*Figuur 1:
Holwerda en zijn
vrouw (beiden
links) rond 1905
samen met een
groep onbekende
personen. De op-
name is mogelijk
in Zuid-Limburg
gemaakt.*



musale collecties en belangrijke verzamelaars en ook bekeken ze de archeologische vindplaatsen in het veld. Hun eerste reis voerde hen van 28 augustus tot en met 25 september 1904 naar het Noorden van het land, gevolgd door een tweede reis in de periode 17-26 april 1905.³

In de zomer van 1905 maakten zij een grote reis door Noord-Brabant en Limburg. Het echtpaar vertrok op 25 juni voor een periode van twee weken naar het Zuiden van het land en reisde aansluitend door naar Duitsland om behalve de studie van museumcollecties ook nog even het vak van opgraver te leren bij de bekende Duitse archeoloog H. Dragendorff. Holwerda ging meewerken aan de Romeinse opgraving in Haltern. Na enige weken had hij het vak voldoende onder de knie en keerde hij terug naar Leiden.⁴ Op de terugweg deed hij nog enkele plaatsen in het oosten van het land aan en op de Veluwe bezocht hij de grafheuvels en de middeleeuwse versterking bij het Uddelermeer. Op 29 augustus was hij weer terug in Leiden.

De geschiedenis van de Limburgse archeologie krijgt na de eerste publicaties van J. Jamar over het onderwerp⁵ de laatste jaren steeds meer aandacht.⁶ De geschiedenis van de Nederlandse archeologie is een van de aandachtsvelden van het Rijksmuseum van Oudheden in de komende jaren. Het museum was in de periode 1818-1945 de toonaangevende instelling op het gebied van de archeologie in ons land.⁷ Van vrijwel alles wat er in die periode in de vaderlandse archeologie gebeurde, is een neerslag te vinden in de archieven van het museum. Omdat het museum de laatste 15 jaar veel veldwerk in Midden-Limburg heeft verricht, wordt ook om die reden aandacht besteed aan de geschiedenis van de archeologiebeoefening in Limburg. Zo wordt oud onderzoek uitgewerkt en worden studies gedaan naar belangrijke amateurverzamelaars.⁸ Speciaal de relatie tussen de professionele archeologen en de amateurarcheologen staat in de belangstelling. De komende jaren zullen meer resultaten van deze studies gepubliceerd worden.

DE BRONNEN BETREFFENDE DE STUDIEREIZEN VAN J.H. HOLWERDA

Holwerda maakte aantekeningen van zijn reizen in kleine notitieboekjes (fig. 2). In totaal zijn er vier exemplaren. Hij beschreef zijn belevenissen van dag tot dag. Zijn handschrift is niet altijd even gemakkelijk te lezen, zeker niet als de aantekeningen in grote haast aan het papier zijn toevertrouwd (fig. 3). Ook zijn aantekeningen over de belangrijkste bestudeerde collecties kwamen in die boekjes terecht.

Van de reis naar het Noorden en naar het buitenland zijn ook uitgewerkte rapporten bewaard, die hij voor zijn vader maakte. Een uitgewerkt rapport over de reis door Noord-Brabant en Limburg is echter niet in het archief van het Rijksmuseum van Oudheden teruggevonden. Als basis voor de rapporten gebruikte hij echter vooral zijn eigen notitieboekjes. De notities over de reis naar Brabant en Limburg konden worden aangevuld met gegevens uit twee andere bronnen. De eerste bron wordt gevormd door twee uitgebreide reisbrieven aan zijn vader, die directeur van het museum was.⁹ Beide brieven volgen grotendeels de notitieboekjes, maar bevatten ook persoonlijke waarnemingen en ideeën. De bronnen overlappen en vullen elkaar aan. De tweede extra bron is de bewaard gebleven reisdeclaratie. Daarmee is tot in detail het verloop van de reis te volgen en bovendien geeft de declaratie een beeld van de kosten die werden gemaakt. Ten slotte is er nog een derde bron, die incidenteel is gebruikt. In 1905 startte Holwerda een vondstarchief. Daarin werden berichten over vondsten van anderen opgenomen, krantenartikelen en samenvattingen van zijn waarnemingen tijdens de reizen. In de meeste gevallen gaat het om exacte kopieën van de teksten in de notitieboekjes, maar soms leverden die aanvullingen op. Daarnaast maakte hij incidenteel aantekeningen op de topografische kaarten die hij bij zich had (fig.4).

In de volgende paragraaf is de reis van Holwerda en zijn vrouw gereconstrueerd. Voor de bronnen wordt verwezen naar bijlage 1. Daarin zijn ze per dag geordend en samengevoegd om de koppeling met de onderstaande lopende tekst te vergemakkelijken.

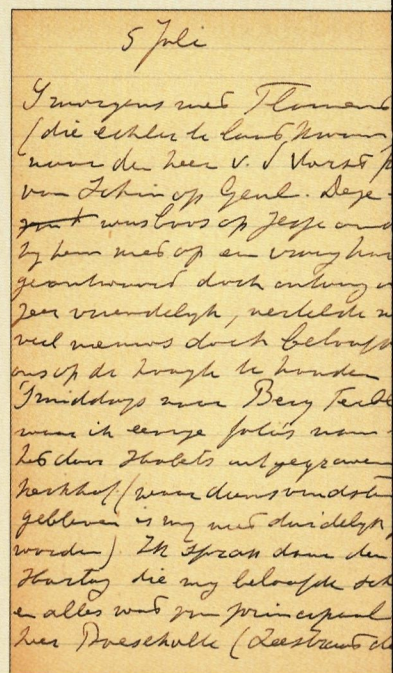
DE REIS VAN DAG TOT DAG¹⁰

Op zondag 25 juni 1905 vertrokken Jan Hendrik Holwerda en zijn vrouw om 14.34 uur per trein uit Leiden naar Den Bosch. Ze reisden vanzelfsprekend 1^e klas. Een kaartje kostte toen fl. 4,50. Ze zullen hun intrek hebben genomen in een goed hotel.

De volgende dag 26 juni werd een bezoek afgelegd aan het Noord-Brabants Genootschap. Daar ontmoetten ze de heren mr. Sasse van IJsselt¹¹, van der Steen en Smit. Holwerda had geen hoge pet van hen op. Aan zijn vader schreef hij "dat ze er niet veel van weten, maar wel aardig zijn".



Figuur 2: Een stapeltje notieboekjes van de reizen van Holwerda.



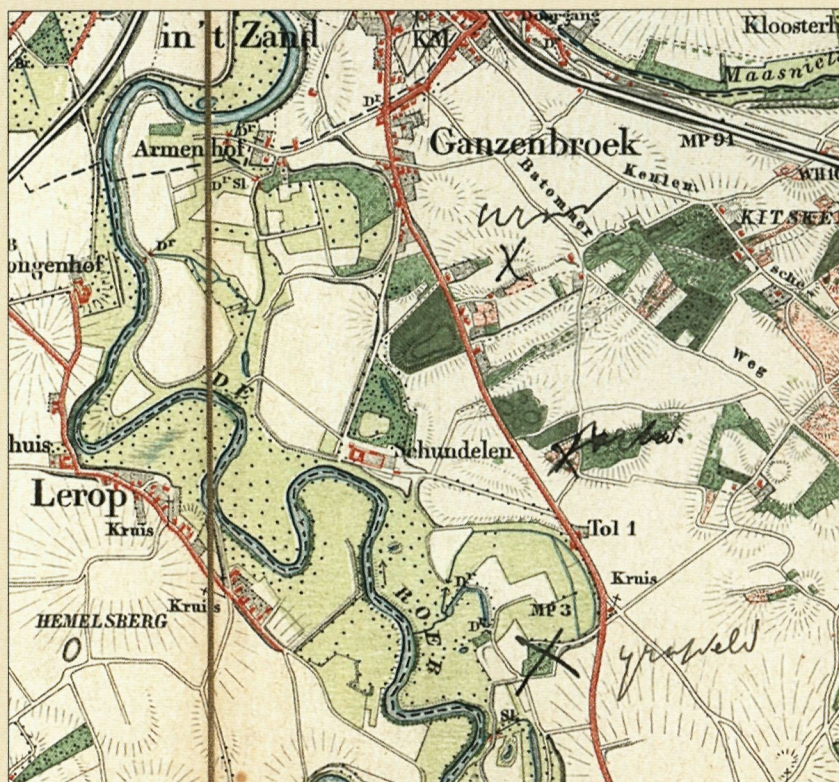
Figuur 3: Een pagina uit het notitieboekje over de reis door Brabant en Limburg. Het beschrijft 5 juli 1905 met het bezoek aan o.a. Berg en Terblijt.

De collectie werd gedocumenteerd, mevrouw Holwerda maakte enkele tekeningen en Holwerda zelf maakte fotografische opnamen.¹²

Op dinsdag 27 juni trokken ze al weer verder. Ze gingen per trein naar Deurne en spraken daar met de burgemeester. Die beloofde op te letten of er oudheden zouden worden gevonden en hen op de hoogte te houden. Daarna gingen ze op bezoek bij Piet Nouwen, een oude werkman die veel over de vondsten van vroeger wist. Hij vertelde waar het urnenveld van Deurne, waaruit het museum veel vondsten in bezit had, precies te vinden was. Holwerda kon de vindplaats op een stafkaart intekenen. Hij maakte ook foto's waarop twee steenfabrieken en de torenspits van Deurne te zien waren.¹³ Nouwen beloofde nieuwe vondsten naar de burgemeester te zullen brengen.

Vervolgens zijn de Holwerda's naar Acht en Best gegaan om meester Renders op te zoeken.¹⁴ Gezamenlijk maakten ze een wandeling naar de Bestsche Bergen. Daar maakte Holwerda ook foto's. Renders verzekerde hem dat hij het museum in de toekomst op te hoogte zou houden van vondsten die door hem of anderen gedaan zouden worden. Daarna overnachtten ze in Tilburg.

Figuur 4: Fragment van de topografische kaart van 1890 ten zuiden van Roermond. Met een vulpen heeft Holwerda diverse vindplaatsen aangekruist. Onder het toponiem Ganzenbroek 2 vindplaatsen van urnen en iets zuidelijker langs de Roer een Romeins grafveld.



Op woensdagmorgen 28 juni waren de Holwerda's vroeg op. Met de trein gingen ze naar Alphen en zochten de gemeentesecretaris en de onderwijzer op. Die wisten echter nergens van en Holwerda vond alleen de plaats terug waar ooit veel urnen gevonden waren. Daarna gingen ze te voet op weg naar Baarle-Nassau, een afstand van ca. 7 kilometer. De burgemeester aldaar was nog maar net in functie en was nog niet erg op de hoogte van de oudheden in zijn gemeente. Hij wilde de komende tijd wel een oogje in het zeil houden en verwees Holwerda naar zijn Belgische collega Van Gielse in Baarle-Hertog.

Samen met de Belgische burgemeester bezochten ze een voormalig heideveld. Hier waren in 1850 dennen aangeplant, die twee jaar geleden gerooid waren. Bij de herplant waren veel scherven gevonden. Holwerda meende dat hier een groot urnenveld moest hebben gelegen, verzamelde wat scherven en maakte twee foto's. In dit gebied werd veel verzameld door enkele Belgen, ene Stroobant en de schilder Surinx uit Turnhout.¹⁵

Met de trein gingen ze vervolgens naar Merksplas en zochten de verzamelaars Stroobant en Dierckxens op, respectievelijk president en secretaris van het oudheidkundig genootschap Taxandria.¹⁶ De heren vertelden over hun nieuwe museum en beklagden zich over de oneerlijke concurrentie

van Surinx die van alles in Nederland opkocht om het met winst te verkopen. Die Surinx was niet de enige die Nederlands gebied afstroopte. Er was ook nog een zekere Charles Poutiau uit Lommel, volgens Holwerda in een brief aan zijn vader 'een rijke gek' uit de buurt van Luijksgestel, die een contract had met de Nederlander Scheerens aan wie hij al zijn vondsten toestuurde.¹⁷

Daarna gingen ze met de tram naar Turnhout, waar ze het museum te zien kregen dat door het genootschap werd ingericht. Holwerda bekeek de vondsten en vond dat de Belgische urnen met hun harde baksel en rijke vormen verschilden van wat hij kende uit Noord-Brabant. Zijn begeleiders vond hij geschikte lui waar hij veel aan zou kunnen hebben. Ze soupeerden bij Dierkxens en overnachtten in Turnhout.

Op donderdag 29 juni waren de eerste doelen Eersel en Bergeyk. Vanuit Eersel namen ze de koets naar Bergeyk, waar ze later aankwamen dan verwacht, omdat het de feestdag van de HH. Petrus en Paulus was. Eerst gingen ze naar de burgemeester, de heer Aarts, die hen informatie kon geven. Daarna bezochten ze de neef van de overleden archeologisch correspondent P.N. Panken, de heer J.N.A. Panken.¹⁸ Die zou het correspondentschap van zijn oom gaan overnemen. De neef kan echter geen vondsten laten zien en dus reisden ze snel door naar Luijksgestel. Daar werd de heer Van Montfoort opgezocht, de eigenaar van een deel van het urnenveld. Ook hij had geen vondsten meer in bezit, maar vertelde wel over de strooptochten in het gebied door Surinx en Poutiau en over de urnen die zo naar België verdwenen. Met de koets bereikten ze later op de dag Lommel en namen vandaar de trein naar Roermond, waar ze de nacht doorbrachten in een hotel.

Vrijdag 30 juni begon met het bezoek aan een oude bekende, de achterneef van de Roermondse notaris Charles Guillon. Hij bezat echter geen oudheidkundige voorwerpen meer. Daarna gingen ze langs bij de heren Dirix en Verschuure. Dirix was er niet, maar Verschuure kon een mooi Hallstadt-zwaard laten zien.¹⁹ Ze vroegen ook naar mensen die mogelijk oudheidkundige voorwerpen zouden verzamelen. Zo zou zich op kasteel Magnée bij Horn een verzameling bevinden en ook zou baron de Keverberg bij Haelen iets hebben.²⁰ In Roermond zelf woonde verzamelaar J.H.G. van der Noordaa, een militair. Ze besloten hem op te zoeken, maar Van der Noordaa weigerde op de meest onbeleefde wijze ook maar iets van zijn verzameling te laten zien. In een brief aan zijn vader schreef Holwerda later over die 'halve gek'. In de middag vertrokken ze met de koets naar Posterholt. Ze gingen er op bezoek bij de burgemeester, mr. Jules Geradts, wat hun dag helemaal goed maakte.²¹ Geradts had namelijk een mooie collectie archeologica en bleek bereid die te verkopen, met uitzondering van de munten. Holwerda schatte de waarde op ca. 260 gulden. Ook werd hij uitgenodigd om eens in de gemeente te komen graven. Daarna vertrokken ze met de koets naar Roermond om de trein naar Zuid-Limburg te nemen. In de avond arriveerden ze in Houtthem-Sint Gerlach, ten noordoosten van Maastricht, waar ze zouden logeren.

De volgende ochtend, zaterdag 1 juli, gingen ze naar Maastricht, naar het archief en het museum, waar ze kennis maakten met de Rijksarchivaris, de heer A.J.A. Flament. Holwerda vond Flament een geschikt iemand, maar vreselijk zwaar op de hand, waardoor ze verplicht waren de hele ochtend in Maastricht te blijven. Ze maakten de afspraak dat op ze maandag in het museum konden werken. 's Middags trokken ze naar Berg en Terblijt, waar ze begeleid werden door een gids, de heer Hents. Samen vonden ze de plaats waar Jos Habets een begraafplaats uit de Romeinse tijd ontdekt had en ook zelf troffen ze er nog veel scherven aan, omdat er op het terrein grondwerkzaamheden werden uitgevoerd.²² Holwerda loofde wat geld uit voor het geval er nieuwe vondsten werden gedaan. Er waren nog heuveltjes zichtbaar in het veld en het viel Holwerda op dat er ook 'Germaansche' vondsten naar boven waren gekomen. Daarna gingen ze bij burgemeester Goossens op bezoek, die hen echter doorverwees naar zijn zoon, J.W.H. Goossens, toen nog leraar op het klein seminarie in Rolduc.

De zondag is een rustdag en er werden geen reizen ondernomen. Wel werd de dag nuttig besteed met het schrijven van brieven.

In de ochtend van maandag 3 juli werkten de Holwerda's in het Maastrichtse museum. De collectie werd geïnventariseerd en er werden tekeningen van de belangrijkste stukken gemaakt. Holwerda vernam hier ook wat zijn collega R. Jesse de laatste tijd had uitgevoerd.²³ Hij bleek buiten medeweten van de museumdirectie allerlei zaakjes persoonlijk te regelen. In een brief aan zijn vader legde Holwerda dat uitgebreid en fijntjes uit. In de middag gingen ze met de koets naar Rijckholt. Ze reden over een landweggetje in de richting van 'de Kaap van Sint-Geertruid'. Zowel op de weg als op de aangrenzende akkers lag het vol bewerkte vuursteen. In de bossen rechts van de landweg ontdekten ze na een moeilijke tocht door het kreupelhout op de helling een atelier waar ooit vuursteen was bewerkt. Ze troffen er verspreid over een oppervlak van verscheidene vierkante meters de vuursteenbrokken en losse schilfers. Holwerda verbaasde zich over het feit dat de neolithische ateliers hier zomaar aan de oppervlakte zichtbaar waren. Hij twijfelde dan ook of het wel allemaal om prehistorische vondsten handelde en bedacht dat hier ook nog in latere tijden, zoals de Romeinse tijd, vuursteen kon zijn bewerkt. Anderzijds vond hij de ruigheid van de voorwerpen weer in tegenspraak met die veronderstelling. Er werden diverse stukken verzameld en er werd een enkele foto gemaakt (fig.5).

Dinsdagmorgen 4 juli was er weer tijd voor het museum en 's middags namen ze de trein naar Valkenburg om er te praten over de werkzaamheden in Berg en Terblijt. Ze wilden de heren Reijnaarts, een gids, en ingenieur Hartog bezoeken. De eerste was van niets op de hoogte en de tweede bleek zelfs niet thuis te zijn.

Figuur 5: Van de foto's, die Holwerda tijdens zijn reis van 1905 maakte, zijn er weinig bewaard. Deze foto zit tussen een kleine reeks uit die periode. Het is mogelijk een afbeelding van de Kaap bij St. Geertruid, gezien vanaf het plateau.



Woensdag 5 juli gingen ze samen met Flament op weg naar Schin op Geul om er pastoor van den Vorst te spreken.²⁴ Ze namen weer de trein, maar reisden nu 2^e klas omdat Flament meeging. De pastoor ontving hen vriendelijk, maar beklagde zich over Jesse. Hij kon hen niet veel wijzer maken, maar beloofde contact te houden met het Leids museum. 's Middags waren ze weer actief in Berg en Terblijt. Holwerda maakte enkele fotografische opnamen en vroeg zich af waar de vondsten gebleven waren die Habets hier had gedaan. De heer Hartog uit Valkenburg was nu wel aanwezig. Natuurlijk wil hij vondsten aan het museum afstaan, maar hij adviseerde om daarover contact op te nemen met zijn opdrachtgever, de heer Boescholte in Den Haag. Holwerda gaf de werklui nog wat fooien en kreeg in ruil enige 'Germaansche' scherven. Ook loofde hij fl 2,50 uit voor een hele pot. Die zou dan door bemiddeling van de heer Hartog naar het museum in Leiden kunnen worden gezonden.

Donderdag 6 juli pakten de Holwerda's de trein naar Luik. Flament had hen enige interessante adressen gegeven. Eerst bezochten ze Mgr. Monchamp die hun een Merovingische pot toonde met een onleesbare inscriptie.²⁵ Holwerda repliceerde iets over een barbaars opschrift uit Arentsburg en beloofde een foto te sturen. Daarna gingen ze naar het museum en ontmoetten er Marcel De Puydt. Ze zagen er vondsten uit de zogenaamde *fonds de cabanes*.²⁶ Het betrof twee soorten aardewerk, versierde waar, die gelijkenis had met Bandkeramiek, en een grove onversierde soort, waarvan Holwerda dacht, dat die veel weg had van 'Germaans' aardewerk. De omvangrijke collectie vuurstenen werktuigen uit Sint-Geertruid maakte veel

indruk, maar aan Romeins materiaal was er niet veel. Na een kort bezoek aan een speciale tentoonstelling, waar ze een archeologische inzending bekeken, gingen ze mee naar het huis van De Puydt.²⁷ Hier was Holwerda zeer geïmponeerd door de grote verzameling neolithische vondsten uit Sint-Geertruid. Hij besprak de mogelijkheid om samen met De Puydt in Sint-Geertruid onderzoek te gaan doen en bovendien kreeg hij enkele vondsten mee voor zijn museum. Ondanks de verhalen van De Puydt bleef Holwerda sceptisch over de ouderdom van alle vondsten. Vanuit Luik namen ze de trein weer terug naar hun hotel in Houthem.

Vrijdagochtend 7 juli ging het per tram naar Tongeren. Ze zochten er de heer Huybrigts op, die hun zijn verzameling toonde. Holwerda vond hem maar een chauvinist en fantast. Huybrigts wilde graag de vondsten uit Tongeren terughebben die het museum rond 1835 in Antwerpen had gekocht. Holwerda zegde toe het een en ander uit te zoeken bij terugkeer in Leiden. In ruil voor die vondsten wilde Huybrigts wel op Nederlands grondgebied onderzoek doen, maar dat vond Holwerda geen goed idee. Wel had hij oren naar een ruil met voorwerpen uit de *fonds de cabanes*. De verzameling in Tongeren vond Holwerda erg mooi, vooral de Romeinse zaken, maar hij dacht dat Huybrigts regelmatig werd bedrogen, want hij meende veel valse stukken te herkennen. Na het bezoek maakten ze een wandeling door Tongeren. Holwerda was hogelijk verbaasd over de vele Romeinse overblijfselen die nog overeind stonden en zo maar bezichtigd konden worden. Vooral de imposante stadsmuur trok zijn belangstelling (fig. 6). Want die was gedeeltelijk opgebouwd uit vuursteen en hij meende er ook stukken afgeslagen vuursteen te herkennen, die er precies zo uitzagen

Figuur 6: Een prentbriefkaart van de Romeinse vestingmuur van Tongeren rond 1905.



als de prehistorische wapens van andere vindplaatsen. Holwerda werd hierdoor gesterkt in zijn overtuiging dat met die zogenaamde neolithische voorwerpen de grootste voorzichtigheid betracht moest worden. Ook hier verzamelde hij enkele stukken en nam die mee. Met de tram keerden ze in de avond weer terug naar hun hotel.

Op zaterdag 8 juli voelden ze de drukte van de afgelopen dagen. Ze namen een halve dag rust, maar de laatste zaken moesten nog wel geregeld worden voor het aanstaande vertrek naar Duitsland. Eerst gingen ze langs bij de werkluï in Berg en Terblijt. Die hadden opnieuw scherven gevonden. Daarna brachten ze nog een bezoek aan Flament in Maastricht.

Zondag 9 juli genoten ze van hun rust. Ze pakten alle spullen in voor hun buitenlandse reis en gingen op visite bij burgemeester Crens van Valkenburg. Die wist veel over de Laat-Karolingische ovens te vertellen, waar hij vroeger al met de Leidse conservator Pleyte over had gecorrespondeerd. Hij had toen ook stukken naar Leiden gestuurd en beweerde dat er nog veel meer te vinden zou zijn. Nog meer had hij te melden over een perceel bij Valkenburg, dat gedeeltelijk eigendom was van zijn broer. Daar zouden enkele Romeinse villa's moeten liggen. Crens bood aan te helpen bij een eventueel onderzoek. Ook was hij bereid een deel van de kosten voor zijn rekening te nemen. Ten slotte zegde hij toe de belangen van het museum te zullen behartigen bij de heer Boescholte en bij professor Willem Goossens in Rolduc.

Op maandagmorgen 10 juli verliet het echtpaar Holwerda Zuid-Limburg. Ze namen de trein naar Venlo, maar stapten onderweg nog even uit in Beesel. Daar bezochten ze de heer Meijer met wie ze de urnenvelden in de omgeving bekeken en de mogelijkheden bespraken om er opgravingen uit te voeren.²⁸ De eigenaar van de grond bleek bereid om aan een onderzoek mee te werken. Aan het eind van het bezoek kon Holwerda ook nog een partij oudheden kopen. Dan reisden ze door naar Venlo, vanwaar ze om 18.53 uur met de trein naar Duitsland vertrokken.

REIZEN EN VERBLIJVEN

Een studiereis ondernemen in 1905 was een hele onderneming. Er kon alleen per openbaar vervoer worden gereisd. Particulier vervoer over grote afstanden bestond nog nauwelijks. Er stonden daarentegen een uitgebreid landelijk spoornet ter beschikking en een fijne vertakking in de regio's door middel van trein- en tramlijnen. De treinen reden goed op tijd en zo waren de meeste plaatsen in ons land goed bereikbaar.

Holwerda reisde voornamelijk per trein, natuurlijk eerste klas, want dat was voor een man van zijn stand vanzelfsprekend. Tijdens zo'n studiereis werd een behoorlijke hoeveelheid bagage meegenomen. Behalve persoonlijke

zaken ook de nodige uitrusting om collecties te inventariseren: tekenmateriaal, papier en een complete set fotoapparatuur. Holwerda gebruikte niet destijds gebruikelijke zware en breekbare glasnegatieven, maar een flexibele en lichte celluloidfilm. In zijn reisdeclaratie zijn de kosten voor de bagage opgenomen (transport van bagage van Leiden naar Maastricht fl. 2,90).

Jan Hendrik Holwerda maakte de gehele reis in het gezelschap van zijn vrouw. Weinig vrouwen werkten in die tijd en het was gebruikelijk dat de conservatoren hun echtgenoten meenamen op hun reizen en naar

Figuur 7: Oudheidkundige wandplaat voor Nederland, getekend door mevrouw N. Holwerda-Jentink.



de opgravingen. Natuurlijk was dat gezelliger, maar het was ook praktischer. Het was in die tijd immers nauwelijks mogelijk om in het weekend naar huis te gaan, daarvoor was het reizen toch te omslachtig. Bovendien werd er op zaterdag nog doorgewerkt. De aanwezigheid van zijn vrouw had nog een groot voordeel, want ze kon uitstekend tekenen. Tijdens de reizen legde ze vondsten in tekening vast in schetsboeken, waarvan er enkele bewaard zijn gebleven. Later werden die tekeningen gebruikt of uitgewerkt voor de publicaties van haar man. Er is op basis van haar tekeningen zelfs een wandplaat voor schoolgebruik gedrukt (fig. 7) waarop vondsten uit de prehistorie (een vuursteen bijl uit Rijckholt) tot aardewerk uit de Vroege Middeleeuwen staan afgebeeld.²⁹

Het overnachten gebeurde in de betere hotels. De rekeningen hiervan zijn niet bewaard, maar voor een binnenlandse reis werd een dagvergoeding gegeven van fl. 6,- en voor een buitenlandse reis fl. 8,-. Waarschijnlijk dekte die vergoeding de kosten.

Vanuit de tijdelijke standplaats gingen de Holwerda's op pad, legden bezoeken af of ondernamen excursies in de omgeving. Dat kon per trein of tram, maar ook met de koets of zelfs te voet. De koets was erg duur en werd relatief zelden gebruikt. Zo kostte een treinkaartje 1^e klas van Leiden naar 's-Hertogenbosch fl. 4,50 en een tochtje met het rijtuig van Maastricht naar Rijckholt fl. 5,50. Nu worden voor dezelfde trajecten, respectievelijk per trein 1^e klasse en per taxi, Euro 19,70 en Euro 20,- gerekend. Op ons komt het merkwaardig over dat kleinere afstanden van minder dan 10 km te voet werden afgelegd. Noch de fiets, noch het automobiel komen in de verslagen voor. Waren alternatieven simpelweg niet voorhanden of was dit zuinigheid? Die wandelingen waren immers flinke tochten. Zo wandelden de Holwerda's op 28 juni van Alphen naar Baarle-Nassau, een afstand van ongeveer 6-7 km.

'NETWERKEN' 100 JAAR GELEDEN

Holwerda ging met duidelijke doelen op reis. Hij wilde kennis vergaren van wat er allemaal aan archeologische vondsten te vinden was. Hij wilde particuliere verzamelingen bekijken en museale collecties bestuderen. Hij wilde zich ook oriënteren op de vraag hoe het Nederlandse materiaal geëxposeerd kon worden. Op dat moment bestond het Rijksmuseum van Oudheden bijna 100 jaar, maar de Nederlandse vondsten werden niet ten toon gesteld in een aparte afdeling. De nadruk lag van oudsher op de Egyptische en de Klassieke collectie. Een volwaardige Nederlandse afdeling zou overigens pas in 1918 geopend worden.

Opwindende presentaties trof Holwerda in Nederland niet aan. Daarvoor zou hij in Duitsland meer inspiratie vinden. De Nederlandse exposities waren volgens hem maar een rommeltje, die nauwelijks getuigen van

wetenschappelijk inzicht, noch enige visie uitstraalden over de betekenis van al die archeologische voorwerpen. Ze waren bovendien doortrokken van het door Holwerda zo verachte provinciaal en lokaal patriottisme.

Zijn aanpak om tijdens de reis zoveel mogelijk vondsten te zien, is kenmerkend voor die tijd. Hij bezocht voornamelijk plaatsen die al bekend waren om hun rijke vondsten of waaruit het museum al een groot aantal voorwerpen in bezit had. Om direct te weten wat er speelde, zocht hij in de kleinere plaatsen telkens contact met de burgemeester. Enkele burgemeesters waren goed op de hoogte van wat er in hun gemeente gevonden werd en kenden de personen met wie Holwerda contact moest opnemen. Anderen daarentegen wisten helemaal niets, waarover Holwerda zich nog wel eens moest klagen. Vervolgens werd zo'n persoon opgezocht en deed hij bij hem navraag of er nog andere lieden waren die archeologische vondsten verzamelden of in bezit hadden.

Een andere methode was om op bezoek te gaan bij een bekende. Dit waren meestal contactpersonen van het museum. Het betrof mensen die vriendschappelijke banden hadden met de oude conservatoren, zoals Pleyte, maar ook echte correspondenten die soms al tientallen jaren met het museum contact onderhielden en ervoor zorgden dat nieuw ontdekte en belangrijke vondsten naar Leiden kwamen. Via zulke bekenden werden weer nieuwe contacten gelegd met andere verzamelaars. Hij bezocht de mensen om persoonlijk kennis met hen te maken en te zien wat voor vondsten in hun bezit waren. Tijdens zulke bezoeken werd ook al snel over verkoop gesproken en een aantal verzamelaars stond hun collectie of delen daarvan af aan het museum.

Hij trachtte al die personen aan zich te verplichten door afspraken te maken. Herhaaldelijk vermeldde hij dat ze contact zouden houden, zouden uitkijken naar vondsten en deze zouden proberen te verwerven om ze door te sturen naar Leiden. Aan de andere kant beloofde hij ook van zijn kant van alles, in het bijzonder om vragen uit te zoeken en er met de betreffende persoon over te zullen corresponderen. In vrijwel alle gevallen is hij zijn beloften ook nagekomen. Het resultaat was dat hij met de meeste contactpersonen een langdurige relatie opbouwde (fig. 8). Jarenlang bleven ze met elkaar in contact, werden er over en weer bezoeken afgelegd en ging de correspondentie door. Het bleven echter wel altijd min of meer formele contacten. De meest persoonlijke aanhef in de brieven was 'waarde vriend'.

Wat ook opvallend is, maar wel kenmerkend voor die tijd, is dat alleen contact werd gezocht met notabelen. Zij waren de tussenpersonen waarmee overlegd kon worden. De geldende standsverschillen verhinderden dat de *gewone man* werd opgezocht, behalve wanneer die eens iets bijzonders had gevonden.

Figuur 8: De reis van Holwerda zou resulteren in een hechte band met Limburg over een lange reeks van jaren. Hij zou zitting nemen in diverse besturen, o.a. de Catacombenstichting die de grotten in Valkenburg beheerde. Dit is een gezelschap dat poseert voor de ingang van het grottencomplex.

In het midden, in priesterkledij J.W.H. Goossens, vijfde van rechts mevrouw Holwerda en derde van rechts J.H. Holwerda. De opnamedatum is niet bekend.



Behalve voor zijn wetenschappelijke ontwikkeling had de reis dus ook tot doel om kennis te maken met allerlei personen die belangstelling hadden voor archeologie. Dit zou de basis vormen voor het succesvolle netwerk dat hij in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw zou uitbouwen en vervolmaken: het correspondentschap. Holwerda gebruikte de term 'correspondent' al tijdens deze reis. Blijkbaar was het een bestaand begrip in het museum. In de meeste gevallen waren het notabelen die de rol van correspondent gingen vervullen. Gewone steentjeszoekers brachten het zelden zo ver. Het waren burgemeesters, archivariissen, artsen, onderwijzers en ondernemers, allemaal mensen die wat betekenden in hun streek en er iets in de melk te brokkelen hadden. De correspondenten werden officieel benoemd en kregen een pasje. Dat konden ze in de streek tonen wat hun meer mogelijkheden gaf om archeologische onderzoeken te doen. Zo kon het museum in Leiden via de correspondenten op de hoogte blijven van de laatste archeologische nieuwtjes in de provincie. De correspondenten konden er ook op uitgestuurd worden om zaken te onderzoeken of te verifiëren. Het correspondentschap was overigens een onbetaalde functie, maar wel een waaraan men prestige kon ontleen. Behalve het pasje kregen de correspondenten schrijfpapier en portvrije enveloppen, voor sommigen beslist een gewild artikel.³⁰

Na de Tweede Wereldoorlog was er bij het Rijksmuseum van Oudheden geen rol meer weggelegd voor de correspondenten. De in 1947 opgerichte Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort nam de taak van de registratie over. Velen uit het oude netwerk zetten hun activiteiten voort ten behoeve van de ROB. Jaarlijks kwamen de correspondenten bijeen op de zogenaamde correspondentendagen, waar zij op de hoogte werden gebracht van de laatste stand van onderzoek en vooral onderling ervaringen konden uitwisselen.

In het notitieboekje van de reis is een lijst opgenomen van wat hij allemaal na afloop moest doen.³¹ Hij heeft erop afgevinkt wie hij geschreven had en wie niet. Met een aantal van deze mensen zou hij maar kort in contact blijven, maar met anderen, zoals met Willem Goossens zou een jarenlange correspondentie gevoerd worden en zouden diverse bezoeken over en weer volgen. Zijn inspanningen om zijn netwerk naar België uit te breiden leidden tot niets. Hij schreef brieven aan Poutiau en Surinx. Hij vroeg Poutiau of het museum zou mogen beschikken over de dubbele urnen van de opgraving bij Luijksghel. In 1906 zocht hij Poutiau zelfs in Brussel op, maar ze werden het niet eens.³² Aan Surinx stelde hij een ruil of koop voor van diens urnen uit Baarle-Nassau en Luijksghel tegen exemplaren van het museum uit Weert. Ook Surinx ging niet op de voorstellen in en nodigde Holwerda slechts uit om nog eens naar zijn collectie te komen kijken.³³

DE BESTUDERING VAN COLLECTIES

De collecties van 's-Hertogenbosch en Maastricht zijn door Holwerda beschreven in een klein notitieboekje.³⁴ Daarin wordt ook melding gemaakt van tekeningen. Deze waren van de hand van mevrouw Holwerda en stonden in haar schetsboeken. Later werden de tekeningen daar uitgeknipt en verwerkt tot afbeeldingen voor publicaties. Een klein deel is opgeplakt op kaarten.³⁵ De collectie van Maastricht is veel minder uitgebreid beschreven dan die van 's-Hertogenbosch.³⁶

Over de Maastrichtse collectie schrijft Holwerda het volgende:

“De Germ. [Germaansche] urnen staan hier hopeloos door elkaar. Alles is echter uit Limburg en de buurt van België (Diest, Nederweert, Heerlen). In de eerste plaats komt hier de bolle en ovale vorm veel voor uit de eerste Keizertijd (Koenen, XIX, 1-3) vgl. Teek. [teekening] N 1-3.³⁷ (Vooral uit Diest is heel veel, dit behoort dus eigenlijk meer tot Brabant of eigenlijk N. België. 1-9 zijn dan ook althans grotendeels uit Nederland.) Verder tal van variaties vooral kleiner (vergl. Teek. 7-9). Alles maakt de indruk van later het is hoewel ruw van mengsel toch hard gebakken. Bij een enkel stuk ziet men zelfs brandplekken. Typisch is verder verwantschapen met Beeselsche en Weertsche typen (Teek. 4). Merkwaardig zijn ook de oortypen (vgl. Teek. 5) en de fleschvormige verwanten der ovale urnen (Teek. 6). Uit het baksel eenig is het volkomen zeker dat we hier alleen verwanten hebben wat uit de vorm ook blijkt. Al deze typen dus zijn uit de eerste eeuwen na Chr. (vgl. de aantekeningen in Den Bosch). Ze lopen naar de Frankische tijd toe. Dit wordt heel aardig bevestigd door de collectie kleine potjes uit Heerlen, positief nog Germ. baksel doch zeer hard, met breukplekken en vaak op Frankisch gelijkend model (Teek. 10-16). Typisch is bij dit goed ook de hol ingedrukte bodem. Groot is weer de gelijkenis van sommige van deze stukken met exemplaren uit Oldenzaal e.v. (speciaal Teek. 10 en 11).

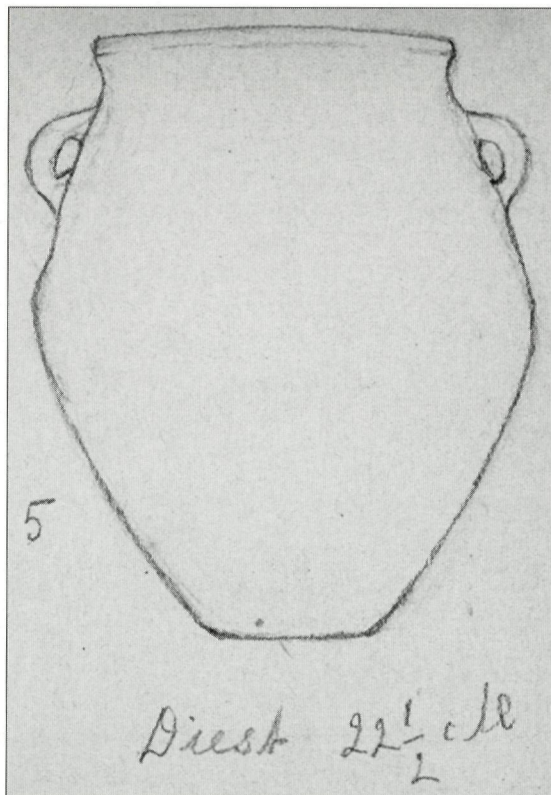
Resumerend vind ik hier slechts goed aan de eene kant met het vroeg-keizertijd-goed aan de andere met het Frankisch verwant alles dus van de Germ. strooming in de eerste eeuwen na Chr. Het bewijst meteen dat dergelijk goed in andere streken als Brabant en 't Noorden ook uit deze periode stammen. Van het vroeg Germ. dat ik in Brabant vond is hier niets.

De Rom. vondsten; klein goed uit de villae enz. liggen ook hopeloos dooreen. Alles vrijwel 2^e eeuws of later. Van het kerkhof te Berg is hier niets te vinden.

Van de vroege stukken noem ik slechts de hier en daar gevonden steenen (een enkel stuk van St. Geertruid) en het brons, voornl. van Vilt bij Valkenburg.³⁸ Hier zijn bepaald vroeg praehistorische typen bij. Omtrent de vondstomstandigheden is hier verder niets bekend."

Volgens deze beschrijving zouden er 11 tekeningen zijn gemaakt. Helaas is er maar één traceerbaar. Het is een urn uit Diest (fig. 9). Mevrouw Holwerda maakte verschillende soorten tekeningen, afhankelijk van de beschikbare tijd en eventuele fotografische opnamen door haar man. In Maastricht moest blijkbaar snel gewerkt worden en bleef het bij een snelle schets.

Figuur 9: Een schetsje van een urn uit Diest uit de collectie van het museum in Maastricht.



DE AANKOOP VAN DE COLLECTIE JULES GERADTS UIT POSTERHOLT

Tijdens zijn reis trachtte Holwerda voorwerpen aan te kopen. Herhaaldelijk vermeldt hij dat hij daarin geslaagd is. Vaak gaat het om een enkel of enkele voorwerpen. Hoe dergelijke onderhandelingen precies verliepen, is nauwelijks bekend. Een uitzondering vormt het verhaal van de aankoop van de collectie van Jules Geradts.³⁹

Op 30 juni 1905 bracht Holwerda een bezoek aan de burgemeester van Posterholt, J.H.G. Geradts (1870-1956).⁴⁰ Geradts was een verwoed verzamelaar, die in 1898 benoemd was als burgemeester en die het monumentale neogotische kasteel Aerwinkel bewoonde (fig. 10). In 1890 was Geradts reeds aanwezig geweest bij de veiling in Amsterdam van de bekende collectie van de Roermondse notaris Charles Guillon. Voor een bedrag van fl. 5,25 had hij enkele stukken aangekocht: twee vuurstenen bijlen uit Montfort en een Romeinse aardewerken schaal uit St. Odiliënberg.⁴¹ Uit de beschrijving van Holwerda blijkt dat Geradts ook oudheden in Xanten kocht, die volgens Holwerda veel te duur waren. Het grootste deel van zijn verzameling bestond echter uit voorwerpen die door boeren in de directe omgeving waren gevonden en hem waren gegeven of die hij had gekocht.

Door de komst van de collectioneur J.H.G. van der Noordaa (1868-1950) naar Roermond kreeg hij er vanaf 1898 een geduchte concurrent bij. Van der Noordaa werd garnizoenscommandant in Roermond en ondernam met zijn troepen regelmatig veldoefeningen in de omgeving. Daarbij informeerde hij overal naar oudheden. Ook kreeg hij informatie van jonge rekruten uit de Roerstreek. Zodra hem zo iets interessants ter ore kwam, begaf hij zich naar de vinder en probeerde hij de vondst voor zijn collectie

Figuur 10: Een prentbriefkaart van kasteel Aerwinkel in Posterholt rond 1905. Hier woonde de burgemeester mr. J. Geradts.



Kasteel Aerwinkel Posterholt (L)

te verwerven. Ook zaken, die mogelijk al aan Geradts waren toegezegd, wist hij in bezit te krijgen.⁴² In 1913 vertrok hij, gelukkig voor Geradts, uit Roermond en eindigden zijn verzamelactiviteiten in de streek.

Bij het bezoek van Holwerda moet Geradts erin hebben toegestemd, dat zijn collectie naar Leiden zou gaan om de waarde nader te bepalen en aan het museum zou worden verkocht. Dat is inderdaad gebeurd, want in 1906 is zij voor een bedrag van fl. 123,75 in het bezit van het museum gekomen.⁴³ Het betrof in totaal 68 voorwerpen, voornamelijk bijlen, prehistorische potten en scherven, Romeins aardewerk en voorwerpen van brons.

Het komt op ons toch merkwaardig over dat een gepassioneerd verzamelaar als Geradts vrijwel zijn hele collectie van de hand deed en aan het museum doorverkocht. Geradts was als burgemeester en stammend uit een oud geslacht absoluut niet armlastig. Geld kan bij deze beslissing nauwelijks een rol hebben gespeeld. Waarschijnlijk werd zijn besluit ingegeven door andere oorzaken, waarvan de overredingskracht van Holwerda en zijn eigen ijdelheid het belangrijkste zullen zijn geweest. Het was immers een vooraanstaand wetenschapper uit het Westen, die belang stelde in de vondsten, die ze wilde opnemen in de collectie van een befaamde rijksinstelling en die er ook nog een goede prijs voor wilde betalen. Het was een erkenning van zijn eigen activiteiten als verzamelaar van oudheden, iets wat zijn omgeving toch maar een excentrieke bezigheid zal hebben gevonden.

DE ONTWIKKELING VAN DE ARCHEOLOOG HOLWERDA

De reizen zijn van belang geweest voor de archeologische vorming van Holwerda en er kan uit zijn notities een beeld worden gevormd hoe hij als beginnend archeoloog te werk ging.

Allereerst geeft het verslag een indruk hoe groot zijn kennis van de Nederlandse archeologie op dat moment is. Hoewel hij nog maar kort in dienst van het museum was, had hij al een behoorlijk overzicht van de collectie. Herhaaldelijk schreef hij dat uit de plaats die op dat moment werd aangedaan, materiaal in het museum aanwezig was en ook wist hij welke stukken dat waren. Op dat moment was er nog geen expositie van Nederlands vondstmateriaal in het museum voorhanden. De vondsten stonden verspreid in verschillende depots. Op een vraag van zijn vader, tijdens zijn reis in Limburg, waar de zilveren vaas van Neerharen in het museum te vinden was, kon hij al een aantal suggesties geven.⁴⁴

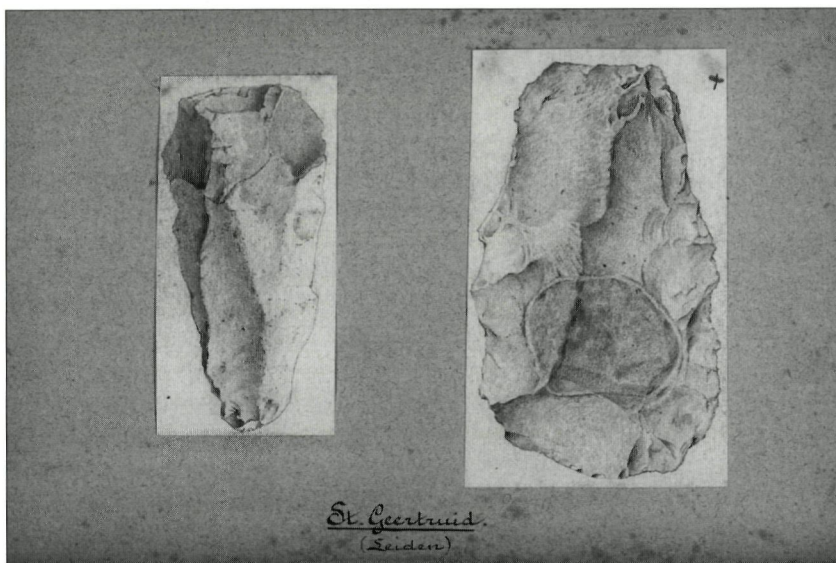
Anderzijds was hij van sommige dingen niet op de hoogte. Zo wist hij niet, dat zijn voorganger Janssen al uitgebreid gecorrespondeerd had over de vondsten die J. Habets had gedaan bij de opgraving van een Romeinse villa in Houthem-St. Gerlach.⁴⁵ Holwerda verbaasde zich erover dat die vondsten niet in Maastricht bewaard werden.⁴⁶ Ze waren in 1864 kort na de opgraving overgebracht naar Brussel, omdat Habets aan het onderzoek had meegewerkt in opdracht van de Belgische regering, die ook de kosten

van de opgraving voor haar rekening had genomen. Toch een merkwaardige geschiedenis.

Holwerda was een archeoloog waar men later niet om heen kon. Vóór de Tweede Wereldoorlog was het Rijksmuseum van Oudheden de alles bepalende archeologische instelling, vooral na 1919 toen J.H. Holwerda tot directeur was benoemd. Hij was zeer dominant en bemoeide zich met ieder archeologisch onderwerp waarvan hij vond dat het museum er iets mee te maken had. Die houding is al te herkennen tijdens zijn reis naar het Zuiden. In de tweede brief aan zijn vader stuurde hij een rapport mee over de meest wenselijke organisatie van de archeologische monumentenzorg in die dagen.⁴⁷ Dat deed hij naar aanleiding van een artikel door de Utrechtse rechtsgeleerde Molengraaff in *De Gids* over de *'Bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst'*.⁴⁸ De reactie van de jonge Holwerda op het artikel is verbazingwekkend, omdat hij nog maar net bezig was om het vak onder de knie te krijgen en als relatieve nieuwkomer toch al uitgebreid zijn visie gaf hoe het volgens hem zou moeten met de monumentenzorg. De uiteenzetting in de brief is achteraf als een eerste aanwijzing te beschouwen voor zijn latere ideeën over een sterke en allesoverheersende rol voor de centrale instelling voor de archeologie: het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Ten tweede geeft het reisverslag een beeld van zijn wetenschappelijk denkkader en van zijn ontwikkeling als onderzoeker. Diverse malen geeft hij in zijn notities een mening over archeologische verschijnselen ten beste, ook al wordt hij er voor de eerste keer mee geconfronteerd. Sommige van die inzichten zou hij in de loop van zijn leven bijstellen. Aan andere overtuigingen

Figuur 11 : Een tekening van half-fabrikaten voor vuurstenen bijlen uit Rijckholt. De afbeelding is door mevrouw N. Holwerda-Jentink vervaardigd.



hield hij zijn leven lang vast, hoe foutief ze ook waren.⁴⁹ Holwerda was een uitgesproken empiricus met een kunsthistorische oriëntatie. Hij was onafhankelijk van geest en zelf beweerde hij wars van theorieën te zijn. Dat beeld is goed te herkennen uit zijn aantekeningen.

Illustratief is zijn visie op de vroegste bewoners van ons land, volgens hem de mensen die bij Rijckholt-St. Geertruid zoveel vuursteen hadden achtergelaten (fig. 11). Uit zijn notities van 3 juli 1905 blijkt dat hij niet voetstoots kan aannemen dat de vuurstenen resten daar allemaal uit de prehistorie stammen. Dat zijn volgens hem maar theorieën. Een deel van het materiaal zou uit de Romeinse tijd kunnen stammen. Een vrijwel gelijke visie heeft hij gepubliceerd in zijn veel gelezen overzichtswerk uit 1918: *Nederland's vroegste geschiedenis*.⁵⁰ Hij refereert daarin ook sterk aan zijn eigen waarnemingen en schrijft het volgende:

Heeft deze oermensch ook in ons vaderland sporen van zijn bestaan achtergelaten? We meenen deze vraag, althans voorloopig, niet bevestigend te mogen beantwoorden, ook al weten we, dat anderen dit wel zouden doen. Vooral Belgische geleerden, in wier Ardennen die oermensch zeker schijnt te hebben geleefd en in groote massa zijn ruwe wapenen in den bodem schijnt te hebben achtergelaten, meenen reden te hebben, zijn aanwezigheid ook in ons Zuid-Limburg te veronderstellen. In de uiterste Zuidpunt van Limburg, bij het dorpje St. Geertruid, zijn toch reeds lang geleden in een kreupelbosch plaatsen gevonden, waar vuursteenmateriaal bewerkt is geworden. Daar liggen, zooals we ook zelf konden constateeren, groote blokken vuursteen, te midden van vele kleinere stukken, klaarblijkelijk daarvan afgeslagen, van welke verscheidene de ruwe vormen van een zeer primitief steenen instrument vertoonen. Dergelijke "instrumenten" worden ook in grooten getalen in de velden in de buurt gevonden, terwijl in de nabijheid een paar oude diepe putten aanwezig zijn, die men voor een soort vuursteenmijnen meent te moeten aanzien. Men meent hier zelfs wel een groote gelijkenis met de z.g. vroeg-neolithische voorwerpen uit de Ardennen b.v. op te merken en zoo zien we vaak deze "ateliers" en "instrumenten" in een zeer vroege periode, verscheidene duizenden jaren vóór Chr., gedateerd.

Daartegenover staat de meening van anderen, dat in deze steenvondsten van St. Geertruid vrijwel alle vormen bijeen zouden gevonden worden, op wier verscheidenheid praehistorici gewoon zijn hun perioden-indeeling van den "palaeolithischen" en "neolithischen" tijd te doen berusten en dus aan zulk een dateering weinig waarde moet worden gehecht. Ja zelfs hebben we die hier gevonden voorwerpen, soms aan een fabelachtige voortijd toegeschreven, zien verklaren als wapenen van ... de Eburonen ten tijde van Caesar.

Hoe wij hierover nu ook mogen oordelen, in alle geval lijkt het ons bijna ongeloofelijk, dat deze z.g. werkplaatsen grootendeels nog boven den grond gelegen, werkelijk zóó heel oud zouden zijn. Een ervaring, elders

opgedaan, maakt voor ons de zaak nog twijfelachtiger. Gelijk men weet is het Belgische Tongeren een oude Romeinsche stad. Antieke muren staan nog gedeeltelijk overeind, voor een deel uit vuursteen opgetrokken, welk natuurlijk door den tijd sterk verweerd en afgesplinterd is; en nu raapten we aan den voet dier muren verscheidene fragmenten op, die precies den vorm van een z.g. vroeg-neolithisch instrument vertoonen. Zeer waarschijnlijk lijkt het ons dus, dat wij ook voor andere plaatsen, waar zulke vuursteenstukken worden gevonden, een dergelijke verklaring zullen hebben aan te nemen. In de buurt van onze Limburgse dorpje treft men ook thans nog huizen aan, waarvan een gedeelte van den muur uit vuursteen is opgemetseld.

*Deze z.g. ateliers van St. Geertruid zouden dus o.i. ook zeer wel plaats- en geweest kunnen zijn, waar in Romeinschen, of zelfs in nog lateren tijd vuursteen voor muurbouw of iets dergelijks bewerkt is.*⁵¹

Het zou pas jaren later zijn, dat hij openstond voor een ander oordeel. In 1923 bezocht hij Rijckholt weer. Hij stelde zich er op de hoogte van de jongste ontdekkingen van de Belgische collega's J. Hamal-Nandrin en J. Servais. Hij liet zich uitgebreid voorlichten en in het jaarverslag van 1923 wordt ook verwezen naar een recente publicatie van beide onderzoekers.⁵² Als gevolg hiervan herzag hij nu toch zijn vroegere mening over de vondsten van Rijckholt. Hij was ervan overtuigd geraakt, dat het om prehistorisch materiaal ging, al bleef hij een slag om de arm houden. In 1925 schreef hij:

*"De Schoone Grubbe" is een kleine, bekoorlijke vallei, welke bij Reijckholt in het Maasdal uitloopt. Hier hebben reeds sedert enkele jaren Belgische geleerden onderzoekingen verricht, waarvan de resultaten ons eerst met een vrij grote scepticisme vervulden, tot de kennismaking van wat vlak vóór en na den oorlogstijd door hen werd gevonden en van de ingenieuze wijze, waarop zij hun vondsten wisten te verklaren, ook ons de overtuiging schonk, dat we hier werkelijk met verschijnselen van groot belang te doen hebben, al blijft er voor ons nog menig vraagteken staan.*⁵³

Holwerda vond van zichzelf dat hij iemand was die niets van speculaties en theorieën moest hebben en zich daar juist verre van wilde houden. Dat wekt nu verbazing, omdat hij juist zoveel theorieën had.

Zijn meest opvallende idee was zijn koepelgraftheorie. Hij dacht dat de grafheuvels uit het Laat-Neolithicum voorziën waren van een houten koepel. Maar de vakwereld was het niet met hem eens⁵⁴, al hield hij er zelf tot zijn dood stug aan vast. Een ander voorbeeld gaat over de interpretatie van het hunebeddenaardewerk. Hij meende dat de versiering hiervan de techniek van vlechtwerk weerspiegelde. Om dit te bewijzen maakte hij een vergelijking met voorwerpen uit de Congo en was zo in staat voor vrijwel het gehele vormenspectrum van het hunebeddenaardewerk parallellen in Afrika op te voeren.⁵⁵

Figuur 12: Derde van links is J.W.H. Goossens te zien, tijdens het onderzoek van villa de Heibhof bij Valkenburg in 1906. De foto is door Holwerda genomen. Vijfde van links staat mevrouw Holwerda.



Het belang van zijn reis voor zijn vorming blijkt uit zijn vroege publicaties.⁵⁶ Regelmatig zijn daarin fragmenten tekst te vinden die uit het reisverslag stammen. Over zichzelf als wetenschapper schrijft hij in het verslag niet. Wel is tussen de regels iets te lezen hoe hij zichzelf ziet. Op 28 juni maakte hij een opmerking over de activiteiten van de wetenschapper W. Pleyte en van de militair J.A. Ort. Zij beschreven en documenteerden slechts vondsten en plaatsten die zelden in een groter verband. Dat vond Holwerda toch wel een achterhaalde wijze van werken, heel anders dan hemzelf voor ogen stond.

BESLUIT

De notitieboekjes en brieven vormen een betrouwbare weergave van de studiereis naar Brabant en Limburg, maar ze geven ook een idee van de persoon en de ontwikkeling van de archeoloog Holwerda. We krijgen een indruk hoe hij een netwerk opzette en onderhield, over het aankopen van vondsten en welk belang hij daaraan hechtte. Opvallend is dat veel van de archeologische ideeën van Holwerda al tijdens deze reis zijn gevormd. Hij werd later vaak bekritiseerd als een zelfingenomen en koppige man, die vasthield aan zijn overtuigingen en standpunten, ook al had hij nauwelijks argumenten.⁵⁷ Uit zijn notities komt echter ook een andere man naar voren: energiek, daadkrachtig, kritisch en in staat mensen voor zich te winnen.

Tijdens zijn reis naar Limburg van 1905 heeft Holwerda een belangrijke basis gelegd voor zijn latere werk. Hij wist de contacten met zijn Limburgse vrienden verder uit te bouwen en zou veel opgravingen uitvoeren, veelal in samenwerking met het Limburgs Geschiedkundig en Oudheidkundig Genootschap (fig. 12). Vrijwel ieder jaar, tot zijn pensionering in 1939, werd er in Limburg door hemzelf of door een van zijn medewerkers gegraven.⁵⁸

Bijlage: de reis van dag tot dag

Deze bijlage is een combinatie van het reisverslag, de brieven van Holwerda jr. aan zijn vader en de reisdeclaratie. Ze zijn geordend per dag om het verloop van de reis goed te kunnen vervolgen.

Onleesbare woorden, of delen daarvan, zijn aangegeven met puntjes en voorzien van een vraagteken tussen haakjes. Ook woorden die wel leesbaar lijken, maar waar toch twijfel over bestaat, hebben een vraagteken tussen haakjes gekregen. Taalfouten en het verkeerd schrijven van plaatsnamen en personen zijn gehandhaafd. Verbeteringen, voor zover traceerbaar, zijn opgenomen in de voetnoten. Mijn commentaar op verschillende gebeurtenissen en opmerkingen richt zich vooral op de Limburgse situatie. Ontwikkelingen met betrekking tot de archeologie in Nederland of daarbuiten worden in dit artikel min of meer genegeerd. Zij zullen in een later stadium van het onderzoek aandacht krijgen.

25 juni 1905 [zondag]

Dagboek:

Reis naar 's-Hertogenbosch

Brief:

En nu het verslag over mijn reis. Maandag heb ik in Den Bosch gewerkt na een heerlijke bootreis (gedeeltelijk ook per tram en rijtuig erheen).

Declaratie:

Vertrek Leiden om 2 uur 34, per spoortrein 1^e klas, enkele reis fl. 4,50. Kosten bagage Leiden-Maastricht fl. 2,90.⁵⁹

26 juni 1905 [maandag]

Dagboek:

De collectie in den Bosch bestudeerd en kennis gemaakt met Mr. Sasse van IJsselt [?]⁶⁰, den heer v.d. Steen en Dr. Smits (?)⁶¹ den rector gymn.⁶² allen commissieleden.

Brief:

Daar werd ik heel aardig geholpen door Sasse van IJsselt, T.S. Steen en den rector Smits. Alleen weten ze er daar niets van en doen er niets aan ook, maar ze waren erg aardig.

27 juni 1905 [dinsdag]

Dagboek:

Naar Deurne, waar ik den burgemeester sprak die op het vinden van oudheden zal letten. Toen opgezocht Piet Nouwen die wist waar gegraven was vertelde dat nog wel eens wat gevonden werd er dan op zou letten en den burgemeester waarschuwen. Het gelukte mij de plaats der opgravingen ongeveer op de stafkaart aan te tekenen (door de oprichting van de steenfabrieken zuidelijk van den spoorlijn is het terrein hier na den laatste stafkaart zeer veranderd) en de photographieën met de twee steenfabrieken en de torenspits van Deurne (noordelijk) op den achtergrond (fig. 3).

Daarop naar Acht (Best) waar ik den onderwijzer Benders opzocht die ons op den hoogte zou houden, met ons een wandeling naar de Bestsche bergen maakte, waar ik eenige photo's nam en beloofde ook nog wel wat voor ons te zullen werken zoowel zelf als door de bevolking te spreken. Hij vroeg hem stafkaarten te bezorgen van zijn streek. 'S avonds tot Tilburg.

Brief:

Dinsdag gingen we naar Deurne waar een necropool is waaruit we nogal wat hebben. Er wordt nog wel wat gevonden maar ze wisten niet dat dat waarde had en dien potttekens slaan ze mooi stuk. Den burgemeester was heel geschikt. Hij zou er voortaan op letten en ons berichten. Toen zochten we een oude arbeider op dien in de buurt van den necropool woont en er wat van zou weten. Hij wees mij den plaats aan die ik op de kaart aantekende en photografeerde. Ook dezen man zei dat er nog wel wat gevonden werd: hij zou er op letten en alles wat hij of zijn kameraden die er in den buurt werken bij den burgemeester brengen.

Daarop gingen we naar Acht en Best waar ook veel Germaansch gevonden is. Daar bezocht ik den schoolmeester Benders⁶³ die er veel belang in stelt voor ons zal opletten en corresponderen met ons en zei [?] dat hij nog wat van het zeer sterk verdwijnende goed daar in handen kreeg. Dit is een erg geschikte baas een heel goede correspondent die er zelf ook wel eens op uitgaat. U zult mogelijk wel eens wat van hem hooren dan weet u het als ik nog niet thuis ben. Met hem bezochten we een reeds uitgegraven necropool. 'S avonds gingen we naar Tilburg.

Declaratie:

Enkele reis 's-Hertogenbosch-Deurne, 1^e klas fl. 2,50; enkele reis Deurne-Acht, 1^e klas fl. 1,45; enkele reis Acht-Tilburg fl. 1,55.

28 juni 1905 [woensdag]

Dagboek:

Naar Alphen, waar ik den secretaris en den onderwijzer bezocht zonder resultaat. Er is in zeer lang niets meer gevonden, wel zijn er nog Belgische heeren aan 't zoeken geweest. Als er iets was zouden ze ons schrijven. De Moolenheide bezocht waar zeer veel meer te zien was. Daarop naar Baarle-Nassau. Den burgemeester daar is er pas, hij zal wel opletten, maar weet niet veel en verwees ons naar den heer v. Gielse burgemeester van (Belgisch) Baarle-Hertog deze bracht ons naar een groot veld ten Z. van Baarle-Nassau bij de Moolenheide waar ± 1850 dennen gezet waren welke voor twee jaren waren gerooid, waarna het veld opnieuw beplant is. Daarbij kwamen allerlei kleine fragmenten van urnen voor den dag (ik bracht er eenige mee).⁶⁴ Hier is zeker een groot urnenveld geweest. Ik nam 2 aansluitende photo's met Baarle-Nassau op den achtergrond. Op dit veld wordt door Stroobant gezocht, maar ook door den schilder Surinx van Turnhout (deze laatste zou een fibula gevonden hebben). De heer v. Gielse zou onze belangen behartigen. Hierop naar Merxplas waar we den h.h. Stroobant en Diercksens vonden (pres. en secr. van Taxandria). Ze vertelden ons van den oprichting van hun museum in Turnhout en hoe hun oneerlijke concurrentie wordt aangedaan door Surinx te Oud Turnhout die den boel ook in Nederl. opkoopt om te verkoopen.⁶⁵ Zelf zouden ze

wat Nederl. betreft wat ze kregen aan ons sturen en ons op den hoogte houden, ook was er sprake van gezamenlijk een opgraving te onderneemen. Stroobant is het alleen maar om de eer te doen. Zijn collectie ook uit Nederl. is in Brussel, wat hij voortaan in Nederl. vindt is voor ons. Hij zou echter graag een stafkaart hebben. 'S avonds liet de heer Diercksens ons in Turnhout den urnen van het museum Tuxandria zien die uit Grobbendonk en B.....rsel [?]. Ze lijken me met hun hard baksel en rijke vormen wel van de N. Brab. verschillend. Ik moet echter noodig in Brussel gaan kijken.

We soupeerden bij den heer D.

Brief:

Woensdag bezochten we Alphen waar niemand meer iets van afwist, daar schijnt alles al verdweenen, ik kon alleen de plaats terugvinden waar in den vorige eeuw veel gegraven is. Toen naar Baarle-Nassau. Den burgemeester daar was er pas, hij wist er niet veel van maar verwees me naar zijn collega van Baarle-Hertog den Belg v. Gielse een heel aardige man die met ons een groot terrein bezocht waar blijkens vele scherven een Germaansche necropool is geweest die echter al vroeger is vernield. Dezen streek is overal door verschillenden Belgen afgezocht. Hierna gingen we naar Merxplas waar ik daar den h.h. Stroobant en Diercxsens pres. en secr. van het genootschap Taxandria uit Turnhout ontvangen werd. Het zijn heel geschikte lui al lijkt hun wetenschap veel op die van Pleyte en Ort.⁶⁶ Ze willen ons graag van alles op de hoogte houden wat ze hooren dat in Brabant gevonden wordt ook willen ze wat ze er zelf mochten vinden graag aan ons afstaan en zouden zelfs graag in combinatie met ons gaan opgraven. Mogelijk kunnen we daar later wel van profiteren. De toestand van Brabant is verre van gunstig voor oudheden zoals ik van Stroobant en Ort later elders hoorde. Behalve deze lui die bezig zijn een museum te maken in Turnhout (dat kan dus geen kwaad) wordt Brabant afgezocht door Belgen die den boel opkopen om er winst van te maken. Het zijn vooral een schilder Surinx uit Turnhout en een zekere Poutiau een rijke gek die bij Luijksgestel woont en met Schurens⁶⁷ een contract heeft dat hij hem alles stuurt wat hij vindt. Op die wijze wordt alles opgekocht en niemand weet waar het verder blijft. Ook Stroobant en Diercxsen waren er vol van er verdwijnt zoo een massa.

'S avonds ben ik in Turnhout geweest om met Diercxsens het museum in wording te gaan zien had eenige interessante stukken. Dit zijn heel geschikte mensen aan wie we ook veel kunnen hebben.

Declaratie:

Enkele reis Tilburg-Alphen, 1^e klas fl. 0,65; Alphen-Baarle-Nassau te voet afgelegd; enkele reis Baarle-Nassau-Merxplas fl. 0,25; Merxplas-Turnhout per tram 1^e klas fl. 0,25

29 juni 1905 [donderdag]

Dagboek:

Naar Bergeijck waar we wegens den heiligendag eerst laat aankwamen. Den burgemeester Aarts gaf ons nog eenige aanwijzingen. Verder bezoek aan den neef van den heer Panken, ook Panken die het correspondentschap gaat overnemen doch niets meer had.⁶⁸

Verder naar Luiksgestel waar ik den heer v. Montfoort opzocht die mede een stuk van de necropool bezit. Urnen had op 't oogenblik niemand; wat ik echter hoorde was vrij erg. De heeren Stroobant en Diercksens zijn hier wel geweest en hebben een enkel stuk gevonden. Verder is hier den boel afgestroopt door Surinx c.s. die den boel waarschijnlijk aan wie wil verkoopen. Vooral is het echter Mr. Charles Poutiau te Lommel meestal te Brussel woonende die alles van Scheerens opkoopt volgens een vast contract, waar niet tusschen te komen is. Op dezen wijze verdwijnen er urntje's naar België. Hier moet werk van gemaakt worden. Surinx moet geschreven en ik moet zien in Brussel een conferentie met Poutiau te hebben. Ondertussen heeft Montfoort mij beloofd de boel voor ons te bewaren en over eenige weken nog eens speciaal voor ons te zoeken. Ook moet ik in Brussel nagaan hoeveel daarheen is gekomen.

Ook Montfoort en Aarts moeten nog eens geschreven evenals Panken. 's avonds naar Roermond.

Brief:

De volgende dag naar Luiksgestel waar werkelijk alles door den Belgen waarvan ik schreef is weggehaald. Ik bezocht daar den neef van Panken (van dezelfde naam) die tot zijn spijt wat hij had gehad aan den Belgen had doorverkocht. Hij was heel geschikt en zou zorgen dat we wat hij te weten zou komen hoorden. Daarna even bij Aarts aan en toen naar een zekere Van Montfoort. Dit is een man die een stuk land heeft naast dat van Scheerens. Hij heeft ook al heel wat gevonden en aan den bewuste Belgen verkocht; hij heeft me nu echter beloofd wat hij verder kreeg aan ons te verkoopen. We moeten er desnoods hooge prijzen voor betalen want alles is tot nog toe verdwenen en we moeten toch zorgen de type van die necropool te hebben. Ook in Den Bosch heeft men er niets van. Ik hoop dat er zoo nog wat te redden is. Verder moeten we corresponderen met Surinx, maar dat kan wel wachten tot ik terug ben en dan zal ik zien dat ik Poutiau in Brussel te spreken krijg. Als er dus van Van Montfoort of den burgemeester Aarts wat komt of een bezending krijgt dan weet ik het. Koop het dan in alle geval als ik er soms niet ben. U moet het wat geld kosten. We moeten van ZO. Brabant wat voor ons land bewaren. Bij Scheerens ben ik niet meer geweest die was helemaal financieel van die Poutiau afhankelijk.

Declaratie:

Rijtuig Eersel-Lommel (met kwitantie) fl 5,50⁶⁹; Enkele reis Eersel-Roermond, 1^e klas fl. 2,78.

30 juni 1905 [vrijdag]

Dagboek:

In Roermond den heer Guillon Jr. opgezocht die niets meer had.⁷⁰ Daarop naar den heer Dirix die niet thuis was. Zijn neef Mr. Verscheure een zeer geschikt man had een Hallstadtwaard. Hij kwam veel in den an...[?] en zou gaarne correspondent zijn. De collectie van zijn oom zou of onder familie blijven of aan een Nederl. museum worden gegeven.

Een ander verzamelaar luitenant v.d. Noorda weigerde mij op de onbeleefdste wijze iets van zijn collectie te laten zien of te vertellen.⁷¹

Nog werden mij als adressen waar men mogelijk nog iets had het kasteel Magnée bij Horn en dat van baron de Keverberg (+) bij Haelen genoemd.

Zeer merkwaardig was de verzameling van den burgemeester van Posterholt Jules Geradts die mij wel aardig ontving en zelfs uitnodigde bij gelegenheid eens bij hem te komen graven.

Zijn munten wil hij behouden doch zijn verdere stukken wil hij wel kwijt. Hij zal echter ze niet aan een ander als aan ons verkoopen.

Zijn verzameling bestaat in grove trekken uit:

Weinig Germ. en Rom. vaatwerk	± f. 5
Een Rom. fibula door hem zelf bij 't Germ. gevonden	± f. 7,50
Rom. dolk	± f. 40
2 Rom. lampen (door hem duur in Xanten gekocht)	f. 100
Rom. bronsreliefje (danseres)	f. 50
allerlei bronzen gespjes	f. 10
Steenen bijlen	f. 20
Bronzen	f. 20
middeleeuws vaatwerk	f. 7,50
zeer grove schatting totaal	f. 260

Het is wenschelijk Koene eens te sturen om den collectie naar Leiden te halen en die dan precieser te schatten.⁷² Dit kan echter wachten tot september.

(’s avonds naar Maastricht/Houthem)

Brief:

Donderdag gingen we naar Roermond. Daar ben ik ook goed uitgeweest. Een verzamelaar is daar de heer Dirix een soort Limburgse patriciër. Zijn neef Mr. Verscheure sprak ik ook deze had een enkel stuk. Hij wilde ons heel graag van vondsten op de hoogte houden; dit lijkt een erg geschikt correspondent. De verzameling van zijn oom blijft in alle geval in de familie of wordt anders aan het rijk gegeven. Verder werd ik naar een luitenant v.d. Noorda verwezen een halve gek die absoluut weigerde mij iets te laten zien.

Mijn mooiste tocht was naar Posterholt bij Roermond waar den heer Geradts een heel mooie collectie heeft. Verschillende praehistorica en Rom. stukken o.a. een bronsje een Augusteisch danseresje precies zooals dat van Kam⁷³. Het is een collectie die zeker eenige honderden guldens waard is en die hij verkoopen wil. Werkelijk moeten wij die zien te krijgen anders gaat er weer een partij naar het buitenland. Ik heb van den heer G. de belofte gekregen dat hij zijn boeltje niet aan een ander zou verkoopen. Wij zullen hem dan over eenige tijd van ons laten horen. Het zal het beste zijn dat Koene er eens heen gaat om zijn boeltje naar Leiden te brengen dat wij het taxeren en het overnemen. Het kan nog wel wachten tot ik in Leiden terug ben. Werkelijk is het zonde deze collectie te laten schieten. (Ik voeg hierbij een lijstje van de collectie.⁷⁴ Wilt u dat bewaren)

Verder vroeg de heer Geradts mij om bij gelegenheid eens met hem in de buurt te gaan graven. Dat zal ik zeker 't volgende jaar eens doen. Hoort u dus iets van de heer Verscheure of Geradts dan weet u wie het zijn, ze zouden ons op de hoogte houden. Misschien wilt u mij dan schrijven als u iets hoort.

Declaratie:

Rijtuig Posterholt-Roermond en terug (zie kwitantie) fl. 3,50⁷⁵; retourbiljet Roermond-Maastricht 1^e klas fl. 3,75; retourbiljet Maastricht-St. Gerlach 2^e klas fl 0,35.

1 juli 1905 [zaterdag]

Dagboek:

's morgens eerst vluchtig bezoek aan het archief en museum en kennis gemaakt met den heer Flament.⁷⁶

's middags naar Berg met de gids Hents. Ik ontdekte dat bij de plaats waar Habets het kerkhof vond thans de nieuwe aanleg gemaakt wordt en dat daarbij vele Germ. scherven gevonden worden.⁷⁷ Ik loofde wat geld uit voor vondsten⁷⁸ en sprak met den burgemeester Goossens die mij naar zijn zoon professor in Rolduc verwees⁷⁹ (fig. 4). Hem schreef ik nader over de zaak. Ik zal hier nog verder werk van maken.

Brief:

Vrijdagavond kwam ik in Houthem aan en zaterdag ging ik naar Flament een type een erg goede geschikte man maar vreselijk zwaar op de hand zodat ik de geheele ochtend moest verpraten.

Maandag gaan we nu[?] in het museum werken. Hier in Houthem ben ik met mijn neus in het vet gevallen. Ze zijn hier bezig met een nieuwe aanleg op 't plateau juist op de plek waar Habets voor 46 jaar een Rom. necropool vond. Nu zijn daar nog de resten der afgegraven grafheuvels te zien maar wat merkwaardiger is dat ik merkte dat er bij den tegenwoordige werken de resten van een Germ. necropool naast den Rom. wordt gevonden en den burgemeester, een goedige boer erop attent gemaakt. Ik kan nu niet nog zien wat er te redden is. Het zal wel niet veel meer dan eenige scherven zijn maar toch genoeg om te controleren wat het is. Vandaag houd ik rust, morgen gaan we weer aan 't werk. Mijn adres blijft tot 't laatst van de week hier.

2 juli 1905 [zondag]

Rustdag

3 juli 1905 [maandag]

Dagboek:

's morgens in het Maastrichts museum gewerkt.

's middags naar Rijckholt. Daar in het dorpje den landweg op naar de heuvels van St. Geertruid. Op dien weg en de aangrenzende landen ligt het nog vol met gedeeltelijk bewerkte silex. In de bosschen rechts van die landweg gelukte het ons na een moeilijke tocht door het kreupelhout tegen den heuvel een silexatelier te vinden waar over een uitgestrektheid van verscheidene vierkante meters silex-brokken en schilfers verspreid lagen. Het lijkt me toch zoo zonderling dat we hier

neolithische ateliers zouden hebben zoo gewoon aan de oppervlakte. Het zou ook mogelijk zijn dat men hier later voor andere doeleinden (als b.v. de muren van Tongeren) silex had gehakt, maar aan den anderen kant is het onmiskenbaar dat deze ruige stukken instrumenten zijn.

Ze daarom nog zoo oud te stellen lijkt me niet nodig. Ik bracht verscheidene stukken hiervan mee en fotografeerde de ligging (fig. 5).⁸⁰

Brief:

Deze week is weer een zeer goede geweest. Ik heb in het Maastrichts museum gewerkt en ben achter allerlei kwesties gekomen. Jesse is hier weer fijn aan den gang geweest.⁸¹ Een pastoor uit Schin op Geul die ik op de raad van Flament opzocht, iemand die vroeger met ons correspondeerde en een heel vriendelijk man is (v.d. Vorst heet hij) was boos op Jesse omdat hem voor een paar jaar eenvoudig op een vraag niet had geantwoord. Het ergste is echter wel dat Jesse in het laatst van Juni j.l. van prof. Goossens van Rolduc over de vondsten in Berg en Terblijt bericht ontvangen heeft, zooals mij uit een brief van Goossens naar aanleiding van een vraag van mij blijkt (de brief gaat hierbij). Goossens verwachtte zelfs dat er wel iemand uit Leiden zou komen kijken doch Jesse schijnt het hele zaakje voor zich gehouden te hebben.⁸² Toevallig ben ik hier achter gekomen. Ik heb hier verder gesproken met den ingenieur die de werken te Berg uitvoert, waar een en ander gevonden is. Hij verwees me naar de heer Boescholte in Den Haag, maar beloofde ons op de hoogte te houden als er wat gevonden wordt. Ik heb verder de silex-ateliers bij St. Geertruid gevonden en bestudeerd.

Declaratie:

Rijtuig Maastricht-Rijckholt en terug (zie kwitantie) fl. 5,50.⁸³

4 juli 1905 [dinsdag]

's morgens in het museum te Maastricht gewerkt.

's middags naar Valkenburg om door den gids Reijnaarts en den ingenieur Hartog over de werken van Berg en Terblijt te spreken. De eerste wist echter niets, de tweede was niet thuis.

Declaratie:

Retourbiljet Maastricht-Valkenburg 1^e klas fl. 0,95.

5 juli 1905 [woensdag]

Dagboek:

's morgens met Flament (die echter te laat kwam) naar den heer v.d. Vorst pastoor van Schin op Geul. Deze was boos op Jesse omdat hij hem niet op een vraag had geantwoord doch ontving ons zeer vriendelijk, vertelde niet veel nieuws doch beloofde ons op de hoogte te houden.

's middags naar Berg Terblijt waar ik eenige photo's nam van het door Habets ontgraven kerkhof (waar dien vondsten zijn gebleven is mij niet duidelijk geworden⁸⁴). Ik sprak daar met den heer Hartog die mij beloofde scherven en alles wat zijn principaal den heer Boescholte (Zeestraat Den Haag) niet zelf wilde behouden voor ons te bewaren. Ik moest maar met den heer Boescholte spreken om de reeds

gevonden stukken te krijgen. Als die het goed vind wilde hij graag alles voor ons bewaren in alle geval zou hij van vondsten op de hoogte houden. Hij dacht dat er vooral het volgend jaar van grootere vondsten sprake zou zijn. Hij zou ons ook dan bij tijds waarschuwen. Van de werklui die ik fooien gaf kreeg ik nog verscheidene Germ. scherven die ze in de buurt van 't Rom. kerkhof van Habets ± 80cm onder den grond vinden. Ze zouden goed opletten. Ik loofde voor een heele pot 2,50 uit. Ze kunnen ons die door bemiddeling van den heer Hartog zenden.

Declaratie:

Retourbiljet Maastricht-Schin op Geul 2^e klas fl. 0,70

6 juli 1905 [donderdag]

Dagboek:

Naar Luik. Eerst bezocht ik op raad van Flament, Mgr. Monchamp⁸⁵ die mij een Frankische (Merov.) pot met onleesbare inscriptie toonde. Ik beloofde hem een foto van onze barbaarse inscriptie op Arentsburg⁸⁶ gevonden.

Daarop naar Marcel de Puydt die ons in het museum bezocht. Daar zag ik de zeer interessante *Fonds de Cabanes* met hun twee soorten ceramiek, versierde à la bandceramiek en grove onversierde die zeer veel op de Germ. lijkt verder meest gesplitterde stukken

Leuk is hier een groote collectie uit St. Geertruid enz. De Rom. collectie is niet veel. Merkwaardig was nog een zeer hard gebakken –veel op de Romeins gelijkende urn waarin drie stukken silex gevonden waren van de Holl. grens (door De Puydt gepubliceerd.)

Hierop naar de tentoonstelling waar in de archaeologische inzending meer vooral de model van de *Fonds de Cabanes* met de gereconstrueerde potten eruit interessant waren.⁸⁷

Hier na naar De Puydt's huis die ons zijn groote verzameling neolithisch liet zien o.a. uit St. Geertruid. Hij gaf nog eenige stukken grove ceramiek en eenige scherven alles uit de *fonds de cabanes* cadeau.⁸⁸ Ook sprak hij over de mogelijkheid een samen-graving op St. Geertruid te ondernemen. Ik kreeg hier weer zeer sterk den indruk dat dit soort lieden al te veel in een stuk silex een instrument uit neolithische tijd zien.

Brief:

Verder was ik in Luik, waar ik de neolithische *Fonds de Cabanes* zag en op de tentoonstelling een heel aardig overzicht van de prehistorie hier in de buurt. In Luik zocht ik Marcel de Puydt op van wien ik eenige interessante neolithische speciëminnen loskreeg.

Declaratie:

Retourbiljet Maastricht-Luik 1^e klas fl. 2,35

7 juli 1905 [vrijdag]

Dagboek:

Naar Tongeren waar den heer Huibrigts⁸⁹ ons zijn verzameling liet zien. Hij is een echte Tongerse chauvinist en wilde graag onze Tongerense oudheden hebben vooral wat oudheden die wij in ± 1835 in Antwerpen zouden hebben gekocht uit

Tongeren afkomstig. Ik beloofde dit na te zien. Als ruil wilde hij gravingen doen op Hollandsch gebied. Dit lijkt me niet wenschelijk. Een andere ruil zou zijn dat wij goed wat neolithica uit de *Fonds des Cabanes* kregen dat lijkt me zeer de moeite waard. Hij heeft mooie Rom. dingen maar verzint er de meest fantastische verhalen bij ook wordt hij zeker vaak bedrogen en heeft heel wat vals. Ook zijn collectie uit de *Fonds de Cabanes* is niet onaardig. Hieruit stuurt hij ons eenige stukken af, versierde ceramiek en silex.⁹⁰

Daarop deden we een wandeling door Tongeren, waar overal Rom. overblijfselen liggen, vooral de muren. Deze zijn gedeeltelijk uit silex gebouwd. Merkwaardig is het daarbij de afgeslagen stukken silex te zien [?] sommige precies zooals wapenen. Op zulk een terrein leert me hoe voorzichtig men met die z.g. neolithica zijn moet. Zeer veel kan stammen van vroegere muren of van plaatsen waar de steenen voor die muren werden bearbeid. Een enkel stukje silex en Rom. scherf werden door mij uit Tongeren zelf meegebracht.⁹¹

Brief:

Gisteren zijn we bij Huybrechts van Tongeren geweest, een heele reis. Ook van hem kreeg ik eenige interessante stukken los.

Declaratie:

De kosten zijn niet gedeclareerd, want ze zijn doorgestreep. Hij reisde per tram en het kostte fl. 0,95. De terugreis was duurder fl. 1.00.

8 juli 1905 [zaterdag]

Dagboek:

Hield ik een halve dag [rust] van de drukke dagen in L. [Luik] en T. [Tongeren].⁹² Ik bezocht nog Berg waar men weer een partij scherven had gevonden die ik meebracht.

Brief:

Ik moet nu nog naar Maastricht naar Flament enz. en een paar lui spreken.

Maandag naar Beesel dan naar Dragendorff.

Wij maken het best, alleen wil mijn neus nog niet zooals ik.

9 juli 1905 [zondag]

Dagboek:

Zondag aan rust en pakken besteed waarop ik alleen burgemeester Crens van Valkenburg bezocht. Deze vertelde mij van laat Karol. ovens, waarover hij vroeger Pleyte had geschreven en waaruit hij een bezending naar Leiden had gestuurd. Nog bezit hij eenige stukken en weet nog meer te zitten. Ik sprak met hem af er over te schrijven.

Verder vertelde hij van een veld bij Valkenburg, gedeeltelijk van zijn broer waarin eenige Rom. villa's liggen. Dat was iets om eens op te graven. Hij zou daar graag bij behulpzaam zijn.

Verder beloofde hij ons van alle vondsten op de hoogte te houden en voor ons te koopen wat hij kon. Hier bleek nog weer het waardeloze van een ministeriële aanschrijving: "zoek den mensen op en interesseer ze er voor," zei hij zelf. "Zoo'n aanschrijving wordt gelezen en vergeten." Hij zal een uitstekend correspondent zijn

die veel belang in de zaak stelt, graag gratis voor ons zal werken, zelfs bij voorkomende gelegenheid zal laten graven en slechts vergoeding van contracten vragen. Tenslotte zou hij zijn best voor ons doen bij den heer Boescholte dat hij ons de vondsten van Berg zou afstaan en wilde hij ook professor Goossens uit Rolduc over onze belangen spreken.

10 juli 1905 [maandag]

Dagboek:

Naar Beesel waar den heer Meijer ons zeer aardig ontving (hij beloofde in Leiden te komen) en de urnenvelden liet zien; een deel ervan is zeer vatbaar voor opgravingen waartoe ook den eigenaar geneigd is. Ik kocht van hem een partij oudheden.⁹³ 's avonds onze buitenlandse reis aangevangen.

Declaratie:

Enkele reis Roermond-Reuver 1^e klas fl. 0,60; enkele reis Reuver-Venlo 1^e klas fl. 0,60. Vertrek naar Keulen om 6 uur 53 in de middag.

LITERATUUR

Baillien, H., 1951: Het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, zijn verleden, zijn werking. In: *Limburg Haspengouw, Bundel studiën uitgegeven bij gelegenheid van de honderdste verjaring der stichting van het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Tongeren*, XIII-XL.

Brongers, J.A., 2002: Een vroeg begin van de moderne archeologie: leven en werken van Cas Reuvers (1793-1835). *Nederlandse Archeologische Rapporten* 23. Amersfoort.

Brongers, J.A. en S. Wynia, 2000: *Wie is wie in de archeologie. Proeve van een biografisch woordenboek van Nederland en directe omgeving tot ca 1960 op enigerlei wijze archeologisch actieven*. Amersfoort.

Dijk, X. van, 1999: Uitpakken 4: Een historische prehistorische collectie uit Venlo. *Archeologie in Limburg* 91, 40-42.

Eickhoff, M., 2003: *De oorsprong van het 'eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme*. Amsterdam.

Giffen, A.E. van, 1930: Die Bauart der Einzelgräber. *Mannus-Bibliothek* 44/45. Leipzig.

Habets, J.J., 1866: Notice sur quelques découvertes d'antiquités dans le duché du Limburg. *Publications* 3, 185-216.

Habets, J.J., 1868: Exploration d'une villa belgo-romaine au Rondenbosch à Houthem-St.-Gerlach. *Publications* 5, 347-430.

Halbertsma, R.B., 2003: *Scholars, Travellers and Trade. The pioneer years of the National Museum of Antiquities in Leiden, 1818-1840*. Londen.

Hermans, C.R., 1865: *Noordbrabants oudheden*. 's-Hertogenbosch.

Holwerda, J.H., 1907: *Nederland's vroegste beschaving. Proeve van een archaeologisch systeem*. Leiden.

Holwerda, J.H., 1918: *Nederland's vroegste geschiedenis*. Amsterdam.

Holwerda, J.H., 1925: *Nederland's vroegste geschiedenis* (tweede vermeederde druk). Amsterdam.

Holwerda, J.H. en J.P.W.A. Smit. 1917: *Catalogus der Archeologische verzameling van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch.

Janssen, L.J.F., 1865: Oudheidkundige ontdekkingen in Nederland. *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, Deel IX*

Jamar, J.T.J., 1986: De beoefening van de archeologie in Limburg tot 1940. In: A.H. Jenniskens, et al. (red.), *Munsters in de Maasgouw*. Maastricht, 108-124.

Jamar, J.T.J., 1989: Archeologie in Limburg 1863-1988. *Publications* 125, 188-191.

Jamar, J.T.J., 1993: Jos Habets als archeoloog. *Publications* 129, 257-263.

Koenen, K., 1895: *Gefässkunde der vorrömische, römische und frankische Zeit in den Rheinlanden*. Bonn.

Kramer-Clobus, G.M.C., 1978: L.J.F. Janssen (1806-1869): an inventory of his notes on archaeological findspots in the Netherlands. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 28, 441-544.

Luys, W., 2000: Archeologische vondsten op het Hensenbos te Beesel. *Maas- en Swalmdal Jaarboek* 20, 119-142.

Meurkens, P., 1998: *De dagboeken van P.N. Panken 1819-1904. Memorie van een Brabantse schoolmeester*, zesde band: 1892-1904. Eindhoven.

Molengraaff, W.L.P.A., 1905: Bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst. *De Gids*, nr. 7, 1-28.

Smeets, J., 1993: Archeologie plangebied golfterrein Aerwinkel. *Jaarboek Roerstreek* 25, 168-174.

Smeets, J. en H. Bekkers, 1998: Roerstreekarcheologie 1945-1970. *Jaarboek Roerstreek* 30, 93-112.

Strous, W.H., 2003: Roelof Jesse, 1858 Zaltbommel-1939 Rhenen. *Oud Rhenen* 22, no. 1, 6-33.

Theunissen, L. & M. Meffert, 2004: Biografie van de Brabantse archeologie. Archeologische MonumentenZorg in de provincie Noord-Brabant: een terugblik en toekomst. *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 21, 10-77.

Venner, G.H.A., 2003: *Inventaris van het archief van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 1863-1965* (Publicaties Rijksarchief 7). Maastricht.

Verhart, Leo, 2002: *Dubbelfocus. Nederlandse opgravingsfoto's uit 1900-1940*. Abcoude.

Verhart, Leo, 2003: Mijn mooiste tocht was naar Posterholt bij Roermond. De aankoop van de archeologische collectie van burgemeester Jules Geradts door het Leidse Rijksmuseum van Oudheden. *Jaarboek Roerstreek* 35, 86-97.

Verhart, L.B.M. (2004): Een archeologische studiereis door Brabant. De Leidse Archeoloog J.H. Holwerda gaat op onderzoek uit. *Brabants Heem* 56, 12-22.

Verhart, L.B.M. (in voorber. a): Het onderste uit de kan en voor een dubbeltje op de eerste rij. De verkoop van de collectie oudheden van Charles Guillon.

Verhart, L.B.M. (in voorber. b): Majoor E.H.G. van der Noordaa. Een verzamelaar van oudheden in de Roerstreek (1898-1913).

Waasdorp, J.A. & K. Zee, 1988: De vergeten verzamelingen van Ockenburgh. VOM-reeks 4.

Willems, W., 1936: *De vóór-Romeinsche urnenvelden in Nederland*. Maastricht.

Noten

- 1 Postbus 1114
2301 EC Leiden
e-mail: l.verhart@rmo.nl
- 2 Brongers 2002; Halbertsma 2003.
- 3 Verhart in voorbereiding.
- 4 Het is onduidelijk hoe lang hij in Haltern is geweest. De reisdeclaratie buitenland is niet opgesteld per dag en er zijn ook geen brieven of rapporten van die reis bewaard gebleven. Gezien het volle programma lijkt zijn verblijf daar uiterst kort te zijn geweest.
- 5 Jamar 1986, 1989, 1993.
- 6 Deriks 2000; Dijk 1999; Luys 2000; Smeets, 1993, Smeets en Bekkers 1998; Venner 2003.
- 7 Eickhoff 2003.
- 8 In voorbereiding zijn een studie over het aankoopbeleid in zake de collectie Charles Guillon, het dagboek van de verzamelaar E.H.G. van der Noordaa en de uitwerking van de opgraving van het urnenveld van Vlodrop (1931).
- 9 Ingekomen brieven 1905, nr. 137 en 139.
- 10 Voor een meer gedetailleerde versie van het Brabantse deel van de reis wordt verwezen naar Verhart 2004.
- 11 Dit is Jonkheer mr. A. van Sasse van IJsselt. (Meurkens 1998, 96).
- 12 Verhart 2004, afb. 5.
- 13 De fotonegatievencollectie van het RMO bestaat uit enkele duizenden negatieven. De foto's van opgravingen zijn altijd beschreven, maar die van reizen slechts incidenteel. Momenteel wordt hard aan een digitalisering en beschrijving van de collectie gewerkt. Tot op heden zijn echter de door Holwerda genoemde foto's niet getraceerd. Mogelijk dat ze in de toekomst toch terug gevonden worden.
- 14 Holwerda schrijft Benders, maar het moet W. Renders zijn, hoofd der school te Acht (Meurkens 1998, 78).
- 15 Eugenius Surinx, kunstschilder (Meurkens 1998, 112).
- 16 Deze vereniging wordt ook Maatschappij der Kempen genoemd. Louis Stroobant, directeur van de bedelaars (weldadigheids)kolonie te Merksplas, was voorzitter. Julius Dierckxens was ook lid van het bestuur en in het dagelijks leven president van het tribunaal van 1^e aanleg uit Turnhout (Meurkens 1998, 112).
- 17 Door Holwerda hier Schurens genoemd, maar later weer Scheerens. Het gaat om P. Scheerens uit Luiksgestel (Meurkens 1998, 110).
- 18 P.N. Panken was schoolmeester te Westerhoven en hield zijn hele leven een dagboek bij waarin hij uitgebreid schreef over al zijn archeologische ontdekkingen (Meurkens 1998; Theunissen & Meffert 2004).
- 19 Deze personen komen niet voor op de gereconstrueerde ledenlijst van het LGOG (Venner 2003).
- 20 Waarschijnlijk wordt met de eerste persoon L.H.A. Magnée bedoeld, lid Provinciale Staten en lid van de Eerste Kamer (Venner 2003, 295). De tweede persoon is Karel G.C.J. baron de Keverberg (1823-1903). Hij was toen onlangs overleden te Haelen op kasteel Aldenghoor (Nederland's Adelsboek 1996-1997, p. 371).
- 21 Voor een meer uitgebreid verslag van dit bezoek zie Verhart 2003.
- 22 Habets 1866, 1868.

- 23 Roelof Jesse was tot 1907 conservator bij het Rijksmuseum van Oudheden. Daarna gemeentearchivaris van Rhenen (Strous 2003).
- 24 Holwerda heeft het over Van der Vorst. Dit moet zijn E.Th. van den Vorst zijn, lid van het LGOG (Venner 2003, 301).
- 25 Het gaat hier om de vicaris-generaal te Luik, G. Monchamp (Venner 2003, 296)
- 26 In die tijd werden de kuilen die om de toen nog niet herkende huisplattegronden van de bandkeramiek lagen beschouwd als woonstructuren. In die kuilen werd veel materiaal gevonden: aardewerk, vuursteen en steen.
- 27 Het gaat om de tentoonstelling *Exposition universelle et internationale* (pers. med. Gerard Venner).
- 28 Zie ook Luys 2000.
- 29 Het is de Oudheidkundige wandplaat voor Nederland. Doel was op scholen en ook daarbuiten de Nederlanders te attenderen op het bestaan van oudheidkundige vondsten. Indien dergelijke vondsten werden aangetroffen, werd men verzocht contact op te nemen met het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.
- 30 De Venlose verzamelaar L.D. Keus schreef in de jaren '30 bijna dagelijks naar het museum. Herhaalde malen meldt hij Holwerda dat de portvrije enveloppen weer op zijn en verzoekt hem nieuwe te sturen.
- 31 Notitieblaadje:
 -Kaart voor Benders te Acht
 +Surinx schrijven
 -Kaart voor Stroobant
 v. Montfoort (Luiksgestel) schrijven
 +Mr. Charles Poutiau (Lommel) schrijven
 Panken schrijven
 +Jules Geradts schrijven
 (Koene erheen om de collectie te halen)
 +Boescholte (Zeestraat Den Haag) schr.
 Mgr. Monchaps inscr. sturen
 Nagaan aankoop Tongersche Oudheden ±1835 in Amsterdam voor Huybregts die ze dan met neolith wil ruilen
 Karol. ovens van Erens [later doorgestreept]
 Erens schrijven over Berg
 Verkoopning (Haag) Schulman A'dam Keizergracht 348
 Hartog schrijven
- 32 RMO archief: verzonden brieven 1905, nr. 185, 192; ontvangen brieven 1905, nr. 162. In 1906 gaat Holwerda bij Poutiau op bezoek in Brussel in een poging hem gunstig te stemmen en tracht de vondsten van Luiksgestel te verwerven, evenwel zonder succes.
- 33 RMO archief: verzonden brieven 1905, nr. 184, 187; ontvangen brieven 1905, nr. 156.
- 34 RMO-archief, inv. nr. 19.11.3/1. In 1907 geeft Holwerda in 's-Hertogenbosch een voordracht voor het Provinciaal genootschap van kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant. Hij behandelt dan de Noord-Brabantse Oudheden en volgt in grote lijn zijn aantekeningen van 1905 en zijn conclusies (Handelingen van het Provinciaal genootschap van kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant 1903-1909, 31-34).

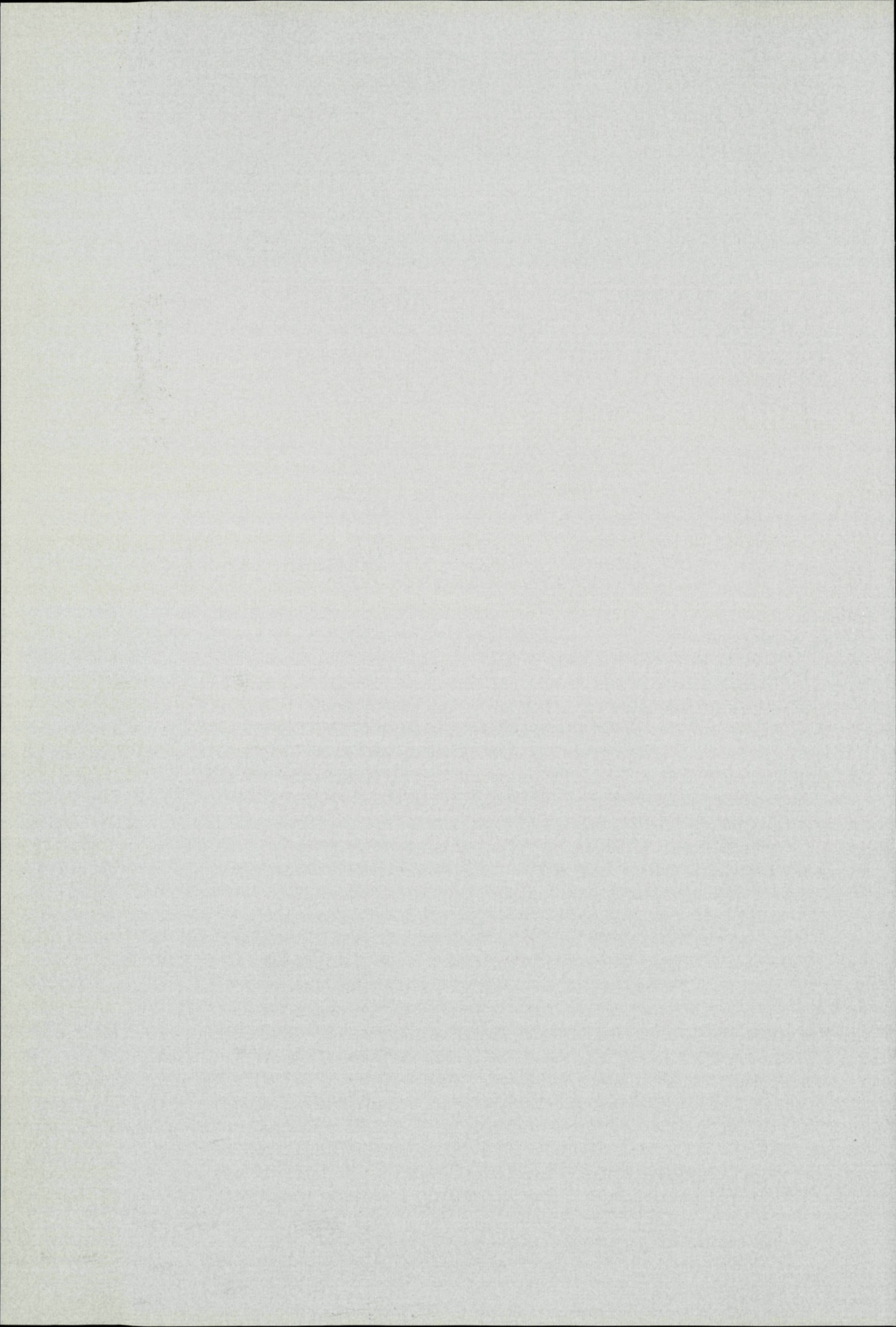
- 35 Door het uitknippen is de oorspronkelijke nummering verloren gegaan.
- 36 De beschrijving van 's-Hertogenbosch is gepubliceerd in Brabants Heem (Verhart 2004).
- 37 De afgebeelde potten zijn echter urnen uit de Late Bronstijd/Vroege IJzertijd (Koenen 1895).
- 38 Holwerda besteed nauwelijks aandacht aan de stenen bijlen en suggereert dat het om een beperkt aantal gaat. De collectie moet toen al veel bijlen bevat hebben. Alleen al op de veiling van de collectie Guillon werden totaal 20 geslepen bijlen en hamerbijlen aangekocht (Verhart in voorbereiding a).
- 39 Een uitgebreid artikel over deze aankoop is verschenen het Jaarboek Roerstreek (Verhart 2003).
- 40 Hij was burgemeester van 1898-1934.
- 41 Verhart in voorbereiding a.
- 42 Uit het dagboek van Van der Noordaa, p.71, RMO-archief, inv. nr. 6.4.5.2.
 1 Maart 1904. Ik ben vandaag ten tweeden male naar Montfort geweest om daar eene door Arnoldus Fijten (te Montfort) gevonden bronzen lanspunt? aan te koopen; zaterdag was ik er al om geweest maar kreeg ze voor geen 2 fl. los, omdat een smid er al fl. 1.80 voor geboden had; (later hoorde ik in commissie voor mr. [onleesbare tekens: hoogstwaarschijnlijk mr. Jules Geradts] volgens Haewinkels) waarvan de vrouw mij Zaterdagmorgen was komen waarschuwen, dat er een bronzen lanspunt? gevonden was in 't broek van Montfort. Vandaag ben ik met de trein gegaan en nadat Haewinkels en Corn. Brentjes den voornoemde Fijten bewerkt hadden, had hij ze mij afgestaan voor fl. 2.25 eigenlijk cadeau omdat ik niet .. [niet leesbaar] wil weten voor den smid ze aan mij verkocht te hebben. Ik ben terug gewandeld met 't voorwerp dat mij bij nader onderzoek doet vermoeden een lemmet te zijn, het is ook zonder koker voor bevestiging v/een schacht is tamelijk plat en 35 c.M lang; [tussengevoegd: 35 m.M grootste breedte] het snid is zuiver 28 c.M het heeft dubbelsnid dus aan 2 kanten scherp loopt uit met een punt en heeft een rugdikte in 't midden der breedte, het 2 snijdend mes of zwaard is gaaf, bedekt met groene patine spits ruitvormig van doorsnede en is van geel brons net als bijltjes. Vindplaats 12 voet diep onder 't zand in een turf laag opgegraven in het gemeentebroek in Montfort vlak tegenover de Ruine a/d Dijk bij 't graven van een sloot. Men kan er nog groen opzien en turf deels op sommige plaatsen onderaan o.a. ziet men 't metaal bijv. onderaan is 't door de vinder afgeslepen.
 Waar 't snid eindigt en dus het gedeelte begint wat in het handvat of heft zat daar wordt het metaal iets smaller dan breder, weer smaller tussen zijn karteltjes net als vuursteen vertoonen die bewerkt zijn, bij b [aangegeven op de tekening] een soort kerving op rij alsof er iets heeft over geloopt om te binden dat belette uit te schieten of misschien een spijker of klinknagel er loodrecht in 't gevest.
- 43 Ingeboekt onder inventarisnummer I 1906/3.1-68. RMO-archief, rekeningen 1906-1907.
- 44 Het is overigens wel een vreemde vraag want het gaat om een zilveren vaas, één van de topstukken uit de collectie.
- 45 Jamar 1986.
- 46 Een belangrijke reden voor het ontbreken van kennis kan te maken hebben met het feit dat de archivalia van Janssen niet zoals te doen gebruikelijk in het archief van het Rijksmuseum zijn opgenomen. Door een conflict met de directeur van het RMO, Conrad Leemans, kwamen de aantekeningen van Janssen in de universitaire bibliotheek terecht.

Hier bevinden ze zich nog steeds. Voor een overzicht kan verwezen worden naar de publicatie van Kramer-Clobus (1978).

- 47 Van dit rapport is slechts één bladzijde bewaard gebleven.
- 48 Molengraaff, 1905.
- 49 Een goed voorbeeld is de discussie over het bestaan van een drieperioden systeem (Willems 1931, 80-81).
- 50 In 1925 zou hier een uitgebreide herdruk van verschijnen waarin weliswaar nieuwe vondsten en inzichten worden gepresenteerd, maar de meeste reeds ingenomen standpunten werden onverkort overgenomen.
- 51 Holwerda 1918, 1-2.
- 52 Jaarverslag RMO over het jaar 1923, 9.
- 53 Holwerda 1925, 15.
- 54 Van Giffen 1930.
- 55 Holwerda 1925, 31-32; 35-39.
- 56 O.a. Holwerda 1907, 1918 en 1925.
- 57 Zie bijvoorbeeld Willems 1936.
- 58 Van veel mensen heb ik hulp gekregen bij het schrijven van dit artikel. Zij waren bereid mijn vragen te beantwoorden, waren behulpzaam bij het opzoeken van gegevens, deden suggesties of lazen kritisch de tekst door. In alfabetische volgorde: Jitske Blom, Guido Creemers, Martijn Eickhoff, Gabi Grüttjen, Annelies Koster, Wiel Luys, Jo Smeets, Liesbeth Theunissen en Gerard Venner. De foto's werden verzorgd door Peter-Jan Bomhof en Anneke de Kemp. Ik wil allen hartelijk danken voor hun medewerking.
- 59 Blijkbaar hebben Holwerda en zijn vrouw het eerste deel van de studiereis als een klein vakantiereisje opgevat en deze kosten uit eigen zak betaald. Ze hebben wel de treinkosten Leiden-'s-Hertogenbosch gedeclareerd.
- 60 Slecht leesbaar, maar het gaat om Jonkheer A. van Sasse van IJssel.
- 61 Vermoedelijk gaat het om dr. L.J.W. Smit (voorzitter), maar in 1917 zal Holwerda samen met J.P.W.A. Smit een gidsje schrijven over de collectie (Holwerda & Smit, 1917).
- 62 De beschrijving van deze collectie is opgenomen in paragraaf: De studies van collecties.
- 63 Dit is W. Renders, hoofd der school te Acht (Meurkens 1998, 78).
- 64 Ingeboekt onder inventarisnummer k 1905/6.1.
- 65 Surinx was kunstschilder en ook directeur van de Académie de Dessin in Turnhout (Meurkens 1998).
- 66 W. Pleyte, voorganger van Holwerda en J.A. Ort, officier te Breda, die jarenlang met het museum correspondeerde over vindplaatsen en vondsten.
- 67 Dit is waarschijnlijk P. Scheerens uit Luiksgestel (Meurkens 1998, 110).
- 68 Het is J.N.A. Panken, de neef van de bekende Brabantse verzamelaar P.N. Panken.
- 69 De koetsier was C. Verspaandonk. RMO-archief, rekeningen 1904-1905.
- 70 Het gaat hier om één van de neven van de Roermondse notaris Charles Guillon (1811-1873). Charles Guillon had een grote collectie oudheden die in 1890 door zijn broer, Clemens Guillon, werden geveild in Amsterdam. Een zeer klein deel van die collectie bleef in familiebezit omdat de neven eventueel belangstelling voor de oudheidkunde zouden kunnen opvatten. De grootste delen van de collectie gingen naar Leiden en Maastricht (Verhart, in voorbereiding).

- 71 De verzamelaar E.H.G van der Noordaa (1868-1950), heeft in de periode 1898-1913 een archeologische collectie van vondsten uit Midden-Limburg opgebouwd. Zijn omvangrijke verzameling is nu grotendeels in het Rijksmuseum van Oudheden. Bij deze collectie is ook vondstenboekje waarin hij al zijn waarnemingen noteerde. In dat boekje vermeldt hij het bezoek van Holwerda niet (Verhart in voorbereiding b). Later zullen ze wel contact met elkaar hebben. In 1934 bezoekt Van der Noordaa, samen met zijn pupil L. de Gou, een aantal keren Holwerda's opgravingen in Ockenburgh bij Den Haag (Waasdorp & Zee 1988).
- 72 J. Koene, amanuensis van het museum.
- 73 Een dergelijk danseresje bevindt zich niet in de collectie van het museum het Vlakhof te Nijmegen, die de voormalige verzameling van Kam beheren (pers. med. Annelies Koster).
- 74 Lijstje:
 Romeins vaatwerk: enige stukken van weinig waarde
 Germaans vaatwerk: enige stukken en scherven van waarde om een erbij gevonden Romeinse fibula
 brons reliekje Augusteïsche tijd (danseresje en zeer mooi stuk)
 verschillende Romeinse bronzen gespen enz
 Romeins bronzen dolk (zeer mooi stuk)
 Romeins sleutelring
 Verscheidene bronzen beitels
 Verscheidene stenen beitels
 Een grote Romeinse glazen fles
 Twee heel mooie Romeinse graflampen
 Allerlei Romeins glas brons enz. (kleine meerdere stukjes)
 Middeleeuwse kannen enz
 Ruw geschat ± fl. 300
 Collectie Jules Geradts te Posterholt
- 75 De koetsier was Th. Pötter. RMO-archief, rekeningen 1904-1905.
- 76 A.J.A. Flament, rijksarchivaris in Limburg en bestuurslid van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg, het latere LGOG. Als bestuurslid was hij ook verantwoordelijk voor het museum van het Genootschap dat toen enige zalen daarvoor had ingericht in het Dinghuis te Maastricht.
- 77 Habets 1866, 1868.
- 78 Ingeboekt onder inventarisnummer I 1905/7.1.
- 79 De latere rijksarchivaris dr. J.W.H. Goossens. Priester-leraren aan het Bisschoppelijk College werden in die tijd als professor genoemd als equivalent van het Franse professeur. Nu zouden we het leraar of docent noemen.
- 80 Ingeboekt onder inventarisnummer I 1905/6.1-57.
- 81 R. Jesse, conservator in het RMO tot 1907 (Strous 2003).
- 82 Dat lijkt inderdaad het geval want de brief is door het museum niet ingeboekt. Er is wel een latere brief (Ingekomen brieven 1905, nr. 147) waarin een heel overzicht wordt gegeven van de geschiedenis van de Limburgse archeologie, maar waarop niet op de kwestie met Jesse wordt ingegaan.
- 83 De koetsier was J. Coumans. RMO-archief, rekeningen 1904-1905.

- 84 Die vonden zijn naar Brussel gegaan. Habets werkte in die periode (1864) innig samen met de Belgen. Een van de voorgangers van Holwerda, L.J.F. Janssen, had zich over deze gang van zaken beklagd (Janssen, 1865).
- 85 Mgr. G. Monchamp, vicaris-gemneraal van het bisdom Luik en lid van het LGOG in 1905.
- 86 Op het landgoed Arentsburg bij Voorburg werden in de jaren 1826-1835 opgravingen verricht door C. Reuvens, eerste directeur van het museum. Vanaf 1910 zou Holwerda hier ook enkele jaren opgravingen uitvoeren.
- 87 In Luik vond de tentoonstelling: *Exposition universelle et internationale* plaats. Een onderdeel was de *Section des Sciences Anthropolgiques et Archeologiques*. Daarvoor stelde het Luikse instituut Prehistorische, Romeinse en Frankische vondsten beschikbaar. (pers. med. Gerard Venner)
- 88 Ingeboekt onder inventarisnummer Q 1905/7.1-10; 11-21.
- 89 F. Huybrigts, secretaris vanaf 1897 van het Tongerense genootschap, de *Société Scientifique et Littéraire du Limbourg* (Baillien 1951).
- 90 Ingeboekt onder inventarisnummer Q 1905/7.22-28.
- 91 Ingeboekt onder inventarisnummer Q 1905/7.29-35.
- 92 Dit gedeelte is in haast geschreven. Aan de schrijfstijl is dit o.a. te zien en aan het ontbreken van het woordje rust.
- 93 Ingeboekt onder inventarisnummer I 1905/8.1-4.





Personalia van de auteurs

FRANS MATHIJS GERARDS (1943) studeerde psychologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Hij promoveerde in 1984 aan dezelfde universiteit op een proefschrift over de preventie van psychische stoornissen. Was daarna werkzaam als universitair docent aan de Universiteit Maastricht. Nadat hij in 1987 eigenaar werd van het 'adellijk huis' van kasteel Haeren te Voerendaal, werd zijn interesse gewekt voor de regionale geschiedenis van Zuid-Limburg en met name van kasteel Haeren en zijn bewoners. Hij publiceert regelmatig in het Land van Herle en in de Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal. Hij is secretaris van de Stichting Heemkundemarkt Oostelijk Zuid-Limburg.

Adres: Haeren 4, 6367 VP Voerendaal

DR. ELISABETH DEN HARTOG (1962) studeerde kunstgeschiedenis aan het Courtauld Institute of Art te Londen. Promoveerde in 1988. Schreef onder meer 'Romanesque Architecture and Sculpture in the Meuse Valley', Leeuwarden/Mechelen 1992 (Maaslandse monografieën, Grote serie, 8). Sedert 1986 werkzaam als docent middeleeuwse bouwkunst bij de vakgroep kunstgeschiedenis, Kunsthistorisch Instituut, Rijksuniversiteit Leiden.

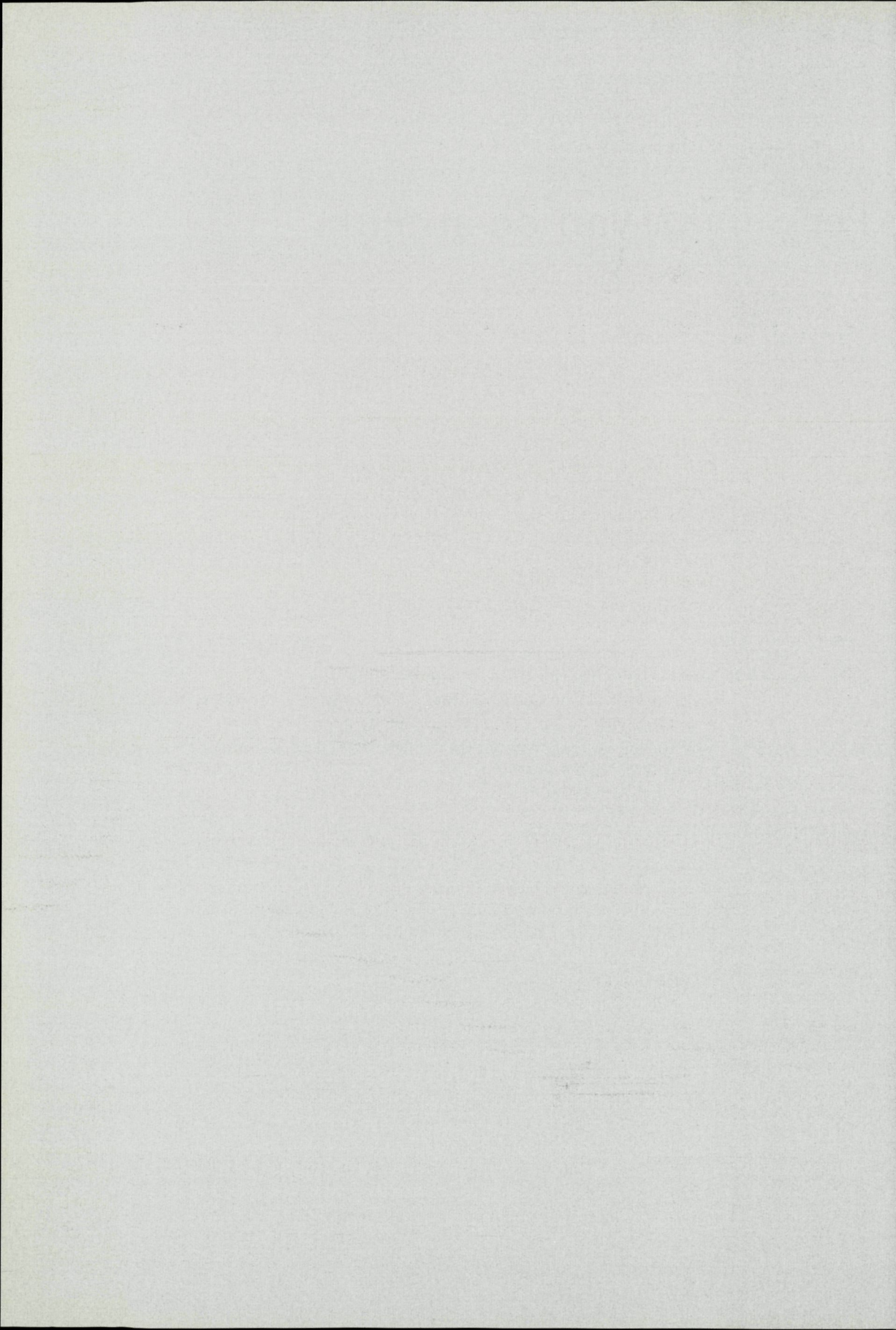
Adres: Erfvoort 64, 2211 DE Noordwijkerhout.

ANTOINE JACOBS (1965) studeerde geschiedenis aan de Hogeschool Katholieke Lerarenopleiding te Sittard en aan de Rijksuniversiteit Utrecht. In 2001 promoveerde hij aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (thans Radboud Universiteit) op *Louis Tijssen (1865-1929) Biografie van een Limburgse zielzorger*. Momenteel is hij als senior-onderzoeker verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen, waar hij werkt aan het project 'Monasticon Carmelitanum Neerlandicum'.

Adres: Burgemeester Slanghenstraat 34, 6433 AV Hoensbroek
e-mail: antoine@cuci.nl

DR. L.B.M. VERHART (1952) is als conservator verbonden aan het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Hij heeft als archeoloog veelvuldig gegraven in Limburg, maar houdt zich de laatste jaren ook bezig met de geschiedenis van de Nederlandse archeologie.

Adres: p.a. Rijksmuseum van oudheden, Postbus 11114, 2301 EC Leiden





Verslag over 2003

LEDEN

Het aantal leden	2002	2003
Gewone leden	2.507	2.476
Gezinsleden/Studenten	494	508
Ereleden	17	17
Leden zonder kring	225	214
Ruilverkeer	50	50
Gemeenten	32	26
Diversen	9	8
Snuffelleden	25	34
Totaal	3.359	3.333

Beschermvrouwe

Hare Majesteit Koningin Beatrix.

Ereleden

Ereleden per 31 december 2003

H.K.H. Prinses Juliana, Soestdijk (†).

Drs. F.L. Augustus, oud-bestuurslid LGOG, Heerlen.

Prof.dr. S. Corsten, oud-directeur van de universiteits- en stadsbibliotheek te Keulen, Bonn.

Drs. B. Fasol, oud-voorzitter LGOG, Horst.

Prof.mr. A.Fl. Gehlen, oud-bijzonderhoogleraar Rechtsgeschiedenis der Limburgse territoria en oud-voorzitter redactie Publications, Heerlen.

A.F. Henrar, oud-penningmeester van LGOG, Maastricht.

J.M.H. Hoen, oud-voorzitter sectie Genealogie LGOG, Beek.

Dr. J. Kremers, oud-commissaris van de koningin in Limburg, Bilthoven.

Mw. H. Houben - Bertrand, gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt.

D.F. Lunsingh Scheurleer, oud-inspecteur der roerende monumenten, 's-Gravenhage.

Prof.dr. W.A.J. Munier, emeritus hoogleraar van de universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen, Bavel.

J.M. Prakken, oud-voorzitter AVL, Heerlen.

Prof.dr. J.G.N. Renaud, emeritus hoogleraar van de Rijksuniversiteit Utrecht, Amersfoort.

Dr. P.J.H. Ubachs, oud-wetenschappelijk bibliothecaris van de Stadsbibliotheek Maastricht, Maastricht.

Dr. H.J.C.G. Vandermeulen, oud-gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt.

Mr. B.J.M. baron van Voorst tot Voorst, commissaris van de koningin in Limburg, Maastricht.

Drs. J.H.M. Wieland, oud-voorzitter van LGOG, Lelystad.

Mgr. F.J.M. Wiertz, bisschop van Roermond, Roermond.

Commission Royale d'Histoire, Brussel.

LGOG Draagspeld

In het jaar 2003 werd de LGOG Draagspeld uitgereikt aan J.A. van der Heijden, Geleen ter gelegenheid van zijn afscheid als voorzitter van de commissie Studiereizen en aan Drs. A.P.Y.M. Mingels, Maastricht (afdeling educatie).

Algemene Ledenvergaderingen en vergaderingen met besturen van Kringen, Secties en Commissies

De Voorjaarsbijeenkomst vond plaats op 10 mei 2003 in De Poort van Limburg te Weert (kring "De Aldenborgh"). De KSC-vergadering telde 45 deelnemers. Belangrijkste agendapunt was de vergoeding aan kringbesturen. Al enige jaren vormde dit onderwerp punt van discussie op de bijeenkomsten van het Genootschapbestuur met vertegenwoordigers van Kringen, Secties en Commissies. Tijdens de Algemene ledenvergadering in de namiddag kwam het bestuur met een definitief voorstel. Verder kwam de voortgang van het Limburgs Historisch Centrum aan de orde. Het gestelde doel: "een brede samenwerking" bleek niet haalbaar te zijn. Bezien wordt of een fusie tussen RAL en GAM realiseerbaar is. Het LGOG blijft zich positief opstellen als het gaat om een brede samenwerking, mits dit een win-win verhouding oplevert. Ook de balans- en exploitatierekening 2002 werd in deze vergadering besproken.

De Algemene ledenvergadering werd bezocht door een zestigtal leden. Burgemeester Majoor van gemeente Weert heette alle aanwezigen namens het Stadsbestuur van harte welkom in deze historische stad. Hij roemde het kringbestuur "De Aldenborgh" voor haar werkzaamheden op historisch en cultureel gebied voor Weert. Dezelfde agendapunten als in de morgenvergadering kwamen aan de orde. Als vergoedingen aan kringbesturen

werden vastgesteld: een vast bedrag van € 400,00 per kring en een variabel bedrag van € 2,00 per lid van de kring met terugwerkende kracht van dit jaar. Na afloop van deze vergadering hield prof. dr. S. Groenveld een lezing in de Sint Martinuskerk over de bekende Weerternaar Philips de Montmorency, graaf van Horne. Deze lezing werd door ruim vierhonderd belangstellenden bezocht. In de Publications 2003 is een artikel over deze lezing opgenomen. Terwijl de toehoorders op weg naar de kerk waren, speelde mevr. Groenveld op het carillon enkele Geuzenliederen. Na afloop van de lezing werd in Hostellerie Munten een vijfgangen diner met gerechten uit de tijd van de Tachtigjarige Oorlog opgediend.

De Najaarsbijeenkomst was op 11 oktober in hotel Van der Valk te Maastricht (kring Maastricht). De KSC-bijeenkomst telde 40 deelnemers. Deze bijeenkomst stond in het teken van herbezinning over missie, doelstelling en beleid LGOG. Onder leiding van een onafhankelijke gespreksleider, drs. H.J. Kaiser, werd aan de hand van een vijftal stellingen gediscussieerd in een zestal heterogene groepen. Het resultaat van iedere groep werd aan het einde van de bijeenkomst met alle deelnemers besproken. De werkgroep, bestaande uit drs. A. Gielen-van Bommel, drs. A. Janssen en A. Henrar, werkte de uitkomst van dit beraad verder uit voor vaststelling in de Voorjaarsvergadering van 2004. Aan de orde kwam verder de bijgestelde Begroting 2004. Bij de rondvraag werd door de kring Maastricht aandacht gevraagd voor de Collectie Limburgensia in de Stadsbibliotheek Maastricht. De Algemene Ledenvergadering telde ruim honderdvijftig deelnemers. De voorzitter herdacht in zijn openingstoespraak het overlijden van oud-directeur bureau LGOG, G.A.H.J. Colleye. Vervolgens kwam aan de orde de stand van zaken van het Limburgs Historisch Centrum en de bijgestelde Begroting 2004, die werd goedgekeurd.

Aansluitend aan de Algemene ledenvergadering hield de waarnemend Rijksarchivaris mr. Th. van Rensch een inleiding over het tot stand komen van de inventaris van het archief van LGOG. Aan het eind van zijn betoog dankte hij dr. G.A.H. Venner voor het samenstellen van deze Inventaris. Hierna overhandigde de samensteller het eerste exemplaar aan de voorzitter van het LGOG, J. Truijen. Aansluitend verzorgde dr. G.A.H. Venner een lezing over het tot stand komen van deze inventaris. Daarbij passeerde een schat aan saillante historische details van LGOG de revue.

Publicaties Rijksarchief Limburg nr. 7: G.H.A. Venner, Inventaris van het archief van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 1863 – 1965, Rijksarchief Limburg, Maastricht 2003.

Leden LGOG konden deze met gereduceerde prijs verwerven voor zover de voorraad strekte.

Alvorens de aanwezigen instapten in de bussen voor een excursie naar Kasteel Vaeshartelt en Kruisdonk werd door drs. J. van den Boogaard een inleiding verzorgd over deze buitens van de familie Regout. Zowel over de tuinen en park van de Kruisdonk, alsook over de bouwgeschiedenis van kasteel Vaeshartelt.

GENOOTSCHAPBESTUUR

Samenstelling van het bestuur per 31 december 2003:

J.H.M.O. Truijen, Neeritter, voorzitter.
 Drs. L. Wiggers, Thorn. Vice-voorzitter.
 A.J.G. Hendricks, Kessel, secretaris.
 M.F.W. Simons, Kerkrade, penningmeester.
 Drs. A.P.M. Gielen-van Bommel, Horst, lid.
 P. Korten, Molenbeersel – Kinrooi (B), lid.
 Drs. P.J.A. van Meegeren, Venray, lid.
 J.M.E. Vleeshouwers, Munstergeleen, lid.
 Prof.dr. A.M. J.A. Berkvens, Maastricht, voorzitter redactie Publications, adviserend lid.
 Drs. A.M.P.P. Janssen, Sittard, voorzitter redactie De Maasgouw, adviserend lid.
 Drs. Ph. Maarschalkerweerd, Aubel (B), adviserend lid.
 A.F. Henrar, Maastricht, directeur

BUREAU

Bezetting per 31 december 2003:

A.F. Henrar, directeur.
 R.J.M. Bosch.
 E.A.J.G. van Eijdsen.
 W.J.G. Keune.
 G.H.J.M. Verhulst-Willems.

Het bureau verzorgde gedurende 2003 de secretariële ondersteuning van het Genootschapbestuur. Daarnaast behartigde het bureau de leden- en financiële administratie, de verzending van convocaten van Kringen, Secties en Commissies, evenals de verzending van de publicaties van het LGOG en de secties Archeologie en Genealogie. Ook de organisatie van de voor- en najaarsbijeenkomsten, de vergaderingen van het Genootschapbestuur en congressen werden door het bureau voor haar rekening genomen. Voor de commissie Studiereizen functioneerde het bureau als reisbureau. Ook de vorm en inhoud van Limburgs Historisch Actueel in de Maasgouw kwam via het bureau tot stand. Voor enkele andere verenigingen en stichtingen verleende het bureau service- en facilitaire diensten.

Collecties

Bibliotheek LGOG: M. Vinju, Stadsbibliotheek Maastricht.
Documentatie Limburgensia: drs. E.P.M. Ramakers, Stadsbibliotheek Maastricht.
Historische Topografische Atlas: C.P.F. Andreas, Maastricht.
Iconografische Collectie: dr. G.H.A. Venner, Rijksarchief Maastricht.
Archeologische Collectie en gemengde collectie: Bonnefantemuseum te Maastricht.
Gemengde collectie: Limburgs Museum te Venlo.

ACTIVITEITEN VAN LGOG

De contacten

Prof.dr. A.M.J.A. Berkvens, A.F. Henrar, J.H.M.O. Truijen en drs. L. Wiggers vertegenwoordigden het LGOG in de voorbereidingscommissie Limburgs Historisch Centrum.

Publicaties

Publications

Het jaarboek Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg editie 2003 verschijnt in 2004.

De Maasgouw

In de loop van 2003 verscheen vier keer *De Maasgouw*, het kwartaaltijdschrift van LGOG, jaargang 122.

De belangrijkste artikelen in aflevering 1 waren:

P. te Poel en A. Truyen: *Jan van Steffensweert (ca. 1460 – ca. 1530) nog beter “uit de verf”. Signatuur IAN ontdekt op het Balbinabeeld uit Millen.*

L. Spronck: *Een kostbaar huwelijksgegeschenk.*

J.J.H. Hennissen en G.H.A. Venner: *Rond het ontstaan van het Philharmonisch gezelschap te Thorn.*

In aflevering 2:

A. Bruekers: *“Kicken, clodt en boolentorf.” De kroniek van het geslacht Van Roij uit Nederweert.*

P. Mulders – Thijssen: *De geroofde luidklokken uit Maasbree.*

In afleveringen 3:

J. Engelen: *De kleipijp in Limburg.*

Dr. J.M.G. Pieters: *Maaslandse kunst in het oude Rusland.*

B. Eggen: *Rechtskruisen, perroenen en schandpalen.*

In aflevering 4:

A.T.S. Wolters – van der Werff: *Per diligence met het postveer langs Mook.*

Peter Jan Magry en Henk te Velde: *Kulturkampf in Limburg: de strijd over religieuze rituelen in de publieke ruimte*.

Verder bevatte ieder nummer een aflevering van *Limburg Historisch Actueel* en de *Activiteitenkalender LGOG*.

Maaslandse Monografieën

In samenwerking met het Sociaal Historisch Centrum wordt de serie Maaslandse Monografieën uitgegeven. In 2003 verscheen *Katholieken, Kerk en Wereld* van Dr. Hans Verhage als premieboek 2003.

Overige Publicaties

In samenwerking met de Nederlandse Kastelenstichting heeft de sectie Monumenten van LGOG geparticipeerd in de uitgave *Amstenrade*, een adellijk woonhuis in Zuid-Limburg door drs. A.-R. Orbons.

Bijzondere leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria

De mede door LGOG bij de Rijksuniversiteit Maastricht ingestelde leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria wordt vanaf 30 oktober 1998 bekleed door prof.dr. A.M.J.A. Berkvens.

Bij diverse HOVO-cursussen Rechtsgeschiedenis in Limburg, georganiseerd door de Universiteit Maastricht, traden prof.dr. Berkvens en mr. Th.J. van Rensch op als docent.

COMMISSIES

Redactiecommissie Publications

Samenstelling per 31 december 2003:

Prof.dr. A.M.J.A. Berkvens, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, leden: R. Braad, dr. J.J. de Jong, dr. M.L.G. Oosterbosch, dr. T.A.S.M. Panhuysen, dr. P.J. te Poel.

De redactiecommissie vergaderde in 2003 twee maal. Het bureau LGOG verleende ondersteuning door het scannen en digitaliseren van enkele lijvige, maar handmatig getypte bijdragen. Het Rijksarchief in Limburg verleende, evenals vorige jaren, faciliteiten ten behoeve van het redactiesecretariaat.

Redactiecommissie De Maasgouw

Samenstelling per 31 december 2003:

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, drs. A.A.J.J. van Pinxteren, secretaris, leden: drs. E. Haanen, drs. V. Hamers, dr. A.P.J. Jacobs, drs. A.-R. Orbons, dr. G.H.A. Venner en dr. J.C.M. Wachelder. De redactie vergaderde vier maal. In de loop van het jaar 2003 werd afscheid genomen van dr. F. Hermans.

Dr. A.P.J. Jacobs en A.F. Henrar vormen de redactie van *Limburgs Historisch Actueel*, een rubriek met informatie uit de wereld van de Limburgse archeologie, genealogie, monumenten, geschiedenis en heemkunde.

Commissie Studiereizen

Samenstelling per 31 december 2003:

A.F. Henrar, voorzitter, M.H.J. Bollen-Bussemakers, secretaris, leden: drs. J.W. Bertens, M.H.E. Freijser-Zeegers, S.M.G. van Heur-Boesten, J.A. Knoors en drs. H.J. Steeger.

Het bestuur kwam vier maal in vergadering bijeen.

Reizen

In mei en juni werden vier reizen van vijf dagen georganiseerd naar Zuid-Württemberg en Hohenzollern met als standplaats Tübingen, Duitsland. Hieraan werd door 170 leden deelgenomen. In Tübingen maakten we een stadswandeling en werd de toren van de Stiftskirche beklommen. Verder bezochten we Rottenburg, Oberndorf, slot en abdij Bebenhausen, kasteel Hohenzollern, Hechingen en Haigerloch. Op de heenweg werd de Dom van Speyer bezichtigd en op de terugweg Schloss Bruchsal.

In september en oktober werden twee weekendreizen van drie dagen georganiseerd naar Belgisch Henegouwen met als standplaats Charleroi. Hieraan werd door 80 leden deelgenomen. De eerste dag werd een stadswandeling gemaakt in Halle en kasteel Ecaussines-Lalaing bezichtigd. De tweede dag stond Bergen op het programma, verder Lobbes en Gozé. Op de terugweg werd Binche bezocht.

Afscheid

Een speciale vermelding verdient het afscheid van J.A. van der Heijden als voorzitter en historisch reisleader, bij welke gelegenheid hij de Draagspeld van het LGOG mocht ontvangen.

Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis

Samenstelling per 31 december 2003:

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, drs. C.H.G. Schutgens, penningmeester en dr. A.P.J. Jacobs.

In 2003 vergaderde de commissie twee maal. De werkgroep nam deel aan de organisatie van de studiedag "Kulturkampf und Bistum Roermond", op zaterdag 18 oktober 2003 in het Limburgs Museum te Venlo en in Steyl, en organiseerde een studiedag "Geschiedenis van het bisdom Aken", op 15 november 2003 in de Kanunnikenkelder van de Sint-Servaasbasiliek in Maastricht.

Commissie Educatie

Samenstelling per 31 december 2003:

Drs. A.P.M. Gielen-van Bommel, A.J.G. Hendricks, A.F. Henrar, dr. A.P.J. Jacobs, drs. A.M.P.P. Janssen, P. Korten, C.J.L. de Maeijer, dr. J.G.C. Venner en drs. L. Wiggers.

Gewacht wordt op goedkeuring van de provinciale subsidie voor het project industrieel Erfgoed, participanten zijn LGOG, UM en Industrion.

LGOG participeert eveneens in het historisch gedeelte van het project "Septentrion: de la ville forte à la ville durable dans le Bas Pays" (Interreg III) waaraan ook de Stichting Vestingstad Maastricht meedoet.

Landelijk overleg regionale geschiedenis

De heer Henrar participeert namens LGOG in dit overleg, totdat een historisch consultant benoemd kan worden. De kerntaken hiervan bestaan uit: 1. platform voor ontmoeting en uitwisseling van ervaring 2. middel voor gezamenlijke deskundigheidsbevordering 3. optreden als koepel en landelijk aanspreekpunt. In 2005 zal weer een landelijke studiedag georganiseerd worden met als thema de Belvédère projecten.

Vergeten vermelding in 2002

In het jaarverslag 2002 is niet opgenomen dat op 25 maart 2002 in het Stedelijk Museum te Roermond een wetenschappelijk symposium "Overkwartier van Gelre" heeft plaatsgevonden. Sprekers waren: dr. G. Venner, dr. H. Tummers en dr. B.Thissen. Dit in verband met de tentoonstelling rond het 150-jarig bestaan van de Historische Verein für Geldern und Umgegend.

Kascontrolecommissie

Samenstelling per 31 december 2003:

A. Andersson, dr. J.W. Kooten en M.J. Veelen.

Gelredag 2003

31 Mei 2003 heeft in Emmerich am Rhein in Schützenhaus Kapaunenbergr de Gelderntag 2003 plaatsgevonden. Van de ruim 500 aanwezigen waren 75 LGOG-leden aanwezig. Ook de belangstelling voor de excursies in de omgeving was groot.

Voorbereiding Limburgdag 2005

In 2003 werden pogingen ondernomen om in 2004 weer een heemkundedag te organiseren in Midden Limburg. Vanwege organisatorische problemen bleek dit niet haalbaar. Daarom zal in 2005 in samenwerking met de Heemkundemarkt Parkstad weer een Limburgdag in Oostelijk Zuid Limburg worden georganiseerd.

KRINGEN

Kring Heerlen

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

R. Braad, voorzitter, drs. L. Dicker, secretaris, T. Verhagen, penningmeester en drs. J. Krüll en S. Senden, excursiecommissie.

Het bestuur vergaderde drie maal.

De kring telde per 31 december 2003: 378 leden.

Lezingen

20 januari 2003: dr. P.Th.R.Mestrom: *Limburgse klokken en hun makers*.

24 februari 2003: dr. G.J.B. Verbeet: *De beide Limburgen en de Eerste Wereldoorlog 1914- 1918*.

26 maart 2003: drs. L. Wolters: *800 jaar parochie St. Remigius Simpelveld*.

28 april 2003: drs. Th. Van Rensch: *Heren van Rimburch en Gronsvelde*.

21 mei 2003: drs. D. Habets: *Het rijke Romeinse Kerkrade*.

20 oktober 2003: Drs. A.-R. Orbons: *Kasteel Amstenrade*.

24 november 2003: drs. H. Stoepker: *Archeologisch onderzoek in de Maaswerken en de Rijksweg 73 Zuid*.

Excursies

12 april 2003: *Dinant*.

7 juni 2003: *Bergen op Zoom*.

6 september 2003: *Düsseldorfe*.

25 oktober 2003: *Luik*.

Overige activiteiten

Jaarlijks Heemkundedag

Op zaterdag 24 mei werd, in samenwerking met de kring Land van Valkenburg en Heuvelland en de Heemkundevereniging van Simpelveld-Bocholtz, in *De Bongaard* te Simpelveld de jaarlijkse Heemkundedag georganiseerd. De volgende activiteiten vonden plaats: lezing door dr. Regis de la Haye over onderzoek in parochiearchieven; Overzicht van kerk- en bouwgeschiedenis van de kerk van Simpelveld en een exposé over de tot standkoming

van het boek 800 jaar parochie St. Remigius Simpelveld en het bronnenonderzoek door drs. L. Wolters.

Overleg voorzitters heemkundeverenigingen

Er was regelmatig overleg met de voorzitters van heemkundeverenigingen uit de oostelijk Zuid-Limburg.

Kring Ter Horst

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

Drs. M.P.G.M. van den Munckhof, voorzitter, drs. W.J. Moorman, vice-voorzitter, J.M.G. Kelleners, secretaris, drs. X.C.C. van Dijk, penningmeester, M.E.A.P. Huijs-Oostveen en J.H. Kurver.

De kring telde per 31 december 2003 162 leden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar acht maal in vergadering bijeen.

Lezingen

27 januari 2003: ir. W. Beelen: *Boerderijen*.

17 maart 2003: B. Cremers: *Torenuurwerken*. Tevens jaarvergadering van de kring Horst.

14 april 2003: prof. dr. N. Roymans: *Metaalvondsten uit de Maas*.

15 september 2003: H. Steeger: *Pruisen tussen Peel, Maas en Niers*.

In samenwerking met kring Venray e.o.

27 oktober 2003: J. Jenniskens, wethouder van de gemeente Horst aan de Maas en G. Selen, architect: *De plannen met betrekking tot de kasteelruïne Ter Horst als toeristische attractie*.

8 december 2003: H. Raaijmakers en drs. R. van Dijk: *Tienray, meer dan tien huizen en één Lieve Vrouw en Het kerkorgel van Lottum*.

Excursies

9 november 2003: tentoonstelling in het Freulekeshuus te Venray: *Pruisen tussen Peel, Maas en Niers*, rondleiding door H. Steeger.

Cursussen

In 2003 volgden 35 personen de cursus *Archeologie*. Drs. X van Dijk, bestuurslid van de kring, behandelde in twee lessen *de Préhistorie*. Drs. J. Schotten behandelde in les drie en vier respectievelijk *de Romeinse tijd* en *de Middeleeuwen*. Als afronding van de cursus werden op 22 februari opgravingen aan de Maasboulevard te Venlo bezocht.

Overige activiteiten

Info LGOG kring Ter Horst

In 2003 verschenen aflevering 28 en 29 van INFO LGOG kring Ter Horst,

waarin o.a. een vraaggesprek met P. van Enkevort, naar aanleiding van *Vijftien jaar Heemkundevereniging Sevenum* en een korte inleiding van drs. M. van den Munckhof op de wintercursus *Over dialecten gesproken...*

Overleg Heemkundeverenigingen

Op 14 april kwam het Regionaal Overleg Heemkundeverenigingen voor de negentiende keer bijeen. Gast was de *Historische Werkgroep De Borch* te Baarlo. Tijdens de tweeëntwintigste bijeenkomst op 3 november was het overleg te gast in de *Winkel achter de kerk* te Tienray, bij *Heemkundevereniging Meerlo-Wanssum*. Na een rondgang langs alle verenigingen hield H. Raaijmakers een korte inleiding over de historie van het voornoemde gebouw.

Historisch Educatief Platform

Het HEP tracht bij de jeugd belangstelling te wekken voor de regionale en plaatselijke geschiedenis, in samenwerking met de plaatselijke scholen. In 2002 heeft het HEP een lesbrieft uitgegeven over *Wapenkunde of Heraldiek* n.a.v. het nieuwe gemeentewapen van Horst aan de Maas. Aan deze lesbrieft was een wedstrijd verbonden. In 2003 hebben kinderen een wapen ontworpen, geënt op hun naam. Aan de 13 prijswinnende leerlingen werd in hun groep een attentie van de gemeente en een boek over ridders en kastelen uitgereikt.

Kring Maas en Niers

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

Drs. H.A.M. Coopmans, voorzitter, M.H.A. Lam-Jetten, secretaris, W.S. van Dinter, penningmeester, G.P.J.M. Dinnessen-Wijers en M.J.P.L. Simons-Martens.

De kring telde op 31 december 2003: 112 leden.

Het bestuur vergaderde in 2003 negen keer.

Lezingen

23 januari 2003: Ad Otten: *Uit 200 jaar familiegeschiedenis*.

26 maart 2003: dr. J. Pouls: *Ware schoonheid of louter praal. De Bisschopelijke Bouwcommissie van Roermond (1919 – 1970) op het snijvlak van traditie en moderniteit*.

22 mei 2003: drs. Chr. Steeger: *Het leven en werk van Vincent van Gogh*.

9 oktober 2003: H. Steeger: *Heilige herinneringen*.

13 november 2003: R. van den Brand: *Vesting 't Genneperhuys*.

18 december 2003: P. van der Sluijs: *Het Kerstverhaal in de beeldende kunst en literatuur*.

Excursie

26 april 2003: bezoek aan de tentoonstelling *Pruisen tussen Peel, Maas en Niers*, in het Niederreinisches Museum te Kevelaer onder leiding van H. Steeger.
13 september 2003: *Ravenstein en Heusden*. Stadswandelingen en bezoek aan de molen.

Bijzondere activiteit

In het najaar 2003 bracht de gemeente Gennepe een boekje uit met de titel *Straatnamen van de gemeente Gennepe, verklaard en toegelicht*. Samensteller en schrijver W. van Dinter, lid van ons kringbestuur. In dit boek omschrijft de auteur de historie en het ontstaan van straatnamen van de vijf woonkernen van de gemeente Gennepe.

Kring Maastricht

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

Drs. L. Spronck, voorzitter, drs. L. Jacobs, vice-voorzitter, drs. I.M.H. Evers, secretaris, H.L.L.M. Paping, penningmeester en drs P.A.J. Caljé. Reiscommissie kring Maastricht: M.H.J. Beijer-Prosenc en mr. W.E.S.L. Keijser-Schuurman.

De kring telde op 31 december 2003: 674 leden.

Het bestuur vergaderde vijf maal. Daarnaast was er regelmatig contact tussen de bestuursleden onderling over lopende zaken.

Lezingen

6 januari 2003: dr. B.Gales: *100 jaar DSM*.

3 februari 2003: dr. J. Pouls: *Ware schoonheid of louter praal? Kerkelijke kunst in Limburg en Maastricht*.

10 maart 2003: dr. T. Panhuysen: *De Tiberische Godenpijler van Kelkensch Bosch, oftewel "De navel van Nijmegen."*

7 april 2003: drs. I. Evers: *Edmond Regout, een wereldreiziger omstreeks 1900: met de fotocamera van Amerika naar Siberië*.

6 oktober 2003: F. Holthuisen: *Het belang van filmarchivering voor de geschiedschrijving*.

3 november 2003: prof. dr. G. Rooijackers en prof. dr. E. Taverne: *De culturele biografie van de stad*.

1 december 2003: drs. A. Jenniskens: *Maastricht in de 19^{de} eeuw: een nieuwe infrastructuur*.

Excursies

17 mei 2003: *Kasteel en tuinen van Freijr en de abdij van Floreffe*.

9/11 september 2003: *D'Artagnan-tentoonstelling in het Centre Céramique*.

11 oktober 2003: *Kruisdonk en Vaeshartelt: buitenhuizen van de familie Regout*. Middagprogramma van de Algemene ledenvergadering van het LGOG.

Vijftigjarig jubileum

De kring Maastricht, opgericht in 1953, bestond in het seizoen 2003-2004 vijftig jaar. In verband hiermee werd een vijftal extra activiteiten ter hand genomen, waarvan de eerste drie in het najaar van 2003 plaatsvonden.

Op 3 november organiseerde het bestuur met ondersteuning van de gemeente Maastricht een openbaar debat rondom de problematiek van het gemeentelijk museumbeleid, zoals dat vorm zou moeten krijgen aan de hand van een zogenaamde Culturele Biografie van de stad Maastricht. Inleiders waren prof.dr. G. Rooijakkers (Amsterdam) en professor emeritus dr. E. Taverne (Groningen). Bij dit debat waren aanwezig de verantwoordelijke wethouder, drs. J. Jacobs, gemeentebesturen en raadsleden.

Op 21 november vierde het bestuur het vijftigjarig bestaan met een feestelijke jubileumreceptie. Circa 150 leden en genodigden meldde zich in Hotel Van der Valk en beleefden een feest der herkenning, mede door de aanwezigheid van talrijke oud-bestuursleden.

Tijdens de jubileumreceptie volgde de aanbidding van het boek *Maastrichtse Mythen*, bedoeld als een blijvend aandenken aan het vijftigjarig bestaan.

De eerste exemplaren werden aangeboden aan broeder S. Tagage, oudste oud-voorzitter van de kring, voorzitter J. Truij van LGOG, en wethouder cultuur en middelen, drs. J. Jacobs. *Maastrichtse Mythen*, samengesteld door drs. I. Evers en dr. P. Ubachs (tekst), en J. Bonnet (fotografie), kreeg mede door een subsidie van de Stichting Dr. P.J.G.M. Janssens een prachtige vormgeving. Kringleden konden het boek kopen tegen sterk gereduceerde prijs. De jubileumreceptie kreeg onverwacht een extra feestelijk tintje doordat 's middags aan dr. P. Ubachs in het Belgisch Consulaat aan het Vrijthof door drs. P. Schols, consul, de versierselen waren uitgereikt verbonden aan zijn benoeming tot ridder in de Kroonorde van België. Dr. Ubachs kreeg deze onderscheiding vanwege zijn vele werkzaamheden voor de geschiedschrijving van de beide Limburgen.

Kring Roermond

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

Mr. Fr. Bouts, voorzitter, drs. R.A.M.J. Dückers, secretaris/penningmeester, drs. C. Houben, M.J.F. Müller-Klaar, M.J. Veelen en R.J.P.M. Vroomen.

Op 31 december 2003 bedroeg het aantal leden 283.

Lezingen

13 januari 2003: A.J.M. Lupak: *Archeologie in Roermond en omstreken*.

10 februari 2003: dr. G.J.B. Verbeet: *De beide Limburgen in de Eerste Wereldoorlog*.

10 maart 2003: V. Freriks: *De IJzeren Rijn*.

6 oktober 2003: H. Stohr: *De Mijnsstad*.

10 november 2003: drs. G. v.d. Garde: *Stadsuitbreiding en stadsommuring in middeleeuws Roermond*.

Excursies

12 april 2003: *Düsseldorf en Kaiserswerth*, onder leiding van drs. A.M.P.P. Janssen.

29 november 2003: *Brussel: cultuurfestival Europolia*.

De excursies werden georganiseerd in samenwerking met de Heemkunde-vereniging Roerstreek en Stichting Rura.

Kring Sittard

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

Drs. K. Schutgens, voorzitter, P.G.W.M. Schulpen, secretaris, drs. F. Keysers, penningmeester, C.T.H.M. Adams, J. Hendriks, drs. K. Jansen-Rompen, ing. D.J.J. Lauwers en ing. J.G.M. Quadakkers.

Het aantal leden per 31 december 2003 bedroeg 399.

Het bestuur kwam twee maal in het verslagjaar in vergadering bijeen.

Drie keer werd vergaderd met de vereniging Heemkunde Zonder Grenzen. De activiteiten op 23 mei, waarbij het mijnverleden van Sittard-Geleen centraal stond, konden plaats vinden met behulp van financiële ondersteuning van de gemeente Sittard-Geleen.

Lezingen

16 januari 2003: L. Baeten: *Pelgrimage naar Santiago de Compostella*.

30 januari 2003: K. Jansen – Romen: *Carnaval in Limburg*.

26 februari 2003: dr. J. Pouls: *Ware schoonheid of louter praal? De Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond (1919 – 1970) op het snijvlak van traditie en moderniteit*.

27 maart 2003: drs. E. Ramakers: *Oud kloosterbezit in de Stadsbibliotheek Maastricht*.

24 april 2003: L. Laudy: *150 jaar Laudy's in de kunst*.

22 mei 2003: H. Winkelman: *Veertig jaar barbypoppen in Nederland*.

25 september 2003: C. Eggen: *Zuid-Limburg en zijn vakwerkhuisen*.

23 oktober 2003: G. Verbeet: *De beide Limburgen en de Eerste Wereldoorlog (1914–1918)*.

27 november 2003: M. Aarts: *Archeologie in de gemeente Sittard – Geleen, een verkenning*.

Excursies

21 juni 2003: *Het Rijnlands Openluchtmuseum in Kommern en Bad Munstereifel*. In samenwerking met Veldeke kring Sittard.

20 september 2003: *Nijmegen*.

Kring Het Land van Valkenburg en Heuvelland

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

C.J.L. de Maeijer, voorzitter en secretaris, R. Spits-Vossen, penningmeester, drs. E.J.C.G. Thewissen, S.H.J. Wolfs, ir. G.S.J.A. Xhonneux en H. Zink.

Per 31 december 2003 bedroeg het aantal leden 178.

Het bestuur vergaderde acht maal.

Lezingen

22 januari 2003: mr. W.E.S.L. Keijser - Schuurman: *De architect Soiron*.

20 februari 2003: dr. R. de la Haye: *Carnaval, zin of onzin?* In samenwerking met de heemkundevereniging Schimmert.

20 maart 2003: dr. P. te Poel: *De Maastrichtse beeldsnijder Jan van Steffensweert (ca. 1460/1465-ca. 1530)*.

24 april 2003: E.H. pastoor Fr. Crutzen: *Abraham's Ouborg modelschool in Voerendaal 1820-1830*. In samenwerking met de heemkundevereniging Schimmert.

12 juni 2003: H. Stohr: *De binnenstad van Maastricht: oud, maar toch nieuw*.

11 september 2003: drs. W. Dijkman: *d'Artagnan: de vierde musketier*.

In samenwerking met de heemkundevereniging Schin op Geul.

31 oktober 2003: drs. L. Augustus: *De abdij Kloosterrade en het onderwijs-instituut Rolduc*.

Excursies

14 juni 2003: *De binnenstad van Maastricht: oud, maar toch nieuw*, onder leiding van H. Stohr.

13 september 2003: *Tentoonstelling d'Artagnan gevallen voor Maastricht* in het Centre Céramique onder leiding van drs. W. Dijkman.

Externe contacten

Ook dit jaar heeft de kring Land van Valkenburg en Heuvelland intense contacten onderhouden met bevriende heemkundeverenigingen. Samen met de kring Heerlen werd op 24 mei de jaarlijkse contactdag met heemkundeverenigingen gehouden. Dit maal waren wij te gast bij de Heemkundevereniging Simpelveld-Bocholtz "De Bongard". De bijeenkomst vond plaats in Simpelveld. Het programma stond dit jaar in het teken van onderzoek in parochiearchieven en publicatie van gegevens uit parochiearchieven.

Namens onze kring heeft S. Wolfs zitting in de gemeentelijke werkgroep Kunst in de Openbare Ruimte.

Onze kring, het IVN Valkenburg en Veldeke Krink Vallekeberg hebben op 18 november weer de traditionele bijeenkomst gehouden voor het eerst in Hotel Monopolie in Valkenburg. L. Spits heeft namens onze kring een beschouwing gewijd aan Valkenburg in oude ansichten.

Kring Venlo

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

T.F.J. van de Loo, voorzitter, M.J. Goedmakers, secretaris, H. Huijs, penningmeester, J.L.H.M. Grubben, M.A.L.M. Hogenhuis en P.A. Linssen. De kring telde per 31 december 2003: 349 leden.

Het bestuur vergaderde 6 keer.

Op 31 maart was de jaarvergadering voor de leden van de kring, voorafgaand aan een dialezing.

Lezingen

13 januari 2003: M. Hogenhuis: *Het vliegveld Venlo in de Tweede Wereldoorlog*.

10 februari 2003: W. Keyser - Schuurman: *Adellijk leven in Limburg*.

22 april 2003: J.M. Haegens: *Normandië 1944 – de strijd in vogelvlucht*.

12 mei 2003: J. Grubben: *Oud Blerick in dia's*.

15 september 2003: J. Ewalds: *Vijftig jaar Molukkers in Venlo-Blerick*.

27 oktober 2003: T. Pubben: *Historische boerderijen in Noord-Limburg in het kader van 2003 het jaar van de boerderij*.

24 november 2003: H. Smeets: *Fossa Eugeniana*.

Excursies

31 januari 2003: *Een rondleiding langs de archeologische opgravingen bij de toekomstige Maasboulevard in Venlo*.

12 april 2003: *Kloosterwandeling Steyl*.

14 juni 2003: *Woudrichem en Slot Loevenstein*.

30 augustus 2003: *Wesel: Tentoonstelling "Preussen an Peel, Maas und Niers"*.

Bijzondere activiteiten

Op zondag 7 september 2003 tijdens de gemeentelijke Cultuurzondag in Venlo, genaamd "Ouverture", heeft de kring zich met een eigen stand gepresenteerd. Op verzoek heeft het bureau LGOG folders, posters en andere ondersteunend materiaal beschikbaar gesteld.

Kring Venray en omgeving

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

G.J.H. Raaijmakers-Janssen, voorzitter, drs. P.J.A. van Meegeren, secretaris, J.M.P. Ewalds, penningmeester, A.L. Kroft, M. Renders, J. Schobben en C.J.W. Storms.

De kring telde op 31 december 2003: 145 leden.

In het verslagjaar kwam het bestuur negen maal bij elkaar.

De kring Venray en omgeving is aangesloten bij het Regionaal overleg heemkundeverenigingen. Er vonden in 2003 twee bijeenkomsten plaats: 14 april te Baarlo en 3 november te Meerlo-Wanssum.

De kring is aangesloten bij het Lokaal Historisch Platform Venray.

Lezingen

20 januari 2003: drs. G. Janssen: *Stromend water in Pompeï*.

17 februari 2003: drs. A.M.P.P. Janssen: *De geschiedenis van Sittard, een stad aan de rand van de vaderlandse geschiedenis*.

17 maart 2003: J. Notten: *Hoe de geschiedenis zich weerspiegelt in de dialecten*.

28 april 2003: H. van de Velde: *Archeologische opgravingen in Venray: De Hust II*.

15 september 2003: H. Steeger: *De geschiedenis van Pruisisch Oppergelre (1703/1713-1792)*.

13 oktober 2003: A. Truyen: *De restauratie van de beeldenschat in de Sint Petrus' bandenkerk te Venray*.

17 november 2003: W. Rutten: *De geschiedenis van de pokkenbestrijding in Limburg*.

15 december 2003: R.van den Brand: *De geschiedenis van de vesting 't Gennepershuys*.

Excursie

12 april 2003: *Sittard*.

Activiteiten

De kring organiseert in samenwerking met de Volksuniversiteit Venray en omgeving een Heemkundecursus. Docenten zijn J. Gootzen en H. Vriens. In 2003 werden de volgende cursussen gegeven: *Wandelen door de Historie VIII* (Steyl, kloosterdorp aan de Maas) en *Wandelen door de Historie IX* (Weert en Straelen).

In 2003 werd een begin gemaakt met de voorbereiding van het vijftigjarige jubileum van de kring in 2005. Tijdens de jaarvergadering van 17 maart werd het jubileumproject gepresenteerd: een maquette van Venray anno

1930. De kosten van deze maquette bedragen € 16.500. Een speciale commissie bestaande uit G. Raaijmakers-Janssen en C. Storms, houden zich bezig met de inzameling van gelden. Aan het einde van dit verslagjaar was 60% van het benodigde bedrag binnen. Informatie over het project is te vinden op een speciale website: <http://home.uni-one.nl/maquettevenray>.

Kring "De Aldenborgh" te Weert

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

G.J.F. Weerts, voorzitter, P.J.M. Korten, vice-voorzitter, F.E.J. Smeets, secretaris, A.L.M. Tindemans, penningmeester, M.A.B. Dominikowski en A.M. Stijnen.

De kring telde per 31 december 2003: 304 leden.

Het bestuur vergaderde tien keer.

De voorzitter en secretaris voerden in het voor- en najaar overleg met heemkundekringen uit de omgeving en aanverwante verenigingen zoals kring Veldeke Weert om activiteiten op elkaar af te stemmen en de stand van zaken binnen de diverse verenigingen te bespreken.

A.M.G.C. van Wegberg-Veugen heeft namens de kring zitting in de commissie voor het gemeentelijk museum en tentoonstellingswezen te Weert. W.J.H. Nouwen heeft namens de kring zitting in de Archeologische begeleidingscommissie en de Cultuurhistorische adviescommissie van B&W van de gemeente Weert.

Lezingen

20 januari 2003: H. Hiddink: *Opgravingen op het Rosveld en enkele andere locaties bij Nederweert*. In samenwerking met de Stichting Peel, Maas en Kempen.

10 februari 2003: K. Janssen-Rompen en F. Weerts: *Carnaval in de provincie Limburg in het algemeen en in de stad Weert in het bijzonder*.

17 maart 2003: M-A. Delen: *De hofhouding van Oranje*. Tevens jaarvergadering van de kring.

10 mei 2003: prof. dr. S. Groenveld: *Philips de Montmorency*. Locatie: St. Martinuskerk. LGOG Algemene ledenvergadering. Aansluitend historisch diner.

23 juni 2003: W. Nouwen: *De Singelpanden*. Lezing en excursie.

20 september 2003: R. Langeslag: *Complex De Lichtenberg en Bisschoppelijk College*. Lezing en excursie.

22 september 2003: J. Coenen: *De relatie tussen Weert en Brabant door de eeuwen heen*.

18 november 2003: A.J. Bijsterveld: *Heemkunde in de 21^{ste} eeuw; een terugblik en een vooruitzicht*. In samenwerking met de Heemkundekring *De Baronie van Cranendonck*. Locatie: 't Blaaken aan de Geuzendijk.

15 december 2003: J. Bergmans en J. Engelen: *Toen rooken nog gewoon was*.

Excursies

26 april 2003: *abdij St. Benedictusberg te Mamelis – Vaals en de gemeente Gulpen-Wittem*. Spreker en rondleider in de abdij: broeder Lambertus, busleider: M. Hermans.

21 juni 2003: *de stad Nijmegen*.

8 november 2003: *Het Oude Kerkhof te Roermond*.

Bijzondere activiteiten

Educatie

“De Aldenborgh” organiseerde in samenwerking met het Gemeentearchief Weert een cursus *Paleografie voor beginners*. Docent was P. Roost. Er namen in totaal tien personen deel aan de lessencyclus van tien lessen.

Bescherming en behoud monumenten

Ter bescherming en behoud van monumenten in Weert schreef het bestuur van “De Aldenborgh” een aantal brieven naar het College van B&W en de gemeenteraad van Weert voor bescherming en behoud van monumenten in Weert.

Ach Lieve Tijd: 1000 jaar Weert

“De Aldenborgh” gaf in samenwerking met het Gemeentearchief Weert en Uitgeverij Waanders uit Zwolle de succesvolle periodiek in 13 delen Ach Lieve Tijd uit. De totaalafname bedroeg 5.100 exemplaren per deel. Van de auteurs en de redactie is het overgrote deel lid van “De Aldenborgh”.

't Steine Kruûts

“De Aldenborgh” was betrokken bij de herplaatsing van een veldkruis aan de Telheidestraat te Tungelroy. Op de plaats waar tot voor dertig jaar een 18^{de} eeuwse stenen kruis ter herinnering aan de moord op de Maaseiker koopman Linssen stond, is op 19 oktober 2003 feestelijk een nieuw kruis onthuld en ingezegend. In nauwe samenwerking met de Pater Sangerskring uit Maaseik, de Maasketen Jan van Eyck en schutterij St. Barbara uit Tungelroy werd de inzegening een grensoverschrijdende activiteit. Burgemeester J. Creemers van Maaseik onthulde het nieuwe veldkruis, waarna pastoor H. Bergsma van Tungelroy het inzegende.

SECTIES

Archeologische Vereniging Limburg

Bestuur en leden

Samenstelling bestuur per 31 december 2003:

R. Paulussen, voorzitter, vacature: secretaris, ir. J.P. de Warrimont, penningmeester, R. Bloemen, J.v.d. Boorn, drs. W.H.M.N. Dijkman, D. Habets, H. Heijmans, C.J.M. Houben, A. Lupak, W. Luys, E. Puts en drs. L. Wiggers. De bestuursvergaderingen worden bijgewoond door de volgende adviseurs: dr. G. Jansen, beleidsmedewerker archeologie van de Provincie Limburg, drs. H. Stoeper en J. Schotten, Projectbureau A 73 / Maaswerken.

Het bestuur kwam in het verslagjaar vier maal in vergadering bij elkaar. Per 31 december 2003 bestond het ledental uit 434 leden waarvan 303 van het LGOG en 131 sectieleden.

De AVL is aangesloten bij de Stichting voor de Nederlandse Archeologie. R. Paulussen neemt namens de AVL deel aan de bijeenkomsten van de SNA.

Lezingen

9 januari 2003: drs. W. Dijkman: *Zwart zaad, het archeobotanisch onderzoek van Maastricht in het eerste millennium.*

13 januari 2003: A. Lupak: *Archeologie in Roermond*, in samenwerking met kring Roermond.

20 januari 2003: drs. H. Hiddink: *Opgravingen op het Rosveld en enkele locatie bij Nederweert*, in samenwerking met "De Aldenborgh" kring Weert.

21 mei 2003: drs. D. Habets: *Het rijke Romeinse Kerkrade*, in samenwerking met de kring Heerlen.

7 november 2003: drs. G. Jansen: *Pompeï a Roma*, introductielesing voor de excursie.

24 november 2003: drs. H. Stoepker: *Archeologisch onderzoek in de Maaswerken en de Rijksweg 73 Zuid*, in samenwerking met kring Heerlen.

27 november 2003: Drs. M. Aarts: *Archeologie in de gemeente Sittard-Geleen, een verkenning*, in samenwerking met de kring Sittard.

Excursie

30 januari 2003: *Rondleiding archeologische opgravingen Maasboulevard*, in samenwerking met kring Venlo.

14 november 2003: *Brussel, museum voor Oudheid en Geschiedenis Pompeï.*

16 november 2003: *Neanderthalers in Europa in het Gallo-Romeins Museum te Tongeren.*

Archeologie in Limburg

In 2003 verschenen de nummers 93, 94 en 95 jaargang 27.

De belangrijkste artikelen in nummer 93 waren:

Luca Ponzetta, Natasja de Winter en Elke Wesemael: *Opmeting van het Romeinse aquaduct te Tongeren.*

Restauratiewerkplaats Jo Kempkens & Co. Haalen: *De restauratie van het wierookvat uit Neer. Archeologisch onderzoek bouwplaats parochie-huis Neer.*

J.P. de Warrimont: *Neandertalers – de eerste bewoners van ons land: hun aantallen, hun concurrenten en hun prooi.*

In nummer 94:

J.P. de Warrimont: *De rituele inhoud van een bandkeramische kuil op de Caberg te Maastricht-Klinkers.*

Eelco Rensink, Paul Boekenoogen en Jos Deeben: *Degradatie van het archeologisch bodemarchief in Zuid-Limburg.*

Wim Dijkman: *Een monument voor de Homo Belvédèriensis.*

In nummer 95:

N. Bougie: *Romeinse vondsten in waterput te Echt.*

Wim Dijkman: *DE RE TEGULA.*

Leo Verhart: *Een zwaard waarmee je gezien kon worden.*

Werkgroep Archis

Archis staat voor: Archeologisch Informatie Systeem. De werkgroep tracht te bereiken dat zoveel mogelijk mensen worden gestimuleerd om vondsten in te voeren in het Archis systeem. Daarnaast heeft de werkgroep tot doel om elkaar door onderlinge contacten te leren kennen en tot uitwisseling te komen.

Werkgroep Educatie

Samenstelling:

J. v.d. Boorn, voorzitter, drs. L. Wiggers, secretaris, J.P. de Warrimont, penningmeester, M. Aarts, D. Habets, C. Houben en R. Paulussen, interim voorzitter AVL.

De werkgroep kwam drie maal bij elkaar.

Cursus Archeologie

De *Acheo - cursus* in het depot van de provincie Limburg te Heugem – Maastricht is in 2003 afgerond. In het depot worden archeologische vondsten bewaard, die in de vorige eeuw op veel plaatsen in Limburg zijn opgegraven. De cursus is opgebouwd rond vindplaatsen, waarvan vondsten in het depot zijn ondergebracht.

Doel van de cursus is het aanbieden van kennis (artefact gericht) van de archeologische perioden en culturen die in Limburg goed vertegenwoordigd zijn. Via demonstraties, dialezingen en ander beeldmateriaal wordt aandacht besteed aan de artefacten die in de Limburgse bodem gevonden worden. Met name de grondstof en typologie van stenen artefacten en aardewerk krijgt ruime aandacht. Voor jongere perioden ook de artefacten uit andere veel voorkomende materialen.

Het betrof in totaal 9 avonden in de periode september 2002 tot en met mei 2003. Er namen 20 cursisten deel.

Archeologische referentie collectie

Er is een plan uitgewerkt voor het digitaal en interactief ontsluiten van vondsten uit het provinciaal bodemdepot, door het ontwikkelen van een archeologische referentie collectie in de vorm van een CD-ROM en een website. Naast de leden van de werkgroep Educatie is een belangrijke bijdrage aan dit plan geleverd door twee leden van de AVL: J. van den Boorn en H. Sizoo. Drs. G. Jansen (provincie Limburg) heeft de werkgroep van advies gediend.

Opgravingen

Leden van de AVL hebben deelgenomen aan de volgende activiteiten:

Opgraving Neanderthal-site in het dal van het Hezerwater te Veldwezelt, nabij Maastricht, zomer 2003.

Opgraving Boterakker te Kessenich, België, in samenwerking met het IAP: Steentijd, IJzertijd en Middeleeuwen.

Opgraving industrieterrein Ittervoort, gemeente Hunsel.

Sectie Genealogie

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

M.W. Palmen, voorzitter, H.J. van Laer, vice-voorzitter, ing. P.L.M. van Hoof, secretaris, P.J.M. van Enckevort, penningmeester, dr. J.W. Koten, M.M.J.A. Wieërs, R.J.P.M. Vroomen, voorzitter Commissie Heraldiek, J.H. Strijkers, hoofdredacteur en W. Nolten, redacteur.

De sectie Genealogie telde per 31 december 2003: 806 leden, waarvan 545 lid LGOG en 261 sectieleden.

Het bestuur kwam acht maal in vergadering bij elkaar.

Twee bestuursleden nemen deel aan een commissie, welke samen met de NGV-afdelingen Zuid-Limburg en het Overkwartier van Gelre de tweejaarlijkse Genealogische Dag Limburg organiseert.

Bijzondere aandachtspunten

De visie op de toekomst van het LGOG en zijn sectie Genealogie.

Cursus Heraldiek, 5 lessen inclusief Heraldische stadswandeling te Sittard.

Regionale Contactdag met regionale en plaatselijke geschiedkundige verenigingen en stichtingen.

Advisering met betrekking tot gemeentewapens en gemeentevlaggen bij herindeling.

Opstelling van een *Redactiestatuut* en *Nieuwe Richtlijnen* voor het publiceren in het Limburgs Tijdschrift voor Genealogie.

Opzetten van een bestand met contactadressen van organisaties op geschiedkundig gebied ten behoeve van genealogen.

Lezingen

12 maart 2003: P.J.M. van Enckevort: *Voornaamvernoemingen*.

8 april 2003: drs. E. Ramakers: *Kranten als bron voor genealogen*.

28 november 2003: H.J. Tieleman: *Maten, gewichten en munteenheden in oude Limburgse documenten*.

Excursies

18 mei 2003: *Heraldische stadswandeling te Roermond*, onder leiding van R. Vroomen.

Limburgs Tijdschrift voor genealogie

Gedurende het jaar 2003, jaargang 31, verscheen het tijdschrift vier keer. Namens de redactie van het Limburgs Tijdschrift voor Genealogie hadden zitting in het bestuur J.H. Strijkers en A.M.G. van Wegberg-Veugen.

De belangrijkste artikelen in nummer 1 waren:

B.A.Th. Close: *Aanvullingen en correcties op "zeven generaties Cals"*.

Dr. A.J. Welschen: *Herkomst en geschiedenis van de familie Welschen en de geografische verspreiding van deze familienaam*.

H.C.J. Kreijns: *Gijs van Eijll, zijn voorouders en verwanten, een hypothese*.

Wim Noltén: *Pater L.J. Weidmann, zijn werk en afkomst*.

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg*.

Uit nummer 2:

Dr. H.E. Freud: *Die Familien meiner Vorfahren Reijnders und Spiertz*.

Mr. A.M.A. Maassen: *Pro deo procederen en cautie onder ede bij rechts-gedingen door een onvermogen partij*.

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg*.

Uit nummer 3:

Wil M.H. Brassé: *Reactie op Die Familien meiner Vorfahren Reijnders und Spiertz*.

Riet Palmen: *Gebruik van Internet voor genealogisch onderzoek*.

H.C.J.M. Kreijns: *Corneila von Driesch, haar voorouders en verwanten*.

Wim Noltén en Wim Koningstein: *Het geslacht Koningstein*.

H.J.G.H. Huijs: *Aufgebot aktes in het Venloosch Weekblad en het Venloosch Nieuwsblad*.

Robrecht E.J. Penders: *Nederlanders in de bevolkingsregister van Hasselt – Register A 1829*.

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg*.

Uit nummer 4:

Harry Strijkers: *De biografie, onderbelicht bij genealogen?*

Frans Gommans: *Die Sippe oder Eeren (ca. 1685 – 2000), ein altes Müller und Bauerngeslecht an Niers und Kendel*.

A.M.A. Maassen: *Ruzie binnen familie Schepers. Een erfkwesitie in het 18^{de} eeuwse Bunde*.

H.J.G.H. Huijs: *Aufgebot aktes in het Venloosch Weekblad en het Venloosch Nieuwsblad*.

Robrecht E.J. Penders: *Nederlanders in de bevolkingsregister van Hasselt – Register A 1829*.

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg*.

Activiteiten

Medewerking op bestuurlijk niveau aan digitalisering van genealogische databestanden.

Deelname aan het Mailinglistentreffen in de regio Heinsberg.

Sectie Monumenten

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2003:

Drs. J.M. Wienk, voorzitter, drs. J.M.T. Janssen-Daniëls, vice-voorzitter, A. Andersson, secretaris, drs. A.A.J. Vaessen, penningmeester, drs. A.H. Jenniskens, dr. P.J. te Poel en A.F. Henrar, adviseur.

Het bestuur kwam zeven maal in vergadering bijeen.

Op 31 december 2003 telde de sectie 385 leden, waarvan 371 LGOG leden.

Activiteitendagen

15 februari 2003 was de activiteitendag in kasteel Vaeshartelt te Maastricht, bestaande uit twee inleidingen: *De historische positie van Vaeshartelt en zijn bewoners* door bestuurslid A. Jenniskens en *De bouwactiviteiten in historisch perspectief* door architect ir. J. Voorvelt en een rondgang, zowel binnen als buiten, met genoemde restauratiearchitect.

18 oktober 2003 activiteitendag in het kader van *Het Jaar van de Boerderij*. Na uitreiking van een uitgebreide documentatiemap, samengesteld door drs. A. Jenniskens en M. Vaessen een dagexcursie per touringcar onder leiding van drs. A. Jenniskens vanuit Venray naar Meerlo-Wanssum en Horst aan de Maas langs - en een bezoek aan - twee historische boerderijen. De lunch, bestaande uit typische streekgerechten, werd gebruikt in museumboerderij *De Locht* te Merselo.

Activiteiten

De sectie Monumenten heeft in 2003 aansluiting gezocht bij projecten op het gebied van Limburgse kastelen. Dit heeft geleid tot participatie van de sectie Monumenten in het uitbrengen van een boek over Kasteel Amstenrade door de Nederlandse Kastelen Stichting (NKS). De leden van de sectie hebben hiervan kunnen profiteren door een aanzienlijke korting op de aanschaffingsprijs.

Excursies

12 april 2003: *excursie naar Stevensweert*. Inleiding door burgemeester F.J.M. Wilms en wethouder N. v.d. Zee met een bezoek aan het plaatselijk museum en een bezichtiging van het stadje onder leiding van gidsen.

29 november 2003: *Bonnefantenmuseum en Sint Servaasbasiliek*. Een inleiding door dr. P. te Poel over en een rondgang door het Bonnefantenmuseum met betrekking tot de expositie *De weg naar het Paradijs* over Romaanse beeldhouwkunst te Maastricht. Daarna een rondgang door de Sint Servaasbasiliek onder leiding van gidsen om in werkelijkheid te zien wat middels dia's van heel nabij aanschouwd kon worden.



Verslag over 2004

LEDEN

Het aantal leden	2003	2004
Gewone leden	2.476	2.468
Gezinsleden/Studenten	508	510
Ereleden/Gemeenten	43	41
Leden zonder kring	214	206
Ruilverkeer	50	66
Diversen	8	5
Snuffelleden	34	27
Totaal	3.333	3.323

Beschermvrouwe

Hare Majesteit Koningin Beatrix.

Ereleden

Ereleden per 31 december 2004

Drs. F.L. Augustus, oud- bestuurslid LGOG, Heerlen.

Prof. dr. S. Corsten, oud- directeur van de universiteits- en stadsbibliotheek te Keulen, Bonn.

Drs. B. Fasol, oud-voorzitter, Horst.

Prof. mr. A. Fl. Gehlen, oud-bijzonder hoogleraar Rechtsgeschiedenis der Limburgse territoria en oud-voorzitter redactie Publications, Heerlen.

A.F. Henrar, oud-penningmeester van LGOG, Eben-Emael.

J.M.H. Hoen, oud-voorzitter sectie Genealogie LGOG, Beek.

Dr. J. Kremers, oud-commissaris van de koningin in Limburg, Bilthoven.

Mw. H. Houben-Bertrand, gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt.

D.F. Lunsingh Scheurleer, oud-inspecteur der roerende monumenten, 's-Gravenhage.

Prof. dr. W.A.J. Munier, emeritushoogleraar van de universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen, Bavel.

J.M. Prakken, oud voorzitter AVL, Heerlen.

Prof. dr. J.G.N. Renaud, emeritushoogleraar van de Rijksuniversiteit Utrecht, Amersfoort.

Dr. P.J.H. Ubachs, oud-wetenschappelijk bibliothecaris van de Stadsbibliotheek Maastricht, Maastricht.

Dr. H.J.C.G. Vandermeulen, oud-gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt.

Mr. B.J.M. baron van Voorst tot Voorst, commissaris van de koningin in Limburg, Maastricht.

Drs. J.H.M. Wieland, oud-voorzitter van LGOG, Lelystad.

Mgr. F.J.M. Wiertz, bisschop van Roermond, Roermond.

Commission Royale d'Histoire, Brussel.

LGOG Draagspeld

In het jaar 2004 werd de LGOG Draagspeld uitgereikt aan drs. P. van Meergeren, Kringbestuur Venray en W. van Dinter, Kringbestuur Maas en Niers.

Algemene Ledenvergaderingen en vergaderingen met besturen van Kringen, Secties en Commissies

De Voorjaarsbijeenkomst vond plaats op 15 mei 2004 in zaal "De Obelisk" te Vaals (Kring Valkenburg). De KSC-vergadering was geheel gewijd aan de discussie rond het Beleid- en activiteitenplan 2004-2006. Dit gedeelte van de bijeenkomst stond onder leiding van drs. H.J. Kaiser.

De Algemene ledenvergadering werd 's middags gehouden. Burgemeester M. Quint hield een uitgebreide inleiding over de geschiedenis van Vaals en de gemeente Vaals in de Euregio. Verder kwamen de gebruikelijke agendapunten aan de orde waaronder de jaarrekening 2003. M. Veelen werd bij acclamatie gekozen tot lid van het Genootschapbestuur.

Na afloop van deze vergadering namen de aanwezigen deel aan een historische wandeling door Vaals onder de bezielende leiding van Riet Vermeeren. De Najaarsbijeenkomst was op 9 oktober in zaal "De Alde Lind" te Horst (kring Ter Horst). In de KSC-bijeenkomst werd de derde en laatste sessie Herbezinning over missie, doelstelling en beleid LGOG gehouden onder leiding van drs. H.J. Kaiser.

Bij de aanvang van de Algemene Ledenvergadering werd door T. van de Loo, voorzitter van Kring Venlo, aan mevr. Salden de LGOG draagspeld overhandigd, welke 20 november 2003 aan H. Salden was toegekend. Helaas is H. Salden begin januari 2004 overleden. Zoon Frans sprak een dankwoord namens de familie. Hierna gaf de voorzitter het woord aan wethouder Th. van Rieth, die een kort overzicht van het Cultuurbeleid van de gemeenten Horst aan de Maas en Sevenum gaf.

De gebruikelijke agendapunten zoals begroting 2005 en notulen van de

vorige vergadering kwamen aan de orde. Het LGOG nam afscheid als bestuurslid van drs. A. Gielen-van Bommel. De voorzitter bedankte haar voor haar inzet, met name op het gebied van de educatie en medeorganisator van de discussienota Beleids- en actieplan 2004-2006.

Aan het eind van de vergadering overhandigde de voorzitter aan drs. J. Schatorjé, directeur van het Limburgs Museum, de hoogste onderscheiding die het Genootschap kent: de Habetspenning. Dit voor de vele verdiensten op het gebied van toegankelijk maken van de Limburgse geschiedenis en cultuur voor een zo breed mogelijk publiek.

Na afloop van de vergadering brachten de deelnemers een bezoek aan de kerk te Lottum waar Roger van Dijk uitleg geeft over het zo pas gerestaureerde "Rudolf Rendebrockorgel". Ook werd aldaar een concert op dit orgel gegeven. Daarna reisde men naar Sevenum waar in de St. Fabianus en St. Sebastianuskerk een rondleiding door P. Kerstjens werd verzorgd.

Samenstelling van het bestuur per 31 december 2004:

J.H.M.O. Truijen, Neeritter, voorzitter.

Drs. L. Wiggers, Thorn, vice-voorzitter.

A.J.G. Hendricks, Kessel, secretaris.

M.F.W. Simons, Kerkrade, penningmeester.

P. Korten, Molenbeersel – Kinrooi, lid.

Drs. P.J.A. van Meegeren, Venray, lid.

M.J. Veelen, Posterholt, lid.

Prof. mr. A.M. J. A. Berkvens, Maastricht, voorzitter redactie Publications, adviserend lid.

Drs. A.M.P.P. Janssen, Sittard, voorzitter redactie De Maasgouw, adviserend lid.

Mr. Th. van Rensch, RAL.

BUREAU

Bezetting per 31 december 2004:

A.F. Henrar, directeur.

R.J.M. Bosch.

E.A.J.G. van Eijnden.

G.H.J.M. Verhulst-Willems.

In november 2004 werd afscheid genomen van de heer W. Keune.

Het bureau verzorgde gedurende 2004 de secretariële ondersteuning van het Genootschapbestuur. Daarnaast behartigde het bureau de leden- en financiële administratie, de verzending van convocaties van Kringen, Secties en Commissies, evenals de verzending van de publicaties van het LGOG en de secties Archeologie en Genealogie. Ook de organisatie van de Voor- en

Najaarsbijeenkomsten en de vergaderingen van het Genootschapbestuur werden door het bureau voor haar rekening genomen. Voor de commissie Studiereizen registreerde het bureau de deelnemers, de indeling en verzorgde de financiële afwikkeling van de meerdaagse studiereizen. Het bureau ondersteunde ook de educatieve projecten van LGOG samen met derden. Voor enkele andere verenigingen en stichtingen verleende het bureau service- en facilitaire diensten.

Collecties

Bibliotheek LGOG: Stadsbibliotheek Maastricht in Centre Céramique.
 Documentatie Limburgensia: drs. E.P.M. Ramakers, Stadsbibliotheek Maastricht in Centre Céramique.
 Historische Topografische Atlas: C.P.F. Andreas, Maastricht.
 Iconografische Collectie: dr. G.H.A. Venner, Rijksarchief Maastricht.
 Archeologische Collectie en gemengde collectie: Bonnefantenmuseum te Maastricht.
 Gemengde collectie: Limburgs Museum te Venlo.
 Industriële collecties: Industrion te Kerkrade.

Publicaties

Publications

In 2004 verscheen het 140-ste deel van jaarboek *De Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* met als ondertitel: *Toegewijd aan de dienst van God, facetten van 900 jaar Kloosterrade – Rolduc*. Dit deel werd in nauwe samenwerking met de stichting Lève Rolduc uitgegeven. Voor de hogere kosten werden diverse sponsors gevonden.

De Maasgouw

In de loop van 2004 verscheen vier keer *De Maasgouw*, het kwartaaltijdschrift van het LGOG, jaargang 123.

De belangrijkste artikelen in aflevering 1 waren:

H.M.J. Melkert: *De historische boerderij: themanummer De Maasgouw 2004*.

W.H.R.M. Beelen: *De geschiedenis van de langgevelboerderij*.

C. Eggen: *De Biesenhof*.

H.M.J. Melkert: *Historische boerderijen (her)bestemmen. De visie van de Boerderijstichting Limburg*.

F. Holthuizen: *Het leven van een film. Over hergebruik van historische landbouwbeelden*.

In aflevering 2:

F. Hovens: *"Papieren bouwsporen" van kasteel Neubourg*.

R. van den Brand: *Een keizerlijk Nierskanaalplan uit 1572*.

In aflevering 3:

R. de la Haye: *Onderduikadressen voor de Sterre der Zee in de Franse Tijd.*

Dr. R.J.A. Janssens: *De mysterieuze vrachtwagen – pilotenhulp.*

C. Tubée: *De Leveroyse watermolen.*

P.G.H. Vullings: *Toverijprocessen in de rekeningen van het drostambt Montfort.*

In aflevering 4:

P. Geuskens: *De laatste abdis van Dalheim en haar rentmeester in opspraak?*

R. de la Haye: *Een grafzerk bij stukken en beetjes.*

F. Roerbroecks: *Lambertus Theodorus van Kleef (1846 – 1928) een geneeskundig pionier in Maastricht.*

R. Nijssen: *Een zegelmatrijs van de schepensbank van Mesch.*

J.H.H. Hennissen: *Muziek in Thorn vóór 1800.*

Verder bevatte ieder nummer een aflevering van *Limburg Historisch Actueel* en de *Activiteitenkalender LGOG*.

Maaslandse Monografieën

In samenwerking met het Sociaal Historisch Centrum wordt de serie Maaslandse Monografieën uitgegeven. In 2004 verscheen geen deel.

Werken uitgegeven door het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

In 2004 verscheen geen uitgave.

Bijzondere leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria

De mede door LGOG bij de Rijksuniversiteit Maastricht ingestelde leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria wordt vanaf 30 oktober 1998 bekleed door prof. dr. A.M.J.A. Berkvens.

Bij diverse HOVO-cursussen Rechtsgeschiedenis in Limburg, georganiseerd door de Universiteit Maastricht, traden prof. dr. Berkvens en mr. Th.J. van Rensch op als docent.

COMMISSIES

Redactiecommissie Publications

Samenstelling per 31 december 2004:

Prof. dr. A.M.J.A. Berkvens, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, leden: R. Braad, dr. J.J. de Jong, dr. M.L.G. Oosterbosch, dr. T.A.S.M. Panhuysen, drs. P.J. te Poel.

De redactiecommissie vergaderde in 2004 tweemaal. Het Rijksarchief in Limburg verleende, evenals vorige jaren, faciliteiten ten behoeve van het redactiesecretariaat.

Op zaterdag 11 december 2004 werd te Rolduc deel 140 van het jaarboek officieel aangeboden. Het was een themabundel met historische bijdragen, samengesteld bij gelegenheid van het 900^e eeuwfeest van Kloosterrade/Rolduc, in samenwerking met de Stichting "Lève Rolduc", die daarvoor een speciale redactie in het leven had geroepen, bestaande uit drs. J.P.L.G. Offermans, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, dr. A.E.M. Janssen en drs. C.H.G. Schutgens. Aangezien de bundel de omvang van een "normaal" Publicationsdeel verre zou overtreffen, werd aanvullende financiering mogelijk gemaakt door een aantal sponsors.

Redactiecommissie De Maasgouw

Samenstelling per 31 december 2004:

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, drs. A.A.J.J. van Pinxteren, secretaris, leden: drs. E. Haanen, drs. V. Hamers, dr. A.P.J. Jacobs, drs. A.-R. Orbons, dr. G.H.A. Venner en dr. J.C.M. Wachelder. De redactie vergaderde vier maal.

Dr. A.P.J. Jacobs en A.F. Henrar vormen de redactie van *Limburgs Historisch Actueel*, een rubriek met informatie uit de wereld van de Limburgse archeologie, genealogie, monumenten, geschiedenis en heemkunde.

Commissie Studiereizen

Samenstelling per 31 december 2004:

A.F. Henrar, voorzitter, M.H.J. Bollen-Bussemakers, secretaris, leden: drs. J.W. Bertens, drs. A.W.P. Brouns, M.H.E. Freijser-Zeegers en J.A. Knoors. Het bestuur kwam vier maal in vergadering bijeen.

Reizen

In mei en juni werden vier reizen van vijf dagen georganiseerd naar Potsdam in Duitsland. Hieraan werd door 179 leden deelgenomen. Op de heenreis werd de Dom in Königsutter bezocht. In tegenstelling tot andere reizen bleef men verder drie volle dagen in Potsdam, waar een gids van de Stiftung Preussische Schlösser und Gärten de rondleiding in diverse kastelen verzorgde. In het Park Sanssouci werd het Neuses Palais, Schloss Sanssouci, het Orangerieschloss en de Friedenskirche bezichtigd. Ook werd een bezoek gebracht aan de Nicolaïkirche, het Holländisches Viertel, de Petrus en Pauluskerk en het filmmuseum. Niet onvermeld mag blijven het Dampfmachinenhaus als technisch en architectonisch hoogstandje. Het programma in Potsdam werd afgesloten met een Schösserrundfahrt.

Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis

Samenstelling per 31 december 2004:

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, en drs. C.H.G. Schutgens, penningmeester, dr. A.P.J. Jacobs en drs. P.J.A. van Meegeren. De "Werkgroep Limburgse Kerkgeschiedenis" is in 1993 in het leven geroepen, naar aanleiding van een op 26 juni in Oirsbeek gehouden symposium bij gelegenheid van de 100^e sterfdag van Jos Habets, oud-rijksarchivaris in Limburg. In 1998 werd de Werkgroep omgevormd tot een Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis van het LGOG.

In 2004 vergaderde de commissie driemaal. De werkgroep organiseerde op woensdag 16 juni in de Kanunnikenkelder van het Sint-Servaascomplex in Maastricht, onder de titel "Heeft Sint Servaas bestaan?", een avond, verzorgd door dr. T.A.S.M. Panhuysen en dr. R.M. de la Haye over de stand van zaken met betrekking tot het historisch onderzoek naar de H. Servatius en zijn tijd, op grond van de recente publicatie van beiden in de Franse serie *Topographie Chrétienne*. De avond trok een volle zaal en kreeg ruime belangstelling in de pers.

Commissie Educatie

Samenstelling per 31 december 2004:

Drs. A.P.M. Gielen-van Bommel, A.J.G. Hendricks, A.F. Henrar, dr. A.P.J. Jacobs, drs. A.M.P.P. Janssen, C.J.L. de Maeijer, drs. G.E.A.J. de Munck, dr. J.G.C. Venner en drs. L. Wiggers.

Er werden diverse projecten voorbereid.

Projecten waaraan het LGOG zijn medewerking geeft:

1. **Brouwerijen en stokerijen.** In samenwerking met diverse geledingen van LGOG. Momenteel werkt in dit kader een student bij het Bureau.
2. **Industrieel Erfgoed Limburg.** Verhalen en lesbrieven van diverse instellingen bundelen.
3. **Euregionale 2007.** In samenwerking met België, Duitsland en Limburg. Samenstellen van routes op het terrein van cultuur, historie, natuur en toerisme. In het kader van Interreg III.
4. **Septentrion.** Versterkingen van Vauban in Noord-Frankrijk, België en Nederland. Er worden Carnets de Villes samengesteld die handelen over de geschiedenis van de stad in haar omgeving. In Nederland participeren Maastricht en Den Bosch. LGOG, de Kring Maastricht en Stichting Maastricht Vestingstad zijn hierbij betrokken.
5. **Culturele biografie Maastricht.** Een virtueel project over veel facetten van de geschiedenis van Maastricht. LGOG werkt hierin samen met andere partners.

De educatieve projecten worden vanuit de directie geëntameerd en door het bureau ondersteund.

Landelijk overleg Geschiedbeoefening

De heer Henrar participeert namens LGOG in dit overleg. De kerntaken hiervan bestaan uit: 1.platform voor ontmoeting en uitwisseling van ervaring 2.middel voor gezamenlijke deskundigheidsbevordering 3.optreden als koepel en landelijk aanspreekpunt.

In 2005 zal op 26 mei in het Catharijneconvent te Utrecht een symposium georganiseerd worden over geschiedenis en ruimte. De heer Henrar verzorgt namens het LGOG, samen met de heer Boselie van het Stadsarchief Sittard de presentatie van Limburg en het project over de woonomgeving in Sittard.

Kascontrolecommissie

Samenstelling per 31 december 2004:

A. Andersson en J.W. Koten.

KRINGEN

Kring Heerlen

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

R. Braad, voorzitter, drs. L. Dicker, secretaris, S. Senden, penningmeester, drs. J. Krüll en drs. M. van der Weerden leden excursiecommissie.

De Kring telde per 31 december 2004: 374 leden.

Het bestuur vergaderde vier maal.

Lezingen

14 januari 2004: dr. Offermans: *De stichting van de abdijKloosterrade/Rolduc.*

16 februari 2004: dr. F. Gerards: *De zaak van de rentmeester.*

17 maart 2004: dr. T. Panhuijsen: *Het graf van Sint Servaas, een nieuwe hypothese.*

19 april 2004: drs. R. Wolf: *Het mijnziekenhuis van Heerlen.*

26 mei 2004: dr. A. Jacobs: *Naoorlogse kerkenbouw in Limburg.*

11 september 2004: P. Pauwels: *Wandeling Restcenter Heerlen.*

20 september 2004: G. Luykx: *Heerlen in beeld en geluid gedurende bezetting en bevrijding.*

29 november 2004: J. van den Boogard: *Barbara, patrones van de mijnwerkers.*

Excursies

17 april 2004: *Weert.*

5 juni 2004: *Oudenaerde.*

4 september 2004: *Koblentz.*

16 oktober 2004: *Turnhout.*

Overige activiteiten

Jaarlijks Heemkundedag

Op 8 mei werd samen met de Kring Land van Valkenburg en Heuvelland en de Heemkundevereniging "Vrienden van Wijnandsrade" de jaarlijkse ontmoetingsdag georganiseerd op het kasteel te Wijnandsrade. De activiteiten stonden in het teken van kerk en kasteel van Wijnandsrade en de mijnen in Limburg; een diapresentatie over de geschiedenis van Wijnandsrade door J. Jansen en J. Jetten van de heemkundevereniging "Vrienden van Wijnandsrade"; een lezing door J. van den Boogard over een onderwerp, gerelateerd aan de steenkoolmijnen in Limburg en een rondleiding in en rondom het kasteel van Wijnandsrade en de plaatselijke St. Stephanuskerk.

Overleg voorzitters heemkundeverenigingen

Er was regelmatig overleg met de voorzitters van heemkundeverenigingen uit Oostelijk Zuid-Limburg.

Kring Ter Horst

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

Drs. M.P.G.M. van den Munckhof, voorzitter, drs. W.J. Moorman, vice-voorzitter, J.M.G. Kelleners, secretaris, P. Jakobs, penningmeester, drs. X.C.C. van Dijk, M.E.A.P. Huijs-Oostveen en J.H. Kurver.

De Kring telde per 31 december 2004 163 leden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar zeven maal in vergadering bijeen.

Lezingen

26 januari 2004: ir. H.F. van de Griendt: *Eduard van de Griendt, industrieel en stichter van Griendtsveen*.

8 maart 2004: dertigste jaarvergadering gevolgd door filmvertoning 'Horst, hoe het reilt en zeilt' uit 1968 van de heer Frans Jakobs uit Horst.

14 april 2004: Sj. Ewalds: *Indiëgangsters in de periode 1945-1951*.

13 september 2004: drs. J. Draak uit Monster: *Kerkrazzia oktober 1944*, in samenwerking met Heemkundevereniging Sevenum.

8 november 2004: drs. M. Hogenhuis: *Het Venlo-incident*.

20 december 2004: J. Königs: *Het Kerstlied en de Kerstgebruiken door de eeuwen heen*.

Excursies

17 april 2004: *De historische vesting Zons*, met een rondleiding door het stadje en een bezoek aan het Kreismuseum Zons. Na de middag werd *het Neanderthal Museum* in Mettmann bezocht.

24, 25 en 26 september 2004: een meerdaagse excursie naar *Lille, de culturele hoofdstad van Europa 2004*. Bezocht werden het Palais des Beaux Arts, het oude centrum van de stad, het Musée d'Art Moderne in Villeneuve

d'Ascq, het museum La Piscine in Roubaix en een geheime basis uit WO II: La Coupole nabij St. Omer.

14 november 2004: *Vliegveld Niederrhein*, waar o.a. de periode van de Koude Oorlog werd belicht.

Cursus

In 2004 verzorgden de heren dr. H. Crompvoets en dr. P. Bakkes een cursus *Dialecten*.

Overige activiteiten

INFO LGOG

In 2004 verschenen aflevering 30 en 31 van INFO LGOG Kring Ter Horst, waarin o.a. een vraaggesprek met mevrouw Mia Claassens-Rongen over het Historisch Peelpark in America en een beschrijving van een verkennend archeologisch onderzoek in het toekomstige Trade Port Noord door drs. Xavier van Dijk.

Overleg Heemkundeverenigingen

Op maandag 29 maart had de drieëntwintigste bijeenkomst plaats bij Stichting Heemkundig Genootschap Castenray. Na een inleiding door voorzitter Strijbos over de historie van Castenray, volgde een kleine rondgang langs karakteristieke plekken van het dorp.

Dinsdag 2 november verwelkomde de heer H. Litjens, voorzitter van Geschiedenis Melderslo het overleg voor de vierentwintigste bijeenkomst in het Daglonerhuisje van Streekboerderijmuseum de Locht. De heer Litjens ging kort in op de geschiedenis van de vereniging en de band die (ook elders) bestaat tussen heemkundeverenigingen en musea. Vervolgens liet hij aan de hand van de film *50 jaar kerk Melderslo* zien hoe met eenvoudige middelen een interessant werkstuk kan worden vervaardigd.

Historisch Educatief Platform

Het HEP tracht bij de jeugd belangstelling te wekken voor de regionale en plaatselijke geschiedenis, in samenwerking met de plaatselijke scholen. In 2004 heeft het platform het boek *Een spannende speurtocht tussen Maas en Peel* uitgegeven. Het boek met 22 verhalen, gebaseerd op ware gebeurtenissen in Horst en omgeving, van prehistorie tot heden, werd geschreven door de heer Piet van Nunen. Hij heeft deze verhalen nog vlak voor zijn overlijden in 2001 kunnen afronden. In het verkrijgen van subsidies, overleg met vormgever en illustratrice, het redigeren van het boek, de contacten met de scholen en de presentatie van het boek heeft het HEP veel tijd en energie gestoken.

Najaarsvergadering LGOG te Horst

De najaarsvergadering vond op 9 oktober te Horst plaats. Tijdens deze vergadering hielden de aanwezigen zich o.a. bezig met een herbezinning over missie, doelstelling en beleid van het LGOG. De heer drs. Jos Schatorjé werd onderscheiden met de Habetspenning, de hoogste LGOG-onderscheiding. Na de ledenvergadering bezochten de aanwezigen de kerk van Lottum.

Daar hield de heer drs. Rog  r van Dijk een inleiding over het gerestaureerde Randebrock-orgel en gaf hij een muzikale toegift. In Sevenum leidde de heer Petran Kerstjens de leden rond in de St. Fabianus en Sebastianuskerk.

Kring Maas en Niers

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

Drs. H.A.M. Coopmans, voorzitter, M.H.A. Lam-Jetten, secretaris,
W.S. van Dinter, penningmeester, G.P.J.M. Dinnessen-Wijers en M.J.P.L.
Simons-Martens.

De Kring telde op 31 december 2004: 104 leden.

Het bestuur vergaderde in 2004 elf keer.

Lezingen

5 februari 2004: Mr. Th. van Rensch: *De Franse Tijd aan de Maas*.

18 maart 2004: M-C. Walraven: *De Haagse School*.

14 april 2004: H. van den Broeck: *De geschiedenis van de geneeskunde*.

18 november 2004: A. Truijen: *Van boomstam tot beeld*. Na de pauze deed Dhr.Truijen verslag van de restauratie van de beelden uit de Venrayse parochiekerk.

12 december 2004: V. van Aalst en A. Groen: *De Iconenkunst*.

Excursie

22 mei 2004: Kleine excursie naar *Kalkar*.

18 september 2004: *Maaseik*.

Bijzondere activiteit

10 oktober 2004: Uitvoering Stemmenorkest *De kracht van een lied*.

Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Historische Kring Maas en Niers werd er een jubileumconcert uitgevoerd door het Stemmenorkest uit Well o.l.v. M. Ummenthum-Coppers in de St.Martinuskerk te Gennep. Bij deze prachtige uitvoering waren ruim 400 personen aanwezig.

V   r de aanvang van het concert werd de penningmeester van onze vereniging W. van Dinter in het zonnetje gezet: hij ontving de erespeld van het LGOG voor 25 jaar trouw lidmaatschap en tal van verdiensten.

25-jarig jubileum Historische Kring Maas en Niers

In het jaar 2004 mocht de Kring Maas en Niers haar 25-jarig bestaan vieren. Immers; deze Kring werd in 1968 opgericht, maar heeft haar activiteiten na enkele jaren gestaakt. In 1979 vond de heropr  chting plaats. In het kader van het jubileumjaar werd het reeds genoemde Jubileumconcert gehouden. Ook verscheen er (onder auspici  n van) ter gelegenheid van dit jubileum een nieuwe publicatie van de hand van W. van Dinter

met de titel: *Coöperatieve Stoomzuivelfabriek "St. Jan" te Ottersum*. Deze publicatie is de geschiedenis van de maatschappelijke ontwikkeling van de agrarische gemeente Ottersum in de eerste helft van de 20^e eeuw.

Kring Maastricht

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

Drs. L. Spronck, voorzitter, drs. L.J.C.H. Jacobs, vice-voorzitter, drs. F.E.R. Hovens, secretaris, H.L.L.M. Paping, penningmeester en drs P.A.J. Caljé. Reiscommissie Kring Maastricht: M.H.J. Beijer-Prosenc en mr. W.E.S.L. Keijser-Schuurman.

De Kring telde op 31 december 2004: 666 leden.

Het bestuur vergaderde vier maal. Daarnaast was er regelmatig contact tussen de bestuursleden onderling over lopende zaken.

Lezingen

5 januari 2004: drs. P.J.I. Flaton: *Een gemeenschap van heiligen* (schilderingen in de aula van het Bonnefantent-college).

2 februari 2004: dr. J.P. de Valk: *150 jaar herstel van de kerkelijke hiërarchie in Nederland*.

1 maart 2004: dr. P.J.H. Ubachs: *Zuigelingenverzorging als propaganda: de Société Maternelle*.

5 april 2004: prof. dr. G.R. de Groot: *Was uw grootvader een Limburger? Bent u het?*

4 oktober 2004: drs. L.S.J.M. Spronck: *Philippe van Gulpen (1792-1862): chroniqueur met pen en penseel*.

1 november 2004: ir. William PARS Graatsma: *De flora van de omstreken van Maastricht in de 19e eeuw*.

13 december 2004: dr. J. Perry: *De stad herzien: Victor de Stuers en Maastricht*.

Excursies

25 september 2004: *Rijckholt en Gronsvelt* (op bezoek bij Heemkundekring Grueles)

30 oktober 2004: *De Traciërs: Het gouden rijk van Orfeus* (tentoonstelling in Bonn).

Bijzondere activiteit

Het bestuur van de Kring was, in het bijzonder in de persoon van lid drs. Caljé, nauw betrokken bij de permanente discussie rond de opzet van een 'Culturele Biografie' van Maastricht.

Overige activiteiten

In de "nasleep" van het vijftigjarig jubileum in 2003 volgden in het voorjaar van 2004 nog twee activiteiten. Op 16 januari vond onder auspiciën van de Provincie Limburg in de Statenzaal van het Gouvernement aan de Maas een openbaar symposium plaats met als thema *De historie als inspiratiebron voor inrichting en beheer van het Zuid-Limburgse landschap*. Op 18 maart werd de jubileumviering afgesloten met een Limburgs Diner in *L'Etoile de Bethlehem*, het restaurant van de Hoge Hotelschool te Maas-tricht, waarbij 92 personen aanzaten.

Kring Roermond

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

Mr. F.L.M. Bouts, voorzitter, drs. R.A.M.J. Dückers, secretaris/penningmeester, drs. C. Houben, M.J.F. Muller-Klaar, M.J. Veelen en R.J.P.M. Vroomen. Op 31 december 2004 bedroeg het aantal leden 282.

Lezingen

5 januari 2004: ing. L. Baeten: *De pelgrimage naar Santiago de Compostella*.

2 februari 2004: drs. A.M.P.P. Janssen: *Jacob Kritzraedt*.

15 maart 2004: drs. R.A.M.J. Dückers: *Handschriften in het Gelders Overkwartier*.

18 oktober 2004: drs. C. Houben: *De Roermondse Kapellerlaan*.

15 november 2004: drs. F.L. Augustus: *Rolduc*.

Excursies

5 juni 2004: *Luik, stad van (prins)bisschoppen* met een bezoek aan de St. Paul kathedraal met schatkamer, de abdijkerk St. Jacques en het Musée d'Art Religieux et d'Art Mosan.

20 november 2004: *Rolduc* met een bezoek aan de abdijkerk en de crypte, de Rococabibliotheek, de bisschopszaal en het abtenhuis.

Kring Sittard

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

Drs. K. Schutgens, voorzitter, P.G.W.M. Schulpen, secretaris, ing. J.G.M. Quadakkers, penningmeester, drs. K. Jansen-Rompen, drs. F. Keyzers en ing. D.J.J. Lauwers.

Het aantal leden per 31 december 2004 bedroeg 381.

Het bestuur kwam twee maal in het verslagjaar in vergadering bijeen.

Lezingen

- 22 januari 2004: P. Pesulima: *De Molukse gemeenschap*. In het museum Het Domein. Aansluitend was er gelegenheid de tentoonstelling *Dansen in het museum* te bezoeken.
- 4 maart 2004: drs. L. Spronck: *Felix Rutten, tekstfragmenten bij levensmomenten*. In het Gulliks Hoes. Voor de verklanking van Felix' dialectwerk werd drs. L. Spronck bijgestaan door S. Vink. In samenwerking met Veldeke Kring Sittard.
- 25 maart 2004: drs. F. Keyzers: *Dialezing Sittard vestingstad*.
- 15 april 2004: dr. W.J. van der Dussen: *Historisch besef*. Locatie Gulliks Hoes.
- 3 juni 2004: lezing op locatie. In Obbicht werd in samenwerking met het Ecrevissecomité herdacht dat 200 jaar geleden de schrijver Pieter Ecrevisse alhier werd geboren.
- 10 september 2004: Chr. Van der Heijden: *Een andere kleuring van ons oorlogsverleden*. Deze lezing in het museum Het Domein werd door de gemeente Sittard-Geleen financieel ondersteund.
- 28 oktober 2004: dr. A. Jabobs: *Pastoor-Deken Louis Tijssen (1865-1929)*. Locatie Gulliks Hoes.
- 25 november 2004: E. Rensink: *Limburgse beekdalen en archeologische rijkdom*. In het Gulliks Hoes. In samenwerking met de A.V.L.

Excursies

- 3 juli 2004: *Oostkantons en Limbourg*. In samenwerking met Veldeke Kring Sittard.

Bijzondere activiteiten

Op 3 juni werd in Obbicht, in samenwerking met het Ecrevissecomité, herdacht dat 200 jaar geleden de schrijver Pieter Ecrevisse alhier werd geboren. Het programma bevatte de volgende activiteiten: ontvangst van de burgemeesters Dijkstra en Swillens en de twee besturen, te weten het Ecrevissecomité en het LGOG Kring Sittard op het kasteel Obbicht door de heer en mevrouw Szymkowiak, een bloemenhulde bij het Ecrevissemonument, een rondleiding door Obbicht; een toespraak van Burgemeester Dijkstra; een kleine expositie en een power-pointpresentatie over leven en werk van Pieter Ecrevisse door Harrie op den Kamp.

Kring Het Land van Valkenburg en Heuvelland

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

C.J.L. De Maeijer, voorzitter en secretaris, R. Spits-Vossen, penningmeester, drs. E.J.C.G. Thewissen, S.H.J. Wolfs en H. Zink. Ir. G.S.J.A. Xhonneux was adviseur en tevens notulant. Per 31 december 2004 bedroeg het aantal leden 181. Het bestuur vergaderde negen maal.

Lezingen

- 15 januari 2004: drs. K. Jansen-Rompen: *Hoe liepen de Limburgers er de afgelopen eeuwen bij?*
- 12 februari 2004: drs. L. Wolters: *Limburgse schutterijen*. Deze lezing werd samen met de heemkundevereniging Klimmen en met medewerking van de schutterij Sint Sebastianus te Klimmen georganiseerd.
- 23 maart 2004: E. H. Crutzen: *Vrouwen in een andere wereld. De Redemptoristinnen in Partij-Wittem*. Redemptoristenklooster te Wittem.
- 17 april 2004: L. Spits: *Honderd jaar wielen, pennen en camera's in beweging rond de Cauberg*.
- 11 mei 2004: Luitenant-kolonel b.d. E.H. Bongers: *Één dag oorlog in Limburg (mei 1940)*. Samen met de Heemkundevereniging Schimmert.
- 24 juni 2004: dr. E. Schenk: *De eerste industriële revolutie in het Maasdal*.
- 9 september 2004: H. Pisters: *Steentijdimpresies langs de boorden van het Geuldal*.
- 12 oktober 2004: Dra V. Hamers: *Kapellen langs velden en wegen in het heuvelland*.
- 3 november 2004: Luitenant-kolonel b.d. E. Schmitshuysen: *Persoonlijke ervaringen als vlieger in Nederlands-Indië*. Samen met de Heemkundevereniging Schimmert.

Excursies

- 26 juni en 19 juli 2004: diverse industriële objecten in het *Luikse gebied* en een bezoek aan het *Industriemuseum te Luik* en als toevoeging *de steenkoolmijn in Blegny* o.l.v. dr. E. Schenk.
- 11 september 2004: Een excursie *langs de boorden van het Geuldal in de directe omgeving van Valkenburg* o.l.v. H. Pisters.

Externe contacten

Met bevriende heemkundeverenigingen hebben wij ook dit jaar, zoals uit het lezingenoverzicht blijkt, intense contacten onderhouden. De jaarlijkse contactdag met heemkundeverenigingen werd dit jaar gehouden te Wijnandsrade. Wij waren dit maal te gast bij de *Vrienden van Wijnandsrade*. Een diapresentatie over de geschiedenis van Wijnandsrade en een bezoek aan kasteel en de St. Stefanuskerk zorgden voor een geslaagde contactdag.

Namens onze Kring heeft L. Spits zitting genomen in de gemeentelijke werkgroep *Kunst in de openbare ruimte* als opvolger van S. Wolfs. Onze Kring, het IVN Valkenburg en Veldeke Krink Vallekeberg hebben op 30 november weer de traditionele bijeenkomst gehouden in gemeenschapshuis *De Beemde*. J. Diederer heeft namens ons de bevrijding van Valkenburg in 1944 toegelicht.

Kring Venlo

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

T.F.J. van de Loo, voorzitter, M.J. Goedmakers, secretaris, H. Huijs, penningmeester, M.A.L.M. Hogenhuis en P.A. Linssen.

De Kring telde per 31 december 2004: 358 leden.

Het bestuur vergaderde 11 keer. In verband met de organisatie van de Gelredag in de Kring Venlo in 2005 waren er meer bestuurs- en werkgroepvergaderingen.

Op 5 april was de jaarvergadering voor de leden van de Kring, voorafgaand aan een dialezing.

Lezingen

13 januari 2004: M. Hogenhuis: *Het Venlo Incident*.

8 maart 2004: R. Denessen: *Een dorpsse enclave in Tegelen*.

5 april 2004: M. Dolmans: *Het archeologisch onderzoek Maasboulevard*.

3 mei 2004: drs. L. Augustus: *Markante punten uit de geschiedenis van Kloosterrade/Rolduc*.

27 september 2004: R. van den Brand: *Het Genneperhuys*.

29 november 2004: J. Grubben: *Blerick in oorlogstijd*.

Excursies

17 april 2004: *Wandeling rond en in drie kerken in de binnenstad van Venlo*.

19 juni 2004: *Kloosterrade-Rolduc en Jullich*.

18 september 2004: *Brussel met het thema Jugendstil*.

23 oktober 2004: *Rondleiding door het museum van het Regiment Limburgse Jagers in de Van Horne/kazerne in Weert*.

Bijzondere activiteiten

Op zondag 5 september tijdens de gemeentelijke Cultuurzondag in Venlo, genaamd "Ouverture", heeft de Kring zich met een eigen stand gepresenteerd. Op verzoek heeft het Bureau LGOG folders, posters en ander ondersteunend materiaal beschikbaar gesteld.

Kring Venray en omgeving

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

G.J.H. Raaijmakers-Janssen, voorzitter, secretarisfunctie vacant,

J.M.P. Ewalds, penningmeester, W. van Delft, A.L. Kroft, G. Lucassen,

M. Renders, J. Schobben en C.J.W. Storms.

De Kring telde op 31 december 2004: 144 leden.

In het verslagjaar kwam het bestuur acht maal bij elkaar.

De Kring is aangesloten bij het Lokaal Historisch Platform Venray en met een bestuurslid vertegenwoordigd in het bestuur van het Platform. De Kring neemt deel aan het Regionaal overleg heemkundeverenigingen. Er vonden in 2004 twee bijeenkomsten plaats: op 29 maart 2004 in Castenray en op 2 november 2004 in Melderslo.

Lezingen

19 januari 2004: drs. J. Schotten: *De scherven spreken*.

16 februari 2004: L. Augustus: *Markante punten uit de geschiedenis van Kloosterade/Rolduc*.

15 maart 2004: drs. P. van Meegeren: *Vergeten verhalen uit de Venrayse geschiedenis*.

19 april 2004: mevr. Willemsen: *Romeins speelgoed*.

20 september 2004: A. Kroft: *Professor doctor Jan Poels*.

18 oktober 2004: G. Sonnemans en Elbers: *Razzia's en Deportaties tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Dubbellezing.

15 november 2004: Broeder Waldebert Devestol: *De Stichter en zijn Stichting*. De stichter van de Broeders en Zusters van Liefde vanuit historisch perspectief gezien.

20 december 2004: mr. Th. J. van Rensch: *De Franse tijd aan Maas en Rijn*.

Excursies

15 mei 2004: *Rolduc* in het kader van 900 jaar Rolduc.

23 oktober 2004: *Het museum van het Vincent van Gogh Instituut en naar de speciaal ingerichte tentoonstelling in de kelders van het instituut over het kelderleven van de burgers van Venray e.o. tijdens de strijd om Venray en omgeving in 1944*. Dit in het kader van 60 jaar bevrijding van Venray.

Bijzondere activiteiten

De Kring organiseert in samenwerking met de Volksuniversiteit Venray en omgeving een Heemkundecursus. Docenten zijn dhr. J. Gootzen en dhr. H. Vriens. In 2004 werden de volgende cursussen gegeven: *Wandelen door de Historie X* (Maaseik en Susteren) en *Wandelen door de Historie XI* (Helmond/Brandevoort).

In 2003 werd een begin gemaakt met de voorbereiding van het vijftig jarig jubileum van de Kring in 2005. Tijdens de jaarvergadering van 17 maart werd het jubileumproject gepresenteerd: een maquette van Venray anno 1930. De kosten van deze maquette bedragen € 16.500. Een speciale commissie, bestaande uit mevr. Raaijmakers-Janssen en dhr. Storms hield zich bezig met inzamelen van gelden. Aan het einde van het verslagjaar was het benodigde bedrag binnen.

Kring "De Aldenborgh" te Weert

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

G.J.F. Weerts, voorzitter, P.J.M. Korten, vice-voorzitter, F.E.J. Smeets, secretaris, A.L.M. Tindemans, penningmeester en A.M. Stijnen.

De Kring telde per 31 december 2004: 308 leden.

Het bestuur vergaderde acht keer.

De vice-voorzitter en een bestuurslid voerden overleg met heemkundekringen uit de omgeving en aanverwante verenigingen zoals Kring Veldeke Weert om activiteiten op elkaar af te stemmen en de stand van zaken binnen de diverse verenigingen te bespreken.

A.M.G.C. van Wegberg-Veugen heeft namens de Kring zitting in de commissie voor het gemeentelijk museum en tentoonstellingswezen te Weert. W.J.H. Nouwen heeft namens de Kring zitting in de Archeologische Begeleidingscommissie van de gemeente Weert.

Lezingen

19 januari 2004: Henk Hiddink: *De grafvelden van Molenakker en Kampershoek*.

7 februari 2004: Caris, Van Cauteren en Van Hulst: *De Sint Martinuskerk*. Lezing en rondleiding, zowel binnen als buiten.

15 maart 2004: Jaarvergadering met speciale aandacht aan het 65-jarig jubileum. Na afloop van de vergadering volgde een aantal lezingen waarin de sprekers verschillende aspecten van de Weerter cultuurhistorie bespraken. Aan bod kwam: de geschiedenis van het gemeentemuseum, Weerter publicaties, genealogie, archeologie, dialect- en volkskunde en de geschiedenis van De Aldenborgh. Enkele koorleden van Manoeuvre zongen tijdens korte pauzes enkele Weerter volksliedjes.

17 mei 2004: Hans van den Broek: *Ziek zijn en sterven in 17^{de} en 18^{de} eeuw*. Deze lezing werd gehouden in het Auditorium van het St. Jans Gasthuis.

13 september 2004: Jean Coene: *De Teuten*.

15 november 2004: Haanen, Nevels en Verstraelen: *Weerter "connections" in Haarlem-Haler-Shrewsbury*.

13 december 2004: Bèr Peeters: *De geologie van het Weerter land*.

Excursies

17 april 2004: *Tilburg met stadswandeling en bezoek aan de synagoge en de Diyanemoskee*.

12 juni 2004: *Leuven met stadswandeling, Begijnenhof, het stedelijk museum Vanderkelen-Mertens en bezoek aan de schatkamer van de St. Pieterskerk*.

Bijzondere activiteiten

Educatie

De Aldenborgh organiseerde in samenwerking met het Gemeentearchief Weert een tweetal cursussen. De cursus *Introductie Archieven*, de lessen werden verzorgd door Theo Schers, Fransien Smeets en Jos Wassink, allen verbonden aan het Gemeentearchief Weert. De tweede cursus was *Lezen in Weerter bronnen: Paleografie voor gevorderden*. De lessen hiervan werden verzorgd door Jos Wassink, gemeentearchivaris van Weert.

Weert veranderd

In samenwerking met de initiatiefnemers Stichting Paterskerk en Art en het Gemeentearchief Weert organiseerde De Aldenborgh van 11 tot en met 26 september een foto-expositie in de Paterskerk. Het thema was *Het straatbeeld van de laatste eeuw binnen de singels – Weert veranderd*. Op 26 september werden de foto's geveild. De opbrengst kwam ten goede aan de Paterskerk. Het initiatief krijgt een jaarlijks vervolg.

Promotie JFA Wassink

Al vanaf de oprichting bestaan er nauwe banden met het Gemeentearchief Weert. Daarom was het bestuur op 3 november aanwezig bij de verdediging van zijn proefschrift *Van stad en buitenie: Een institutionele studie van rechtspraak en bestuur in Weert 1568-1795* door de gemeentearchivaris Jos Wassink.

Oprichting cultuurhistorisch tijdschrift

Het initiatief om te komen tot de oprichting van een cultuurhistorisch tijdschrift en het creëren van een draagvlak hiervoor kwam voort uit het bestuur van De Aldenborgh. Medio november werd een stichting in het leven geroepen, waarvan de voorzitter, namens De Aldenborgh, deel uit maakt van het stichtingsbestuur.

Molenstichting

De Aldenborgh neemt het voortouw om te komen tot oprichting van een stichting die de in gemeentelijk bezit zijnde windmolens gaat beheren.

Vrienden van De Aldenborgh

De penningmeester heeft een groot aantal bedrijven in Weert benaderd om De Aldenborgh financieel te ondersteunen. Deze groep sponsors wordt als *Vrienden van de Aldenborgh* aangemerkt en de deelnemers zullen, indien door hen gewenst, bij activiteiten genoemd worden.

Overige activiteiten

Het bestuur neemt in veel gevallen deel aan excursies en lezingen, georganiseerd door aanverwante verenigingen en organisaties. Ook wordt de open dag van het Gemeentearchief Weert bezocht.

SECTIES

Archeologische Vereniging Limburg

Algemeen

Archeologische Vereniging Limburg (AVL)

In 1975 hebben amateur- en beroepsarcheologen in Limburg zich verenigd in de AVL. De vereniging is een sectie van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG) en stelt zich tot taak om de archeologische kennis van de leden te vergroten; om het Limburgs bodemarchief te helpen inventariseren, beschrijven en registreren; en om assistentie te verlenen bij opgravingen.

Aangesloten bij de vereniging zijn zowel individuele amateur- en beroepsarcheologen als organisaties, instellingen en verenigingen op het gebied van archeologie zoals bijvoorbeeld heemkundeverenigingen, archeologische werkgroepen en musea.

De AVL vormt een koepelorganisatie voor de archeologie in Limburg en wil de archeologie onder de aandacht brengen van een breder publiek. Tevens vervult zij ook de rol van belangenbehartiger van de amateur in relatie tot nieuwe provinciale en landelijke beleidsontwikkelingen, zoals momenteel onder invloed van het Verdrag van Valletta.

De AVL organiseert voor leden lezingen, excursies, cursussen en studie-avonden en om de drie of vier jaar een 'archeologendag' in de Provincie. De vereniging heeft een eigen tijdschrift: 'Archeologie in Limburg' (AIL) dat drie keer per jaar verschijnt. Er wordt met name aandacht geschonken aan actuele archeologische projecten in de eigen provincie. Ofschoon in oorsprong bedoeld als contactorgaan voor de vereniging, is AIL uitgegroeid tot een volwaardig tijdschrift waarin zowel leden als niet-leden verslag kunnen doen van hun werkzaamheden en bevindingen.

Verenigingsnieuws wordt bekend gemaakt in een apart bijgevoegd informatiebulletin, de zogenaamde 'Blauwe Brief'.

Landelijk worden contacten onderhouden met onder meer de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), de Stichting voor de Nederlandse Archeologie (SNA), beroepsinstanties zoals RAAP en universitaire faculteiten, en met zusterverenigingen zoals de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) en de Drents Prehistorische Vereniging (DPV). Regionaal is er met name contact met de Provincie, het Monumentenhuis, het Projectteam Archeologie RW73-Z/RW74 van Rijkswaterstaat en met de gemeentelijke archeologische diensten. Verder is er ook sprake van een Euregionale uitwisseling met vooral de provincies Luik en Belgisch Limburg. Individuele leden van de AVL zijn vrijwel continu betrokken bij archeologisch onderzoek op diverse locaties in de Provincie.

Binnen de AVL zijn twee werkgroepen actief. De werkgroep Educatie houdt zich bezig met het organiseren van excursies en biedt ondersteuning aan de

deskundigheidsbevordering van de amateurs door middel van cursussen. De werkgroep Archis is in 1997 opgericht in nauw overleg met de ROB. Deze heeft tot doel de amateur-archeoloog meer vertrouwd te maken met het systematisch invoeren van vondsten in het landelijke databestand van Archis te Amersfoort. Verder wordt gewerkt aan de vernieuwing van de internetsite van de AVL.

Bestuur en leden

Samenstelling bestuur per 31 december 2004:

R. Paulussen, voorzitter, ir. J.P. de Warrimont, penningmeester en waarnemend secretaris, R. Bloemen, J. v.d. Boorn, drs W.H.M.N. Dijkman, D. Habets, H. Heijmans, C.J.M. Houben, A. Lupak, W. Luys, E. Puts en drs. L. Wiggers.

De bestuursvergaderingen worden bijgewoond door mw. G. Jansen, beleidsmedewerker archeologie van de Provincie Limburg, drs. H. Stoepker en J. Schotten, Projectbureau A 73 / Maaswerken.

Per 31 december 2004 bestond het ledental uit 402 leden waarvan 298 van het LGOG en 104 sectieleden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar vier maal in vergadering bij elkaar.

De AVL is aangesloten bij de Stichting voor de Nederlandse Archeologie.

R. Paulussen neemt namens de AVL deel aan de bijeenkomsten van de SNA.

Secretariaat AVL: Pastoor Stassenstraat 9, 6243 BW Geulle, 043-3645461

e-mail: secretariaatAVL@archeologie.net

Redactieadres AVL: Lunariabeemd 13, 6229 WB Maastricht, 043-3521077

Internetsite AVL: www.archeologie.net

E-mail algemeen: info@archeologie.net

Bibliotheek AVL: Gemeentearchief Roermond, Swalmerstraat 12, 6041 CX Roermond, 0475-359 660

Lezingen

19 januari 2004: H. Hiddink in de Poort van Limburg te Weert, met Aldenborgh en PKM: *De grafvelden van Molenakker en Kampershoek*.

17 maart 2004: Titus Panhuysen: *Het Servatiusproject en de hypothese van het graf van Sint Servaas*, in het Termenmuseum te Heerlen.

24 augustus 2004: Gemma Jansen: *De Romeinse waterleiding naar Keulen*, te Maastricht.

9 november 2004: Jacob Schotten: *Middeleeuwse nederzetting aan de Swalm in het kader van tracéonderzoek A 73*, te Reuver.

25 november 2004: Eelco Rensink: *Limburgs in Beekdalen en archeologische rijkdom*, in Guliks Hoes te Sittard.

Excursie

6 november 2004: *Het archeologische landschap tussen Maastricht en Stein*.

Leiding Gilbert Soeters-Maaswerken. Aansluitend Archeocafé met lezing

door Peter Stassen in "Auwst Aelse" over het onderzoek naar het kasteel in de Maas te Elsloo.

Activiteiten

Regiodag Sittard, zaterdag 20 maart 2004

Tijdens het programma dat van 10.30 – 13.00 uur duurde werden actuele onderwerpen besproken en bediscussieerd aangaande de archeologie in de provincie Limburg. Door Rob Paulussen (voorzitter AVL), Gemma Jansen (provincie Limburg), Marion Aarts (gemeente Sittard) en Gilbert Soeters (Rijkswaterstaat) werd een lezing verzorgd.

Regiodag te Venlo, zaterdag 24 april 2004

Tijdens het programma dat van 10.00-13.30 uur duurde werden actuele onderwerpen besproken en bediscussieerd werden aangaande de archeologie in de provincie Limburg. Door Rob Paulussen (voorzitter AVL), Gemma Jansen (provincie Limburg), Maarten Dolmans (gemeente Venlo) en Gilbert Soeters (Rijkswaterstaat) werd een lezing verzorgd.

Archeologie in Limburg

De redactieleden zijn: W. Dijkman (hoofdredacteur), Marion Aarts, Jos van den Boorn, Guido Creemers, Gilbert Soeters, Jean Pierre de Warrimont
Tijdschrift van de sectie Archeologie: de nummers 96, 97 en 98 verschenen in 2004.

Inhoud:

In nummer 96:

M. Schrijnemakers: *De Landgraaf in de Brunssumer- en de Heerlerheide: middeleeuwse landweer.*

In nummer 97:

Bart Demarsin: *Neanderthals in Europa.*

Henk Stoepker: *Archeologische verkenningen langs de Maas.*

Wim Dijkman: *In Memoriam Frans Engelen.*

Leo Groen: *Boekbespreking van Antieke Tuinen.*

Edwin Hoven: *Sporen van de Westwall bij Roermond:* achtergronden en archeologie.

In nummer 98:

Jean Pierre de Warrimont: *Vuur in het Paleolithicum.*

Eric Wetzels: *Romeinse ijzerovens langs een diverticulum.*

Jean Pierre de Warrimont: *Het soortbegrip van de fossiele mens.*

Werkgroep Archis

Archis staat voor: Archeologisch Informatie Systeem. De werkgroep tracht te bereiken dat zoveel mogelijk mensen worden gestimuleerd om vondsten in te voeren in het Archis systeem. Daarnaast heeft de werkgroep tot doel om elkaar door onderlinge contacten te leren kennen en tot uitwisseling te komen. De leden van deze werkgroep zijn: Jos van den Boom, Hans Sizoo en Rob Paulissen.

Werkgroep Educatie

Samenstelling van de werkgroep Educatie: J.v.d. Boorn, voorzitter, drs. L. Wiggers, secretaris, J.P. de Warrimont, penningmeester, leden: M. Aarts, C. Houben, D. Habets, R. Paulussen en E. Puts. De werkgroep educatie is in het verslagjaar al of niet in gehele bezetting drie maal bijeen geweest.

2005 Jaar van de Archeologie

Er zijn voorbereidingen getroffen met medewerkers van de provincie Limburg om plannen te ontwikkelen met betrekking tot de AVL bijdrage aan het Jaar van de Archeologie. Hierover is ook met de directeur LGOG vooroverleg geweest.

Op 6 december heeft Gedeputeerde Staten van de provincie Limburg besloten dat het project van start kon gaan en werden de benodigde subsidies hiervoor beschikbaar gesteld. Het project onder de naam *Provinciale Archeologie Manifestatie 2005* gaat in Venlo van start rond 1 april 2005 en eindigt in Heerlen begin december 2005.

De bijdragen van de AVL zijn:

- Twee archeologische congressen, een voor Zuid-Limburg en een voor Noord-Limburg.
- Acht archeologische wandelingen, verdeeld over de provincie Limburg.
- Acht lezingen met aansluitend museumbezoek, verdeeld over acht musea in de hele Provincie.

Enquête

Door Rob Paulussen is een ledenenquêteformulier AVL samengesteld dat met het tijdschrift aan de leden is gestuurd. De resultaten worden in 2005 besproken in het bestuur van de AVL.

Archeologische referentie collectie

Er is een plan uitgewerkt voor het digitaal en interactief ontsluiten van vondsten uit het provinciaal bodemdepot, door het ontwikkelen van een archeologische referentie collectie in de vorm van een CD-ROM en een website. Naast de leden van de werkgroep Educatie is een belangrijke bijdrage aan dit plan geleverd door H. Sizoo.

Drs. G. Jansen (provincie Limburg) heeft de werkgroep van advies voorzien. Omdat de kosten te hoog waren en de provinciale subsidies hiervoor niet toereikend waren, is besloten het project te stoppen. Wel is er gewerkt aan een plan om de internetsite van de AVL te vernieuwen en met het LGOG dien aangaande samen te werken. Hierover is met de directeur LGOG overleg gevoerd.

Sectie Genealogie

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

M.W. Palmen, voorzitter, H.J. van Laer, vice-voorzitter, ing. P.L.M. van Hoof, secretaris, P.J.M. van Enkevort, penningmeester, dr. J.W. Koten, M.M.J.A. Wieërs, R.J.P.M. Vroomen, voorzitter Commissie Heraldiek, J.H. Strijkers, hoofdredacteur en W. Nolten, redacteur.

De sectie Genealogie telde per 31 december 2004: 814 leden, waarvan 528 lid LGOG en 286 sectieleden.

Het bestuur kwam zeven maal in vergadering bij elkaar.

Twee bestuursleden nemen deel aan een commissie, welke samen met de NGV-afdelingen Zuid-Limburg en het Overkwartier van Gelder de tweejaarlijkse Genealogische Dag Limburg organiseert.

Activiteiten

Start van het project *Brouwers en brouwerijen in Limburg* in samenwerking met de Kringen.

Start van een nieuw *Limburgs Repertorium voor Genealogie*.

Afspraken over een driejaarlijks schema van Limburgdag - Genealogische Dag Limburg - Regionale Contactdag.

Een van de ondergang geredde verzameling overlijdensadvertenties ter digitalisering ondergebracht bij de N.G.V.

Verdere ontwikkeling van de visie op de toekomst van het LGOG en haar sectie Genealogie.

Deelname aan het bestuurlijke overleg van heemkundeverenigingen in Oostelijk Zuid-Limburg op 8 mei 2004.

Advisering m.b.t. gemeentewapens en gemeentevlaggen bij herindeling, dit jaar hoofdzakelijk Echt-Susteren.

Deelname aan het jaarlijkse Mailinglistentreffen in de regio Heinsberg op 25 september 2004.

Uitbreiding van het bestand van contactadressen van organisaties ten behoeve van genealogen en beoefenaren van regionale geschiedenis.

Lezingen

Lezingen in 2004:

31 maart 2004: Th. Oberdorf: *Onderzoek naar de Woonomgeving in relatie tot genealogisch onderzoek*, aansluitend op de jaarvergadering.

Limburgs Tijdschrift voor genealogie

Gedurende het jaar 2004, jaargang 32, verscheen het tijdschrift vier keer. Namens de redactie van het Limburgs Tijdschrift voor Genealogie hadden zitting in het bestuur J.H. Strijkers en A.M.G. van Wegberg-Veugen.

In nummer 1:

N.A. Hamers: *Correcties en aanvullingen op Die Familien meiner Vorfahren.*

H.F. van Eik: *Limburgers in Utrecht.*

Irma Lommen-Salden: *Landverhuizers uit de voormalige gemeente Limbricht.*

A.M.A. Maassen: *Tweespalt in de doopsgezinde gemeente Maastricht rond 1770. Scheiding van kerk en staat.*

Mr. A.M.A. Maassen: *Een oorlogswees uit de Franse tijd.*

A.M.A. Maassen: *Matroos Andries Maas verdrongen in Zeeland.*

H.J.H.G. Huijs: *Aufgebot aktes in het Venloosch Weekblad en in het Venloosch Nieuwsblad.*

Robrecht Penders: *Nederlanders in bevolkingsregisters van Hasselt-Register A 1829.*

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg.*

Ing. P.L.M. van Hoof: *Index over 2003*

In nummer 2:

Ing. P.L.M. van Hoof: *Conceptjaarverslag Sectie Genealogie.*

G.M.P.J. Voncken: *Genealogische biografie van de beide Limburgen.*

J.L.M.P.T. Merckelbach-Hovens: *Het Wittemse patriciersgeslacht Merckelbach.*

Wim Nolten: *Jacob Vrusch, een Heerlense priester.*

H.J.H.G. Huijs: *Aufgebot aktes in het Venloosch Weekblad en in het Venloosch Nieuwsblad.*

Robrecht Penders: *Nederlanders in bevolkingsregisters van Hasselt-Register A 1829.*

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg.*

In nummer 3:

J.Th.A. Close: *Op het verkeerde been gezet.*

Ing. H.J. van Laer: *Brouwers en brouwerijen.*

N.A. Hamers: *Roermondse huwelijksdispensaties (1680-1794), voorname-lijk uit 1741 en 1743.*

Ing. P.L.M. van Hoof: *Limburgs repertorium van Genealogen.*

In nummer 4:

Mr. A.M.A. Maassen: *Godfried Hermens, koopman, Maastrichts burger, rentmeester, gemeenteontvanger, raadslid en burgemeester Geulle.*

Irma Lommen-Salden: *Landverhuizers uit de voormalige gemeente Limbricht.*

De familie Duckers, Bovenstraat, Limbricht.

Dr. R. de la Haye: *Gebruik geen klappers!*

Mr. H.J.O. Martens: *Caelen of Kaalen? Een familienaam in een gezin op tweeërlei wijze geschreven.*

J.L.M.P.T. Merckelbach-Hovens: *Een doortastende dame op kasteel Wittem: Max Dechamp over Josephina Merckelbach-Claessen (1802-1882).*

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg.*

H.J.H.G. Huijs: *Aufgebot aktes in het Venloosch Weekblad en in het Venloosch Nieuwsblad.*

Limburgs Genealogisch Archief

De Stichting Limburgs Genealogisch Archief (LGA) heeft als doel het verzamelen en beschikbaar stellen van materiaal ter vergemakkelijking van het genealogisch onderzoek en het stimuleren en verzorgen van publicaties, zowel van onderzoekresultaten als van hulpmiddelen.

Bestuursamenstelling 31 december 2004:

A.F. Henrar, voorzitter, J.H.M. Hoen, secretaris en L.M.J. van Heur, penningmeester.

Sectie Monumenten

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2004:

Drs. J.M. Wienk, voorzitter, drs. J.M.T. Janssen-Daniëls, vice-voorzitter, A. Andersson, secretaris, drs. A.A.J. Vaessen, penningmeester, drs. A.H. Jenniskens, drs. P.J. te Poel en A.F. Henrar, adviseur.

Het bestuur kwam zeven maal in vergadering bijeen.

Op 31 december 2004 telde de sectie 379 leden.

Excursies

13 maart 2004: Een inleiding door Jan Holthuis over *Alfons Boosten en de door hem ontworpen vier Noord-Limburgse kerkgebouwen*, in het bijzonder de kerk van Horst. Een rondleiding door de St. Lambertuskerk te Horst en langs de na de oorlog geredde en weer opgestelde middeleeuwse beeldenschat van deze kerk en de hoogtepunten in de schatkamer.

24 april 2004: Een excursie naar *het Vlaams Mijnmuseum te Beringen (België)* met een rondleiding met "ondergrondsimulatie" en een uitleg van de opbouw van de mijnsite in de voormalige kolenmijn en een bezichtiging van de imposante gebouwen bovengronds.

24 juli 2004: *De historische vaarroute te Maastricht* met bezichtiging van de door restaurateur Jacques Dehing herstelde monumentale sluis en het Bassin, de binnenhaven en de daaraan grenzende gebouwen. Dit alles gevolgd door informatie door Drs. A.H. Jenniskens over allerlei historisch interessante zaken met betrekking tot de Maas en haar oevers.

16 oktober 2004: Een excursie naar *Oud-Rekem (België)* met een bezoek aan het kasteel, het kasteeldomein, de museumkerk Sint Pieter, de museum-apotheek Dr. Humblé gevolgd door een rondwandeling door het stadje onder leiding van gidsen.

Register van plaatsen, eigennamen en zaken

In het register zijn opgenomen verwijzingen naar de bijdragen, met uitzondering van de noten en de bijschriften bij de illustraties.

A

Aarts, burgemeester, 192, 211, 212
Acht, 190, 210
Adames, apostolisch administrator, 123
Aefferden, A. burggraaf van, 100, 101
Afrika, 207
Aken, 7, 33, 36, 37, 121-123, 145, 149, 150
Aldenhoven, 47
Alphen, 191, 198, 210, 211
Amby, 40; huis Severen, 75
Amersfoort, Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, 200
Amstenrade, 60
Amsterdam, 101, 109, 112, 118, 119, 203; Museum Koning Willem I, 100-102, 130; Posthoornkerk, 153; R.K. Ziekenverpleging, 108, 109; Rijksmuseum, 12; Trippenhuys, 102; Kalverstraat, 146; Keizersgracht, 109
Antwerpen, 54, 195, 216
Ardennen, 206
Arets, Phillipus, docent Rolduc, 95
Arros, baron d', 36

B

Baarle-Hertog, 191, 210, 211
Baarle-Nassau, 191, 201, 210, 211
Baer, P.A. van, pastoor-deken, 104, 132, 133, 143, 147
Banken, aannemer, 138
Barnabo, A.C., kardinaal,
Batavia, apostolisch vicariaat, 109
Batta, pastoor, 110
Baudri, hulpbisshop van Keulen, 109
Bauduin, J., ingenieur, 158
Beckers, J., priester, 115

Beerenbroek, burgemeester Roermond, 98, 100
 Beesel, 196, 201, 217, 218
 België, 98, 201, 212
 Benders, zie: Renders, W.
 Bentinck, orangist, 57
 Berg en Terblijt, 193, 194, 196, 202, 214, 215, 217, 218
 Bergen op Zoom, 40
 Bergeyk, 192, 211
 Bergh, A.J.T.H. van den, advocaat-generaal, 127
 Berlijn, 34; Königliches Kunstgewerbe Museum, 145
 Best, 190, 210
 Bianchi, A., internuntius, 109
 Bieberstein Rogalla Zawadsky, De, familie, 139
 Boas-Berg, handelaar, 146
 Bock, Franz, kanunnik, 100, 101, 122, 143, 162;
 Johannes, abt, 6
 Böckler, klokkendeskundige, 145
 Boermans, Frans, bisschop, 100, 104, 109, 113, 115, 137,
 155, 159-163
 Boescholte, verzamelaar, 194, 196, 215, 218
 Bogaert, P.Ph., 48
 Boisserée, Sulpiz, publicist, 13
 Bommel, C.R.A. van, bisschop, 92
 Bongaerts, G., wethouder, 100
 Bonn-Bad Godesberg, 25
 Boom, Eduard van, 162
 Borno, abt, 5
 Brade-de Goër de Herve, familie, 139
 Branden de Reeth, van den, hulpbisschop, 115, 129
 Brauweiler, 8
 Bree, 130
 Breuer, beeldhouwer, 145
 Brou, de, kolonel-ingénieur, 43
 Brouwers, H., lid Raad van State, 162; Jan Willem,
 priester, 96, 99, 102, 129, 131, 141
 Brunswijk-Wolfenbuttelt, Lodewijk Ernst, hertog van,
 33, 36, 37
 Brussel, 147, 210, 204, 211, 212; Raad van Brabant, 62;
 museum Porte de Hal, 143, 144

C

Cadier, 79
 Cadier en Keer, Backerbosch, missiehuis, 108

Canoy, P.F.H., president grootseminarie, 97, 99
 Capri, J., internuntius, 109
 Cérissier, Antoine Marie, journalist, 34
 Chopin, F., componist, 115
 Claessens, C.A., apostolisch vicaris, 109
 Clement, familie, 139
 Cloquet, J., rentenier, 100
 Coenen, Willem, 54
 Coenen-de Villers, familie, 139
 Collard, A.Q., burgemeester, 44
 Cools, antiquair, 147
 Corneli, familie, 119
 Corten, Peter R.J., pastoor-deken, 127, 162; M. Reinier
 H., directeur Rolduc, 7, 8, 103, 162
 Crahaij, Hendrik Willem, notaris, 50
 Cramer, Jan Willem, publicist, 118-120
 Crens, burgemeester, 196, 217
 Crous, Michael, pastoor, 66
 Custers, Godefridus, priester, 91, 93, 156-158, 160
 Cuypers, familie, 130; A.J.F., stadsarchitect, 133; Jos,
 architect, 136; Pierre, architect, 8, 11, 17, 18, 20, 22,
 23, 26, 95, 96, 99-103, 112, 113, 117, 123, 131-138,
 140, 142, 146, 148, 149, 153, 158, 159, 161-163

D

Daemen, Frederik, 48
 Daendels, generaal, 80
 Dammerscheidt, Leonardus, abt, 6, 7
 Dautzenberg, weduwe, 58
 Demarteau-Lochmans, mevr., 150
 Deplagnie, Claude, 65
 Desribers s.m.a., Gaston, pater, 108
 Deurne, 190, 209, 210
 Dierckxens, J., verzamelaar, 191, 192, 210-212
 Diepen, A.H., publicist, 20
 Diest, 201, 202
 Dirix, dhr., 192, 212, 213
 Doberan, 138
 Donker Curtius, Boudewijn, 57; Dirk, minister, 125
 Doornik, 41, 54
 Dordrecht, 36
 Douglas, generaal, 38
 Doutreloux, bisschop, 114, 115, 129

Dragendorff, H., archeoloog, 188, 217
 Dreys, Jean, 65
 Duitsland, 97, 188, 196, 198
 Dumont Pigalle, Pierre Alexandre, journalist, 34
 Dupont, Antoine, hoogleraar Leuven; Jacques-François, kastelein, 50
 Dyck, Anthonie van, schilder, 145
 Dyk, Van, professor, 47, 48

E

Eersel, 192, 212
 Eichstädt, bisdom, 123
 Eindhoven, 114
 Eisenach, Wartburg, 9, 14, 17, 21, 24, 25, 28
 Elmp, Van, freule, 66
 Erpo, abt, 8
 Essenwein, August, architect, 147-149
 Esser, edelsmid, 117
 Eversen, Jos, archivaris, 132
 Everts, Willem, directeur Rolduc, 23, 95, 100, 103, 131, 150, 160, 162, 163

F

Faën, architect, 146
 Farjon, mevr. Charlotta Louise, 51, 54
 Fermin, Ph., 48
 Flament, A.J.A., rijksarchivaris, 193, 194, 196, 214-217
 Franquinet, familie, 139
 Frederik de Grote, koning van Pruisen, 34
 Frederik-Willem II, koning van Pruisen, 81

G

Geertruidenberg, 40
 Gelderland, 159
 Geloës, graaf de, 142
 Genève, 118, 119
 Geradts, Jules H.G., verzamelaar, 192, 203, 204, 213, 214
 Gericke van Herwijnen, familie, 139
 Gerlachus, Sint, 106
 Gestel, A. van, jezuïet, 112, 119, 126
 Geulle, 103

Gielse, Van, burgemeester, 191, 210, 211
 Godding, Johanna Maria, 47; Pieter, 47; Willem, 54
 Godefroy, A.N., architect, 102, 103
 Goejanvervellesluis, 81
 Gondulfus, bisschop, 106, 141, 144
 Goossens, burgemeester, 193, 214; J.W.H., priester, 193, 196, 201, 214, 215, 218
 Graven, J.W.H., commissaris van politie, 124-126
 's-Gravenhage, 36, 39, 42, 49, 51, 53, 55, 60-63, 65, 68, 69, 74, 75, 77, 81, 106, 109, 110, 194, 215; Castelyne, 58, 60; Gevangenpoort, 57; Hoge Raad, 124, 127; Raad van Brabant, 34, 55-58, 60, 62, 63, 74, 76-80, 82; Raad van State, 34, 35, 44, 50, 63; Staten-Generaal, 33-35, 39, 51, 49, 50, 55, 57-60, 62-64, 71-74, 76, 78-80; Voorpoort, 74, 75; Assendelftstraat, 109; Westeinde, 109
 Grobbendonk, 211
 Groenendael, Jan van, architect, 158
 Grunow, directeur, 145
 Guillon, Charles, verzamelaar, 96, 101, 192, 203; jr., 212
 Gulick, L. van, jezuïet, 120
 Gulik, hertog van, 89
 Gulpen, dekenaat, 120, 161; hof Bergendall, 39
 Gijsselaar, Cornelis de, 36

H

Haarlem, bisdom, 109
 Habets, Jan, lijfknecht, 44-46, 60, 69, 71, 72, 74, 77; Jos, priester, 105, 132, 136, 138, 146, 147, 155, 193, 204, 214, 216; kinderen van Pieter, 47; Pieter, keuterboer, 46-49, 53, 54, 57-61, 64, 66-70, 72, 74, 75, 77-79, 82; Steven, 54
 Haelen, 192, 213
 Haffmans, directeur, 157
 Halteren, 188
 Hamal-Nandrin, J., archeoloog, 207
 Hartog, ingenieur, 193, 194, 215, 216
 Havard, Henry, 131
 Heeckeren tot Suideras, A.R. van, 63, 64
 Heerlen, 39, 54, 58, 59, 61, 65, 201; Welten, 52
 Heldevier, A., 49; Arnolde Elisabeth, 37; Gerard Anton Johannes, 50; Jan Willem, 39, 40, 50, 61; Jeanne Gerarde, 37

Helmond, 57
 Hents, gids, 193, 214
 Herding, schepen, 50
 's-Hertogenbosch, 119, 189, 198, 201, 209, 210, 212; Hof
 van Justitie, 79
 's- Hertogenrade, Staats, 39
 Hesselt van Dinter, A., 49
 Hessen-Kassel, prins van, 39
 Heugens, Reynerus, 54
 Heuvel, Petrus van den, schepen, 50, 73
 Heyndal, Nikolaus, abt, 6
 Heyenraad, Anna Maria, 47, 60, 74, 82
 Hezenmans, L.C., rijksarchitect, 148, 149
 Hoefnagels, Petrus, priester, 97, 113, 114, 122, 150
 Hoen, Pieter 't, redacteur, 34
 Hoferrath, Joh., steenhouwer, 156
 Hogendorp, orangist, 57
 Holland, gewest, 40, 41, 57, 81
 Hollmann, wijnhandelaar, 117
 Holwerda, A.E.J., archeoloog, 187, 189, 192, 193; J.H.,
 archeoloog, 187-218
 Horn, 192, 213
 Houben, Maria Gertrudis (moeder van F.X. Rutten), 89,
 93
 Houbiers, H., priester, 104
 Houthem-Sint Gerlach, 192, 193, 195, 204, 213, 214;
 proosdij Sint Gerlach, 39
 Hubar, B. van Hellenberg, 212
 Hubertus, bisschop, 149
 Hupkes, Dionysius, notaris, 54
 Huybrigts, F., verzamelaar, 195, 216, 217

I
 Isfried, bisschop, 6
 Issoudun, 150, 152
 Italië, 97, 117, 119, 120
 Ittervoort, 132

J
 Jacobi, Abraham Jacob de, 59, 61, 65, 74; C. de, 44, 48
 Jamar, J.T.J., 188
 Janssen, L.F.J., 204

Jentink, N., echtgenote van J.H. Holwerda, 187, 190-218
 Jeruzalem, H. Grafkerk, 149
 Jesse, R., archeoloog, 193, 194, 215
 Jongen, Matthijs, 53
 Jozef II, keizer, 33

K
 Kaelble, B., publicist, 13
 Kallen, Andreas, kapelaan, 91
 Kappeyne van de Coppello, J., advocaat, 127
 Karel de Grote, 162
 Karel Martel, 149
 Kartsen, auteur, 112
 Kayser, Johannes, architect, 106, 112, 131, 135, 136, 138,
 150, 151, 155-159, 161, 162
 Kerkelijke Staat, 117, 118
 Kerkrade, Rolduc, abdij, 5-8, 11, 12, 18, 23, 26, 28, 29,
 95, 100, 130, 162, 163; abdijkerk, 5, 6, 9, 11, 95, 100;
 Boerenkelder, 11, 12, 23; crypte, 100; kleinseminarie
 Rolduc, 91-93, 95, 97, 99, 103, 105, 112, 116, 132,
 150, 193, 196, 214, 215, 218; Normaalschool, 93,
 114; seminarie, 7; Sittardse sociëteit, 93
 Kesselt, 146
 Keulen, 109, 159, 218; St. Andreas, 18; St. Gereon,
 13, 18, 25, 28
 Keuller, L., architect, 11, 12
 Kevelaer, 106, 125
 Keverberg, Karel, baron de, 192, 213
 Klimmen, 44, 45, 47, 49, 54, 55, 58-61, 72, 74, 78;
 De Heek, 58; Retersbeek, 45, 47, 60
 Knechtsteden, 159
 Koene, J., amanuensis, 213
 Koningsbosch, 89
 Krefeld, Königliche Gewebesammlung, 145
 Kribs, J.M., pastoor, 110

L
 Laer, Paulus Dominicus van, priester, 93, 104
 Lamberts, Joost Hendrik, 58, 59, 63, 74, 75
 Lambertus, bisschop, 142, 146
 Lange, Emil, architect, 102, 103; Ludwig, architect,
 102, 103

Laon, 153

Laukens, Joachim, schoolhoofd, 90

Laurent, apostolisch administrator, 122

Leeuw, Jean Henri, beeldhouwer, 96

Leiden, 40, 55, 188, 189, 197, 198, 209, 215, 218;
Rijksmuseum voor Oudheden, 187-189, 194, 198-
200, 204, 205, 213, 217

Lemmens, architect, 155

Leo XIII, paus, 114, 121, 129, 138

Leonrod, F.L.von, bisschop, 123

Leusen, restaurator, 145

Leuven, 98, 106

Limbricht, 111

Limburg, 92, 93, 109, 115, 119, 120, 123, 124, 130,
132, 150, 159, 187-189; Apostolisch Vicariaat, 92;
Commissaris des Konings, 116; Gedeputeerde
Staten, 116; Provinciale Staten, 90, 116

Limpens, De, drossaard, 59, 60

Lindemans, Guillaume, zouaaf, 153

Linssen, Franciscus Henricus, kunstschilder, 96

Lochmans, Martinus, herbergier, 50

Loë de Mheer, De, familie, 119

Lom, H., priester-redacteur, 97

Lommel, 192, 212

Londen-South Kensington, Oratory of Saint Philip Neri,
147

Loomans, 110

Loreto, 131

Luik, stad, 41, 43, 50, 116, 129, 144, 145, 150, 194,
216, 217; bisdom, 7, 116, 122, 129; bisschop,
109; vicaris-generaal, 109; herberg 'Le canal de
Louvain', 50; herberg 'L'hotel de Londres', 50; Sint-
Bartholomeuskerk, 19, 20, 22, 26, 28; Rue Hors
Chateau, 50

Luiksgestel, 192, 201, 211, 212

Lunenschloss, Jan Henrick, 90

Luxemburg, 122, 123

Luzac, Johan, redacteur, 34

Lynden van Sandenburg, van, minister, 127

M

Maaseik, 89

Maastricht, 33, 34, 36, 37, 39-43, 45, 46, 48, 50-55, 58,
59, 63-65, 73-76, 78-82, 89, 98, 99, 104-109, 112,
113, 115, 117-124, 126, 128, 130, 132, 133, 135,
138, 145, 150, 151, 158, 159, 193, 196-198, 201,
204, 209, 213-217; Armenhuis, 104; begraafplaats
Tongerseweg, 116, 138; Bonnefantennmuseum, 11,
12, 17, 18, 20, 26, 29; Boschpoort, 64; Brabants
hooggerecht, 48, 65; Broeders van de Beyart, 115;
dekenaat Maastricht, 103-105, 120; dekenaat
Wyck, 104, 115, 120; Franciscanenklooster, 109;
Grote Sociëteit, 37, 39, 47, 51; Heiligdomsvaart,
106, 117, 121-128, 130, 144; Indiviese Raad, 33,
81; Jezuïetenklooster, 121; Limburgs Geschied- en
Oudheidkundig Genootschap, 131, 208; museum,
193; muziekcorps 'Ouvriers réunies', 105; O.L.
Vrouwekerk, 8, 12, 26, 122, 137; O.L. Vrouwe
parochie, 108, 110; Peereboom en Leijser, firma,
145; Piusfeest, 106, 117-121, 128; Provinciaal
gerechtshof, 126, 127, 133; Regout, firma, 111, 121;
Rijksarchief in Limburg, 137, 138, 147, 193; Sint-
Janskerk, 105, 134, 135; Sint-Martinusparochie, 110,
123, 145; Sint-Matthiasparochie, 106, 110, 128, 145;
-, Sint-Antoniusprocessie, 128; Sint-Servaaskerk, 9,
104-107, 109-112, 115, 118, 121, 122, 124, 128-149,
159; -, Bergpoortaal, 18, 26, 134; -, broederschap
H. Aanschijs, 107; -, broederschap Verering H.
Sacrament, 107; -, ciboriumaltaar, 129, 141, 147-149;
-, Grameer, 121, 145; -, H. Hartkapel, 106, 136, 137,
141; -, kapel H. Aanschijs, 107, 141; -, Noodkist,
116, 141-144; -, R.K. Militairenvereniging, 108;
-, Schatkamer, 106, 109, 112, 121-123, 129, 135,
143, 144; -, Sint-Antoniuskapel, 142, 146; -, Sint-
Barbarabroederschap, 105; Sacramentsprocessie,
109, 125; Servaasbron, 130, 142; Sint-Servatiusfeest,
106, 114, 115, 128-130; Servatiusfontein, 128;
Sint-Pieterspoort, gevangenis, 58-60; Sint-
Servaasparochie, 99, 104, 106, 108, 110, 112,
116, 127, 130; Sociëte de Charité des Dames de
Maestricht, 105, 110; Stadhuis, 67, 72; Stadhuis,
oud, 69; Statenhuis, 68, 72; Stedelijk Lyceum, 112;
Vincentiusvereniging, 108, 110; Waals Hervormde

Gemeente, 37; Weeshuis, 104; Zeguers, restaurant, 129; Zusters Onder de Bogen, 108; Grote Staat, 104, 105; Mariastraat, 108; Ruttensingel, 117; Tongersepoort, 121; Tongersestraat, 40; Vrijthof, 105, 109, 115, 121-123, 125-130

Magnée, L., 192, 213

Mainz, 123

Mamin, Abraham, 51

Marchant et d'Ansembourg, De, familie, 119

Marckx, M.S.F.W., publicist, 125, 126

Marres, Charles, priester, 103, 114

Martin, August, schilder, 145, 153, 156

Mechelen (B), 115, 129; katholiekendag, 97

Meerssen, 73, 115; dekenaat, 120; huis Vaeshartelt, 39

Melchers, Paulus, aartsbisschop, 109

Melchior van der Steghe, Petrus, abt, 6

Mentana, veldslag, 117

Merksplas, 191, 210, 211

Meyel, G.Th.H. van, secretaris bisdom, 101

Meijer, verzamelaar, 196, 218

Michiels, Gertrudis, huishoudster, 156; Maria, 50

Milaan, 131

Moerinx-Schoenmakers, mevr., 142

Molengraaff, W.L.P.A., publicist, 205

Monchamp, mgr. G., 194, 216

Montfoort, van, grondbezitter, 192, 212

Montfort, 203

Monulfus, bisschop, 106, 141, 144

Moretti, Josef, architect, 7

München, 102

Münster, universiteit, 95

Mulken, J. van, pastoor-deken, 156

Munich, Jan, burgemeester, 50-52

Munstergeleen, 89

Nederland, 92, 93, 98, 118-120, 134, 151, 152; Eerste Kamer, 116, 128; Tweede Kamer, 116, 128

N

Nederweert, 201

Neerharen, 204

Nero, keizer, 120

Neurenberg, Germanisches Nationalmuseum, 147

Nicolas, Charles, glazenier, 147; Frans, glazenier, 159

Noord-Brabant, 187-189, 192, 208

Noordaa, J.H.G. van der, verzamelaar, 192, 203, 212, 213

Nouwen, Piet, 190, 209

Nijs, Antoine, kloosterzuster, 155

Nijst, V., raadsheer, 133

O

Oldenbarneveld genaamd Tullinh, Johan Gerard van, 34-37, 56

Oldenbarneveld genaamd Witte Tullinh, Hendrik Justus, 34, 55-57, 60-63, 68, 74-76, 78, 79, 82

Oldenzaal, 202

Oomen, Hendrik, president grootseminarie, 95; J., priester, 100, 101

Oorsels, Servaas, 54

Ophoven (bij Maaseik), 89

Oppen, Eugène van, advocaat, 126, 127; J.H.L. van, pastoor-deken, 161

Ort, J.H., militair, 208, 211

Ortmans, Petrus Josephus, 39

Otten, Jacobus, 54

Oud-Vroenhoven, 105, 155; Caberg, 106, 155

Overmaas, Landen van, 33, 54, 78

P

Panhuys, Huybert Aemilius van, 37, 40, 48, 49, 54; Jan Cornelis van, 50; Willem Hendrik van, 33, 34, 36, 37, 39-44, 47-62, 64-66, 70, 72, 73, 77, 81, 82

Panken, J.N.A., 192, 211; P.N., 192, 211, 212

Paredis, J.A., bisschop, 92, 93, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 109-111, 113, 114, 118, 122-127, 129, 140, 146-148, 150-153, 155, 158, 159, 161

Parijs, 41, 54, 65; wereldtentoonstelling, 144

Parrees, timmerman, 156

Pélerin, A.L., 44, 61

Peters, H.H.J., 93, 94

Pillera, Abraham George, 34, 36, 37, 58, 59, 61-63, 66

Pius IX, paus, 97, 114, 117-123, 140, 150, 152

Pijls, familie, 139

Pleyte, W., conservator, 196, 199, 208, 211, 217

Ploem, Johan Hendrik, 58, 59

Pluimmakers, Gerard, 53

Pol, Van der, kolonel, 80
 Posterholt, 192, 203, 213, 214; kasteel Aerwinkel, 203
 Pot, Mattheus van der, 41, 42, 44, 49, 50, 55, 81
 Pothast, Bernard Antoine, priester, 91, 93; Joannes
 (vader van B.A.), 90, 91
 Poutiau, Charles, opkoper, 192, 202, 211, 212
 Povel, mevrouw, 108
 Pruisen, 57
 Puydt, Marcel de, archeoloog, 194, 195, 216

R

Raat, burgemeester Maastricht, 105
 Ramakers, Jan Willem, 54; Johanna, 47
 Ratzeburg, bisdom, 6
 Raven, Michiel, halfwin, 45, 54
 Regensburg, klooster St. Jakob, 9, 12, 15, 24, 28; kerk St.
 Erhard, 9, 25; kerk St. Leonhard, 9
 Regout, familie, 111, 139; Petrus sr., industrieel, 105,
 111, 121, 133, 142, 143; Petrus jr., industrieel, 111,
 130
 Reichensperger, briefschrijver, 102
 Reims, 153
 Rekem, 59
 Renders [Benders], W., onderwijzer, 190, 210
 Reuvs, Caspar, 187
 Reuver, 218
 Reijnaarts, gids, 193, 215
 Rijckers, J.C., priester, 105, 129, 150
 Roemers, Charles Clément, 40, 50-52, 70
 Roermond, 89, 95-100, 103, 105, 109, 112, 115, 135,
 143, 145, 158, 159, 162, 192, 203, 204, 212-214,
 218; bisdom, 120, 122; Bisschoppelijk College,
 95, 97, 100, 101, 105, 150; gemeenteraad, 97;
 grootseminarie, 92, 95, 98, 99, 106, 114, 116,
 122, 150, 157; Caroluskapel, 95; Cuypers en
 Stolzenberg, atelier, 96, 149, 153; Georges,
 Cuypers en Stolzenberg, atelier, 11, 24, 96;
 Hogere Burgerschool, 97; kathedraal kapittel,
 113; Koninklijk College, 97; Munsterkerk, 26, 97,
 100, 101, 153; Letterkundig Genootschap 'De
 Lelie', 96; Maria Munstervereniging, 100, 101,
 130, 156; Nicolas, firma, 143, 159, 161; Onderlinge
 Brandwaarborgmaatschappij Sint Donatus, 114;
 Sint-Jozefvereniging, 113, 114; stadhuis, 101;
 Swalmerstraat, 96
 Roeykens, P.F., priester, 113
 Rolduc, zie Kerkrade
 Rome, 94, 98, 11, 117-119, 123, 131, 146; Eerste
 Vaticaanse Concilie, 118
 Romen, J.J., drukker, 97, 100
 Romswinkel, Joost, 35, 40, 55
 Rooth, Johan Hendrik, notaris, 39, 46-48, 50, 53, 66, 68,
 70, 71, 75, 76, 78, 79, 82
 Rosen, De, familie, 119
 Ross, notaris, 54
 Russel, P.J.H., priester, 96, 161
 Rutten, familie, 93; Alois (broer van F.X.), 112; Edouard
 (broer van F.X.), priester, 91, 105, 106, 118; Frans
 Xavier, priester, 89-165; L.H., priester, 117; Maria
 Elisabeth (zus van F.X.), 91, 116; Maria Sybille (zus
 van F.X.), 91; Marie Thérèse (zus van F.X.), 91, 150,
 152; Martin (neef van F.X.), priester, 111, 117;
 Martinus (vader van F.X.), 89, 90, 93; Martinus
 (oudoom van F.X.), 91
 Ruys de Beerenbrouck, G., commissaris des konings, 129
 Rijckholt, 193, 198, 206, 207, 214, 215
 Rijssel, Albertus, militair, 41

S

Salm, rijngraaf van, 34, 36
 Salve de Bruneton, Jan Anthony de, 37-40, 42-49, 53, 59,
 64, 65, 69, 70, 72, 75, 77, 79, 81, 82
 Sasse van IJsselt, A., 189, 209
 Schaepkens, Alexander, 100; Arnaud, 100
 Schaepman, aartsbisschop, 119; H., priester, 122
 Schaeck, van, officier van justitie, 126
 Scheerens, P., 192, 211, 212
 Schepers, Hendrik, 54
 Scherpenheuvel, 106, 125, 127
 Scheijven, P.G.H., pastoor-deken, 104, 110, 125, 133,
 139, 146
 Schin op Geul, 194, 215, 216
 Schinnen, dekenaat, 120
 Schinveld, 140, 161
 Schmeits, Pascal, priester, 108, 112, 116, 131, 138, 144,
 150

Schneider, Friedrich, 123
 Schoenmaekers, familie, 119
 Schoubrouck, François van, architect, 96
 Schreurs, H., raadslid, 101
 Schrijen, Pierre Jean, docent Rolduc, 91
 Schulze, Paul, conservator, 145
 Servaas, Sint, 104, 109, 117, 121, 122, 124, 128-130, 139, 141, 142, 145-149, 160
 Servais, J., archeoloog, 207
 Seviens, H.L.A., pastoor-deken, 115, 117
 Silmen, Maximilianus Josephus, proost, 39, 40
 Silverijser, kantonrechter, 130
 Simpelveld, Zusters van het Arme Kindje Jezus, 146
 Sint-Geertruid, 193, 195, 202, 206, 207, 214-215
 Sint-Odiliënberg, 12, 140, 158-161, 203
 Sint-Pieter, parochie, 106, 110, 146
 Sint-Truiden, abdij, 8, 18; kleinseminarie, 7, 92, 93
 Sittard, 89, 93, 109, 112, 115, 140, 152, 153; basiliek
 O.L. Vrouw van het H. Hart, 106, 150-156; -,
 broederschap, 106, 152, 155; College Kallen, 91;
 Dominicanenklooster, 91; Dominicanessenklooster,
 90; kerkbestuur, 90; Sint-Michaelkerk, 91;
 Sint-Petruskapittel, 89, 91; Stadsschool, 90;
 Ursulinenklooster, 150, 155; -, Mariapark, 155; Oude
 Markt, 90; Plakstraat, 90; Putstraat, 91; Voorstad,
 89, 91
 Slits, Gerard, priester, 95, 131, 132
 Slijpe, Jan Hubert van, 33-36, 44, 46-49, 53, 55, 59, 64,
 69, 70, 72-78, 81, 82; P. van, 48, 65
 Sluis, 40
 Smeets, Matthijs, 54
 Smidts, P.A., priester, 93, 150
 Smiets, Michaël, priester, 100, 101
 Smit[s], dhr, 189, 209
 Smulders, Carl, 145
 Sniekers, aartsbisschop, 109, 159
 Soest, A. van, priester, 108
 Sophie, koningin der Nederlanden, 109
 Spiertz, M.G., 33, 81, 82
 Sprenger, W., architect, 12
 Spolverini, mgr., internuntius, 109, 129
 Sri Lanka, 37
 Stavenisse Pous, H.J., 63, 64
 Steeland, Johan Frederik van, 57

Steen, van der, dhr, 189, 209
 Stevens-Daems, familie, 139
 Straetmans, G., lid Gedeputeerde Staten, 162
 Strens, procureur-generaal, 124
 Stroobant, L., 191, 210, 211, 212
 Stuers, familie De, 139; B.C. de, 142; Emile de, 137;
 Victor de, referendaris, 106, 107, 112, 132, 134-138,
 142, 147-149, 161, 162
 Suljard van Leefdael, Rogier baron, 33, 40-42, 45, 47, 48,
 50-54, 59, 61-63, 65-71, 74, 76, 80-82
 Suringar, J.W., predikant, 105
 Surinx, E., schilder, 191, 192, 201, 210-212
 Swildens, Frederik, notaris, 53, 54, 59, 66, 77
 Syben, A.A., priester, 128

T

Tans, familie, 139, 146
 Thomas van Aquino, 99
 Thorbecke, J.R., minister, 97, 98, 103, 127
 Thüringen, 9
 Thijm, Catharina Alberdingk, 99; J.A. Alberdingk, 95, 96,
 99, 100, 102, 103, 113, 118, 141; Karel Alberdingk
 (=Lodewijk van Deyssel), 113; Nenny, e.v. Pierre
 Cuypers, 99, 102; Paul Alberdingk, leraar, 112
 Tienray, 95
 Tilburg, 190, 210, 211
 Timmermans, Pieter, 48
 Tongeren, 28, 129, 149, 195, 207, 215-217
 Trachts, Nijst, paardenknecht, 45-49, 52-54, 57-61, 64,
 68-71, 74, 77, 78, 82
 Turnhout, 191, 192, 210, 211

U

Ubags, G.C., professor, 98
 Uddelermeer, 188
 Utrecht, 40, 159

V

Vaals, 60, 77, 161; Nyswiller, 161, 162; Wahlwiller, 161
 Vaessen, Servaes, smid, 40
 Val-Meer, 146

Valkenburg, 69, 193, 194, 196, 215, 217; Land van, 53, 61, 62, 77
 Veluwe, 188
 Venlo, 97, 109, 151, 156, 198, 218
 Verschuure, dhr., 192, 212-214
 Verzijl, Gustaaf, priester, 93, 114
 Vignon, luitenant-drossaard, 61, 77
 Viollet-le-Duc, Eugène, architect, 101, 103, 134, 148, 149
 Vlaanderen, 40
 Voerendaal, 52, 53, 66, 70, 77; Cortenbach, kasteel, 51, 52; Haeren, kasteel, 33, 37, 41, 44-49, 51-54, 62, 63, 65, 66, 68-72, 74, 76, 81; Lindelauf, hof
 Voorburg, landgoed Arentsburg, 187, 194, 216
 Vorst, E.Th. van der, pastoor, 194, 215
 Vrancken, P.M., apostolisch vicaris, 109, 122, 123
 Vrijthof, B.F., 48

W

Waalwijk, 57
 Waelbers, smid, 158
 Warblings, vicaris-generaal, 122, 129
 Weale, James, architect, 101
 Weber, Karl, architect, 96, 161
 Weert, 104, 117, 156, 161, 201; Sint-Martinuskerk, 131, 156
 Wehry, mevrouw, 108
 Weichs de Wenne, De, familie, 119
 Wilhelmina van Pruisen, echtgenote van prins Willem V, 81
 Willebois, Van der Does de, Commissaris des konings, 120, 121, 124
 Willem I, koning, 187
 Willem II, koning, 90
 Willem III, koning, 114, 119, 133
 Willem V, stadhouder, 33, 36, 37, 44, 81
 Willemsen, M.A.H., priester, 108, 112, 120, 122-124, 131, 132, 140, 143, 158-161
 Wilmar, Antonius, 66
 Wilmotte, edelsmid, 144
 Windhausen, H., schilder, 117
 Wintershoven, Edmond, advocaat, 119
 Wijnen, J.H., priester, 111
 Wiro, Otger en Plechelmus, heiligen, 159, 160

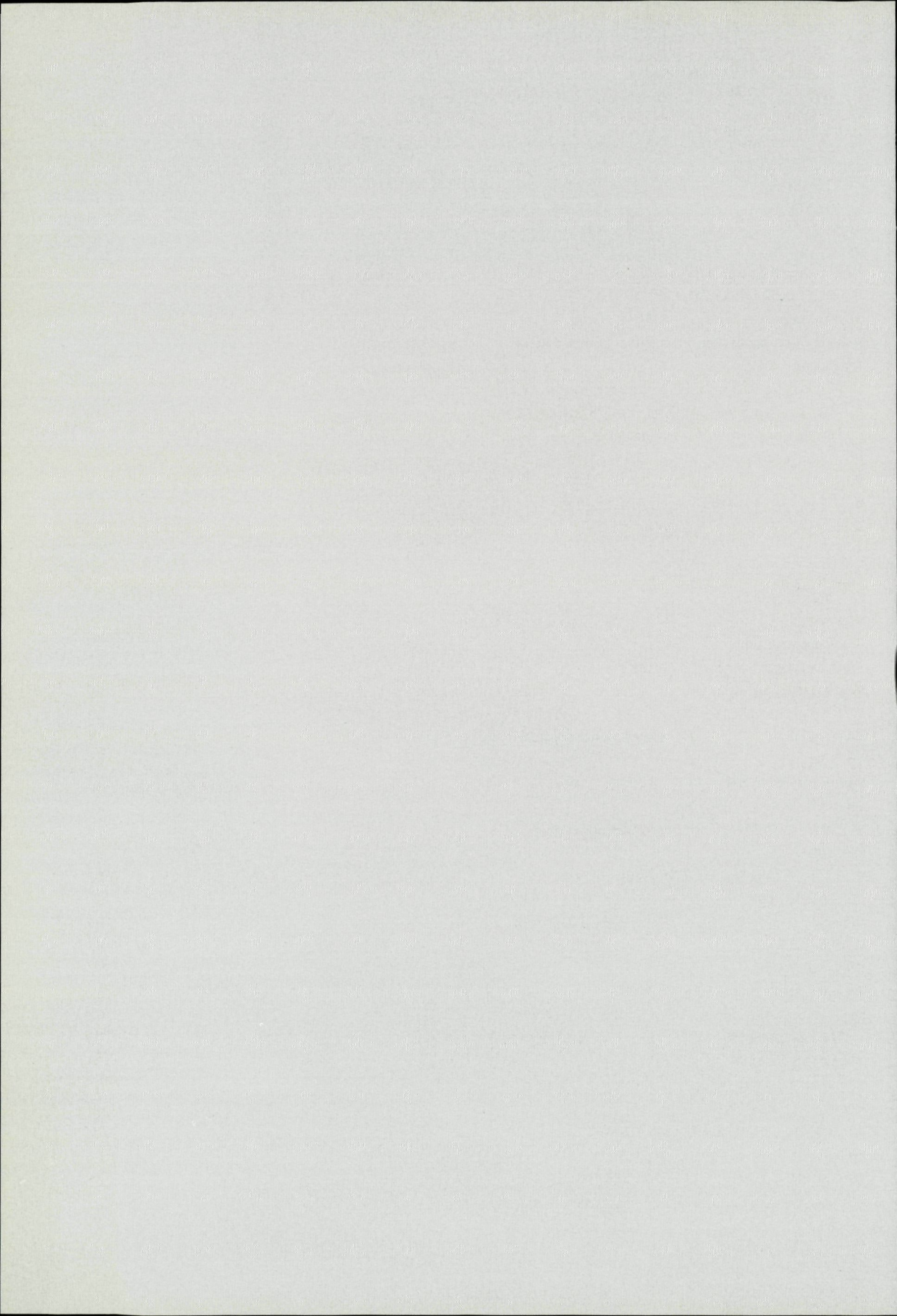
Wishaupt, smid, 145
 Witte, August, edelsmid, 149, 153
 Woerden, 40, 41
 Wolf-Ploem, Willem Hendrik, 75
 Wynants, priester, 106

X

Xanten, 203, 213

Z

Zwijssen, bisschop, 119





Inhoud

Elisabeth den Hartog

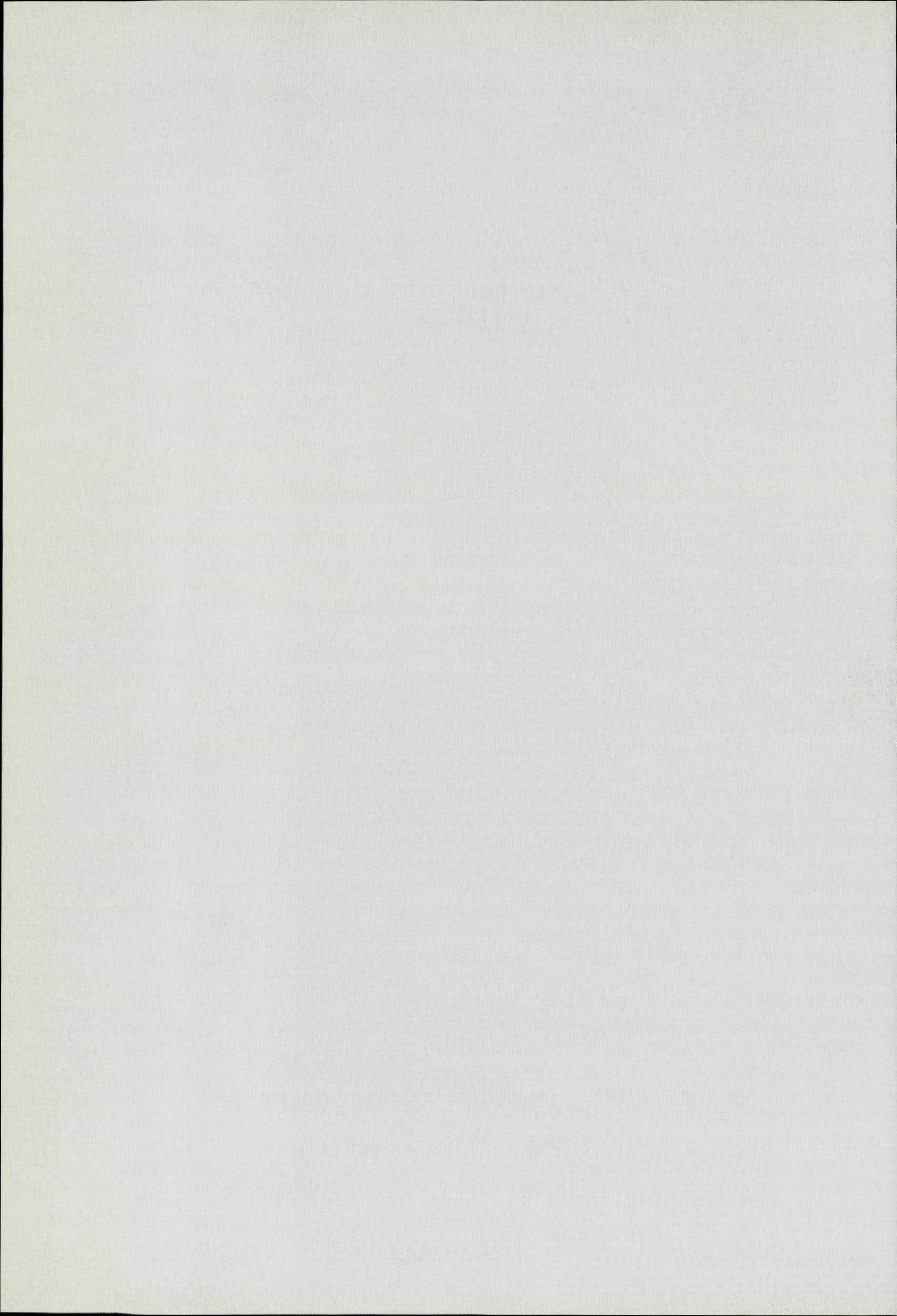
Vergeeten twaalfde-eeuwse sculpturen uit het abdijcomplex Rolduc	5
Stijl van de kapitelen	8
De Rolducse kloosterpandsculptuur	9
Catalogus van de Romaanse sculptuur van het kloosterpand te Rolduc	12
De kapitelen en basementen in het kloosterpand	12
De stenencollectie in de ontvangstruimte rondom de Boerenkelder te Rolduc	23
Noten	30

F.M. Gerards

De zaak van de rentmeester	33
Een patriottische coup tegen de stadhouder?	34
Een hetze tegen Willem Hendrik van Panhuys	37
Geheime contacten met een deserteur	40
Tegenoffensief	42
De handschoen opgepakt	44
Een belastende verklaring	45
Bevestiging onder ede	48
In het nauw gedreven	49
Onderzoek te Luik	50
Een vriendendienst	51
Nijst Trachts herroept zijn verklaring	53
Ontlastende verklaringen	53
Arrestatieplannen	55
Witte Tullingh: advocaat-fiscaal van de Staatse Raad van Brabant	56
Arrestatie van Pieter Habets	57
Arrestatie van Nijst Trachts	59
Kritiek en verweer	60
De 'Commissie nae Maastrigt'	63
De verdediging van Willem Hendrik van Panhuys	64
Pieter Habets draait bij	67
Het verhoor van Nijst Trachts	69
De samenzweerders	70
Ontslag en nieuwe speculaties	71
Van Slijpe's afgang en ontslag	73

Carte blanche voor de Raad van Brabant	74
Achter tralies	75
Verhoren	77
Straffen	78
Verzoeken om strafvermindering en eerherstel	79
Conclusies	81
Noten	83
<i>Antoine Jacobs</i>	
Frans Xavier Rutten, deken van Maastricht (1822-1893)	89
Familie en jeugd (1822-1836)	89
Opleiding tot priester (1836-1848)	91
Docent te Rolduc (1848-1859)	93
Docent te Roermond (1859-1868)	95
Pastoor-deken van Sint-Servaas (1868-1893)	104
Rutten als zielzorger	106
Rutten en de sociale kwestie	110
Vrienden en relaties	112
Ruttens verdere carrière	113
Dood en begrafenis	115
Festiviteiten en processen	117
De Piusfeesten van 1869 en 1871	117
Het herstel van de Heiligdomsvaart (1873-1874)	121
Het processie-proces	124
De Sint-Servatiusfeesten (1884)	128
De restauratie van de Sint-Servaaskerk (1868-1893)	130
Het herstel van de Sint-Servaaskerk	132
Ruttens bemoeienis met de restauratie	135
Overdracht van de archieven	137
De kerkhofkapel	138
De herinrichting van de Sint-Servaaskerk	139
Iconografisch programma van de Sint-Servaaskerk	139
De gebrandschilderde vensters	142
De restauratie van de reliekenschat	143
Restauratie van overige kunstvoorwerpen	145
De altaren	146
Het ciboriumaltaar	147
Ruttens activiteiten buiten Maastricht	150
De basiliek O.L. Vrouw van het H. Hart te Sittard	150
Caberg	155
Weert	156
Sint-Odiliënberg	158
Schinveld en Vaals	161
Nyswiller	161

Rolduc	162
Slotbeschouwing	163
Noten	166
 <i>Leo B.M. Verhart</i>	
Een studiereis door Brabant en Limburg in 1905.	
De Leidse archeoloog J.H. Holwerda gaat netwerken.	187
De bronnen betreffende de studiereizen van J.H. Holwerda	189
De reis van dag tot dag	189
Reizen en verblijven	196
'Netwerken' honderd jaar geleden	198
De bestudering van de collecties	201
De aankoop van de collectie Jules Geradts uit Posterholt	203
De ontwikkeling van de archeoloog Holwerda	204
Besluit	208
Bijlage: De reis van dag tot dag	209
Literatuur	219
Noten	222
 Personalia van de auteurs	229
 Verslag over 2003	231
 Verslag over 2004	255





Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)

BUREAU VAN HET LGOG:

Postadres: postbus 83

6200 AB Maastricht

tel. 043 - 321 25 86

fax 043 - 321 85 72

Bezoekadres: Brusselsestraat 10 D Maastricht

Openingstijden bureau: maandag t/m vrijdag 8.30 - 16.00 uur

Web-site: www.lgog.nl

E-mail: info@lgog.nl

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

Redactie

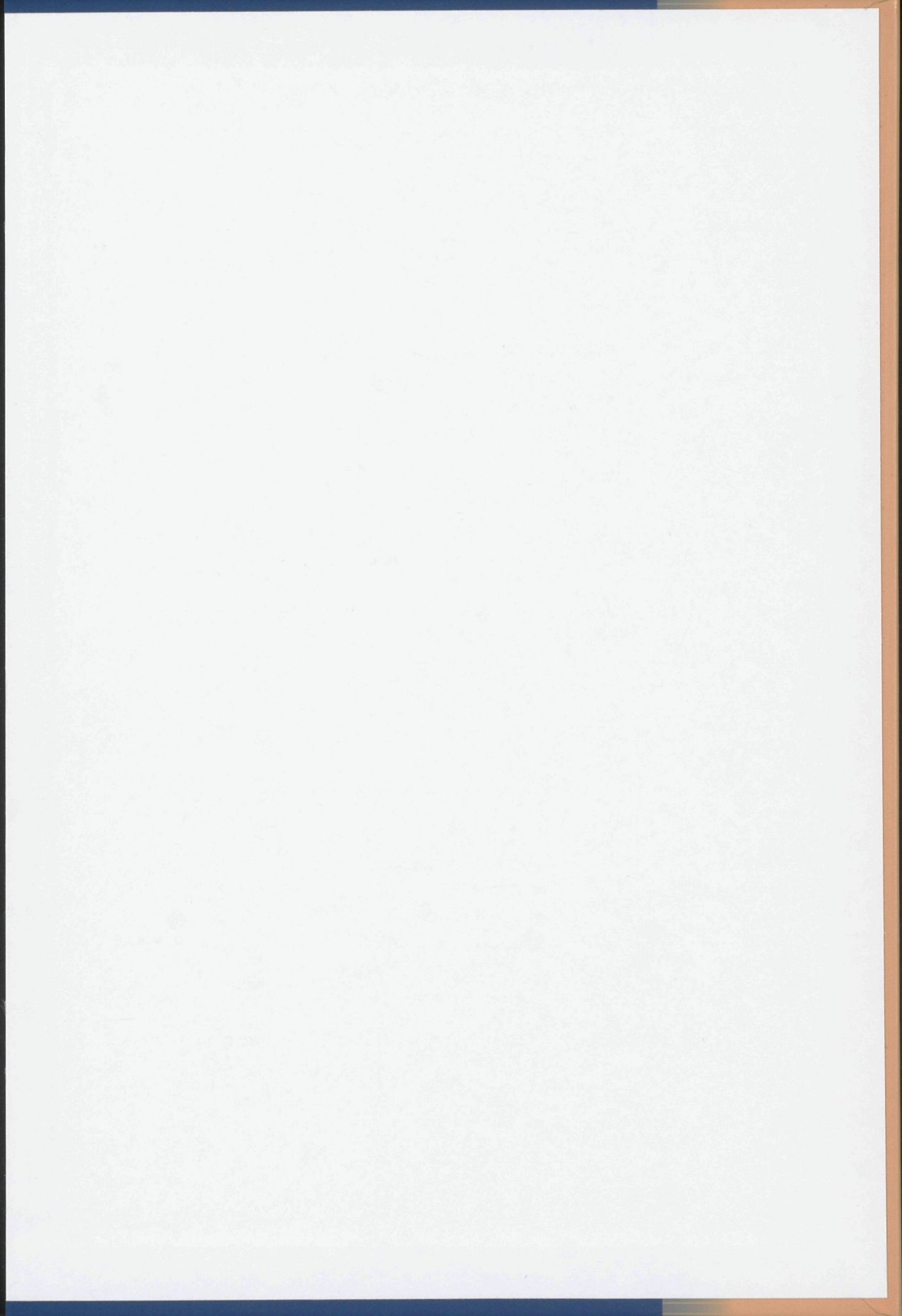
Prof. dr. A.M.J.A. Berkvens (voorzitter), drs. E.P.M. Ramakers (secretaris),
leden: R. Braad, dr. J.J. de Jong, dr. T.S.A.M. Panhuysen, drs. P.J. te Poel,
prof.dr. P.M.J.E. Tummers.

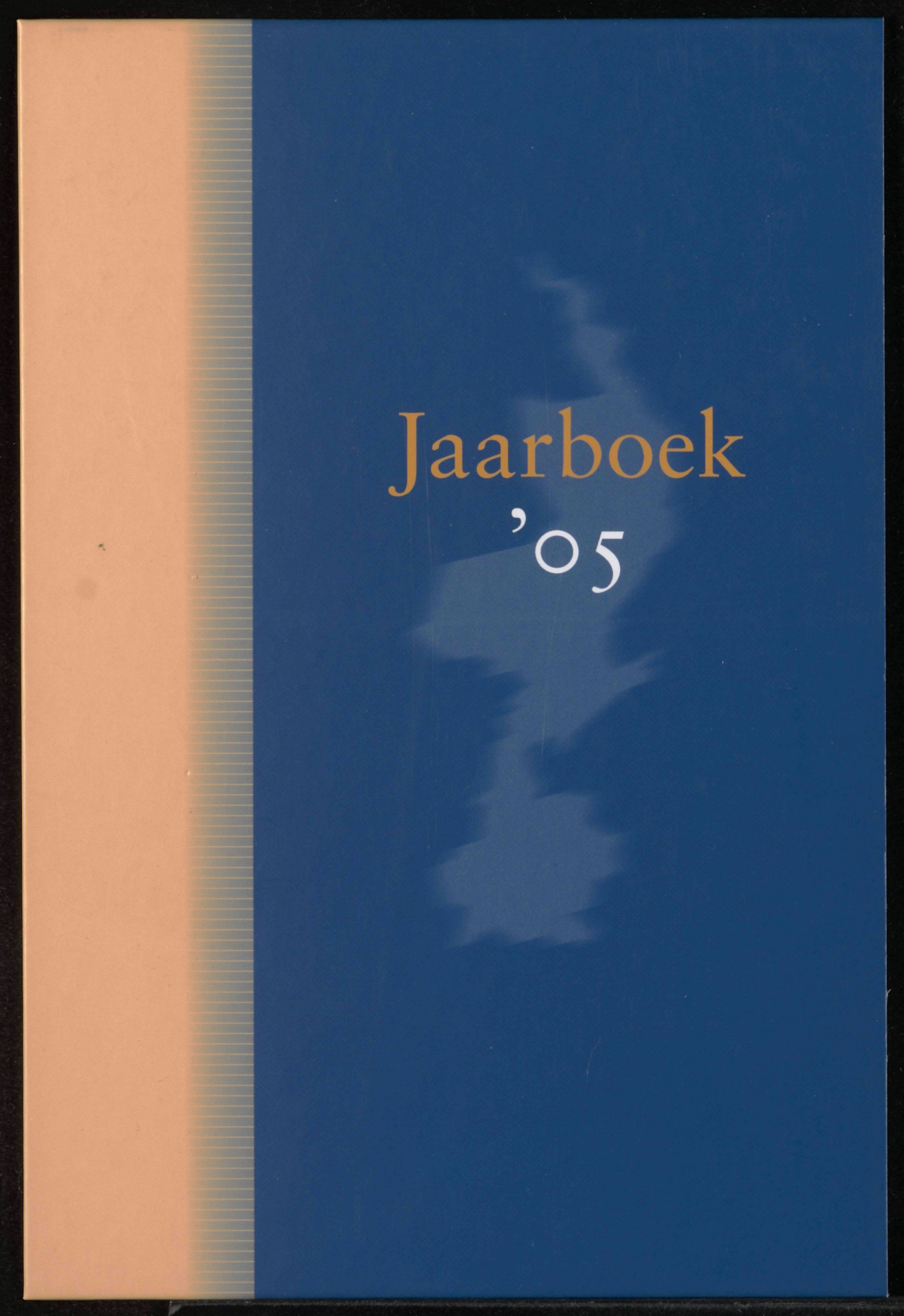
Redactieadres: drs. E. Ramakers, Lakenweversstraat 19, 6211 BK
Maastricht, tel: 043-3505504, e-mail: ramakers@sbm.nl

Bijdragen

De redactie ontvangt graag bijdragen die op enigerlei wijze in betrekking
staan tot de geschiedenis van Limburg. Inzending van kopij liefst op
diskette, opgemaakt met een gebruikelijk tekstverwerkingsprogramma,
bijvoorbeeld Word onder Windows.

Bij het gereed maken van in te zenden tekst dient men de huisregels voor
kopijverzorging te volgen. Deze Richtlijnen voor medewerkers aan de
Publications zijn op aanvraag verkrijgbaar bij de redactiesecretaris.





Jaarboek '05

